

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA EMAKEELE SELTSI
TOIMETISED NR 79

Hannu Remes

EESTI SILDA EHITAMAS

VALIK ARTIKLEID 1978–2021

TALLINN 2022

Raamatu väljaandmist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium,
Emakeele Selts ning Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Tõlkijad Väino Klaus, Piret Norvik ja Eva Velsker

Keeletoimetaja Ann Siiman
Kujundaja ja küljendaja Sirje Ratso

Tagakaane foto: Lasse Lyytikäinen

Trükikoda Pakett

© Emakeele Selts ja Hannu Remes

ISBN 978-9949-9222-9-1

SISUKORD

Eessõna	7
---------------	---

Soome ja eesti keelest kontrastiivselt

Soome ja eesti noomenimuutmise tüpoloogiast	13
Mõningaist eesti verbide muuttüüpidest	24
Soome ja eesti kontraheerunud verbidest	36
Võrdlemisest võrreldes: soome ja eesti võrdlusastmete morfoloogia	45
Tugevnev astmevaheldus ja paradigmade restruktureerimine – soome ja eesti muutmssuhete käsitlusi	54
Normeerimine ja sugulaskeelte erinevused	67
Kollektiivsust ja kohta väljendavate tuletustüüpide suhetest soome ja eesti keeles	75
Adverbide tuletustüübid soome ja eesti keeles	84
Soome ja eesti tuletustüüpide suhetest	102
Soome laensõnade muutmise eesti keeles	112
Pronoomenite kasutusest eesti relatiivlauseis	118

Uurimise ja õpetamise eri ajajärgudest

Ema või õde? Kuidas suhtuti soome keelde ja soome sõnade laenamise 19. sajandi Eestis	129
Elias Lönnroti mõtteid eesti keelest	147
Eesti keele õpetuse ja uurimise algusaegadest Soomes	157
Eduard Ahrensi grammatika ja soomlased	178
Kaks aastakümnet kontrastiivseminare	192
Paarkümmend aastat hiljem	202

Kaks Johannest

Juhani Aho Eestis	207
Johannes Aavik ja Juhani Aho	225
Sõnakimp luuletajale kingiks	237

Kirjutisi keele- ja kultuurikontaktidest

Luuleneitsi Tartus. Saima Harmaja sünnist sada aastat	247
170 aastat Elias Lönroti Eesti matkast.	251
Estofiil Eino Leino	256
Eino Leino eestiainelistes luuletustes mühab vabaduse maru ja purjetavad Öösalu hahad	264
Martti ja Elsa – kaks kultuurisilla ehitajat.	272
Julius Krohn ja esimene eesti keele grammatika	279

Eessõna

2020. aasta detsembris helistas mulle professor Helle Metslang ja ütles, et Emakeele Selts sooviks avaldada oma toimetiste sarjas kogumiku, kus ilmuksid minu juba varem eesti keelde tõlgitud või uue väljaande jaoks eestindatud soomekeelsed artiklid. Mitte-eestlasena niisugune ettepanek muidugi üllatas. Soovi täita püüdes olen valinud kogumiku jaoks oma uurimuste ja estofiilsete harrastustega seotud teemade seast varem ilmunud artikleid, milles olen käsitlenud soome-eesti keelesuhteid, soome ja eesti keele uurimise ja õpetamise eri ajajärke ning kirjandussuhteid. Valikus on ka populaarteaduslikke kirjutisi, mis on avaldatud Tuglase Seltsi liikmeslehes Elo.

Valitud artiklid pärinevad aastaist 1978–2021. Paljud neist põhinevad seminaridel, konverentsidel ja kongressidel peetud ettekannetel. Et samade või lähedaste teemade kohta on mul kirjutatud artikleid eri ajal, ei ole mõningasi kordusi võimalik vältida, mille pärast palun lugejailt vabandust. Ma ei hakanud artikleid ümber töötama, olen teinud ainult väheseid täiendusi ja parandusi.

Eesti keele ja maaga tutvumine algas mul päriselt 1962. aasta sügisel, kui hakkasin Helsingi ülikoolis soome keelt ja kirjandust õppima. Soome keele juurest jõudsin süvenenumalt teiste läänemeresoome keelte juurde, nii et loomulikult suurenes mu õpinguis eesti keele ja kirjanduse osa. Tollal oli selle eriala professoriks kõrgesti austatud Lauri Posti. Esimest korda käisin Eestis 1967. aasta kevadel, kaks aastat pärast laevaliikluse algust. Soome keele eriala üliõpilaste Tallinna reisi kavva kuulus ka ühepäevane Tartus käik.

Mu õpingutesse tuli aga paus, kui mind 1968. aasta sügisel „meelitati“ Lääne-Berliini vaba ülikooli (Freie Universität) soome keele lektoriks. Sõitsin Berliini novembris. Kesk-Euroopas oli ju olukord tollal väga pingeline, sest Tšehhoslovakkia oli mõni kuu varem okupeeritud. Lisaks oli Lääne-Berlin Pariisi kõrval kõige hullemaid üliõpilasrahutuste toimumise kohti. Töötasin seal ülikoolilektorina viis semestrit, 1971. aasta veebruarini. Ehkki mu õpingud olid suures osas pooleli, parandas Saksamaal veedetud aeg keeleoskust, millest on omakorda olnud palju kasu eriti eesti keelega seotud uurimustes. On ju eesti keeles rohkesti saksa mõjusid ja vanem eesti keelt käsitlev kirjandus, kaasa arvatud grammatikad ja sõnaraamatud, on põhiliselt saksakeelsed.

Berliinis sain Soomest abiprofessor Alpo Räisänenilt teateid, et vastasutatud Joensuu kõrgkooli soome keele lektori ametisse vajatakse inimest, kes suudaks õpetada ka eesti keelt. Soome keele õppekavas ei olnud eestlasest lektori palkamiseks piisavalt eesti keele tunde. Võtsin ettepaneku vastu ja 1971. aasta kevadel alustasin tööd Joensuu kõrgkoolis, mis sai hiljem ülikooliks. Töötasin soome keele lektorina kokku 40 aastat, õpetades ka eesti keelt ja korraldades eesti kirjandust ning soome-eesti keelesuhteid ja kultuurikontakte käsitlevaid kursusi. Minu algatusel sai 1989. aastal sõlmitud meie ja Tartu ülikooli eesti keele õppetooli koostööleping, mis nägi muu hulgas ette külalisloenguid ja üliõpilasvahetust. Ise käisin aastate jooksul Tartu ülikoolis ja Tallinna pedagoogilises instituudis, hilisemas ülikoolis, ühtekokku 16 korda külalisena loenguid pidamas. Mu karjääri viimane – ja väga meeldiv – õppeülesanne oli pidada 2011. aasta mais Tartu ülikoolis loenguid soome-eesti kontrastiivsest grammatikast.

Eesti keele õpikutega oli Soomes 1970. ja osaliselt veel ka 1980. aastail olukord vilets. Peale Lauri Kettuneni vana eesti keele õpiku („Eestin kielen oppikirja“) uustrükkide oli olemas ainult üksikuid reisijuhte, mis sisaldasid ennekõike turistidele mõeldud kitsavõitu valikut neile tarvilikest eesti sõnadest ja väljendeist. Grammatikaseikade õpetamiseks oli vaja üliõpilastele õppematerjale paljundada ja nende koostamine pani muidugi täpsemalt järele mõtlema soome ja eesti keele sarnasuste ja erinevuste üle. Oma materjalide ja eesti keeleteadusliku kirjanduse põhjal hakkasin kavandama mahukamat, üldiseks kasutamiseks mõeldud grammatikat. Sain selle töö jaoks Soome ja Nõukogude Liidu vahelise teaduslik-tehnilise koostöö komitee (nn TT-komitee) kaudu sõita lähetusele Tallinnasse, kus töötasin 1982. aasta varakevadel kümnekond päeva Keele ja Kirjanduse Instituudi grammatikasektoris. Tutvusin eesti keeleteadlastega ja sõlmisin palju pikaageid sõprussidemeid. Minu kirjutatud eesti keele grammatika „Viron kielioppi“ ilmus 1983. aastal ja oli Soomes omal alal alles teine Julius Krohni 1872. aastal avaldatud eesti keele grammatika järel. Aastal 2015 ilmus mu grammatika uuendatud trükk.

1982. aasta oli mulle ka selle poolest tähendusrikas, et professor Heikki Paunonen ja keeleanalüüs Valma Yli-Vakkuri eestvedamisel sai siis alguse meie maade vaheline uurimisprojekt „Soome ja eesti keele grammatika võrdlus“, milles lõin ennekõike morfoloogiast huvitununa aktiivselt kaasa. Projekti seminarides peetud ettekannete põhjal kirjutatud artikleid hakati avaldama sarjas „Lähivertailuja“ („Lähivõrdlusi“), mille kõigeist olen mõne toimetanud

ja mille mitmest numbrist on mu artikleid selle kogumiku esimeses osas „Soome ja eesti keelest kontrastiivselt“. Ühistöö eri ajajärgudest kõnelevad lähemalt kogumiku teise osa artikkel „Kaks aastakümnet kontrastiivseminare“ ja selle järelemärkus.

Minu uurimuste objektiks on olnud esijoones soome ja eesti muutemorfoloogiliste, aga mingil määral ka tuletussuhete käsitlemine. Tähelepanu olen pööranud muu hulgas sellele, kuidas eriti eesti astmevaheldussüsteemi areng on põhjustanud soome ja eesti keele muuteparadigmades üsna suuri erinevusi. Üleüldse on olnud huvitav püüda välja selgitada, mis laadi on kahe lähisugulaskeele erinevused, millest need tulenevad ja kuidas mõjutavad kahe naaberkeele õppimist. Sellest ainevaldkonnast olen kirjutanud ka oma väitekirja „Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivutusmorfologiaa“ (Oulu ülikool 2009, „Vormid kontrastis. Soome ja eesti keele võrdlevast muutemorfoloogiast“).

Kogumiku teise osa „Uurimise ja õpetamise eri ajajärgudest“ artiklid käsitlevad Soome ja Eesti 19. sajandi keelealaseid suhteid. Soomes olid tookord sellega seotud olulised isikud Elias Lönnrot, kes käis 1844. aastal Eestis pool aastat kestnud uurimisreisil ja kelle reisilt saadetud kirjades ning uurimustes leiduvad esimesed tähelepanuväärsed eesti ja soome keele võrdlused, ning August Ahlqvist, kes koostas esimese eesti kirjanduse ajaloo, aitas kaasa eesti keele õppevahendite arendamisele ja tõstis ülikoolis eesti keele õpetamise taset, ja kolmandana Julius Krohn, kes koostas esimese soomekeelse eesti keele grammatika. Olen kirjutanud muu hulgas ka 1980. aastail alanud soome-eesti keeleteadusliku koostöö arenguetaappidest.

Kogumiku kolmas osa „Kaks Johannest“ on saanud pealkirja artiklites käsitletud Juhani Aho (algelt Johannes Brofeldt) ja Johannes Aaviku auks. Päris esimest korda puutusin eesti teadusmaailmaga kokku juba 1976. aasta sügise algul. Sain TT-komitee teadlasvahetuse raames Tallinnas Keele ja Kirjanduse Instituudis koguda materjali uurimuse jaoks, kus vaatlesin, mis sugune on olnud Eestis Juhani Aho retseptsioon. Olin tähele pannud, et mu lemmikkirjanike hulka kuuluv Aho oli 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguskümneteil Soome lõunanaabrite juures harukordselt populaarne kirjanik. Tema teoseid on tõlgitud eesti keelde rohkem kui mis tahes teise keelde. Olen tänulik kirjandusteadlastele Abel Nagelmaale, kes koostas mu töö kerendamiseks põhjaliku Aho eesti keelde tõlgitud teoste bibliograafia, ning Lehte Tavelile, kes mitmel moel aitas mul materjali koguda, kaasa arvatud

seda käsitsi ümber kirjutades. Ajakiri Keel ja Kirjandus avaldas 1978. aastal Aho Eesti-retseptisioonist minu ülevaate „Juhani Aho Eestis“, mis on ka selles kogumikus, ja 1979. aastal avaldati Joensuu kõrgkooli sarjas mahukam uurimus „Juhani Aho Virossa“.

Juhani Aho eesti keelde tõlkimisega tegeles ka mitu olulist Noor-Eesti liiget. Osa neist põgenes 1944. aastal Vene okupatsiooni eest välismaale, kaasa arvatud Ahot kõvasti imetlenud ja palju tõlkinud Johannes Aavik. Alles pärast seda, kui Eesti oli taasiseisevunud ja Aaviku arhiiv Tartusse uurijate kasutada toodud, sain tema Aho-huviga täpsemalt tutvuda. Kirjutasin sellest oma 1970. aastate töid täiendava artikli „Johannes Aavik ja Juhani Aho“, milles näitan, kui vaimustunud oli Aavik Aho väljendusrikkast keelest ja et ta võrdles seda juba noorena oma emakeele seisukorraga. Julgen väita, et Juhani Aho on kaudselt Aaviku kaudu kaasa aidanud eesti keeleuuenduse sünnile.

Sain 1970. aastate lõpus Friedebert Tuglase muuseumi tollaselt juhatajalt August Eelmäelt koopia sõnaloendist, mille Johannes Aavik andis sõja ajal, 1944. aasta kevadel, Marie Underile sünnipäevakingiks. Mind lummas mõte, et keelemees on teinud poetessile niisuguse sõnadest koosneva kingituse, ja sellel teemal olengi kirjutanud Johanneste osa kolmanda artikli.

Kogumiku neljas osa „Kirjutisi keele- ja kultuurikontaktidest“ koosneb Tuglase Seltsi ajakirjas Elo avaldatud populaarteaduslikest artiklitest, mis osalt on sündinud mõne ümmarguse aastapäeva ärgitusel. Meil on soomeeesti kultuurisilda ehitanud Elias Lönnrotist alates arvukad estofiilid. 2021. aastal sai täis sada aastat paljude meelest kõige tähelepanuväärsema soome poeedi Eino Leino Eesti reisist. Varem ei ole peaaegu üldse tähelepanu pööratud ta eestiteemaliste luuletuste keelele, milles on kohati selgeid eesti keele ja Eesti ajaloo ning olude mõjutusi. Sel teemal olen kirjutanud kogumiku kõige uuema, 2021. aasta mais Elos ilmunud artikli. Olen lisanud oma kirjutistele vastava temaga seotud kõige olulisemate kirjatööde loendi.

Täna Emakeele Seltsi artiklikogumiku avaldamise eest ning samuti neid, kes on näinud vaeva selle toimetamisega ja mu soomekeelsete tekstide eesti keelde tõlkimisega. Ja soovin lõpuks tänada ka oma eestlastest sõpru ja tuttavaid, kes arutelude, ettekannete ja kirjalike töödega on mul aastakümnete jooksul aidanud tutvuda eesti keele kütkestava maailmaga!

Hannu Remes
Kajaanis juulis 2021

SOOME JA EESTI KEELEST KONTRASTIIVSELT

Soome ja eesti noomenimuutmise tüpoloogias

Ilmunud: Suomen ja viron nominien taivutustypologiaa. – Tõnu Seilenthal (toim.).
Lähivertailuja 4. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 34. Jyväskylä:
Jyväskylän yliopisto 1989, 15–28.

Käänamissüsteemi võrdlev uurimine näitab, et arvukate sarnasuste kõrval on soome ja eesti keeles – nende lähisugulusest hoolimata – märkimisväärseid erinevusi, mis osaliselt tulenevad tüpoloogilisest erinevusest. Järgnevalt käsitletakse ühis- ja kirjakeele esinemuse põhjal soome ja eesti noomenimuutmise tüpologia erijooni.

Läänemeresoome keelte fleksiooni võrreldes saab pidada diakrooniliselt lähtekohaks oma põhijoonte poolest ühesugust hilisläänemeresoome sõnamuutmissüsteemi. Noomeni- ja verbimuutmise praegused erinevused on enamasti tingitud iga keele eraldi arenemise jooksul toimunud muutustest, mis on võinud põhjustada morfoloogia restruktureerumise. Soome keel on käänamismorfoloogia poolest mitmes suhtes selgelt konservatiivsem kui eesti keel ja viimasega võrreldes vanu aglutinatiivseid tüpoloogilisi jooni palju paremini säilitanud. Soome ja eesti käänamissüsteemi kontrastiivne uurimine aitab avastada, kuidas samast lähtepunktist arenenud keelte fleksiooni reguleerivad tänapäeval üsna erinevad asjaolud.

Grammatikates esitatud soome ja eesti käändesüsteem on kaunis lähedased. Enamik käändevorme on ühised ja üldiselt on soome ja eesti käändelõppudel ainult väikesi häälikulisi erinevusi. Ühine on ka see, et ainsuse ja mitmuse käänatel on enamasti samad lõpud. Sellest põhimõttest kõrvalekalduvad käändevormid on mõlemas keeles samad, nimelt genitiiv ning osaliselt partitiiv ja illatiiv.

Teisalt on soome ja eesti keeles mõne käände puhul ka olulisi erinevusi. Tänapäeva eesti keele käändesüsteemi ei kuulu akusatiiv, sest täissihitis on alati nominatiivi- või genitiivikujuline. Eesti keel on ainuke läänemeresoome keel, mille käändesüsteemis on *ni*-lõpuline terminatiiv (nt *metsani*, *koolini*); soome noomenitel sellele vastavat vormikategooriat ei ole. Komitatiiv esineb

küll mõlemas keeles, aga on täiesti erinev. Soome komitatiivitüüp *lapsineen* 'lapsega ~ lastega', *kirjoineen* 'raamatuga ~ raamatutega' pärineb läänemere-soome algkeele eelsest ajast ning on ainsuses ja mitmuses alati samasugune oma *i*-algulise lõpu tõttu – tõsi küll, tänapäeval tajutakse *i*-d nähtavasti üldiselt mitmuse tunnuseksena.¹ Eesti komitatiiv *lapsega*, *lastega* on noorevõitu, tagasõnalist päritolu ja väljendab selgelt arvu (vrd soome *mies käveli lapsineen kadulla* 'mees jalutas tänaval lapsega' või 'mees jalutas tänaval lastega'). Instruktiiv kuulub soome noomeniparadigmasse, kuid ainult mitmuslikult, nt *pitkin askelin* 'pikkade sammudega'. Ainsuse instruktiivid, nagu *jalan* 'jalgsi', *rinnan* 'kõrvuti, rinnastikku' ja *kahden* 'kahekesi', on leksikaliseerunud. Eesti käändesüsteemist puudub instruktiiv täiesti; keeles leidub ainult selliseid määrsõnastunud vorme nagu näiteks ainsuslikud *jala*, *tasa*, *seevõrra* ja mitmuslikud *paljajalu*, *eesti keeli*, *pikisilmi* (*oodata*), *paljapäi*, *ammuli sui*. Eesti keele puhul pandagu lisaks tähele, et essiiv kadus mingil ajal peaaegu kogu keelealalt, seda ei leidu näiteks eesti vanas kirjakeeles üldse. Kirjakeelde toodi see kääne 19. sajandil kirderannikumurdest soome keele eeskujul ja üldisse käibesse on see tulnud alles 20. sajandil (Rätsep 1979: 63–65). Eesti essiiv erineb soome keele essiivist oma moodustuseluse poolest, põhinedes genitiivil ja võides seega olla nõrgaastmeline, nt *pojana*, *jõena* (vrd soome *poikana*, *jokena*, kus on tugev vokaaltüvi).

Soome noomeniparadigmad koosnevad sõnavormidest, kus tüve- ja sufiksimorfeemid on üldiselt selgesti eristatavad. Ilma sufiksita on ainult ainsuse nominatiiv ja sellega sarnane akusatiiv (ainsuse 2. akusatiiv). Mitmuse nominatiivi tunnus on *-t*, mille võib tõlgendada kas mitmuse tunnuseks, mis see keeleajalooliselt ongi, või käändelõpuks (vrd Penttilä 1963: 150, Ikola 1983: 23, 25–27). Veel on esitatud kohvermorfi tõlgendus (Karlsson 1983: 293). Tavaliselt kasutab soome keel noomenite ainsuses ja mitmuses samu käändelõppe, nt *talo+na* 'majana' : *talo+i+na* 'majadena', *talo+ssa* 'majas' : *talo+i+ssa* 'majades', *karhu+lta* 'karult' : *karhu+i+lta* 'karudelt', *raha+tta* 'rahata' : *raho+i+tta* 'rahadeta'. Seevastu genitiivil ja osaliselt illatiivil on ainsuses ja mitmuses eri

¹ Komitatiiv on soome keele ainuke kääne, mille puhul ei ole võimalik ainsust ja mitmust eristada. Eesti keeles selliseid käändeid ei ole. – Eri tüüpi, sõnatüve iseloomust tulenevad ainsuse ja mitmuse homonüümia juhud on näiteks eesti ainsuse nominatiivid *jõud*, *rood*: mitmuse nominatiivid *jõu+d*, *roo+d* (nominatiivis on areng sekundaarselt kaasa toonud arvuopositsiooni tuhumumise) ning soome *ii*-tüvede käändevormid, nt ainsuse/mitmuse inessiiv *valmiissa* 'valmis ~ valmites', ainsuse/mitmuse ablatiiv *kauniilta* 'kaunilt ~ kaunitelt'.

lõpud: genitiiv *talo+n* 'maja' : *talo+j+en* 'majade', *puu+n* 'puu' : *pu+i+den* ~ *pu+i+tten* 'puude', *opettaja+n* 'õpetaja' : *opettaj+i+en* ~ *opettaja+in* 'õpetajate', *miehe+n* 'mehe' : *mieh+i+en* ~ *mies+ten* 'meeste'; illatiiv *talo+on* 'majja' : *talo+i+hin* 'majadesse', *vieraa+seen* 'võõraste'; külalisse' : *viera+i+hin* ~ *viera+i+siin* 'võõrastesse'; külalistlesse', *lyhy+en* 'lühikesse' : *lyhy+i+hin* ~ *lyhy+i+siin* 'lühikesse' (vrd *koira+an* 'koera' : *koir+i+in* 'koertesse', kus on lõpp -Vn, ja *puu+hun* 'puusse' : *pu+i+hin* 'puudesse', kus on lõpp -hVn). Ainsuse ja mitmuse partitiivis esinevad samad lõpud -tA ja -A, aga neil on käändetüübi olulise tähtsusega distributiivseid erinevusi, nt *puu+ta* 'puud' : *pu+i+ta* 'puid', *karhu+a* 'karu' : *karhu+j+a* 'karusid', *mies+tä* 'meest' : *mieh+i+ä* 'mehi', *nieme+ä* ~ *nien+tä* 'neeme' : *niem+i+ä* 'neemi', *korkea+a* ~ *korkea+ta* 'kõrget' : *korke+i+ta* 'kõrgeid', *mansikka+a* 'maasikat' : *mansiko+i+ta* ~ *mansikko+j+a* 'maasikaid'.

Eesti keeles ei ole vana aglutineeriv käänamissüsteem niisama hästi säilinud kui soome keeles, vaid sõnavormide redutseerumine ja keeruka vältesüsteemi areng on kaasa toonud flekteerivatele keeltele omase sisefleksiooni rohkuse. Tavalised on paradigmad, milles vähemalt kolme-nelja vormi erinevust saab väljendada ainult tüvemuutuste abil, nt *lagi* : *lae* : *lage* : *lakke*, *hind* : *hinna* : *hinda* : *hindu*, *tavaline* : *tavalise* : *tavalisse* : *tavalisi*. Aglutinatiivsete käänamismõimaluste taandumist on näha eesti keele kõigis noomeniparadigmades vähemalt sedavõrd, et ainsuse nominatiiv ja genitiiv on homonüümsed (*kala* : *kala*, *tubli* : *tubli*, *julge* : *julge* jne) või saab neid eristada üksnes tüvesesinevate vahelduste põhjal (*nimi* : *nime*, *soolane* : *soolase*, *jalg* : *jala*, *tühi* : *tühja*, *rida* : *rea*, *külm* : ²*külma*, ²*hoone* : ³*hoone*, *pime* : *pimeda*, *ese* : *eseme*, *ranne* : *randme* jne).

Tähelepanu äratav, et sisefleksioon on kõige üldisem nn peakäänetes – ainsuse nominatiivis, genitiivis, partitiivis ja illatiivis ning mitmuse partitiivis –, st vormides, mis on eesti noomenite käänamistüübi määratlemise seisukohast tähtsad (vrd Hint 1972: 609–610). Kõige rohkem on tüvesiseseid häälikuvaheldusi *kirjanik*- ja *õnnelik*-tüüpi sõnades, mille paradigmas on ilma käändelõputa eespool loetletud käänded ja tavaliselt ka mitmuse genitiiv – seega ühtekokku kuus vormi. Üksikutes sõnades võib, kui marginaalsed ja põhiparadigmasse kuulumatud vormid kaasa arvata, esineda sisefleksiooni veelgi rohkem, nt ainsuse nominatiiv *silmi* : genitiiv (*selle*) ²*silma* : partitiiv (*seda*) ³*silma* : illatiiv (*torkab*) ³*silma* : mitmuse genitiiv ³*silme* (*ees*) : partitiiv (*neid*) ³*silmi* : illatiiv (*vaatas*) ³*silmi* : instruktiiv (*pärani*) ²*silmi*.

Kõige rohkem on eesti peakäänete puhul vorme ainsuse ja mitmuse partitiivil ning ainsuse illatiivil: peale käändelõputa tüübi esineb neis mitu erisugust lõppu, nt ainsuse partitiivid *ke+da*, *puu+d*, *madala+t*, mitmuse partitiivid *madala+i+d*, *ema+sid*, ainsuse illatiivid *madala+sse*, *su+hu*, *keel+de*². Eesti keeles on samas paradigmas ainsuse partitiivil rohkem kui üks vorm märgatavalt harvem kui soome keeles ja nende olemasolu tuleneb mõningatel juhtudel süntaktilis-semantilistest seikadest, nt *üht ~ ühte*, *ainsa+t ~ ainus+t*, *kümme+t poissi ~ viit/kümmen+d poissi*, *kaks rubla ~ tal pole rubla+t+ki*, *iga teost ~ iga+t kirjaniku teost* (vrd *iga kirjaniku teost*). Mitmuse partitiivis on kahe paralleelvormi esinemine palju tavalisem, kuigi neil vormidel on sageli stiilierinevus: *tee+sid ~ te+i+d*, *töölisi ~ töölise+i+d*, *pesi ~ pesa+sid*, *tunde ~ tundi+sid*, *sõpru ~ sõpra+sid*.

Soome keele tihti vägagi mitmevormilisele mitmuse genitiivile vastab eesti keeles eri paradigmas üldiselt ainult üht tüüpi *de-* või *te-*tunnuseline vorm. Mõlemad variandid saavad esineda nii vokaal- kui ka konsonanttüve järel: *puu+de*, *kala+de*, *tule+de*, *jalga+de*, *aken+de*, *sammal+de*; *valge+te*, *haraka+te*, *murre+te*, *randme+te*, *punas+te*, *keel+te*, *kaan+te*, *hüljes+te* (vrd soome lõpuga *-ten*, mis liitub alati konsonanttüvele: *punais+ten*, *nuor+ten*, *sammal+ten*). Selliseid sõnatüüpe, kus esineb kaks eri mitmuse genitiivi vormi (ja ühtlasi *de*-mitmus) on ainult mõni üksik. On olemas järgmised kombinatsioonid:

- vokaal- ja konsonanttüveline vorm: *koera+de ~ koer+te*, *oksa+de ~ oks+te* (eri lõpud); *ainsa+te ~ ainus+te*, *hoolsa+te ~ hoolas+te* (sama lõpp);
- kaks vokaaltüvelist vormi: *muuseumi+de ~ muuseumi+te*, *pensioneri+de ~ pensioneri+te*, *veebruari+de ~ veebruari+te* (sellistes võõrsõnades kaks eri lõppu); ³*puu+de ~ ²puu+de*, ³*soo+de ~ ²soo+de* (sama lõpp, eri välde);
- vokaaltüveline *de*-lõpuline vorm ja ilma lõputa flektiivne vorm: *kirjanikku+de ~ kirjanike*, *vajalikku+de ~ vajalike*, *kõiki+de ~ kõigi*, *jalga+de ~ jalge (ees)*.

Ehkki soome noomeniparadigmas on mitmuse genitiivi puhul vähemalt kahe vormi esinemine tavaline, ei leidu eeltoodud eesti juhtudele soome keeles väga lähedasi paralleele. See tuleneb esiteks sellest, et soome mitmuse

² Mõnes eesti keele kirjelduses on teised illatiivid *sse*-lõpulistest eraldatud ja kategoriseeritud iseseisvaks aditiivivormiks (vt nt Viks 1982: 8, 14–15).

1. genitiivil ei ole eesti kirjakeeles vastet, ja teiseks sellest, et soome paradigmas on üldiselt ainult üht tüüpi ainsusetüveline genitiiv ehk 2. genitiiv. Esmajoones meenutaksid eesti vormipaari *koera+de* ~ *koer+te* võib-olla sellised soome paralleelvormid nagu *pahimpain* ~ *pahinten* 'pahimate' (ülivõrded) ja *onnetomain* ~ *onnetonten* 'õnnetute' (karitiivadjektiivid), mis kuuluvad tegelikult eri tüüpi paradigmadesse. Peale ülivõrde *pahinten*-genitiivi on need vormid tänapäeva soome keeles üliharuldased.

Soome ja eesti noomenite käänamissüsteemis ilmneb selge erinevus mitmuse moodustamise puhul. Soome keeles esineb *t*-sufiksiline mitmus nominatiivis ja osalt genitiivis, mille vokaaltüvelistest vormidest on, tõsi küll, keeleajalooline mitmuse tunnus kadunud; nt *miehe+t*, *mies+t+en* (praegu liigendub see vorm nähtavasti *mies+ten*), *kala+in* < *kala+en* < **kala+δ+en*. Mitmuse 1. genitiiv ja muud käänded moodustatakse aglutinatiivselt, kasutades *i*-sufiksiti või sellele sõnatüübiti genitiivis ja partitiivis vastavat *j*-i: *poik+i+en*, *pu+i+ta*, *talo+i+ssa*, *suomalais+i+a*, *silmi+i+ä*, *huone+i+ssa*, *kalo+j+en*, *mansikko+j+en*, *kalo+j+a*, *mansikko+j+a*, *lase+j+a*. Mitmuse *i* võib türevokaalides esile kutsuda mitmesuguseid morfofonoloogilisi vaheldusi: türevokaal muutub mõneks muuks vokaaliks või kaob. Soome keele puhul saab mitmusetüüpide põhjal kõnelda *t*-mitmusest ja *i*-mitmusest.

Eesti keeles saab eristada, nagu Mati Hint (1986) on esile toonud, kolme eri tüüpi mitmust:

1) Aglutinatiivne *de*-mitmus, mille tunnused on *d*, *de* ja *te*, nt *kala+d*, *kala+de*, *kala+de+s*, *madala+d*, *madala+te*, *madala+te+l*, *hamba+d*, *hammas+te*, *hammas+te+le*. *de*-mitmus on võimalik kõigist sõnatüüpidest ja kõigis käänetes peale partitiivi. Hindi järgi (1986: 57–58) on nominatiivi lõpp *-d* ja genitiivi *-de/-te* tõlgendatavad kohvermorfiina, mis väljendab nii mitmuslikkust kui ka käänet. Teistes käänetes on *de/-te*-aines selgelt ainult mitmuse tunnus. Diakrooniliselt on tegu sekundaarse mitmusetüübiga, kus käänete aluseks on saanud mitmuse genitiiv. Niiviisi on jõutud morfoloogiliselt selgesti liigenduvate vormideni, eriti seetõttu, et *-de/-te* ei põhjusta näiteks vokaaltüvedele liitudes türevokaalis morfofonoloogilisi vaheldusi. *de*-mitmusetüübi tõttu on eesti mitmuse genitiivil terves käänamissüsteemis märgatavalt kesksem positsioon kui soome mitmuse genitiivil, mis on ainult üks käändeid – tõsi küll, suhteliselt sagedasti kasutatav – mitmuse teiste käänete hulgas.

2) Aglutinatiivne *i*-mitmus, mille tunnus esineb diftongi järelkomponendina, nt *aasta+i+d*, *aasta+i+l*, *raamatu+i+d*, *raamatu+i+s*, *punase+i+d*, *punase+i+le*, *murde+i+d*, *murde+i+st*. Ainult paaris sõnatüübis (vrd soome keelega!) põhjustab *i* häälikuvaheldusi: esimese silbi pikk vokaal lüheneb, nt *puu* : *pu+i+d*, ja kaugemal sõnas muutub tüvelõpu *i* *e*-ks, nt *osuti* : *osute+i+d*. Soome *i*-mitmuses esinevad samad vaheldused. Eesti aglutinatiivne *i*-mitmus ei ole võimalik kõigist sõnatüüpidest. Selle kasutamist piirab fonotaktika: diftongi ei saa olla esma- ja teisevälteliste sõnade teises silbis (näiteks mitte **mureid*, **taluid*, **taluis*, **hapuid*, **autois*, vaid *muresid*, *talusid*, *taludes*, *hapusid*, *autodes*; vrd soome *murheita*, *taloissa*, *autoissa*). Aglutinatiivset *i*-mitmust kasutatakse käänamisel vähem kui *de*-mitmust, sest *i*-mitmus ei ole võimalik nominatiivis, genitiivis, enamasti ka terminatiivis, abessiivis ega komitatiivis. Samuti on see haruldane essiivis.

3) Flektiivne ehk lühike *i*-mitmus, mille puhul mitmust väljendatakse tüvevokaali vaheldusega. Seetõttu kasutatakse selle mitmusetüübi kohta ka nimetust *tüvemitmus* (Kross 1984: 13, Hint 1987: 156–158). Mitmusetüve ei saa selle tüübi puhul analüüsida aglutinatiivselt tüve- ja mitmusemorfeemiks. Tüvemitmus esineb üsna vähestest sõnatüüpidest ja üksiksõnadest. See on võimalik esiteks nõrgeneva astmevaheldusega sõnade mitmuse partitiivis, mis on tugevaastmeline, aga on harv neis mitmuse käänetes, mis on nõrgaastmelised, erandiks *kirjanik*-tüüp: *jalg*, *jala*, *jalga* : *jalgu*, *jalu+s* (vaheldus *a* : *u*), *silma*, ²*silma*, ³*silma* : ³*silmi*, ²*silmi+st* (*a* : *i*), *paks*, ²*paksu*, ³*paksu* : ³*pakse* (*u* : *e*), *kirjanik*, *kirjaniku*, *kirjanikku* : *kirjanikke*, *kirjanike+le* (*u* : *e*). Teiseks on see mitmusetüüp käibel mõningatest esmavältelistest astmevahelduseta sõnadest, nt *vana* : *vanu*, *vanu+l* (*a* : *u*), *püha* : *pühi*, *pühi+ks* (*a* : *i*), *kivi* : *kive* (*i* : *e*) ning mõnest *se*-tüvelisest sõnatüübist, nt *teine*, *teise* : *teisi*, *teisi+sse*, *eestlane*, *eestlase* : *eestlasi*, *eestlasi+le*, *kirjutus*, *kirjutuse* : *kirjutusi*, *kirjutusi+sse* (kõigis vaheldus *e* : *i*). Tüvemitmuse kasutamine on muude mitmusetüüpidega võrreldes märgatavalt napim, sest esinemuste valdava osa moodustavad partitiivid. Nominatiivis ei ole tüvemitmus võimalik, niisamuti genitiivis, välja arvatud *kirjanik*- ja *vajalik*-tüübi paradigma ning mõni üksiksõna. Terminatiivis, abessiivis ega komitatiivis tüvemitmust üldiselt ei tarvitata, harv on see ka essiivis. Tüvemitmus on obliikvakäändeis produktiivne ainult eespool mainitud *kirjanik*-tüübis, seejuures hoolimata vormide nõrgaastmelisusest. Ajalooliselt on tüvemitmuse aluseks seesama *i*-tunnuseline mitmus mis aglutinatiivselgi *i*-mitmusel; keele areng – sageli analoogia tõttu – on kaasa toonud selle

mitmusetüübi kaheks jagunemise, samal ajal kui soome keeles on (ühiskeeles) säilinud üht tüüpi *i*-mitmus.

Tabelis on toodud kõrvuti soome ja eesti mitmusetüübid ja nende esinemine käändevormide kaupa. Käänete järjekorra puhul on enamasti järgitud eesti grammatikate tava. Halliga on vormid, mida ei peeta paradigma liikmeks või mida emmas-kummas keeles ei ole (soome keelest puudub terminatiiv, eesti käändesüsteemi ei ole kaasatud instruktiivi). Soome komitatiivi sufiks on tabelis *i+ne*. Akusatiiv on jäetud käänete loetelust välja.

SOOME KEEL		KÄÄNE	EESTI KEEL		
MITMUSETÜÜP			MITMUSETÜÜP		
<i>t</i> -mitmus	<i>i</i> -mitmus		<i>de</i> -mitmus	<i>i</i> -mitmus	tüvemitmus
kala+t tyttäre+t miehe+t	–	NOMINATIIV	kala+d tütre+d kirjaniku+d	–	–
tytär+ten mies+ten	tyttär+i+en kalo+j+en mieh+i+en	GENITIIV	tütär+de kala+de kirjanikku+de	–	kirjanike
–	tyttär+i+ä kalo+j+a	PARTITIIV	–	tütre+i+d	kirjanikke kalu
–	kalo+i+hin	ILLATIIV	kala+de+sse	tütre+i+sse	kirjanike+sse
–	kalo+i+ssa	INESSIIV	kala+de+s	tütre+i+s	kirjanike+s
–	kalo+i+sta	ELATIIV	kala+de+st	tütre+i+st	kirjanike+st
–	kalo+i+lle	ALLATIIV	kala+de+le	tütre+i+le	kirjanike+le
–	kalo+i+lla	ADESSIIV	kala+de+l	tütre+i+l	kirjanike+l
–	kalo+i+lta	ABLATIIV	kala+de+lt	tütre+i+lt	kirjanike+lt
–	kalo+i+ksi	TRANSLATIIV	kala+de+ks	tütre+i+ks	kirjanike+ks
–	kalo+i+na	ESSIIV	kala+de+na	(tütre+i+na)	(kirjanike+na)
–	–	TERMINATIIV	kala+de+ni	–	–
–	kalo+i+tta	ABESSIIV	kala+de+ta	–	–
–	kalo+i+ne+en	KOMITATIIV	kala+de+ga	–	–
–	kalo+i+n	INSTRUKTIIV	–	(ammuli su+i)	(paljajalu)

Tabelist võib näha, et genitiivi arvesse võtmata on soome keeles *t*- ja *i*-mitmus täiendavas distributsioonis. Tõsi küll, ka genitiiv on tänapäeva soome keele neutraalses stiilis enamikus sõnatüüpidest üksnes *i*-mitmuslik, nii et

paradigmas on *t*-mitmuslik ainult nominatiiv (ja samakujuline akusatiiv), nt *kalo+j+en* 'kalade', *asem+i+en* 'jaamade; positsioonide', *aino+i+den* 'ainukeste' (vormidel *kala+in*, *asema+in*, *ainoa+in* on oma stiilivarjund). Ühesilbilis- test ja *vapaa-*, *hakkuu*-tüüpi sõnadest on võimalik ainult mitmuse 1. geni- tiiv: *ma+i+den* 'maade', *so+i+den* 'soode', *vapa+i+den* 'vabade', *hakku+i+den* 'raiumiste'.

Eesti mitmusetüüpide jaotumus ei ole sugugi niisama selgepiiriline kui soome keele puhul. Paradigmad on põhiliselt kolmesugused: 1) sõnal on ainult *de*-mitmus, 2) sõnal on *de*-mitmus ja osas käänetest *i*-mitmus ja 3) sõnal on *de*-mitmus ja osas käänetest tüvemitmus. Partitiiv ei ole siiski kunagi *de*-mitmuslik. Pandagu tähele, et tabeli tüvemitmuse veerus oleks genitiivi real samuti vormi puudumist märkiv kriips, kui seal oleks mõni teist tüüpi näide kui astmevahelduslik *kirjanik*-tüüpi sõna. Tabeli viimase käände instruktiivi vastetena leidub eesti keeles mõningane hulk leksikaliseerunud vorme, mis on üldiselt tüvemitmuslikud, nt *paljajalu*, *pikisilmi*. *i*-mitmus on haruldasem, sest see on võimalik ainult ühesilbilistest sõnadest: *ammuli sui*, *paljapäi*. Sellised *i*-mitmuslikud instruktiivid erinevad teistest käänetest selle poolest, et neis ei liitu *i*-mitmuse tüvele käändelõppu. Tüvemitmuse puhul on aga ilma lõputa nii kõige sagedasem vorm partitiiv kui ka harvemini võimalikud genitiiv (*kirja- nike*, *jalge all*, *silme ees*) ja lühike illatiiv (*jäi jalgu*, *vaatas silmi*) ning instruktiiv (*paljajalu*).

Päris kõik soome ja eesti mitmusevormid siiski tabelis esitatud mitmuse- tüüpide hulka hästi ei mahu. Soome keeles moodustavad erandliku rühma sellised mitmuse 2. genitiivi vormid, milles vokaaltüvele liitub kohvermorf *-en* või *-in*, nt *lasi+en* 'klaaside', *sirppi+en* 'sirpide', *kala+in* 'kalade', *opettaja+in* 'õpetajate'. Keeleajalooliselt kuuluvad ju need vormid *t*-mitmuse juurde, aga mitmuse tunnus ise on neist kadunud. Piiripealsed juhud on tõenäoliselt niisugused konsonanttüvelised 2. genitiivi vormid nagu *mies+ten* 'meeste', *avain+ten* 'võtmete', *askel+ten* 'sammude', kus sufiksi *t*-d tänapäeval nähtavasti eraldi mitmusetunnusena enam ei tajuta.

Eesti keeles omakorda puuduvad *sid*-lõpulistel mitmuse partitiividel, nt *koi+sid*, *nime+sid*, *kodu+sid*, *jõge+sid*, omadused, mis võimaldaksid neid pai- gutada mõnda keele kolmest mitmusetüübist. Nendes päritolult analoogilistes partitiivides liitub sõna ainsusetüvele kohvermorf, mis tähistab nii mitmus- likkust kui ka käänet. Selles vormis ei ole aglutinatiivset mitmuse tunnust ega ka mitmust märkivat häälikuvaheldust. Partitiivitüüp *nimesid*, *kodusid* täidab

omal kombel selle lünga, mis on eesti keeles *de*-mitmuse käändesarjas partitiivi kohal. Näiteks mitmuse genitiivi *nime+de* ja partitiivi *nime+sid* struktuur on samalaadne: vokaaltüvi + kohvermorf. Siiski on genitiivil ja selle sufiksil kogu mitmuse seisukohast palju keskem positsioon kui partitiivil, mille *sid*-lõpp teistes käänetes mitmuse tähistajana esineda ei saa.

Soome ja eesti mitmusetüüpide võrdluses on soome *t*-mitmus ja eesti *de*-mitmus üldiselt hästi kõrvutatavad nominatiivi ja konsonanttüveliste genitiivide puhul (soome *punaiset, punaisten* – eesti *punased, punaste*; soome *kielet, kielten* – eesti *keeled, keelte* jne). Tunduks loomulik, et soome ja eesti *i*-mitmus oleksid teineteisele lähedased. Nii ongi näiteks siis, kui *i*-lõpuline diftong tekib esimeses silbis (soome *pu+i+ta* – eesti *pu+i+d*) või kontraheerumise tagajärjel moodustunud järgsilbis (soome *hampa+i+ta, murte+i+ta, kuninka+i+ta* – eesti *hamba+i+d, murde+i+d, kuninga+i+d*). Lähedasi mitmusevorme on osalt ka niisugustes sõnades, mille tüvi lõpeb labiaalvokaaliga (soome *raamatu+i+ssa* 'piiblites', *kuusiko+i+ssa* – eesti *raamatu+i+s, kuusiku+i+s*) või kus on morfofonoloogiline vaheldus tüve *-i* + mitmuse *i* > *ei* (soome *papere+i+ssa, tiikere+i+ssä, setele+i+ssä* 'rahatähtedes' – eesti *pabere+i+s, tiigre+i+s, sedele+i+s*). Muudel juhtudel erinevad sellised eesti *i*-mitmuse vormid, milles on illabiaalvokaalist ja *i*-st koosnev diftong (st *ai* või *ei*), selgelt soome esinemusest (nt eesti *kuulsa, lugeja, suurema, suurima, punase, teose*; vrd soome *kuulusissa, lukijoissa, suuremmissa, suurimmissa, punaisissa, teoksissa*).

On paradigmatuüpe, kus soome *i*-mitmusele on lähedane eesti tüvemitmus, ehkki seal ei ole võimalik eristada iseseisvat mitmuse tunnust. Hõlpsasti märgatavate häälikuvastavuste põhjal saab seostada näiteks soome vorme *pesiä, silmiä, kohtia, suomalaisia, lehtiä, nuotteja, lautoja, velkoja* ja eesti *pesi, silmi, kohti, soomlasi, lehti, noote, laudu, võlgu*. Teisalt on aga varajastest kahe-sugustest häälikuarengutest tulenevaid erinevusi, nt soome *lupia, munia, sotia* – eesti *lube, mune, sõdu*, ja erinevusi, mille põhjuseks on eesti keeles tarvitusele tulnud analoogiline mitmusetüvi, nt soome *varjoja, lintuja, mäntyjä, heiniä* – eesti *varje, linde, mände, heinu*. Erinevuste taga võivad olla ka fonotaktika seigad: eesti keeles on näiteks häälikujärjend *ji* keelatud ning soome mitmusevormidele *tyhjiä, kurjia, nuijia, neljiä* vastavad seetõttu omal kombel reeglipäratult tüvemitmuslikud vormid *tühje, kurje, nuije* [nuije], *nelju* (mitte aga nt *tühji, nelji*).

Soome ja eesti noomenite käänamist võrreldes on huvitav näha, et mõningate soome ühtsete käänamistüüpide eesti vasted jagunevad mitmuse

moodustamise poolest eri rühmadesse. Soome keeles käänduvad näiteks kõik *-ex-*lised kontraheerunud noomenid ühtemoodi: *kone* 'masin' : *koneita* : *koneissa*, *side* 'side' : *siteitä* : *siteissä*, *huone* 'tuba' : *huoneita* : *huoneissa*, *murre* 'murre' : *murteita* : *murteissa*. Soome selle sõnatüübi mitmus vastab eesti aglutinatiivsele *i*-mitmusele, aga eesti keeles kasutatakse sama liitega sõnades *i*-mitmust ainult nendes paradigmades, kus on kolmandavärtelisi vorme. Kui paradigmas on üksnes esmavärtelised vormid, on võimalik ainult *de*-mitmus ning *sid*-lõpuline mitmuse partitiiv ega saa ka esineda tugevnevat astmevaheldust. Niisiis teisel käänamine *kõne* : *kõnesid* : *kõnedes*, *side* : *sidesid* : *sidedes* ning teisel *hoone* : *hooneid* : *hooneis* (~ *hoonetes*), *murre* : *murdeid* : *murdeis* (~ *murretes*). (Remes 1986: 20–22) Sellised vormid nagu **kõneid*, **kõneis*, **sideid*, **sideis* on eesti keelega vastuolus, sest diftong ei saa esineda esmavärteliste vormide teises silbis.

Teiseks mainitagu soome (*i*)*nen*-liitelisi noomeneid, mis käänduvad kõik samamoodi: *jäinen* : *jäisiä*, *punainen* : *punaisia*, *entinen* : *entisiä*, *suomalainen* : *suomalaisia*, *tavallinen* : *tavallisia*. Seevastu eesti keeles kasutatakse vastavate *ne*-tuletiste puhul osalt aglutinatiivset *i*-mitmust, osalt tüvemitmust: *jäine* : *jäiseid*, *punane* : *punaseid*, kuid *endine* : *endisi*, *soomlane* : *soomlasi*, *tavaline* : *tavalisi*. Käänamistüüp sõltub sõna silpide arvust ja vältest. Eesti keel on, tõsi küll, selles suhtes muutumas, mida tõestab *i*-mitmuse ekspansiivsus ja mitmusetüübi *endiseid* levimine (KT: 21–29). Ajalooliselt vastab soome (*i*)*nen*-tuletiste mitmusele eesti tüvemitmus. Niiviisi suurendab *endiseid*-tüübi teke omalt poolt soome ja eesti noomenimuutmise erinevust.

Eesti *ne*-tuletiste mitmuse moodustamises valitsev olukord viitab sellele, et muistsele aglutinatiivsele staadiumile järgnenud flektiivsest staadiumist ollakse siirdumas jälle aglutinatiivsusse, mille puhul vormid liigenduvad morfoloogiliselt selgemini (**entis+i+tä* → *endisi* → *endise+i+d*, **entis+i+ltä* → *endisi+lt* → *endise+i+lt*, vrd soome *entis+i+ä*, *entis+i+ltä*).

Kirjandus

Hint, Mati 1972. Eesti keele morfoloogia kirjeldamise metoodika probleeme. – Keel ja Kirjandus 10, 603–615.

Hint, Mati 1986. Eesti mitmusetüübid keeletüpoloogilisest seisukohast. – Emakeele Seltsi aastaraamat 30. Tallinn: Eesti Raamat, 56–63.

Hint, Mati 1987. Eesti keele õpik IX klassile. Teine, ümbertöötatud trükk. Tallinn: Valgus.

- Ikola, Osmo 1983.** Nykysuomen käsikirja. Seitsemäs, tarkistettu painos. Espoo: Weilin+Göös.
- Karlsson, Fred 1983.** Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. Porvoo: WSOY.
- Kross, Kristiina 1984.** Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- KT = Erelt, Tiiu, Henn Saari (koost.) 1985.** Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Tallinn: Valgus.
- Penttilä, Aarni 1963.** Suomen kielioppi. Toinen, tarkistettu painos. Porvoo: WSOY.
- Remes, Hannu 1986.** Suomen ja viron taivutusjärjestelmien vertailua. – Päivi Rintala, Jüri Valge (toim.). Lähivertailuja 2. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 31. Turku: Turun yliopisto, 19–25.
- Rätsep, Huno 1977.** Eesti keele ajalooline morfoloogia I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Rätsep, Huno 1979.** Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Viks, Ülle 1982.** Klassifikatoorne morfoloogia. Noomen. Tallinn: Valgus.

Mõningaist eesti verbide muuttüüpidest

Ilmunud: Eräistä viron verbien taivutustyypeistä. – Hannu Remes (toim.). Lähivertailuja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 24. Turku: Turun yliopisto 1985, 38–51.

Eesti keeles on küllalt suur hulk kahesilbilise tüvega verbe, mille esimese silbi lühikesele vokaalile järgneb teise silbi algul leenisklusiil, nt *rebima*, *pidama*, *sõdima*, *siduma*, *jagama* ja *nägema*. Nad ei kuulu siiski ühte ja samasse muuttüüpi, vaid osa neist on astmevahelduslikud, osa aga astmevahelduseatud. Seega esineb niisuguseid preesensivorme nagu *pean*, *seon*, *näen* ja teisalt *rebin*, *sõdin*, *jagan*. Sellist erinevust on varem vaadelnud eesti pööramissüsteemi seisukohast muu hulgas Mati Hint (1972: 28–29, 1981: 256–257, vt ka 1978: 179–181 ja 1982: 52–57) ja Tiit-Rein Viitso (1966: 21–23). Selles artiklis käsitletakse neid eesti verbitüüpe ennekoike kontrastiivselt soome keelega võrreldes.

Peaaegu kõigil juhtudel, kui eesti -VbV-, -VdV- ja -VgV-tüüpi kahesilbilistel verbidel on soome keeles vaste, on see astmevahelduslik: *repiä* : *revin*, *pitää* : *pidän*, *sotia* : *sodin*, *sitaa* : *sidon*, *jakaa* : *jaan*, *nähdä* : *näen* jne. Selle suhte muudab veel heterogeensemaks asjaolu, et niisugustele soome kontraherunud verbidele, mille esimene silp on algupäraselt lühike ja teine algab astmevaheldusele alluva konsonandiga, vastab eesti keeles tavaliselt astmevaheldusetu või mõnel juhul koguni suunalt vastupidise, nõrgeneva astmevaheldusega verb. Üldiselt valitseb niisiis selline suhe:

soome *levätä* : *lepään* – eesti *lebada* : *leban*,
soome *todeta* : *totean* – eesti *tõdeda* : *tõden*,
soome *maata* : *makaan* – eesti *magada* : *magan*,

kuid teisalt

soome *kadota* : *katoan* – eesti *kaduda* : *kaon*.

Kas nii korrapäratuna tunduvate pööramissuhete puhul on mingi süsteem olemas ja kas on võimalik näiteks soomlasest eesti keele õppijale esitada reeglid, mille järgi ta saaks valida eesti keeles õige pööramistüübi? Olulised on just soome ja eesti keele ühised, põhisõnavarasse kuuluvad verbid, mille puhul võib oodata kõige rohkem interferentsi.

Olen Robert Hinderlingi koostatud eesti keele pöördõnastikust välja kirjutanud kahesilbilised esmavärtelised verbid, milles lühikesele esimesele silbile järgneb leenisklusiiliga algav silp, ja rühmitanud need tabelis 1 teise silbi struktuuri põhjal. Iga klusiili puhul tuleb järgnevast vokaalist olenevalt kõne alla neli alarühma, sest eesti keeles võivad järgsilpides olla ainult *a*, *e*, *i* ja *u*. Tabelis esitatakse verbide *ma*-infinitiivi kõrval isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre, millest selgub paradigma astmevahelduslikkus või astmevaheldusetus. Pööramist on kontrollitud õigekeelsussõnaraamatu (ÕS 76)¹ järgi. Iga alarühma puhul esitatakse kõigepealt võimalikud astmevahelduslikud verbid ja nende järel astmevaheldusetud.

Selles tabelis on tähelepanuäratavalt palju onomatopoeetilis-deskriptiivseid, iseäranis erinevat liikumist väljendavaid verbe. Keele ekspressiivne sõnavara uueneb tavalisest hõlpsamini, mida näitab muu hulgas see, et paljusid sellise tähendusega verbidest, mis on siin tabelis olemas, Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatus veel ei ole (nt *jobama*, *jubima*, *tibima*, *sidima*, *nüigama*).

Tabelis 1 on üle sajast verbist astmevahelduslikke ainult viiendik. Astmevaheldusetu verbide tähelepanuväärne suur osa peegeldab eesti keeles ka muus suhtes toimunud restruktureerumist: astmevaheldusetus on kogu aeg kipunud levima nii noomeni kui ka verbimuutmisel iseäranis laadivahelduse asemele (vrd Hint 1972: 28–29, Hint 1981: 256–257). Astmevaheldusega ja astmevaheldusetu verbide hulka näitab tabel 2, kus on esitatud verbide teise silbi struktuuri ja pööramissuhete põhjal tehtud statistika.

¹ Loendist on jäetud välja verbid, mis ÕS 76 on märkinud murdeliseks (*vaduma*, *kodima*, *ledima*, *lodima*, *logama*), vananenuks (*laguma*, tänapäeval *lagunema*) või ebasoovitavaks (*tugema*, pigem *tuginema*, *toetuma*). ÕS 76 ei esita Hinderlingi sõnaraamatu verbi *nodima*. Teisalt sisaldab ÕS 76 palju Hinderlingi sõnaraamatust puuduvaid sõnu, nt *libama*, *trugima*. Erinevus tuleneb osalt sellest, et pöördõnastiku aluseks on olnud 1960. aasta õigekeelsussõnaraamat (Hinderling 1979: IX). Kõik eespool mainitud ÕS 76 kahesilbilised verbid on astmevaheldusetud.

Tabel 1. Kaheasilbilised esmaväitelised klusiiliga verbid

2. silp	<i>ma</i> -infitiiv	Preesens	
		Astmevahelduslikud	Astmevaheldusetud
- <u>ba</u> -	jobama kabama kibama kobama krabama lebama lobama lubama rabama sibama tabama tibama vibama		joban kaban kiban koban kraban leban loban luban raban siban taban tiban viban
- <u>be</u> -	läbema		läben
- <u>bu</u> -	–		
- <u>bi</u> -	jubima (kõnek.) kebima klobima kobima kribima kõbima läbima nabima rebima sebima sobima tibima		jubin kebin klobin kobin kribin kõbin läbin nabin rebin sebin sobin tibin
- <u>da</u> -	pidama sadama vedama vadama	pean sajan vean	 vadan
- <u>de</u> -	kudema küdema põdema tõdema	koen kõen põen	 tõden

-ge-	lugema nägema pugema sugema tegema hagema kogema pagema	loen näen poen soen teen	 hagen kogen pagen
-gu-	liguma taguma jaguma koguma räguma vaguma	leon taon	 jagun kogun rägün vagin
-gi-	logima (mer.) mugima nugima nügima pugima sagima segima sigima togima tragima (mer.) trügima õgima		login mugin nugin nügün pugin sagin segin sigin tugin tragin trügün õgin

Tabel 1 ja 2 näitavad, et *b*-lised verbid ei ole üldse astmevahelduslikud (vrd Wied. *rebima* : *revin* (~ *rebin*)) ja täiesti puuduvad tänapäeva eesti keelest *-bu*-verbid (vrd Wied. *sibuma*, *vibuma*). Noomenites lühikeste vokaalide vahelise *b* astmevaheldust mingil määral esineb, aga selliseid juhte on astmevahelduseta paradigmatel võrreldes suhteliselt palju vähem kui *d* ja *g* puhul (Hint 1981: 256).

b-verbide hulgas on palju endisi kontraheerunud verbe, milles tugevnev astmevaheldus² on lühikese esimese silbi järel võimatuks muutunud ja

² Olen kasutanud artikli soomekeelses algvariandis paradigmatel astmevaheldussuhteid kirjeldades termineid *normaali astevaihtelu* 'normaalne astmevaheldus' ja *käänteinen astevaihtelu* 'vastupidine, pöördne astmevaheldus' nagu Fred Karlsson oma teoses „Suomen kielen äänne- ja muotorakenne“ (lk 324). Eesti terminid on vastavalt *nõrgenev astmevaheldus* ja *tugevnev astmevaheldus*.

Tabel 2. Verbide pööramissuhted

Verbi struktuur	Astmevahelduslikud	Astmevahelduseta	Kokku
<u>b-verbid</u>			
-ba-	0	13	13
-be-	0	1	1
-bu-	0	0	0
-bi-	0	12	12
	0	26	26
<u>d-verbid</u>			
-da-	3	1	4
-de-	3	1	4
-du-	5	6	11
-di-	0	14	14
	11	22	33
<u>g-verbid</u>			
-ga-	1	16	17*
-ge-	5	3	8
-gu-	2	4	6
-gi-	0	12	12
	8	35	43
Kokku	19	83	102

**pügama* : *pöan* ~ *pügan* on arvatud astmevaheldusjuhtude hulka.

üldistunud on tugev aste (Remes 1983b: 17–18). Neid pööratakse *valama*-tüübi järgi, nt *kibada* : *kiban* (vrd soome *kipata* 'joosta kiiresti ja kergelt', Tanning 1965: 164), *lebada* : *leban* (vrd soome *levätä* 'puhata' : *lepään*³ 'puhkan'), *lubada* : *luban* (vrd soome *luvata* : *lupaan*), *tabada* : *taban* (vrd soome *tavata* 'kohata' : *tapaan* 'kohtan'). *-ba*-verbidest ongi tubli pool kontraheerunud (vrd Tanning 1965: 164–166). Ka ainuke *-be*-verb *läbema* on algselt kuulunud kontraheerunute hulka (Lehtinen 1979: 300).

Tugevneva astmevaheldusega verbides toimunud tugeva astme üldistumine on ilmselt olnud tähtis tegur terves lühikeste vokaalide vahelise leenisklusiili vaheldumatuks muutumise protsessis. Kaudselt viitab sellele ka asjaolu, et astmevahelduslikke *d*-verbe on suhteliselt kõige rohkem – kolmandik juhtudest –, kuid nende hulgas ei näi olevat mitte ligilähedaseltki sellisel hulgal kontraheerunud verbe kui *b*- ja *g*-verbide puhul. Näiteks soome

³ Verb *lebama* esineb eesti murretes, aga kirjakeelde on see tulnud Johannes Aaviku ettepanekul soome keele eeskujul (Rätsep 1981: 296).

kontraheerunud verbi *todeta* : *totean* eesti vaste *tõdeda* : *tõden* on Johannes Aavik 1920. aastail soome keelest laenanud (Rätsep 1981: 296); soome tegusõna *kadota* : *katoan* vastes on aga eesti keeles nähtavasti muutunud vahelduse suund, nii et tugevneva asemel on nõrgenev astmevaheldus: *kaduda* : *kaon*. Põhjuseks on kindlasti osaliselt olnud esmavärteliste *d*-liste kontraheerunud verbide toe puudumine ja osaliselt niisuguste muutusele *o* > *u* allunud verbide nagu *laduda* : *laon*, *kududa* : *koon* ja *siduda* : *seon* pööramismall, millega tihti kasutatav *kaduma* on kohanenud.⁴

Tabelist 1 ja 2 selgub samuti, et teise silbi *i* ees on kõik leenisklusiilid astmevaheldused: *rebin*, *sobin*, *sõdin*, *tüdin*, *nügin*, *pugin* (vrd soome *revin*, *sovin*, *sodin*, *nyin* 'tirin'). Astmevahelduse puudumine tuleneb vist esijoones fonotaktikast: mitmel puhul vastaks tugevaastmelisele klusiilile nõrgas astmes kadu, nii et esimese ja teise silbi vokaalidest moodustuva kontraheerunud vokaali ja diftongi kõrge vokaal madalduks keskkõrgeks ja nõrgaastmeline tüvi erineks tugevaastmelisest häirivalt palju (nt *nudima* : **noen*, *sõdima* : **sõen*⁵, *tüdima* : **töen*, *pugima* : **poen*, *sagima* : **saen*, *trügima* : **tröen*, vrd Hint 1982: 52–55, Remes 1983a: 49). Peale selle suurendaksid need vaheldused keeles homonüümiat (vrd nt *pugema* : *poen*, *saagima* : *saen*). Veelgi olulisem põhjus on vist siiski see, et *i* on sage verbiliide, mille asendamine ei ole selle tähendusfunktsiooni tõttu soovitatav (Rätsep 1956: 77, 84–88). Iseäranis onomatopoeetilis-deskriptiivises sõnavaras, kuhu siin vaadeldavatest verbidest kuulub suur hulk, on tüve võimalikult vähene varieerumine eksprestiivsuse seisukohast oluline (Rätsep 1956: 76, vrd ka Itkonen 1966: 347–348). Niisiis on fonotaktika sundinud astmevahelduse taanduma sellistes tüvetüüpides – *i*- ja osaliselt ka *u*-tüvedes –, mille puhul eespool käsitletud kontraheerunud verbide mõju ei ole olnud vähemalt ulatuslikult põhjuseks.

Järgmises tabelis on erineva klusiiliga tüved rühmitatud lõppvokaali põhjal.

⁴ Pööramise *kaduda* : *kaon* tekkimisele on kindlasti omalt poolt kaasa aidanud ka üldtuntud substantiiv *kadu* : *kao*, mille tugevaastmelise tüvega langes verbi tugevaastmeline tüvi kokku pärast seda, kui rõhutu silbi järgne **δ* oli kadunud (Kettunen 1962: 81, vrd soome substantiivi- ja verbitüve suhet: *kato-* : *kado-* – *katoa-* : *kadot-*). Tanning (1965: 165, 167) toob ka murdekeelest näiteid, kus esmavärteline kontraheerunud verb on siirdunud algsest erinevasse astmevaheldustüüpi.

⁵ *sõdima*-verbi pööramisel ei saanud kuidagi arvesse tulla tüvisõna *sõda* : *sõja* laadivahelduslik mall, sest **sõjin* sisaldaks eesti keele fonotaktikaga vastuolus olevat järjestit /ji/.

Tabel 3. Pööramissuhted tüvevokaaliti

2. silbi vokaal	Astmevahelduslikud	Astmevaheldusetud	Kokku
a	4	30	34
e	8	5	13
u	7	10	17
i	0	38	38
Kokku	19	83	102

Astmevahelduslike *i*-tüvede nulli kõrval torkab silma, et *a*-tüvede puhul esi-
neb astmevaheldust õige vähe: 34 verbi hulgas on ainult neli astmevaheldus-
juhtu. Neist kolm on *-da*-verbid: *pidama*, *sadama* ja *vedama*. Nad kõik kuulu-
vad vanasse, sagedasti kasutatavasse põhisõnavarra. Neljas *-da*-verb *vadama*
(= *vadistama*) kuulub deskriptiivsesse sõnavarra ja on astmevaheldusetu.
Astmevaheldussuhtele *-ada* : *-aja*- vastav *vadama* : **vajan* (vrd *sadama* : *sajab*,
rada : *raja*, *sada* : *saja*) oleks häirivalt homonüümne sagedase *vajama*-verbiga.

Ainuke astmevahelduslik *-ga*-verb on *pügama*. See on vaadeldavas ainesti-
kus ka ainus, mille puhul kirjakeele norm lubab astmevaheldusliku pööramise
kõrval ka astmevahelduseta pööramist: *pöan* ~ *pügan*. Astmevahelduse nõrk
positsioon tuleneb *-ga*-verbide puhul vähemalt osaliselt fonotaktikast (mitte
nt *nügama* : **nöan*, *sügama* : **söan*, *vugama* : **voan*) ning osaliselt kunagiste
kontraheerunud verbide üsna suurest hulgast (*magama*, *segama*, *tagama*, vrd
soome *maata* 'lamada'; *makaan* 'laman', murdeti *seata* 'segada': *sekaan* 'segan'
(Tanning 1965: 167), *taata* 'tagada': *takaan* 'tagan'; kontraheerunud verb on
olnud näiteks ka *sogama*, vrd soome vananenud ja murdelist *soata* (Tanning
1965: 167, Lehtinen 1979: 298–299)).

e-tüved moodustavad ainsa rühma, kus astmevahelduslikke verbe on
rohkem kui astmevaheldusetuid: 13 verbist on kaheksa astmevahelduslikud.
Kõik kolm vana *-de*-verbi on astmevahelduse säilitanud. Astmevahelduseta
tõdema : *tõden* on noorevõitu laen, eeskujuks soome kontraheerunud verb
todeta, nagu on eespool juba mainitud. Kaheksa *-ge*-verbi hulgas on viis astme-
vahelduslikku, millest *lugema*, *nägema*, *pugema* ja *tegema* kuuluvad eesti keele
keskse sõnavara hulka. Astmevaheldust ei ole, kui esimese silbi vokaal on *a*
(*hagema* : *hagen*, praegu käibel ainult juriidilise terminina; *pagema* : *pagen*⁶)

⁶ *pagema* on algselt nähtavasti olnud kontraheerunud verb, vrd Wied. *da*-infinitiiv *paeta*
(*pageda*); vrd ka soome *paeta* : *pakenen*, mille vokaaltüvele vastab eesti murdeline verb *page-
nema*.

või *o* (*kogema* : *kogen*, kõige tavalisem on leksikaliseerunud vorm *kogemata*, mille teine silp on laheline, vrd Wied.; *kogema* : **koen* läheks häirivalt segamini verbiga *kudema* : *koen*).

u-tüveliste puhul on astmevaheldus suhteliselt tavaline: 17 verbist on seitse astmevahelduslikud. *-du*-verbide astmevaheldusega ja astmevahelduseta juhtude suhe on peaaegu tasakaalus – 5 : 6. Soome keelega võrdlemine näitab, et astmevahelduslikud on need verbid, mille teise silbi *u* on tekkinud *o*-st: *kuduma* : *koon*, *laduma* : *laon*, *niduma* : *neon* ja *siduma* : *seon*, vrd soome *kutoa*, *latoa*, *nitoa* 'köita' ja *sitoa*. Niisamuti algselt *o*-line *kaduma* : *kaon* on nähtavasti osalt selliste verbide mõjul vahetanud pööramistüüpi ja samuti astmevahelduse suunda, nagu on eespool juba mainitud (vrd soome *kadota* 'kaduda' : *katoan* 'kaon'). Teistel *-du*-verbidel astmevaheldust ei ole, nt *kiduma* : *kidun*, *liduma* : *lidun*, lastekeelne *tuduma* : *tudun* (vrd soome *kitua* : *kidun* ja astmevahelduseta lastekeelne *tutua* : *tutun*). Veel on Wiedemannil näiteks *ta keub* ja *veub* (märksõna *kiduma* juures; tänapäeva eesti keele fonotaktika kohaselt oleksid eeldatavad vormid **keob* ja **veob*).

Seitsmest *-gu*-verbist on ainult kaks astmevaheldusega: *liguma* : *leon* ja *taguma* : *taon*. *Liguma* on nähtavasti algul olnud kontraheerunud verb, vrd soome *liota* 'liguneda, liguda' : *likoaa* 'liguneb, leob', ja on hiljem vahetanud pööramistüüpi ja ka astmevahelduse suunda nagu verb *kaduma* : *kaon*. Astmevaheldussuhete muutumisele on kindlasti kaasa aidanud vastava noomenitüve vaheldus: *ligu* : *leo* (pandagu tähele levinud väljendit *leos olema*). Seevastu kontraheerunud verbist *koguma* on astmevaheldus taandunud (Wied. Gr. 511, vrd tuletist *kogudus* ja soome *koota* 'koguda' : *kokoan* 'kogun') ja niisamuti verbist *vaguma* (vrd sm *vaota* : *vakoan*).

Et vaadeldava ainestiku 102 verbi hulgas on ainult 19 astmevahelduslikku, siis võiks arvata, et soomlasest eesti keele õppija saaks juhinduda reeglist, mille järgi lühikeste vokaalide vaheline leenisklusiil verbides tavaliselt astmevaheldusele ei allu ning astmevahelduslik on erandlikult ainult mõni verb. Esinemissageduse uurimine näitab siiski ilmselgelt, et niisugune reegel annab olukorrast väärat pildi.

Tartu ülikoolis on ilukirjandusliku proosa 13 409 sõna põhjal koostatud sagedussõnastik (Kaasik jt 1977). Selle sõnastiku järgi otsustades ei ole minu ülevaate kümne kõige sagedasema verbi hulgas ühtki niisugust astmevahelduseta verbi, milles oleks üldistunud nõrgeneva astmevahelduse tugev aste. Viis kõige tavalisemat verbi on sageduse järjekorras astmevahelduslikud *pidama*

(erinevad põhitähendused kokku arvatuna), *tegema*, *nägema*, *kaduma* (kunagine kontraheerunud verb!) ja *lugema*. Alles 11. kohal on tugevaastmeliseks üldistunud kunagine nõrgeneva astmevaheldusega verb *sobima* ja 14. on samasse rühma kuuluv *jagama*. Tabelis 4 on esitatud need esmavähtelised leenisklusiiliga kahesilbilised verbid, mis kuuluvad sagedussõnastiku tuhande tavalisema sõna hulka.

Tabel 4. Kõige sagedamad esmavähtelised klusiiliga verbid

Sageduse järjekord	Astmevahelduslikud	Astmevaheldused	
		Kontraheerunud verbid	Muud verbid
1.	pidama		
2.	tegema		
3.	nägema		
4.	kaduma		
5.	lugema		
6.		lubama	
7.		magama	
8.	siduma		
9.	vedama		
10.		tabama	
11.			sobima
12.		segama	
13.	sadama		
14.			jagama
15.	laduma		

Sagedussõnastiku 2000 levinuma sõna hulka kuuluvad veel astmevahelduslikud *pugema* ja *taguma* ning astmevaheldused *kobama*, *koguma* ja *kobima*. Kõigist sagedusuuringu verbidest 294 kõige tavalisema verbi hulgas (vähemalt 10 esinemust) on kõik tabeli 4 verbid ning *pugema*, *taguma* ja *kobama*. Tarbetekstide või üldkõnekeele põhjal tehtud sagedusuuringud minu esitatud statistikal põhinevat üldpilti vaevalt väga palju muudaksid, nii kindel on selles astmevahelduslike verbide osa: neid on 17 esimese verbi hulgas 11.

Vaadeldud verbitüüpide õpetamise puhul olekski eksitav soomlastele liigselt rõhutada nõrgeneva astmevahelduse taandumist ja kuulutada koguhulgalt vähesed, kuid enamasti suure sagedusega astmevahelduslikud verbid

erandeiks. Soomlasel on oma emakeele põhjal kerge märgata, et need vanad ühised verbid, mis ei sisalda *b*-klusiili, on eesti keeles üldiselt säilitanud nõrgeneva astmevahelduse (oluline erand on näiteks *jagama*), ja et astmevaheldus on enamasti ülejäänud verbide, sealhulgas onomatopoeetilis-deskriptiivse sõnavara erijoon. Lisaks tuleb meeles pidada, et kontraheerunud verbide eesti vasted on tugevneva astmevaheldusega ainult siis, kui nende paradigmasse kuulub pika esisilbiga vorme (nt *kaevata* : *kaeban*, *visata* : *viskan*, vrd soome *kaivata* 'igatseda, vajada' : *kaipaan* 'igatsen, vajan', *viskata* : *viskaan*; pandagu tähele ka selliseid juhte nagu eesti *osata* : *oskan*, *salata* : *salgan*, *vihata* : *vihkan*, vrd soome *osata* : *osaan*, *salata* : *salaan*, *vihata* : *vihaan*). Muidu on kontraheerunud verbides üldistunud tugev aste ja nad on siirdunud *valama*-tüüpi (oluline erand on *kaduma*).

Kirjandus

- Hinderling, Robert 1979.** Rückläufiges estnisches Wörterbuch. Bayreuther Beiträge zur Sprachwissenschaft 2. Universität Bayreuth.
- Hint, Mati 1972.** Generatiivinen fonologia sekä viron astevaihtelu ja kvantiteettisysteemi. – Virittäjä 76/1, 27–33.
- Hint, Mati 1978.** Häälikutest sõnadeni. Tallinn: Valgus.
- Hint, Mati 1981.** Neodnorodnost' sistem čeredovanija stupenej èstonskogo jazyka. – Sovetskoe finno-ugrovedenie, 247–265.
- Hint, Mati 1982.** Keelereeglite tüüpidest. – Viivi Maanso (koost.). Emakeeleõpetuse küsimusi VII. Tallinn: Valgus.
- Itkonen, Erkki 1966.** Kieli ja sen tutkimus. Helsinki: WSOY.
- Kaasik jt = Kaasik, Ülo, Juhan Tuldava, Astrid Villup, Kuldev Ääremaa 1977.** Eesti tänapäeva ilukirjandusproosa autorikõne lekseemide sagedussõnastik. – Töid keelestatistika alalt II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 413. Tartu, 5–140.
- Kettunen, Lauri 1962.** Eestin kielen äännehistoria. Kolmas painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtinen, Tapani 1979.** Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia. Suomen *avajaa*, *karkajaa* -tyyppiset verbit ja niiden vastineet lähisukukielissä. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 169. Vammala.
- Remes, Hannu 1983a.** Viron kielioppi. Juva: WSOY.
- Remes, Hannu 1983b.** Suomen ja viron fleksion eroista. – Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Summassaaressa 18. ja 19. toukokuuta 1983. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 10. Tampere: Tampereen yliopisto, 9–19.

- Rätsep, Huno 1956.** *i*-sufiksilistest verbidest eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 2. Tallinn, 74–91.
- Rätsep, Huno 1981.** Johannes Aavik ja soome laenud – Keel ja Kirjandus 5, 289–296.
- Tanning, Salme 1965.** Kontraktaverbidest eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 11. Tallinn, 157–172.
- Viitso, Tiit-Rein 1966.** Eesti keele fonoloogia senisest käsitlemisest ja tulevikuväljavaated. – Emakeele Seltsi aastaraamat 12. Tallinn, 17–25.
- Wied. = Wiedemann, Ferdinand Johann 1893.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Wied. Gr. = Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.
- ÕS 76 = Kull, Rein, Erich Raiet (toim.) 1976.** Õigekeelsussõnaraamat. Tallinn: Valgus.

Soome ja eesti kontraheerunud verbidest

Ilmunud: Suomen ja viron supistumaverbeistä. – Maia Väkräm (toim.). Lähivertailuja 5. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Virroilla 27. ja 28. syyskuuta 1991. Folia Fennistica & Linguistica. Tampere: Tampereen yliopisto 1992, 39–47.

Eesti keelt õppides harjub soomlane ajapikku ära kasutama oma emakeele ja eesti keele sõnade muutmistüüpide ühetaolisust. Verbide puhul, mida selles artiklis vaadeldakse, märkab ta üsna lähedasi vastavusi näiteks sellistes eesti ja soome tüüpides nagu *jääda* – *jääda*, *elada* – *elää*, *valmistada* – *valmistaa*, *lugeda* – *lukea* ja *hüpata* – *hypätä*. Seesuguste keele õppimist kergendavate juhtude kõrval on eesti verbidel siiski paradigmataüpe, milles leidub soome keelele võõraid jooni.

Õppimiskaskusi võib muu hulgas põhjustada astmevahelduse erinev esinemus. Väga raske ei ole harjuda sellega, et eesti keeles ei ole verbides astmevaheldust teisest silbist kaugemal, nt *kirjutada* : *kirjutan*, *parandada* : *parandan* (vrd soome *kirjoittaa* : *kirjoitan*, *parantaa* : *parannan*), kuid probleeme tekitab kahesugune esinemus esimese ja teise silbi piiril: ühelt poolt esineb astmevaheldust samuti nagu soome keeles, nt *lugeda* : *loen*, *õppida* : *õpin*, teiselt poolt aga astmevaheldusetust, nt *jagada* : *jagan*, *lubada* : *luban*, *muutuda* : *muutun* ja *loobuda* : *loobun* (vrd soome *jakaa* : *jaan*, *luvata* : *lupaan*, *muuttua* : *muutun*, *luopua* : *luovun*). Samuti põhjustab soomlastele raskusi teise silbi vokaali kahesugune esinemus. Näiteks *muutuma*- ja *õppima*-tüübis on vokaal säilinud, aga tüüpides *saatma*, *kandma*, *laulma* ja *maksma* on sisekaolisi vorme ja seega paradigmades sekundaarset konsonanttüvelisust (*laulma*, *laulgu*, *laulnud*, vrd soome *laulamaan*, *laulakoon*, *laulanut*). Ka vokaali laadi põhjal ei saa sel puhul midagi kindlalt ette teada. Kuigi *a* (= soome tüvede *a/ä*) on olnud iseäranis aldis kaduma, on olemas ka selliseid verbe nagu *eitama*, *töötama*, *taastama*, *kasvama* ja *kuivama*.

Osas eesti verbiparadigmadest on tüvestruktuur muutunud soome keelega võrreldes lihtsamaks. Näiteks (*i*)*tse*- ja *ne*-tuletised pöörduvad eesti keeles ühetüveliselt: *valitseda* : *valitsen*, *sepitseda* : *sepitsen* ja *vananeda* : *vananen*,

pikeneda : *pikeneb*. Soome keel on seevastu säilitanud kahetüvelise pööramise, nagu osutavad *vallita* 'valitseda' : *vallitsee* 'valitseb', *punnita* 'kaaluda' : *punnitsen* 'kaalun' ja *vanheta* 'vananeda' : *vanhenen* 'vananen', *pidetä* 'pikeneda' : *pitenee* 'pikeneb'.

Teisalt on keelemuutused võinud eesti keeles kaasa tuua kunagise ühtse pööramistüübi mitmeks jagunemise. Selle kohta pakuvad näite frekventatiivverbid, mis on olnud algul *ele-/el*-liitelised. Soome keeles, kus liide esineb ka kujul *ile/il*, pöörduvad nad alati ühtmoodi: paradigma on kahetüveline, ja kui tüves on klusiil, on verb astmevahelduslik, nt *esitellä* 'tutvustada, esitleda' : *esittelen* 'tutvustan, esitlen', *hypellä* 'hüpelda' : *hyppelen* 'hüplen', *lennellä* 'lennelda' : *lentelen* 'lendlen', *luetella* 'loetleda' : *luettelen* 'loetlen', *mietiskellä* 'mötiskleda' : *mietiskelen* 'mötisklen', *epäillä* 'kahtlustada, kahelda' : *epäilen* 'kahtlustan, kahtlen', *viljellä* 'kasvatada, harida' : *viljelen* 'kasvatan, harin'. Eesti keeles sõltub vastavate verbide pööramistüüp muu hulgas silbi struktuurist ja vältest. *Esitlema*-tüüpi verbe pööratakse tavaliselt ühetüveliselt (*esitleda* : *esitlen*), aga kõrgstiilis on võimalik ka kahetüveliselt pööramine (*esitellä* : *esitelen*; samamoodi *mötiskleda* ~ *mötiskella*, *loetleda* ~ *loetella*). Tüübis *kõnelema*, *viljelema* lubavad praegused normid võrdväärsena ühe- ja kahetüvelisi vorme (*kõneleda* ~ *kõnelda* : *kõnelen*, *viljeleda* ~ *viljelda* : *viljelen*). Verb ei saa olla astmevahelduslik, kui ta on esmavälteline: *vedelda* : *vedelen* (vrd soome *vedellä* 'tõmmata' : *vetelen* 'tõmban', *sadella* 'sadada, tibutada' : *satelee* 'sajab, tibutab'). Seevastu *hüplema*-, *lendlema*-tüüpi verbid, mille *ma*-infinitiivi tüvi on kahesilbiline ja kolmandavälteline, on alati astmevahelduslikud ja kahetüvelised: tugevas astmes on *le*-lõpuline vokaaltüvi ja nõrgas astmes *el*-lõpuline konsonanttüvi (*hüpelda* : *hüplen*, *lennelda* : *lendlen*).

Õppimisraskusi tekib ka kontraheerunud verbide puhul, ehkki nad moodustavad oma selgepiirilise paradigmatüübi nii soome kui ka eesti keeles. Kõige rohkem probleeme tuleb sellest, et kontraheerunud verbide hulka kuulumine sõltub soome ja eesti keeles eri kriteeriumidest. Siiski on soome ja eesti kontraheerunud verbide paradigmas ühised vormid häälikuliselt üsna lähedases vastavuses, nt soome *temmata* : *tempaan* : *tempasin* : *temmatkoon* : *temmannut* : *temmattiin* – eesti *tõmmata* : *tõmban* : *tõmbasin* : *tõmmaku* : *tõmmanud* : *tõmmati*.

Soome kontraheerunud verbidel on kahesilbiline pika A-ga või kolmesilbiline A-lõpulise vokaalijärgendiga vokaaltüvi ning kahesilbiline t-lõpuline konsonanttüvi, nt *vastaa/n* 'vastan' : *vastat/koon* 'vastaku', *kiipeä/n* 'ronin' :

kiivet/köön 'ronigu', *katoa/n* 'kaon' : *kadot/koon* 'kadugu'. Verbitüve lõpp-*A* ja -*t* on keeleajalooliselt sufiks, millele imperfektivormis vastab *s*: *vastas/i/n* 'vastasin', *kiipes/i* 'ronis', *katos/i/tte* 'kadusite'. Konsonanttüve -*t* assimileerub *n*-algulise sufiksi ees *n*-iks: *vastan/ne/e* 'võib-olla vastab', *kiiven/nyt* 'roninud', *kadon/nee/t* 'kadunud'. Kui verbi tüves on klusiil, on paradigma tugevneva astmevaheldusega, nt *hypätä* 'hüpata' : *hyppään* 'hüppan', *luvata* 'lubada' : *lupaan* 'luban', *kadota* 'kaduda': *katoan* 'kaon'. Liigendamise seisukohast on problemaatilised kontraheerunud verbide need algul konsonanttüvelised vormid, milles tüve ja sufiksi piirile tekkinud geminaat-*t* on lühenenud üksikkonsonandiks, nt infinitiiv *vastata* 'vastata', *vastatessa* 'vastates', passiiv *vastataan* 'vastatakse', *vastatun* 'vastatud (genitiiv)'. Kas tuleks liigendada *vastat/a* või *vasta/ta*, *luvat/a/an* või *luva/ta/an*? (Vt nt Karlsson 1960: 55–59, Karlsson 1983: 297.)

Kontraheerunud verbide tüüp on olnud ja on endiselt soome keeles päris produktiivne. Arvukatele vanadele verbidele on omal ajal lisandunud näiteks sellised laensõnad nagu *holvata* 'võlvida', *maalata* 'värvida', *maalida*, *ruuvata* 'kruvida' ja *tullata* 'tollida', mis on moodustatud rootsi 1. konjugatsiooni verbidest (Hakulinen 1979: 290). Uemad laenud on muu hulgas *filmata* 'filmida', *kromata* 'kroomida', *grillata* 'grillida', *joogata* 'joogat harastada', *liftata* 'pöidlaküüdiga sõita', *meikata* 'meikida', *pumpata* 'pumbata', *tentata* 'küsitleda, eksamineerida', *testamentata* 'testamenti teha' ning *noteerata* 'noteerida' ja *riskeerata* 'riskida'. See verbitüüp on populaarne ka slängis, nagu tõestavad näiteks *digata* 'meeldida', *duunata* 'töötada, teha', *järkätä* 'korraldada', *kässätä* 'aru saada', *lintsata* 'poppi teha, viilida', *synekata* 'sünkroonis olla, kokku sobida' ja *tsekata* 'järele vaadata'. (Produktiivsuse kohta vt nt Vesikansa 1978: 91–92 ja Karlsson 1983: 209–210, 213.) Ühiskeeles ja eriti murdeis on näiteid selle kohta, et kontraheerumata verbe kiputakse pöörama kontraheerunud verbide moodi, näiteks vormide *lapan* 'laon', *puran* 'lammutan' asemel esinevad preesensis *lappaan*, *purkaan* (Itkonen 1988: 61).

Eesti keeles moodustavad kontraheerunud verbid niisamuti üsna produktiivse pöörämistüübi, mis on aga häälikuarengute tagajärjel restruktureerunud ühetüveliseks: vormid põhinevad kas tugeval või nõrgal vokaaltüvel, nt *hüppa/n* : *hüpa/ta* : *hüppa/si/n* : *hüpa/tud* (vrd soome *hyppää/n* : *hypät/ty*, *vastaa/n* : *vastat/tu*; paradigmas kas tugev vokaaltüvi ja nõrgaastmeline konsonanttüvi või astmevaheldusetu vokaal- ja konsonanttüvi).

Eesti keeles on jõutud soome keelest erineva kontraheerunud verbide tüübini ennekõike niisuguste muutuste kaudu:

- 1) vokaaltüves on pikk kontraheerunud vokaal lühenenud (*vastan*, *hüppan*, vrd soome *vastaa/n*, *hyppää/n*);
- 2) konsonanttüvelistes vormides on *tk* morfeemipiiril muutunud *kk*-ks (*vastaku*, *hüpake*, vrd soome *vastat/koon*, *hypät/kää*) ja *nn* lühenenud *n*-iks (*vastanud*, *hüpanud*, vrd soome *vastan/nut*, *hypän/nyt*), mistõttu nende vormide konsonanttüvelisus on tuhmunud;
- 3) isikulise tegumoe imperfektivormide *si/s* on üldistunud peaaegu kõigi kontraheerumata verbide paradigmadesse ajatunnuseks, mistõttu on *s* kujunenud kontraheerunud verbides samuti osiseks, mis ei kuulu enam tüvve; seda on ka soodustanud ainsuse 3. isiku lõpukaoilisus (*vastas/i/n* → *vasta/si/n*, *vastas/i* → *vasta/s*, vrd *luge/si/n*, *luge/s*, *kirjuta/si/n*, *kirjuta/s*).

Tänapäeva eesti keeles ei saa kontraheerunud verbe häälikuarengute tõttu enam sünkrooniliselt tuletisteks pidada, sest – nagu Reet Kasik (1989: 82) on tõdenud – ei ole neis ei tuletusliitest ega tuletusest säilinud mingit muud tundemärki peale pööramistüübi. Sellele tüübile on tugevneva astmevahelduse (*tõmmata* : *tõmban*, ²*vastata* : ³*vastan*) kõrval omane *da*-infinitiivi ja *des*-vormi tunnuste *t*-lisus vokaali järel (*vasta/ta*, *vasta/tes*) ning imperatiivi tunnuste *k*-lisus niisamuti vokaali järel (*vasta/ku*, *vasta/ke*). Teistes verbi tüüpides algavad vastavad sufiksivokaalide liitudes leenisklusiiliga.

Soome ja eesti kontraheerunud verbide pööramistüüpidesse kuuluvad sõnad on ainult osaliselt ühised. Osa eesti verbidest on vahetanud tüüpi ja siirdunud kontraktsioonita verbide hulka. Teisalt on kontraheerunud verbide tüüpi tulnud sõnu, millest ootaks soome keele põhjal, et nad kuuluksid mingisse teise rühma. Soomlasel ongi vaja eesti keele õppimisel ja kasutamisel tähele panna muu hulgas järgmisi asjaolusid:

1) Soome kontraheerunud verbide vastete pööramine sõltub eesti keeles silpide arvu ja *a*-tüvelisuse kõrval vältest. Sõna saab kuuluda kontraheerunud verbide *hüppama*-, *tõmbama*-tüüpi ainult siis, kui paradigmas on kolmandavärtelisi vorme. Niisugune verb on alati tugevneva astmevaheldusega, ka neil juhtudel, kui vastav soome verb ei ole astmevahelduslik. Tugeva astme III välde vaheldub nõrga astme II või I vältega:

II välde	III välde	I välde	III välde
<i>hüpata</i> :	<i>hüppan</i>	<i>kohata</i> :	<i>kohtan</i>
<i>tõmmata</i> :	<i>tõmban</i>	<i>puhata</i> :	<i>puhkan</i>
<i>vastata</i> :	<i>vastan</i>	<i>visata</i> :	<i>viskan</i>
<i>laenata</i> :	<i>laenan</i>	<i>karata</i> :	<i>kargan</i>

2) Kui eesti verbi esisilp on eri vormides lühike, ei ole tugevnev astmevaheldus võimalik ja sõna on siirdunud algupärasest kontraheerunud verbi tüübist astmevaheldusetusse *valama*-tüüpi. Seetõttu pöörduvad nii soome astmevahelduslike verbide *luvata* : *lupaan*, *maata* : *makaan* kui ka astmevahelduseta verbide *avata* : *avaan*, *lisätä* : *lisään* eesti vasted ühtmoodi: *lubada* : *luban*, *magada* : *magan*, *avada* : *avan*, *lisada* : *lisan* (vrd eesti *valada* : *valan*). Paradigmas ei ole enam – osalt analoogiamuutuste tõttu – kunagisele kontraheerunud verbile viitavaid jooni. Näiteks preesensis ei ole ootuspärast kuju **lubadan*, **lisadad* jne, ehkki sellistel lühikese esisilbiga juhtudel on tavaliselt toimunud muutus **δ > D*, nagu osutavad muu hulgas vormid *kevade*, *pimeda*, *kalade* (on siiski *lubadus*, *kogudus*; Kettunen 1962: 81). Need kunagised tugevneva astmevaheldusega kontraheerunud verbid, milles on tugeva astme üldistumine tähendanud astmevahelduse kadu – peale sõnade *lubada* ja *magada* veel näiteks *lebada*, *tabada*, *koguda*, *segada* (vrd soome murrete *seata* 'segada' : *sekaan* 'segan'), *tagada* ning 1920. aastail soome keelest astmevaheldusetuna laenatud *tõdeda* –, kuuluvad oma struktuuri ja pööramise poolest kokku endiste nõrgeneva astmevaheldusega verbidega, milles on samuti üldistunud tugev aste, nagu *sobida* : *sobin*, *jagada* : *jagan*.

Peale astmevaheldusetuse erineb *valama*-tüüpi siirdunud verbide *lubama*, *magama*, *lisama* jt paradigma kontraheerunud verbide tüübist muutemorfemide poolest, kuigi erinevusi on ainult mõnes vormis: *da*-infinitiivis *luba/da*, *lisa/da* (vrd *hüpa/ta*, *vasta/ta*), *des*-vormis *luba/des*, *lisa/des* (vrd *hüpa/tes*, *vasta/tes*), imperatiivi 3. pöördes ning mitmuse 1. ja 2. pöördes *luba/gu*, *luba/gem*, *lisa/ge* (vrd *hüpa/ku*, *vasta/kem*, *vasta/ke*). Näiteks sellistel juhtudel nagu *lisanud* ja *vastanud* või *lisati* ja *vastati* on sufiksita kasutamine identne ning eri sõnatüübile vihjab ainult esisilbi pikkus. Eesti astmevaheldusseikade tõttu ei ole isegi niisugust vihjet näiteks *kas* või vormides *lisanud* ja *visanud* ning *lisati* ja *visati*. Keeleõppijal on vaja tunda pööramissuhteid: *lisada* : *lisan* : *lisage* ja teisalt *visata* : *viskan* : *visake*.

3) Paari esmavärtlise verbi paradigma puhul näib olevat pööramistüüp vahetunud nii, et tugevneva astmevahelduse asemele on tulnud nõrgenev. Sellised verbid on *kaduda* : *kaon* (vrd soome *kadota* : *katoan*) ja *liguda* : *leon* (vrd soome *liota* : *likoan*). *Kaduma*-verbi astmevaheldussuuna muutumisele on nähtavasti mõju avaldanud osalt sellised pööramissuhted nagu *laduda* : *laon* ja *siduda* : *seon*, osalt paralleelne substantiiv *kadu* : *kao*. Nii on välditud seda, et eesti keeles oleks ühelt poolt astmevaheldusetu verb *kaduda* : **kadun* ja teiselt poolt astmevahelduslik noomen *kadu* : *kao*. Vastavalt on verbi *liguma* kindlasti mõjutanud noomenitüve vaheldus *ligu* : *leo*, pandagu tähele tavalist nõrgaastmelist kuju *leos* (*olema*). (Remes 1986: 23–24) Eesti murretes esineb niisugust astmevaheldussuuna vahetumist laialdasemaltki, nagu näiteks Mulgi murde Karksi *luBaDa* : *luà* 'lubada : luban' ja Tarvastu *seGäDä* : *sià* 'segada : segan' (vrd soome murrete *seata* : *sekaan*; Tanning 1965: 165, 167).

4) Kuigi eesti keeles kuuluvad soome lühikese esisilbiga kontraheerunud verbide vasted üldiselt *valama*-tüüpi, on näiteid ka verbidest, mis on jäänud tõelisse kontraheerunud verbide tüüpi. Selle eelduseks on siiski olnud analoogiline astmevaheldusega mугanemine, st paradigmasse on tulnud tugevaks astmeks kolmandavärtlised vormid. Sellised verbid on muu hulgas *oskama* : *osata* : *oskan*, *salgama* : *salata* : *salgan* ja *vihkama* : *vihata* : *vihkan* (nende tüvede varasemat astmevaheldusetust peegeldavad nt *osav* : *osava* [vrd partitiiv *oskav*], *saladus* ja *viha* : *viha* [mitte **vihk* : *viha*]; samuti Ferdinand Johann Wiedemanni *ozama* infinitiivi *oskama* kõrval ja *wihaw* 'bitter, scharf; zomig, grimmig'). Vastavate soome astmevahelduseta paradigmade *osata* : *osaan*, *salata* : *salaan* ja *vihata* : *vihaan* põhjal võib oletada, et eesti tugevaastmelised vormid tekitavad õppimisprobleeme. Soomlased saavad siiski kasutada eeskujuna *hüppama*-, *tõmbama*-tüüpi paradigmade vaheldussuhteid, mida nende emakeele vastavad verbid toetavad, ning meeles pidada, et eesti sekundaarne tugev aste tuleb esile soome vokaaltüvelistele vormidele vastavatel juhtudel.

5) Kontraheerunud verbide tüüp on eesti keeles ekspansiivselt levinud selliste *a*-tüveliste verbide (= soome *a*-/*ä*-tüved) pööramisse, mille puhul ootaks soome keele põhjal mõnd muud tüüpi, nt *alata* : *algan* (soome *alkaa* : *alan*), *jätkata* : *jätkan* (soome *jatkaa* : *jatkan*), *kaevata* : *kaevan* (soome *kaivaa* : *kai-van*), *lennata* : *lendan* (soome *lentää* : *lennän*), *keelata* : *keelan* (soome *kieltää* : *kiellän*), *pöörata* : *pööran* (soome *pyörtää* : *pyörrän*), *väänata* : *väänan* (soome *vääntää* : *väänän*). Tähelepandavalt rohkesti on selliseid näiteid, kus on verbi tüves olnud järjend *lt*, *rt* või *nt*. Julius Mägiste (1950: 268–269) on

paigutanud eesti *keelata*-tüübi tekke 13.–15. sajandisse. Murdeti esineb laialdaselt ootuspäraseid vorme *keelda*, *keerda*, *pöördä*, *väända* (vrd Toomse 1941, Turu 1962: 20, 31–36). Niisamuti on Wiedemannil sõnaraamatus *kēlama*-tüüpi vormide kõrval muu hulgas *kēlma*, *kērma*, *nēlma*, *pōrma*. Paistab, et kontraheerunud verbi *a*-tüvelisus on olnud pika silbi kõrval teine oluline tegur, mis on analoogiapõhiste kontraheerunud verbide tekkele kaasa aidanud: *a* säilib *hüppama*-, *tōmbama*-tüübi paradigma kõigis vormides, erinevalt näiteks tüüpidest *saatma*, *kandma* ja *laulma*, kus osas vormidest on sisekao tõttu sekundaarne konsonanttüvi. Läbivalt vokaaltüveline *ōppima*-tüüp ei ole saanud eriti eeskujuks olla, sest sellesse tüüpi kuulub ju ainult paar *a*-tüvelist verbi: *kasvama* ja *kuivama*. Ka astmevaheldusetuid kolmandavärtelisi kahe-silbilisi verbe sisaldavasse *muutuma*-tüüpi kuulub üsna vähe *a*-tüvelisi tegusõnu; peale selle on *a* tihti selgelt tuletusliite vokaal: *töö+ta*-, *ei+ta*-, *eel+da*- (vrd kontraheerunud verbidega, mida ei saa pidada sünkrooniliselt tuletisteks, nagu eespool tõdetud).

hüppama-, *tōmbama*-verbitüübi produktiivsust kinnitab omalt poolt populaarsus, mis on kontraheerunud verbidel olnud teadlikus sõnaloomes. Näiteks põhiliselt 20. sajandil loodud ning 1960. ja 1970. aastail eesti kirjakeeles käibele tulnud uudissõnade hulka kuulub arvukalt kontraheerunud verbe, nt *eirama* : *eirata*, *laajama* : *laajata*, *siirdama* : *siirata*, *velmama* : *velmata* (vt Erelt jt 1985, kus on uudissõnade hulgas mainitud veerandsada kontraheerunud verbi).

Soome ja eesti kontraheerunud verbide suhteid näitab järgmisel leheküljel esitatav skeem.

Skeem. Soome ja eesti kontraheerunud verbide suhted

SOOME KEEL

Kontraheerunud verbid			
Astmevahelduslikud		Astmevahelduslused	
1. silp pikk tugevas astmes	1. silp lühike	1. silp pikk	1. silp lühike
hakkaan : hakata hüppään : hüpätä kaipaan : kaivata tempaan : temmata	lupaan : luvata makaan : maata tapaan : tavata katoan : kadota	vastaan : vastata viskaan : viskata vaivaan : vaivata lainaan : lainata	lisään : lisätä osaan : osata salaan : salata vihana : vihata
Kontraktsioonita verbid			
alkaa : alan lentää : lennän näyttää : näytän jatkaa : jatkan kaivaa : kaivan kieltää : kiellän pyöriä : pyörrän			

EESTI KEEL

hakkan : hakata hüppan : hüpata kaeban : kaevata vastan : vastata laenan : laenata	oskan : osata salgan : salata vihkan : vihata	algan : alata lendan : lennata jätkan : jätkata kaevan : kaevata keelan : keelata	luban : lubada magan : magada taban : tabada seگان : segada tagan : tagada	lisan : lisada avan : avada	kaduda : kaon liguda : leon
Astmevahelduslikud (tugevas astmes III välde, nõrgas II või I välde)			Astmevahelduslikud (suund muutunud; pöördunud <i>lugema</i> -tüübi järgi)		
KONTRAHEERUNUD VERBID					
KONTRAKTSIOONITA VERBID					

Kirjandus

- Erelt jt = Erelt, Tiit, Rein Kull, Henno Meriste 1985.** Uudis- ja unarsõnu. Tallinn: Valgus.
- Hakulinen, Lauri 1979.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Itkonen, Terho 1988.** Kielipäas. Neljäs, tarkistettu painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Karlsson, Fred 1983.** Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. Porvoo: WSOY.
- Karlsson, Göran 1960.** Pari huomiota suomen kielen muoto-opin alalta. – Sananjalka 2. Turku: Suomen Kielen Seura, 52–61.
- Kasik, Reet 1989.** Eestin ja suomen verbinjohto. – Sananjalka 31. Turku: Suomen Kielen Seura, 81–92.
- Kettunen, Lauri 1962.** Eestin kielen äännehistoria. Kolmas painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mägiste, Julius 1950.** Soome *kuunnella*, eesti *kuulata* jm ja mõni sõna eesti sekundäärsete kontraktaverbide seletuseks. – Virittäjä 54, 265–269.
- Remes, Hannu 1986.** Suomen ja viron taivutusjärjestelmien vertailua. – Päivi Rintala, Jüri Valge (toim.). Lähivertailuja 2. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. Turku: Turun yliopisto, 19–25.
- Tanning, Salme 1965.** Kontraktaverbidest eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 11. Tallinn, 157–172.
- Toomse, Mihkel 1941.** Eesti *ta-*, *tä-*verbide konsonantsest liitumisest. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Turu, Ellen 1962.** *hakkama-õmblema*-tüüpi verbide imperfekt eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 8. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 19–42.
- Vesikansa, Jouko 1978.** Nykysuomen oppaita 2: Johdokset. Porvoo: WSOY.
- Wied. = Wiedemann, Ferdinand Johann 1893.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Võrdlemisest võrreldes: soome ja eesti võrdlusastmete morfoloogia

Ilmunud: Vertaillen vertailusta: suomen ja viron komparaation morfologiaa. – Sananjalka 1991/33, 57–66.

Nii soome kui ka eesti kirjakeeles on omadussõnadel kolm võrdlusastet: algvõrre, keskvõrre ja ülivõrre. Võrdlusastmete kontrastiivne uurimine näitab, et soome ja eesti keeles on mitmesuguseid ühisjooni, mis ongi suuresti ühesuguse läänemeresoome algkeele tõttu diakrooniliselt arusaadav. Kuid sarnasus pole kaugeltki täielik: võrdlusastmete kujunemises ja kasutamises on olulisi erinevusi, mis peamiselt tulenevad eesti võrdlusastmete süsteemi eriarengust, ja neile on näiteks keele õpetamisel põhjust tähelepanu pöörata.

Soome keele kesk- ja ülivõrre, millel mõlemal on oma tunnused, on vanad ja pärinevad vähemalt läänemeresoome algkeelest. See on nii ka eesti kesk- võrde puhul. Seevastu on eesti keelest aja jooksul kadunud läänemeresoome ülivõrre ja selle tähendust hakati väljendama kesk- võrdega või kesk- võrde ees kasutatud intensiivsust väljendava sõna *kõige* abil. Niisugune oli olukord 19. sajandi teisel poolel näiteks Ferdinand Johann Wiedemanni grammatika järgi (1875: 412). Siiski peeti soovitatavaks, et keeles oleks ühesõnaline päris ülivõrre. Karl August Hermann kirjutas võrdlusastmete üle arutledes 1884. aastal esimeses eestikeelses grammatikas (lk 93): „Võib olla, et Eestlased, kui nad kõik oma emakeelt sügavamalt tundma saanud, seda ilusat esivanemate viisi jälle elule äratavad. Siis oleks meil jälle täitsa kolm võrret.“

Keeleuuendaja Johannes Aavik soovitas 1915. aastal oma raamatus „Katsed ja näited“ (lk 27–33), et eesti keeles tuleks kasutusele võtta nn *i*-ülivõrre. Tema arvates oleks see vajalik ennekõike vormi otstarbekuse ja esteetilisuse tõttu. Kuigi Aaviku uuendusettepanekut palju ka kritiseeriti, levis *i*-superlatiiv kirjakeeles üsna kiiresti. Selle vastaste hulka kuulusid omal ajal muide Andrus Saareste ja Valter Tauli (vastuväidete kohta vt lähemalt Erelt 1986: 94 ja seal viidatud kirjandus). Tauli kritiseeris *i*-ülivõrret ka 1968. aastal (lk 69) selle moodustamise keerukuse ja mõningate kohmakate vormide tõttu ning pidas

selle ainukeseks eeliseks lühidust. Tema meelest ei ole see ka nii selge nagu *kõige-ülivõrre*.

Lauri Kettunen paigutas raamatus „Arvustavad märkused keeleuuenduse puhul“ *i-ülivõrde* oma ülevaate sellesse ossa, kus olid „kaheldes vastuvõetavad“ uuendustetpanekud. Ta pidas erilise soome keelele vastava ülivõrde nõuet fantaasiamaailma kuuluvaks, kuid mainis, et keeleuuendusliikumine võib ka võimatu võimalikuks teha. Tema meelest oleks see uuendus asjakohane, sest analüütiline konstruktsioon *kõige suurem* tundub kohmakas. (Kettunen 1919: 50–52)

Mati Erelt (1986: 94) on oma uurimuses „Eesti adjektiivisüntaks“ juhtinud tähelepanu sellele, et *i-ülivõrre* ei pakkunud analüütilise ülivõrde ja superlatiivselt kasutatud keskvõrde kõrvale mitte sugugi ülivõrde väljendamise kolmandat võimalust, vaid et Aaviku uuendus tähendas kesk- ja ülivõrde morfoloogilise sarnasuse lõppu ning asetas keelekasutaja valiku ette, kas kasutada keskvõrret või ülivõrret.

Eesti ülivõrde ajalugu seletab omakorda sedagi, miks eesti keeles kasutatakse keskvõrret sageli ka siis, kui soome keeles on ülivõrre kohustuslik. Sellist võrdlusalaste suhet võib muu hulgas näha soomlastele mõeldud eesti keele õpikute järgmistest tekstikatketest:

See on olnud üks mu huvitavamaid välisreise. (‘Se on ollut kiinnostavimpia ulkomaanmatkojani.’ ME: 60.)

Mitu järve Eestis on? – Tuhatkond, suuremad on Peipsi ja Võrtsjärv, jõgedest on pikim [ülivõrre!] Pärnu jõgi. (‘Montako järveä Virossa on? – Tuhatkunta, suurimmat ovat Peipsi ja Võrtsjärvi, pisin joki on Pärnujoki.’ ME: 59.)

Arhitektuurimälestistest on märkimisväärsamad Toompea loss, gooti stiilis raekoda, Rae apteek, Suurgildi hoone, Pirita kloostri varemed jm. (‘Arkkitehtoinisista muistomerkeistä ovat merkittävimmät/merkittävimpiä Toompean linna, goottilaistyylinen raatihuone, Raadin apteekki, Suurkillan rakennus, Piritan luostarin rauniot ym.’ ST: 119.)

Tähtsamad looduskaitsealad: Lahemaa rahvuspark Põhja-Eestis, Matsalu ja Nigula läänerannikul, Viidumäe ja Vilsandi Saaremaal. (‘Tärkeimmät luonnonsuojelualueet: Lahemaan kansallispuisto Pohjois-Virossa, Matsalu ja Nigula länsirannikolla, Viidumäe ja Vilsandi Saarenmaalla.’ ST: 131.)

Eesti ühiskeeles väljendatakse ülivõrret kolmel viisil. Kõige tavalisem on analüütilise *kõige*-ülivõrde kasutamine (*kõige suurem, kõige tähtsam*). Suhteliselt vähe esineb – eriti kõnes – sünteetilist *i*-ülivõrret (*suurim, tähtsaim*). Seevastu kasutatakse üsna sageli keskvoorret ülivõrde tähenduses, eriti kõnekeeles. Tähelepanu äratav, et *i*-ülivõrde asemel võib keskvoorret kohata eriti siis, kui järjestikustesse silpidesse satuks diftong. Näiteks esinevad harva sellised vormid nagu *kangeimaid, kauneimais, silmapaistvaimaile* ja need asendatakse keskvoorretega *kangemaid, kaunimais, silmapaistvamaile*. (Kaplinski 1985: 53–55, vrd Saari 1976: 33–34, 38) Jaan Kaplinski (1985: 54) on märkinud, et kõnekeeles ei ole *i*-ülivõrde moodustamise kindlakskujunenud reegleid. Mati Hindi tehtud testid näitavad, et kirjakeele norme vallatakse *i*-ülivõrde puhul sageli üsna halvasti. Normist kõrvalekalded peegeldavad keele muutumise üldisi suundumusi. (Hint 1980)

Sünteetilise ülivõrde reeglid varieeruvad eesti keele grammatikates märgatavalt. Tauli järgi (1973: 85–86) kasutatakse eesti keeles peamiselt ainult *i*-ülivõrdeid *lähim, lühim, pahim, pühim, suurim, vanim, vähim, ülim* ja *uusim*. Muudel juhtudel (nt *pisim, targim, kõrgeim, punaseim, õnnelikem, üldisim*) on *i*-ülivõrde kasutamine haruldane ja Tauli (1972: 66) eelistabki analüütilist *kõige*-ülivõrret. Teisalt on näiteks Johannes Valgma ja Nikolai Rummeli (1970: 103) eesti keele grammatikas ja Hindi (1987: 221–225) 9. klassi kooligrammatikas esitatud sünteetilise ülivõrde laialdasema moodustamise ja kasutamise reeglid. Kasutussageduse uurimine on näidanud, et *i*-ülivõrre on kirjakeeles üsna haruldane. Näiteks ilukirjanduskeele 99 898 sõneline korpus sisaldab ainult veidi üle 20 *i*-ülivõrde, sealhulgas neli mitmuse vormi. Kõige tavalisemast omadussõnast *suur*, mille eri vorme on kokku 270, on seal neli *i*-ülivõrret ning teisest kõige üldisemast omadussõnast *hea*, mille sagedus on 180, kuus *i*-ülivõrret (*parim, parimas* jne). (Kaasik jt 1977)

Eespool on vaadeldud soome ja eesti võrdlusastmete kasutamise erinevusi ning eesti ülivõrdetüüpidega seotud probleeme ainult üldjoontes. Ka soome ja eesti keele keskvoorde ja eriti (sünteetilise) ülivõrde moodustamises on suur hulk olulisi erinevusi ning allpool käsitletakse lähemalt võrdlusastmete morfoloogiat ja mõningaid terminoloogiasseiku.

Soome sufiksilised võrdlusastmed moodustatakse aglutinatiivselt, kasutades eri võrdlusastmete morfeeme: keskvoorre *suure/mpi* 'suurem' : *suure/mpa/na* 'suuremana' : *suure/mma/n* 'suurema' : *suure/mp/ia* 'suuremaid' :

suure/mm/issa 'suurimais', ülivõrre *suur/in* 'suurim' : *suur/impa/na* 'suurimana' : *suur/imma/n* 'suurima' : *suur/imp/ia* 'suurimaid' : *suur/imm/issa* 'suurimaid'. Soome kesk- ja ülivõrde morfeemidel on niisiis mitu allomorfi ja osaliselt esineb neis üle võrdlusastmete piiri ulatuvat häälikulist lähedust, paronüümiat. Käänamise poolest on keskvõrde paradigma ühetüveline, ülivõrde paradigma kahetüveline. Sõnatüvi võib võrdlusastmetes sufiksitest tingitud morfofonoloogiliste vahelduste tõttu varieeruda, nagu näiteks eespool omadussõna *suuri* kompareerimisel, aga tüvi võib alati ka samaks jääda, nimelt siis, kui selle lõpus on labiaalvokaal: *auto* 'võõras' : *oudo/mpi* : *oudo/in*, *kesy* 'taltsas' : *kesy/mpi* : *kesy/in*, *suosittu* 'populaarne, soositud' : *suositu/mpi* : *suositu/in*.

Eesti keskvõrde ja *i*-ülivõrde moodustamine erineb oma põhiolemuselt selgelt soome süsteemist. Eesti keeles on kesk- ja ülivõrdel alati erinev tüvi, kuid tunnusmorfeem on samasugune. See tunnus, millel on ainult kaks varianti – *-m* ainsuse nominatiivis ja *-ma* ainsuse teistes käänetes ning kõigis mitmuse käänetes – on oma olemuselt tegelikult üldine võrdlusmorfeem: see näitab, et tegemist on algvõrdest kõrgema astmega. Keskvõrdel ja ülivõrdel aitab vahet teha tüve erinev kuju, nt *kena* : *kena/m* : *keni/m*, *kange* : *kange/m* : *kangei/m*, *ohtlik* : *ohtliku/m* : *ohtlike/m*, *ilus* : *ilusa/m* : *ilusai/m*.

Soome keeles muutuvad kahesilbiliste omadussõnade tüvelõpu *a* ja *ä* keskvõrde tunnuse ees *e*-ks, nt *vanha* 'vana': *vanhempi*, *kylmä* 'külm': *kylmempi*. Sellele vastav vaheldus *a* : *e* on ka eesti keeles, kuid see pole nii automaatne nagu soome keeles: näiteks on olemas võrdlussuhe *vana* : *vanem*, *külm* : *külma* : *külmem*, aga teisalt ka *kena* : *kenam*, *vahva* : *vahvam* (vrd sm *vahvempi* 'tugevam'). Soome keelega võrreldes on kõige erilisem eesti *jalg-* ja *padi-*tüüpi kuuluvate nõrgeneva astmevaheldusega *u*-tüveliste omadussõnade keskvõrre: *u* asendub keskvõrdes *e*-ga, nt *hull* : *hullu* : *hullem*, *paks* : *paksu* : *paksem*, *vali* : *valju* : *valjem* (vrd sm *hullumpi*, *paksumpi*, *valjumpi* 'kahvatum'; teisalt eesti *tõmmu* : *tõmmum* ja astmevahelduslik *ohtlik* : *ohtliku* : *ohtlikum*).¹ Keskvõrde tüvi saadakse algvõrde ainsuse genitiivist.

Eesti sünteetilisel ülivõrdel ehk *i*-ülivõrdel saab eristada kaht tüüpi: aglutinatiivset *i*-ülivõrret ja flektiivset ehk lühikest ülivõrret (vrd Hint 1986: 63, Hint 1987: 221).

¹ Omadussõnadel *loid* : *loiu* ja *roid* : *roiu* on keskvõrdes erandlikult kaks kuju: *loiem* ~ *loium*, *roiem* ~ *roium*.

Aglutinatiivne *i*-ülivõrre moodustatakse adjektiivide algvõrde diftongilõpulisest tüvest, millel põhinevad ka *i*-mitmuse vormid² ja mis saadakse põhi-vormide hulka kuuluvast mitmuse partitiivist, nt *ilus* : *ilusai/d* : *ilusai/m*, *julge* : *julgei/d* : *julgei/m*, *õnnetu* : *õnnetui/d* : *õnnetui/m*. Kahtmoodi käänatavatest *ne*-adjektiividest kuuluvad sellesse ülivõrdetüüpi muu hulgas sellised juhud nagu *vaene* : *vaesei/d* : *vaesei/m*, *soolane* : *soolasei/d* : *soolasei/m* ja *üldine* : *üldisei/d* : *üldisei/m* (paralleelselt ka *üldine* : *üldisi* : *üldisi/m*). Aglutinatiivse *i*-ülivõrde kasutamist piirab fonotaktika: teises silbis on diftong võimalik ainult siis, kui sõna on III vältel, nt *julgeim*, *kauneim*, *vaeseim*, *tooreim*, *tähtsaim*. Seesama piirang kehtib ka aglutinatiivse *i*-mitmuse moodustamisel (Hint 1986: 69). Diftongiline ülivõrdetüüp on siiski kõnekeeles levima hakanud ka II- ja I-vältelistesse vormidesse, millele osutavad muu hulgas näited *targeim*, *lolleim*, *hapuim*, *roosaim*, *viluim* (mainitagu ka normivastast vormi *viludaim*), *vabaim* ning *ohtlikuim* ~ *ohtlikeim* (Hint 1978: 39–40, Hint 1987: 225, vrd Kaplinski 1985: 54).

Eesti diftongilise ülivõrde vormide hulka kuulub selliseid, mis erinevad oma struktuuri poolest – just diftongi tõttu – vastavatest soome vormidest tavalisest rohkem, nt *ilusaim*, *loetavaim*, *soolaseim*, *üldiseim*, vrd soome *iloisa* 'rõõmus' : *iloisin*, *luettavin*, *suolaisin*, *yleisin*. Soome keeles kaovad tüvelõpuline lühike madal vokaal ja *e* ülivõrde tunnuse eest alati.

Flektiivse ehk lühikese ülivõrde vormides väljendab võrdlust tüve vokaalivaheldus. Keskvõrre ja ülivõrre on teineteisest eristatavad ainult võrdluse astme tunnuse ees oleva vokaali põhjal, nt *pike/m* : *piki/m*, *kena/m* : *keni/m*, *pakse/m* : *paksi/m*, *suure/m* : *suuri/m*, *ohtliku/m* : *ohtlike/m*, samuti *pare/m* : *pari/m* ja *lühe/m* : *lühi/m*, mis on supletiivsed või heterokliitilised (algvõrre *hea*, *lühike*). Et superlatiivsus tuleb ilmsiks tüve lõppvokaali vahelduse kaudu, võib selle tüübi kohta kasutada ka nimetust tüveülivõrre (ehk tüvesuperlatiiv, see esineb näiteks akadeemilises eesti keele grammatikas), niisamuti nagu

² Üldiselt öeldakse eesti keele grammatikates ja soomlastele mõeldud õpikutes, et *i*-ülivõrre moodustatakse mitmuse partitiivi või *i*-mitmuse põhjal või mitmuse partitiivi tüüpi aluseks võttes (vt nt Valgma, Remmel 1970: 102–103, Tauli 1973: 86, Hint 1987: 221–222 ja ME: 27–28, ST: 142), kuigi neil grammatikakategooriatel ja ülivõrdel ei ole semantilist seost. Selliste juhtude puhul nagu nt *tähtsaim*, *kõrgeim*, *õnnetuim* võib muidugi kõnelda adjektiivide diftongilõpulisest tüvest ja seega diftongilisest ülivõrdest (vrd Hint 1987: 221). Seda tüüpi juhtudel nagu *suurim*, *vanim*, *paksim*, *üldisim* on aga lühivokaalne tüvi, mida näiteks Hint (1987: 222–223) nimetab ülivõrde tüveks. – Selles artiklis järgitakse traditsiooni ja viidatakse *i*-ülivõrde moodustamise puhul mitmuse partitiivile, mis on sõna käänamistüübi seisukohast tähtis vorm.

mitmuse moodustamise puhul kõneldakse tüvemitmusest (vrd Hint 1986, Remes 1989). Selle, mil viisil lühike ülivõrre moodustatakse, määrab adjektiiv käänamistüüp. On kaks teineteist välistavat moodust:

1) Kui adjektiiv keskvärdes toimub muutus $a > e$ või $u > e$, saadakse ülivõrre, asendades võrdlusastme tunnuse ees olev e i -ga: *vane/m* : *vani/m*, *halve/m* : *halvi/m*, *pike/m* : *piki/m*, *targe/m* : *targi/m*, *pakse/m* : *paksi/m*. Neile lisanduvad veel võrdlusastmed *pare/m* : *pari/m* (vrd *para/ta*, *para/neda*) ning deminutiivsed *ke*-adjektiivid, mille teise silbi i ja u muutuvad keskvärdes e -ks, nt *pisike* : *pise/m* : *pisi/m*, *õhuke* : *õhe/m* : *õhi/m*. Tegelikult kasutatakse seda sünteetilist ülivõrdetüüpi üsna üksikutest adjektiividest; kindlakskujunenud juhte on ainult kümme (vt nt Hint 1987: 222–224). Et eesti keele fonotaktika ei luba järjendit *ji*, ei ole võimalik ülivõrdetüüp **kurjim*, **märjim*, **laiim* (vrd sm *kurjin* 'viletsaim', *laajin* 'kõige laiem'), ehkki adjektiivide *kuri* : *kurja*, *märg* : *märja* ja *lai* : *laia* keskvärdes toimub samuti muutus $a > e$ (*kurjem*, *märjem*, *laiem*).

2) Muudel juhtudel moodustatakse lühike ülivõrre mitmuse partitiivist saadavast lühikese vokaaliga lõppevast tüvest. Astmevahelduslikel sõnadel muudetakse tüvi nõrgaastmeliseks. Erandlikult asendatakse laadivaheldus s : $\emptyset$ hoopis vältevaheldusega. Näiteid: *olulisi* : *olulisi/m*, *üldisi* : *üldisi/m* (ka *üldisei/d* : *üldisei/m*), ³*suuri* : ²*suuri/m*, *peeni* : ²*peeni/m*, *kena* : *keni* : *keni/m*, (*püha* :) *pühi* : *pühi/m*, *korralikke* : *korralike/m*, ³*uusi* : ²*uusi/m* (mitte **uui*, vrd *uus* : *uue*).

e -tüveliste adjektiivide puhul oleks ka võimalik esitada reegel, et nende lühike ülivõrre saadakse keskvärdest vokaalimuutuse $e > i$ abil täpselt nagu eespool käsitletud tüüpides *vanem* : *vanim*, *pikem* : *pikim*, nt *olulise/m* : *olulisi/m*, *suure/m* : *suuri/m*, *peene/m* : *peeni/m* (vrd Hint 1987: 223). Minu esitatud moodus on nähtavasti reeglistiku ökonoomia seisukohalt siiski otsarbekam, sest mitmuse partitiivi (või vastavalt mitmusetüve) tuleb e -tüvede ülivõrde moodustamisel igal juhul kasutada. See määrab näiteks *ne*-liiteliste sõnade ülivõrde tüübi (*vaeseim* või *olulisim*, vt ka *üldiseim* ~ *üldisim*) ja annab sellistel juhtudel nagu *uus* : *uue* ülivõrde tüve (³*uusi* → ²*uusi/m*).³

³ Soomlasest eesti keele õppijale võivad *em*-lõpulised keskvärdded raskusi tekitada, eriti siis, kui tegemist on soome keelele võõraste sõnadega, ega aita need ka ülivõrdetüüpi alati määrata. Tunnusele eelnev e võib olla oma päritolult vägagi erinev, nagu järgmised juhud tõestavad: 1) *julgem*, *haigem* (e -adjektiivid), 2) *vaesem*, *olulisem* (ne - : se -adjektiivid), 3) *toorem* (es -adjektiivid), 4) *suurem*, *uuem* (e -tüvelised adjektiivid, mille nominatiiv on lõpukaoline), 5) *vanem*, *targem* (muutus $a > e$), 6) *paksem*, *hullem* (muutus $u > e$).

Lühikese ülivõrde puhul on päris tavaline selline häälikusuhe, et kesk- võrde tüve lõppvokaaliks on *e* ja ülivõrde tüvel *i*, nt *suure/m* : *suuri/m*, *pahe/m* : *pahi/m*, *pakse/m* : *paksi/m* (vokaali ei ole põhjust tunnuse osaks pidada, vt Hint 1983: 106). Vahelduse *e* : *i* üldisus on põhjus, miks *i*-tüvelistest adjektii- videst lühikest superlatiivi ei kasutata. Niisuguste sõnade keskvärdes ja üli- värdes oleks suhe just nimelt vastupidine *i* : *e*, sest ülivõrre tuleks moodustada *e*-lõpulisest mitmuse partitiivist: *karmim* : **karmem*, *hallim* : **hallem*. Selline nn peegelsümmeetria (Hint 1980: 33) põhjustaks keeles segadust. Võimalik on ainult analüütiline ülivõrre *kõige karmim*, *kõige hallim*. Normivastaseid ülivõrdeid *karmeim*, *halleim* ja keskvärdeid *karmem*, *hallem* kasutatakse kõnekeeles (Hint 1980: 32–33, Hint 1987: 225).

Struktuuri ja moodustusprotsessi järgi saab eesti sünteetilise ülivõrde eri tüübid esitada kolmeveerulise koondtabelina.

Tabel. Eesti sünteetilise ülivõrde tüübid

AGLUTINATIIVNE ÜLIVÕRRE	FLEKTIIVNE ÜLIVÕRRE	
	Algvärde mitmuse partitiiv → ülivõrre	Algvärde ainsuse genitiiv → keskvärre → ülivõrre
1.	2.	3.
<i>soolasei/m</i>	<i>olulisi/m</i>	<i>vani/m</i>
<i>üldisei/m</i>	<i>üldisi/m</i>	<i>halvi/m</i>
<i>tähtsai/m</i>	<i>suuri/m</i>	<i>piki/m</i>
<i>jahedai/m</i>	<i>uusi/m</i>	<i>paksi/m</i>
<i>õnnetui/m</i>	<i>pühi/m</i>	<i>(pari/m)</i>
<i>kauneim</i>	<i>korralike/m</i>	<i>(lühim)</i>

Aglutinatiivne ülivõrre (veerg 1) põhineb alati diftongilisel tüvel, mida kasutatakse ka mitmuse partitiivis ja teistes *i*-mitmuse vormides. Flektiivses ülivõrdes eelneb tunnusmorfeemile alati morfofonoloogilises vahelduses olev lühike vokaal. Veerus 2 ja 3 esitatud moodustusprotsessid erinevad vahelduste erisuguse tüübi tõttu.

Eesti ülivõrdetüüpides ja mitmusetüüpides on huvitavat samalaadsust. Keeles on kolm ülivõrret: analüütiline, aglutinatiivne ja flektiivne ehk lühike üli- võrre. Vastavalt on olemas ka kolm mitmusetüüpi: *de*-mitmus, aglutinatiivne *i*-mitmus ja flektiivne ehk tüvemitmus (Hint 1986, Remes 1989). Analüüti- line ülivõrre *kõige* + keskvärre ja *de*-mitmus sarnanevad teineteisega selle poolest, et mõlemad on morfoloogiliselt selged ja oma kategoorias *kõige*

kasutatavamad tüübid. On ju arvukalt adjektiive, millel muud ülivõrret ei olegi, täpselt samamoodi, nagu on palju noomeneid, millest saab kasutada ainult *de*-mitmust. Pealegi sobib nii see ülivõrdetüüp kui ka see mitmusetüüp alati, kuigi olla võib ka paralleelvorme.

Aglutinatiivse *i*-superlatiivi ja vastavalt aglutinatiivse *i*-mitmuse moodustamine on sama tüüpi: mõlemas on diftongilõpuline tüvi ja diftongi esinemi-sele seab fonotaktika samasuguseid piiranguid. Mõlemad on ka ekspansiivsed, nagu tänapäeva eesti kõnekeeles esinevad tendentsid osutavad. Flektiivse ehk lühikese ülivõrde (tüveülivõrde) ja tüvemitmuse moodustamine põhinevad sisefleksioonil: grammatilisi suhteid väljendatakse vokaalivahelduste abil. Näiteks võrdlusastmete suhted *püham* : *pühim* ja *korralikum* : *korralikem* on sama tüüpi kui käänete suhted *püha* : *pühi* ja *korraliku* : *korralike* ja kas või *korralikus* : *korralikes*. Erinevalt analüütilisest ülivõrdest ja *de*-mitmusest on teiste ülivõrde- ja mitmusetüüpide moodustamises ja kasutamises rohkesti sõnatüübist sõltuvaid piiranguid.

Võrdlusastmete võrdlemine näitab, et soome ja eesti keelel on mitmesuguseid, võib-olla mõneti tühisena tunduvaid, aga põhialuste seisukohast olulisi erinevusi, mille tajumist võib nende keelte lähedus pigem raskendada kui kergendada. Ehkki Aaviku algatusel eesti keelde toodud *i*-ülivõrde puhul osutatakse üldiselt soome keele eeskujule, tuleb ikkagi mees pidada, et nii selle morfoloogias kui ka süntaksis on suur hulk omapäraseid, soome keelele võõraid jooni.

Kirjandus

Aavik, Johannes 1915. Katsed ja näited. Jurjev: Reform.

Erelt, Mati 1986. Eesti adjektiivisüntaks. Tallinn: Valgus.

Hermann, Karl August 1884. Eesti keele Grammatik. Tartu: Wilhelm Just.

Hint, Mati 1978. Changes in the Prosodical System of Contemporary Estonian. – Estonian Papers in Phonetics, 39–43.

Hint, Mati 1980. Võrdlusastmete morfoloogia raskused. – Nõukogude Kool 2, 29–36.

Hint, Mati 1983. Emakeele õpetamisest keskkooli IX klassis. Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium.

Hint, Mati 1986. Eesti mitmusetüübid keeletüpoloogilisest seisukohast. – Emakeele Seltsi aastaraamat 30. Tallinn: Eesti Raamat.

Hint, Mati 1987. Eesti keele õpik IX klassile. Teine, ümbertöötatud trükk. Tallinn: Valgus.

- Kaasik jt = Kaasik, Ülo, Juhan Tuldava, Astrid Villup, Kuldev Ääremaa 1977.** Eesti tänapäeva ilukirjandusproosa autorikõne lekseemide sagedussõnastik. – Töid keelestatistika alalt II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 413. Tartu, 5–140.
- Kaplinski, Jaan 1985.** Komparatiiv ja superlatiiv. – Keel ja Kirjandus 1, 53–55.
- Kettunen, Lauri 1919.** Arvustavad märkused keeleuuendusnõuete puhul. Tallinn: Rahvaülikool.
- ME = Kuldsepp, Toivo, Tõnu Seilenthal 1980.** Mõnda Eestist. Viron kielen alkeiskurssi. Vammala: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Remes, Hannu 1989.** Suomen ja viron nominien taivutustypologiaa. – Tõnu Seilenthal (toim.). Lähivertailuja 4. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 34. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 15–28.
- Saari, Henn 1976.** Keelehääling. Tallinn: Valgus.
- ST = Taro, Viive, Helga Laanpere 1984.** Saagem tuttavaks. Viron kielen alkeiskirja. Helsinki: Otava.
- Tauli, Valter 1968.** Keelekorralduse alused. Uppsala: Kirjastus Vaba Eesti.
- Tauli, Valter 1972.** Eesti grammatika I. Uppsala: Soome-Ugri Keelte Instituut.
- Tauli, Valter 1973.** Standard Estonian Grammar. Part 1. Uppsala: Almquist & Wiksell.
- Valgma, Johannes, Nikolai Rimmel 1970.** Eesti keele grammatika: käsiraamat. Teine trükk. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.

Tugevnev astmevaheldus ja paradigmade restruktureerimine – soome ja eesti muutmissuhete käsitus

Ilmunud: Käänteinen astevaihtelu ja paradigmojen restrukturoituminen – suomen ja viron taivutussuhteiden tarkastelua. – Emakeele Seltsi aastaraamat 56. Tallinn: Teaduste Akadeemia 2011, 172–185.

1. Soome ja eesti keele astmevahelduse suhetest

Nii soome kui ka eesti keeles mõjutavad noomeni ja verbi paradigmatuubi määramist üsna ühesugused asjaolud: mitmesugused häälikuvaheldused, silpide arv, nominatiivi ja/või tüve lõpphäälik või -häälikud. Eesti keeles on lisaks oluline kriteerium kvantiteet. Häälikuvahelduste seas on tähtsal kohal astmevaheldus. Soome keeles on astmevaheldus aegade jooksul arenenud fonoloogilisest morfofonoloogiliseks peamiselt algsete silbivahekordade muutumise ja analoogiatasanduste tõttu, aga see on oma eranditega siiski üsna hõlpsasti reeglustatav ning on endiselt üksik- ja geminaatklusiile puudutav vaheldus. Eesti keeles jällegi on astmevaheldus täielikult morfooloogiliselt tingitud ja muutuva lekseemi omaduste hulka kuulub see, kas lekseem allub astmevaheldusele või mitte. Astmevaheldus on eesti keele kvantiteedisuhetes toimunud muutuste tõttu tunduvalt laiem kui soome keeles: lisaks klusiilile puudutab see ka mitmeid muid geminaatkonsonante, konsonantühendeid, pikki vokaale ja diftonge (nn silbiastmevaheldus, Wiik 1981: 44–46, Itkonen 1983: 375–376, eesti astmevahelduse kohta vt ka Hint 1997: 22–33, Viitso 2003a: 25–28 ja EKK: 157–168).

Kui vaadelda eelkõige klusiilide astmevahelduse esinemist soome ja eesti keele ühistes sõnades, siis võib tõdeda, et paljudel juhtudel on vaheldussuhted keelte erinevast arengust põhjustatud häälikulistest erinevustest hoolimata samatüübilised, näiteks soome *mäki* : *mäen*, *tunti* : *tunnin*, *murre* : *murteen*, *lukea* : *luen*, *hypätä* : *hüppään* ~ eesti *mägi* : *mäe*, *tund* : *tunni*, *murre* : *murde*, *lugeda* : *loen*, *hüpata* : *hüppan*. On samuti võimalik, et astmevahelduse suund on sama, ent soome kvalitatiivsele vaheldusele vastab eesti

keeles kvantitatiivne, nagu juhtumil *sm ruis : rukiin ~ ee rukis : rukki*. Mõnes sõnas on soome keeles tugevnev astmevaheldus ja eesti keeles nõrgenev: *sm kude : kuteen, kadota : katoan ~ ee kude : koe, kaduda : kaon*. Suhe võib olla ka vastupidine, nt *sm lentää : lennän, alkaa : alan ~ ee lennata : lendan, alata : algan*.

Keeltevahelisi suhteid võib kirevaks muuta ka see, et hulgale soome keeles laadivahelduslikele sõnadele vastab eesti keeles vahelduseta lekseem, mis näitab tavaliselt tugeva astme üldistumist, nagu näiteks juhtudel *sm napa : navan, side : siteen, jakaa : jaan, saapua : saavun, luvata : lupaen ~ ee naba : naba, side : side, jagada : jagan, saabuda, saabun, lubada : luban*. Harvem on nõrga astme üldistumine, millest annavad tunnistust ee *tava : tava* ja *neiu : neiu*, vrd *sm tapa : tavan, neito : neidon*. Astme üldistumine on märkinud samal ajal paradigmatüübi muutumist lihtsamaks, vähem aglutineerivaks ja võinud noomenite puhul grammatilistes käänetes viia tülika käändesünkretismini. Samakujulised võivad olla näiteks ainsuse nominatiiv, genitiiv ja partitiiv (mh sõnades *naba* ja *ida*) või nominatiiv ja genitiiv (*side : side*). Osa üldistunud astmega noomeneist ongi liikunud *ase : aseme*-tüüpi, kus käändevormid on selgemini eristatavad, näiteks *kube : kubeme, säde : sädeme* (vrd *sm kuve : kupeen, säde : säteen*). Muuttüübi analoogiavahetust on astmevahelduse tasandumise kõrval suuresti mõjutanud ainsuse nominatiivi ja partitiivi arenemine samastruktuuriliseks mõlemas paradigmas: *ase : part. aset* ja *säde : part. sädet* (vrd Paunonen 1976: 87).

Paljud soome ja eesti noomeni- ja verbiparadigmade suhtes esinevad erinevused paistavad tulenevat eelkõige pööratud ehk tugevneva astmevahelduse keelepõhistest esinemiseeldustest. Uurin järgnevalt soome vaatenurgast ja kirjakeelte esinemuse põhjal lähemalt neid eeldusi ja seda, kuidas eeskätt eesti keeles esinevad piirangud on viinud restruktureerumise ja paradigmatüüpide vahetuseni ning kuidas on keeles arenenud näiteks uus, soome keelele võõras muutmistüüp. Tugevneva astmevaheldusega muuttüübid on teisalt võinud tõmmata ligi sõnu, mis algul – ja soome keeles enamasti endiselt – kuuluvad eri tüüpi. Keeleajalooliselt on tugevneva astmevahelduse üksik- või geminaatklusiili tugev aste esinenud algselt vokaaltüves ja nõrk aste konsonanttüves ning noomeneil ka konsonantlõpulisel nominatiivis.

2. Tugevnev astmevaheldus

Tugevnevas astmevahelduses on noomenite ainsuse nominatiiv nõrgas ja ainsuse genitiiv tugevas astmes. Verbidel on 1. ehk A-infinitiiv, eesti keeles *da*-infinitiiv nõrgas ning aktiivi indikatiivi preesens tugevas astmes. Mõnikord on küll nii soome kui ka eesti grammatikates ja muudes kirjeldustes leitud, et tugevnev astmevaheldus puudutab vaid noomeneid ja puudub verbidel, kuna nende paradigmas ei ole ainsuse nominatiiviga kõrvutatavat põhivormi. Soomes on seda vaatekohta esindanud näiteks Fred Karlsson mh teoses „Suomen kielen äänne- ja muotorakenne“ (1983: 207–208), ent ta tõdeb küll ebajärjekindlalt mujal, et *hypätä : hyppään, maata : makaan* tüüpi kontraheerunud verbidele ning *lämmetä : lämpenen* tüüpi *ne*-tuletistele on omane tugevnev astmevaheldus (Karlsson 1983: 213–214, 324). 2004. aastal ilmunud „Iso suomen kielioppi“ järgi võivad ka verbid olla tugevneva astmevaheldusega. Grammatikas on ära toodud ka lekseemide hulgad astmevaheldustüüpides 1990. aastatel ilmunud teose „Suomen kielen perussanakirja“ põhjal. Arvud näitavad, et kõigist astmevahelduse juhtumeist on tugevneva astmevaheldusega umbes 25%, seega on tegu üsna tavalise astmevahelduse ilmnemismvormiga. (ISK: 72–73)

Eestis paigutavad näiteks „Eesti keele grammatika“ (EKG: 163–164, 167) ja „Eesti keele käsiraamat“ (EKK: 164–167) kõik astmevahelduslikud verbid normaalse ehk nõrgeneva astmevahelduse alla, ent sel juhul on põhivormi, *ma*-infinitiiviga võrreldud osas muuttüüpides *da*-infinitiivi (*hüppama : hüpata, vestlema : vestelda*) ja osas preesensit (*õppima : õpib, lugema : loeb, saatma : saadab*). Vaheldussuhteid ei määrata alati kahe sama vormi põhjal, nii nagu noomenite puhul. „Eesti keele käsiraamatus“ (EKK: 291) tõdetakse küll, et IV pöördkonna verbidel on astmevaheldustüüp teine kui III pöördkonnas. Minu meelest on siiski otstarbekam nii paradigmade omavaheliste kui ka sisemiste suhete seisukohalt esitada ka verbide astmevaheldust alati samu vorme, *da*-infinitiivi ja aktiivi indikatiivi preesensit võrreldes. Nii ongi omal ajal tehtud näiteks Johannes Valgma ja Nikolai Remmeli käsiraamatus „Eesti keele grammatika“ (Valgma, Remmel 1970: 39, 125, IV pöördkonna verbidel *tugevnev tüvi*), samuti hiljem Mati Hindi ja Martin Ehala grammatikates ja õpikutes (Hint 1987: 184–186, Hint, Maanso 1992: 73, 76, Ehala 1997: 111–112, 150–151). Ka suhteliselt uutes teostes „Suomi-viro-suursanakirja“ (SES: 917–918) ja rahvusvaheliseks kasutuseks mõeldud käsiraamatus „Estonian

Language“ (Viitso 2003a: 27, Viitso 2003b: 170) on eesti keele astmevaheldustabeleis tugevneva astmevahelduse veerus nii noomeni- kui ka verbinäiteid.

Soome keele pööratud astmevaheldusega lekseemide ja nende eesti vastete suhted tulenevad eelkõige sellest, missugune on eesti keeles sõna välde. Soomes on näiteks noomenitel *side* : *siteen* ja *murre* : *murteen* sama paradigmatuüp ja verbidel *levätä* : *lepään* ja *hypätä* : *hyppään* sama tüüp esisilbi pikkusest sõltumata. Lähedases vastavuses on keelte vahel siiski vaid sellised paradigmad, kus tugevaastmelistes vormides on esimene silp pikk ja mis on seega kolmandas vältes. Eesti keeles ei saa lekseem olla tugevneva astmevaheldusega, kui see on esimeses vältes ja paradigmast puuduvad kolmanda välte vormid. Selle tõttu näiteks soome sõnade *ruis* (<**ruyis*) : *rukiin*, *ien* : *ikenen*, *side* : *siteen*, *luvata* : *lupaan* ja *vedellä* : *vetelen* 'tõmmata, kiskuda' eesti vasted on liikunud mõnda teise muuttüüpi ja astmevaheldussuhted on neis muutunud: enamasti on kas astmevaheldus kadunud ja vormid on läbivalt tugevas astmes või on kvalitatiivne astmevaheldus vahetatud kvantitatiivse vastu. Liikumist on oluliselt mõjutanud see, et häälikuline areng on osas vormides viinud kujudeni, mis on assotsieerunud mõne teise, produktiivsema paradigmatuübiga (vt Paunonen 1976: 87–92, 103–104).

2.1. Noomeniparadigmad

Kui tugevneva astmevaheldusega noomenid on tugevas astmes pika esisilbiga ja eesti keeles kolmandas vältes, siis on soome ja eesti noomenite klusiilide vaheldussuhted enamasti vastavuses: eesti keeles on nõrk aste esimeses või teises vältes, näiteks sm *varas* : *varkaan*, *hammas* : *hampaan*, *ratas* : *rattaaan*, *lähde* : *lähteen*, *murre* : *murteen*, *kate* : *katteen*, *otin* : *ottimen* mh 'käepide' ~ ee *varas* : *varga*, *hammas* : *hamba*, *ratas* : *ratta*, *lähe* : *lähte*, *murre* : *murde*, *kate* : *katte*, *võti* : *võtme*.

Astmevahelduse säilimine, eriti sellisel moel, et kvalitatiivne vaheldus on paradigmas muutunud kvantitatiivseks, paistab eesti keeles olevat toimunud eelkõige juhtumitel, kus soome keeles on üksiku *k* astmevaheldus lühikese esisilbi järel: ee *rukis* : *rukki*, *ike* : *ikke*, *okas* : *okka*, *äke* : *äkke* ja *töke* : *tökke*, vrd sm *ruis* : *rukiin*, *ies* : *ikeen*, *oas* : *okaan*, *äes* : *äkeen*, *toe* : *tokeen* 'väike pais, tamm' (NS). Eesti keeles oleks tugevas astmes vokaaltüvelistes vormides toimunud geminatsiooni tagajärjel jõutud kao ja geminaadi „segavahelduseni“ ning nõrgaastmelised vormid oleksid lisaks võinud kõrgete vokaalide

madaldumise tõttu häirivalt palju erineva tugevaastmelistest kujudest, näiteks **roes* : *rukki*, **ee* : *ikke*, **tõe* : *tõkke* (Remes 1986: 21, Viitso 2003b: 166). Murretes ja eesti vanas kirjakeeles võib kohata ka kaolist kasutust: mrd *ees* : *ike* (SSA märksõna *ies*), Hornung *Ees* : *Ikke* ja Stahl *ehs* = *äes* (Kask 1972: 39–40), Wied. *äes* : *äke* (pane tähele ka verbituletist *äestama*). Nõrgaastmeliste vormide analoogsele klusiiliesinemusele on andnud eeskuju *rikas* : *rikka*, *rike* : *rikke*-tüüpi paradigmat (Kettunen 1962: 57). Juba Eduard Ahrens (2003: 145) juhtis grammatikas tähelepanu eesti keeles arenenud astmevaheldussuhetele, mis erinevad soome keelest.

Eesti *rahe* (vrd sm *rae* : *rakeen*) on häälikuliselt erandlik, sest selles võiks oodata samasugust arengut kui eespool kirjeldatud juhtudel. Lauri Kettunen (1962: 57, allmärkus 1) arvab, et *h* tuleb murdesegadustest ja varasema vokaaltüve kolmanda silbi algul olnud *h* regressiivsest mõjust. Siiski tuleb tähele panna, et *tõke* : *tõkke*-tüüpi juhtumite taoline muutusprotsess oleks viinud keeles juba olemasoleva lekseemi *rake* : *rakke*-tüübile vastavale kujule. Teise silbi nõrgaastmelistele vormidele on ilmselt tekkinud siirdehäälik *h*, mis on paradigmas üldistunud. Näiteks on keskmurdes üksikuid juhtumeid, kus *h* esineb varasema *y* kohal (Must, Univere 2002: 33). Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamat mainib ka murretes esinevat üksikkluusiili astmeüldistust või nõrgenevasse astmevaheldusse üleminekut näitavat käänamist *rage*, gen *rage*, *rae* 'Korn' (vrd *rahe* : *rahe* 'Hagel') ning deminutiivset tuletist *ragekene* (mitte **rae*-). Soome sõna *tae* : *takeen* 'sepistatud ese, sepi' vanemasse eesti keelde kuulunud vastes on Wiedemanni järgi toimunud astmeüldistus ja see on võinud kuuluda *ase* : *aseme*-tüüpi: *tage*, *tageme* (*raua-tagemed*, *raud-tagemed* 'Hammerschlag, Hammerschlacke'). See märges peegeldab ilmselt paljude teiste Wiedemanni esitatud kahetisuste kombel käimas olnud protsessi, kus lühikese esisilbiga, nominatiivis kahesilbilised *e*-lõpulised substantiivid on püüdnud vältida käändesünkretismi, nominatiivi ja genitiivi ühetaolisust, ning liikunud *ase*-tüüpi (vt ka Länsimäki 1987: 114–116).

Palataalkluusiiljuhtumite hulka kuulub ka eesti *ige* : *igeme*, mille soome vaste *ien* : *ikenen* näitab, et oma lähtepunktilt esindab see eespool käsitletud lekseemidega võrreldes teistsugust, *n*-lõpulist paradigmatüüpi. Eesti sõnas on toimunud astmeüldistus ja ka see sõna on liikunud tavalisemasse *ase* : *aseme*-tüüpi. Läänemeresoome keelte lõunarühmas on *ien* kuulumine *me*-tüvelisse tüüpi tavaline ja peegeldab võibolla vana nasaaliesinemust ehk nominatiivis *n*-lõpuliste tuletustüüpide kahetisust (vt SSA märksõna *ien*). Eesti keeles on

liikumist *ase*-tüüpi kindlasti mõjutanud vokaalide fonotaktika seigad ning osalt – kui sõna on algul olnud *ne*-tüveline – see, et genitiivist oleks reegli-pärase häälikumuutuse tagajärjel saanud palju sõnu sisaldava *ne*-tüübi nomi-natiivi sarnane. Oleks jõutud käänamiseni **ee* : **igene*.

Sellistel noomenitel, mille soome vastetes on lühikese esisilbi järel labiaal-või dentaalklusiili pööratud kvalitatiivne astmevaheldus, nagu *kuve* : *kupeen*, *side* : *siten*, *säde* : *säteen*, ei saa eesti keeles astmevaheldust esineda, vaid see on paradigmas tasandunud tugevaks astmeks ja käänamine järgib *kõne*-tüüpi, näiteks *side* : *side*. Tavalisem on siiski siirdumine *ase* : *aseme*-tüüpi, kus nominatiiv ja genitiiv on selgelt eristatud: *kube* : *kubeme*, *pide* : *pideme*, *sade* : *sademe*, *side* : *sideme*, *säde* : *sädeme*. See üleminek peegeldub ka muu hulgas sõna *side* kahesuguses käänamises, millega on seotud tähenduserinevus, ning Wiedemanni sõnaraamatutes mainitud paralleelvormides *lade* : *lade*, *lademe* 'Ausgebreitetes, Schlicht' ja *pide* : *pide*, *pideme* mh 'Halten; Griff, Handhabe' (vrd Länsimäki 1987: 16, 114–115).

Pööratud astmevahelduse taandumine eespool nimetatud eesti esma-värtelistes *e*-lõpulistes noomenites seondub selle arenguga, mis on suuresti ka normaalses, nõrgenevas kvalitatiivses astmevahelduses viinud astmeüldistus-teni (vt nt Hint 1972: 28–9, Hint 1997: 44–45). Mõnes pööratud astmevahel-dust sisaldavas paradigmas oleks lisaks olnud võimalik, et sagedase kasutu-sega nominatiiv oleks nõrgaastmelisena muutunud tugevaastmelisest tüvest häirivalt palju erinevaks. Oleks tekkinud näiteks selline käänamine nagu **see* : *side* (= *side* : *side/sideme*), **koe* : *kude* (= *kude* : *koe*, vrd sm *kude* : *kuteen*), kuna nõrgaastmelistes vormides oleks fonotaktika nõuete kohaselt kõrge vokaal muutunud keskkõrgeks.

Astmevaheldussuhete restruktureerimine on ajanud käändesüsteemi segi, nii et keelde on tekkinud uus paradigmatic tüüp, kus esineb esimeses vältes olev kahesilbiline *e*-lõpuline nominatiiv, ent pööratud astmevahelduse asemel nor-maalne, nõrgenev astmevaheldus. Sellesse tüüpi kuuluvaid sõnu on eesti kirja-keeles ainult mõned: *kude* : *koe*, *tõde* : *tõe* (vrd *tõsi* : *tõe*) ja *õde* : *õe*. Käänamine järgib seega *rida* : *rea*-tüüpi. Wiedemann (1875: 371) mainib ka juhtumit *säde* : *säe*. Soome *kude* : *kuteen*-tüüpi käänamise vasteks peaks eesti keeles olema **koe* : *kude*, nagu eespool mainitud. Murdeti esinebki nominatiivi *koe* (ka *kue*, VMS: 249, 305) ja Wiedemanni sõnaraamatus on nõrga astme üldistust näi-tav *koe* : *koe*. Eesti keele käändeseosel *kude* : *koe* puudub soome keeles vaste, nii nagu ka soome *kuve* : *kupeen*, *sade* : *sateen* seos eesti keeles. Käänamine

kude : *koe* ei saa olla igivanade seoste nüüdisaegne esindaja, kuna kahesilbilistes lühikese *e*-tüvedega sõnades peaks nominatiiv olema *i*-lõpuline (nagu *nimi* : *nime*, *jõgi* : *jõe*). Seega on *e*-le pidanud varem järgnema konsonant, mistõttu ei ole olnud tugev aste nominatiivis võimalik. (Remes 2009: 233) Huvitav on varane tähelepanek *kude* : *koe*-tüübi eripärast: Ahrens (2003: 150) mainib oma grammatikas, et soome keele põhjal peaks eesti keele astmevaheldusseos olema sellistes sõnades vastupidine. Lekseemi *kude* : *kuteen* eesti vaste astmevaheldussuuna vahetumist on võinud osalt mõjutada normaalse astmevaheldusega verb *kududa* : *koon*. Substantiivil *tõde* : *tõe* on nõrga astme tüvi samasugune kui vanemas sõnas *tõsi* : *tõe* ning nominatiiv ja partitiiv sõna *tõsi* algse tugeva vokaaltüve taoline (vrd nt sm *tote/en*), ja need asjaolud on võinud mõjutada uue nominatiivi *tõde* sünni (eeskujuks osalt ehk ka sekundaarne suhe gen. *koe* : nom. *kude*, vt ka Ahrens 2003: 150 esitatud seletus).

Keele võrdlus osutab, et soome *e*-lõpuliste kontraheerunud noomenite ühele astmevahelduslikule paradigmale, näiteks *murre* : *murteen*, *side* : *siteen*, *kuve* : *kupeen* vastab eesti keeles mitu tüüpi: 1) sõnas on pööratud astmevaheldus *mõte* : *mõtte*, *murre* : *murde*, 2) sõnas ei ole astmevaheldust, tugev aste on üldistunud *side* : *side*, 3) paradigmas on normaalne astmevaheldus, *kude* : *koe*, *tõde* : *tõe*, 4) puudub astmevaheldus, sõna on läinud üle *me*-sufiksiga tüüpi: *säde* : *sädeme*, *kube* : *kubeme*, 5) astmevaheldus puudub, klusiili asemel on teine konsonant, *rahe* : *rahe*.

2.2. Verbiparadigmad

Verbiparadigmades on soome ja eesti vahel tugevnevas astmevahelduses vastavusi kontraheerunud verbides ja *ele*-tuletistes, aga eelduseks on (nagu noomenitegi puhul), et tugevas astmes on pikk esisilp: sm *hypätä* : *hyppään*, *pilkata* : *pilkkaan*, *kerrata* : *kertaan*, *kohdata* : *kohtaan*, *ommella* : *ompelen*, *hypellä* : *hyppelen* ~ ee *hüpata* : *hüppan*, *pilgata* : *pilkan*, *korrata* : *kordan*, *kohata* : *kohtan*, *ömmelda* : *ömblen*, *hüpelda* : *hüplen*. Eesti kontraheerunud verbide kohta tuleb öelda, et neid ei saa enam sünkroonilisest vaatenurgast pidada tuletisteks, ent tuletatusest on märgina säilinud paradigmatuüp (Kasik 1989: 82). Soome keeles esineb pööratud astmevaheldust ka *ne*-tuletistes, näiteks *paeta* : *pakenen*, *halveta* : *halpenee*, ent eesti keeles on vastavad tuletised vokaaltüve üldistumise tõttu astmevahelduseta: *põgeneda* : *põgenen*, *halveneda* : *halveneb*.

Kui soome kontraheerunud verbide eesti vaste esisilp on eri vormides lühike ehk paradigmas on läbivalt esimene välde, siis on tugevnev astmevaheldus võimatu ja muutmine on siirdunud algsest kontraheerunud verbide tüübist algusest peale astmevahelduseta sama struktuuriga verbide eeskujul *elama*-tüüpi, mis on eesti verbitüüpidest kõige tavalisem (Peebo 1997: 129): kõik vormid põhinevad samal, astmevahelduseta tüvekujul. Nii nagu *elada* : *elan* verbi moodi pöörduvad *avada* : *avan* ja *lisada* : *lisan*, on ka *lubada* : *luban*, *magada* : *magan*, *segada* : *segan*, *tagada* : *tagan*, *koguda* : *kogun*. Nii viisi on eesti keeles üldistunud tugev aste, võrreldes soome verbidega *luvata* : *lupaan*, *maata* (< **mayat*-) : *makaan*, *murd seata* : *sekaan* 'sekoittaa', *taata* : *takaan*, *koota* : *kokoan*. Reeglipärane häälikuline areng oleks eesti keeles viinud näiteks **loata* : *lubadan*-tüüpi kasutusele (vrd *lubadus*, Kettunen 1962: 81), kuid verbid hoopiski sarnastuvad struktuurilt ja käänamiselt normaalse astmevaheldusega, tugeva astme üldistust ilmutavate ja samuti *elama*-tüüpi liikunud sõnadega nagu *sobida* : *sobin*, *jagada* : *jagan* (vrd sm *sopia* : *sovin*, *jakaa* : *jaan*). Lingvistilise haridusega eestlasel on võimatu pidada näiteks verbe *segada* ja *jagada* või *koguma* ja *kogema* taustalt täiesti eritüübilisteks. (Remes 2009: 243–244)

Nii nagu lühikese esisilbiga noomenitel, on ka kontraheerunud verbidel võinud eesti keeles mõnikord muuttüüp vahetuda nii, et tugevneva astmevahelduse asemele on tulnud normaalne, nõrgenev astmevaheldus. Sellised verbid paistavad olevat *kaduda* : *kaon* ja *liguda* : *leon* (tänapäeval ka *ligun*), vrd sm *kadota* : *katoan*, *liota* : *likoan*. Verbi *kaduma* astmevahelduse suuna muutumist võivad olla mõjutanud osalt sellised muuteseosed nagu *laduda* : *laon* ja *siduda* : *seon*, osalt selle kõrval esineva substantiivi *kadu* nõrgenev astmevaheldus. Nii on välditud olukorda, kus keeles oleks astmevahelduseta verb *kaduda* : **kadun*, ent astmevahelduslik substantiiv *kadu* : *kao*. Samamoodi on verbi *liguma* kindlasti mõjutanud noomen *ligu* : *leo* (NB! tavaline nõrgaastmeline väljend *leos olema*). Eesti murretes võib seesugust astmevahelduse suuna muutust kontraheerunud verbide puhul kohata laiemaltki (vt nt Tanning 1965: 165, 167).

Ehkki suurem osa soome lühikese esisilbiga kontraheerunud verbide vastetest kuulub eesti keeles *elama*-tüüpi, on mõni verb jäänud ka kontraheerunud tüüpi. Elduseks on kontraheerunud verbide ja *elama*-tüübi risturde all olnud siiski analoogne mугanemine astmevaheldusega: paradigmasse on tugevaks astmeks tulnud kolmandavärtelised vormid ja tüve algsele

häälikulisele koostisele vastavaid vorme kasutatakse nõrgaastmelisena. Sellised verbid on näiteks *oskama* : *osata* : *oskan*, *salgama* : *salata* : *salgan* ja *vihkama* : *vihata* : *vihkan* (eeskujuks näiteks *viskama* : *visata* : *viskan*, *põlgama* : *põlata* : *põlgan*, *lahkama* : *lahata* : *lahkan*). Et tüved on varem olnud astmevahelduseta, seda peegeldavad soome *osata* : *osaan*, *salata* : *salaan* ja *vihata* : *vihaan* kõrval näiteks ka eesti keele adjektiivistunud partitsiip *osav* : *osava* (vrd nüüdiskeele partitsiip *oskav*) ning substantiivid *saladus* (ja mitte **salgus*, vrd sm *salaus* [pane siiski tähele Wied. eL *salgus* = *salgdus* 'Läugnen']) ja *viha* : *viha*, samuti Wiedemanni sõnaraamatu lekseemid *ozama* infinitiivi *oskama* kõrval ja *wihaw* 'bitter, scharf; zornig, grimmig' (vrd partitsiip *vihkav*).

Eesti keeles on vana kontraheerunud verbide tüüp levinud ekspansiivselt paljude selliste *a*-tüveliste (= sm *a*-/ä-tüvi) verbide muutmisse, millelt võiks soome keele põhjal oodata kuulumist normaalse astmevahelduse alla ja seega hoopis teise tüüpi, näiteks *alata* : *algan* (vrd sm *alkaa* : *alan*), *lennata* : *lendan* (sm *lentää* : *lennän*) ning vältevahelduslikud *keelata* : *keelan* (sm *kieltää* : *kiellän*), *pöörata* : *pööran* (sm *pyörtää* : *pyörrän*) ja *väänata* : *väänan* (sm *vääntää* : *väänän*). Murdeti leidub laialt ka ootuspärast esinemust (Toomse 1941, Turu 1962: 20, 31–36, analoogia taust Mägiste 1950: 268–269, Remes 2009: 245–246). Klusiili nõrgaastmelise esindaja kadu ja sellest tulevane sekundaarse pika esisilbi tõttu on kontraheerunud verbide tüüpi sobinud ka näiteks *a*-tüvelised verbid *näidata* : *näitan* ja *oodata* : *ootan*. Soome keeles on säilinud normaalne astmevaheldus: *näyttää* (< **näyüttä*-) : *näytän*, *odottaa* : *odotan*.

Nagu kontraheerunud verbid, nii on ka soome *ele*-/*el*-tuletistes nii geminaat- kui ka üksikkluusiilid tugevneva astmevaheldusega esisilbi pikkusest sõltumatult ja muutmine on alati kahetüveline: *hypellä* : *hyppelen*, *lennellä* : *lentelen*, *vedellä* : *vetelen*, *jaella* : *jakelen*, *sadella* : *satelee*. Eesti keeles on vastavatel juhtudel astmevaheldus võimalik vaid siis, kui preesensis liitub sufiks *-le* (sisekao tõttu) ühesilbilisele kolmandavältelisele tüvele; nõrgas astmes on *el*-lõpuline konsonanttüvi, näiteks *hüpelda* : *hüplen*, *lennelda* : *lendlen*, *õmmelda* : *õmblen* (vt ka pika vokaaliga vältevahelduslik *suudelda* : *suudlen*, vrd sm *suudella* : *suutelen*). Kui ühesilbiline tüvi on esimeses või teises vältes, ei saa verb siiski olla astmevahelduslik. Sel juhul liitub sufiks *-ele*-/*el* tugeva astme üldistust osutavale tüvele: *vedelda* : *vedelen*, *jagelda* : *jagelen*; samuti teistes sama tüüpi, soome keelest puuduvates verbides nagu *tegelda* : *tege-len*, *logelda* : *logelen* ja *rabelda* : *rabelen*. 1980. aastate alguses sai selles tüübis

võimalikuks ka ühetüveline, *elama*-tüübi muutmist järgiv pööramine: *vede-leda* : *vedelen*, *tegeleda* : *tegelen* (KT: 29–31; Peebo 1997: 133–135), mis lisas teisel viisil, tüvekasutuse kaudu eesti ja soome keele morfoloogilisi erinevusi.

3. Lõpetuseks

Eesti keeles leiduvad pööratud, tugevneva astmevahelduse esinemispiirangud ja teisalt mõningate tugevneva astmevaheldusega sõnatüüpide, eriti kontraheerunud verbide atraktiivsus on mitmel moel soome ja eesti keele paradigmade suhted segi paisanud. Eesti keeles toimunud noomeni- ja verbi-paradigmade restruktureerimine on viinud selleni, et ka neis keeltes ühiste sõnade muutmine ei ole sugugi alati „ootuspärasest“ vastavussuhtes. Teise muuttüüpi siirdumist on võinud hoogustada seegi, et sageli on vähemalt mõni paradigma vormidest võinud omaduste poolest kuuluda sama hästi ka mõnda teise paradigmasse (Paunonen 1976: 87). Osalt on paradigma vahetust mõjutanud kahtlemata ka normaalse astmevahelduse ulatuslik kadumine.

Klusiiliaainest sisaldavate paradigmade vaatlus näitab, et eesti keele esmavätelistes noomenites ja verbides on suuresti jõutud tugeva astme üldistuseni kogu paradigmas ja nii on välditud tugeva- ja nõrgaastmeliste vormide liigset lahknemist, mis oleks võinud muidu juhtuda ja äärmisel juhul oleks see tähendanud tüvesuhete muutumist peaaegu supletiivseks. Soome keeles ei ole sedasama juhtunud muu hulgas seetõttu, et kvalitatiivsel ja kvantitatiivsel astmevaheldusel ei ole segunemise ohtu (vrd ee **roes*, **see* : *side*, **loata* : **luba[da]n*). On huvitav, et eesti keeles on arenenud uus, nõrgenevat astmevaheldust sisaldav noomenitüüp *kude* : *koe*, *tõde* : *tõe*, millel soome keeles vaste puudub.

Need eesti keele sõnatüübid, mille tugevaastmeline vorm on kolmandas vältes, on tõmmanud vältevaheldusse suurel hulgal noomeneid ja verbe, milles ei sisaldu klusiiliaainest ja mille soomekeelsed vasted ei ole astmevahelduslikud. Kontraheerunud verbide tüübile *hüppama*, *tõmbama* on iseloomulik, et sinna on liikunud hulk verbe, mille soome vasted on normaalse astmevaheldusega, näiteks ee *algama*, *lendama*, *ootama*.

Olen eespool uurinud üht tahku soome ja eesti muutemorfoloogias, tugevneva astmevahelduse esinemisvõimalusi ja -piiranguid paradigmates. Lähisugulaskeeli võrreldes on võimalik selgitada ka neid omadusi, mida ühele ainsale keelele keskendudes tingimata ei pruugi märgata. Soome ja eesti keeles

toimunud areng on viinud tihti selleni, et ühe keele ühele paradigmatüübile vastab teises keeles kaks või rohkem tüüpi. Tavaliselt on sel juhul soome keeles üks sõnatüüp, mille vaste on eesti keeles mitmeks jagunenud. Selle olukorra üks keskseid põhjusi on pööratud, tugevneva astmevahelduse esinemistingimused.

Kirjandus

- Ahrens, Eduard 2003.** Eesti keele Tallinna murde grammatika (1853). Esimene osa: vormiõpetus. Kristiina Ross (tõlk.). – Kristiina Ross (koost., toim.). Uue ajastu misjonilingvist: Eduard Ahrens 200. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 77–265.
- Ehala, Martin 1997.** Eesti keele struktuur. Õpik gümnaasiumile. Tallinn: Künnimees.
- EKG = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993.** Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKK = Erelt, Mati, Tiit Erelt, Kristiina Ross 2000.** Eesti keele käsiraamat. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hint, Mati 1972.** Generatiivinen fonologia sekä viron astevaihtelu ja kvantiteettisysteemi. – Virittäjä 76/1, 27–33.
- Hint, Mati 1987.** Eesti keele õpik IX klassile. Teine, ümbertöötatud trükk. Tallinn: Valgus.
- Hint, Mati 1997.** Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Typological problems of Estonian grade alternation and prosodic system. Viron kielen astevaihtelun ja prosodian typologiset ongelmat. Tallinn, Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hint, Mati, Viivi Maanso 1992.** Eesti keele õpik X klassile (reaal- ja üldharu). Tallinn: Koolibri.
- ISK = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004.** Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Terho 1983.** Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä 87/2, 190–226; Virittäjä 87/3, 349–383.
- Karlsson, Fred 1983.** Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. Porvoo: WSOY.
- Kasik, Reet 1989.** Eestin ja suomen verbinjohto. – Sananjalka 31. Turku: Suomen Kielen Seura, 81–92.
- Kask, Arnold 1972.** Eesti keele ajalooline grammatika I. Häälikulugu. Teine trükk. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

- Kettunen, Lauri 1962.** Eestin kielen äännehistoria. Kolmas painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KT = Erelt, Tiiu, Henn Saari (koost.) 1985.** Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Tallinn: Valgus.
- Länsimäki, Maija 1987.** Suomen verbikantaiset *in : ime* -johdokset. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Must, Mari, Aili Univere 2002.** Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. Eesti Keele Instituudi toimetised 10. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mägist, Julius 1950.** Soome *kuunnella*, eesti *kuulata* jm. ja mõni sõna eesti sekundäärsete kontraktaverbide seletuseks. – Virittäjä 54, 265–270.
- NS = Sadeniemi, Matti (päätoim.) 1951–1961.** Nykysuomen sanakirja 1–6. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Paunonen, Heikki 1976.** Allomorfiiden dynamiikkaa. – Virittäjä 80/1, 82–105.
- Peebo, Jaak 1997.** Eesti keele muutkonnad. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Remes, Hannu 1986.** Suomen ja viron taivutusjärjestelmien vertailua. – Päivi Rintala, Jüri Valge (toim.). Lähivertailuja 2. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 31. Turku: Turun yliopisto, 19–25.
- Remes, Hannu 2009.** Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivutusmorfologiaa. Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora 90. Oulu: Oulun yliopisto.
- SES = Pall, Valdek (toim.). Anu Haak, Paul Kokla, Külli Kuusk, Helga Laanpere (koost.). 2003.** Soome-eesti suursõnaraamat. Suomi-viro-suursanakirja. Teine köide (R–Ö). Tallinn, Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSA = Itkonen, Erkki (päätoim.) 1992.** Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja I (A–K). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Tanning, Salme 1965.** Kontraktaverbidest eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 11. Tallinn, 157–172.
- Toomse, Mihkel 1941.** Eesti *ta-*, *tä-*verbide konsonantsest liitumisest. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Turu, Ellen 1962.** *hakkama-õmblema*-tüüpi verbide imperfekt eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 8. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 19–42.

- Valgma, Johannes, Nikolai Remmel 1970.** Eesti keele grammatika: käsiraamat. Teine trükk. Tallinn: Valgus.
- Viitso, Tiit-Rein 2003a.** Structure of the Estonian Language. Phonology, Morphology and Word Formation. – Estonian Language. Mati Ereht (ed.). *Linguistica Uralica*. Supplementary series. Volume 1. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 9–92.
- Viitso, Tiit-Rein 2003b.** Rise and Development of the Estonian Language. – Estonian Language. Mati Ereht (ed.). *Linguistica Uralica*. Supplementary series. Volume 1. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 130–230.
- VMS = Pall, Valdek (toim.), Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg (koost.) 1982.** Väike murdesõnastik I (A–L). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.
- Wied. = Wiedemann, Ferdinand Johann 1893.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Wiik, Kalevi 1981.** Itämerensuomalaisten kielten allomorfian runsauden syistä eli tavujen voimakkuudesta itämerensuomessa. – Sananmuodostuksen ongelmia. Seminaari Seilissä 3.–4.9.1981. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisu 7. Turku, 35–47.

Normeerimine ja sugulaskeelte erinevused

Ilmunud: Normittaminen ja sukukielten erot. – Raili Pool (toim.). Emakeel ja teised keeled II. 18.–20. oktoober 1996. Ettekanded. Tartu: Tartu Ülikool 1996, 109–116.

Läänemeresoome keelte morfoloogilised lahknevused tulenevad peamiselt nende pikaaegsest eraldi arenemisest, mille tõttu muistse, suures osas ühe-taolise süsteemi on erisuunalised keelesisesed muutused ja erinev võorkeelte mõju ümber kujundanud (Rätsep 1989). Soome ja eesti keelt võrreldes on kergesti märgatav, et eesti keel on olnud selgelt uuenduslikum osapool.

Eesti keele sõnamuutmissüsteemis on paljude muutelõppude kulumine ja kadumine tähendanud aglutinatiivsete joonte taandumist ja niimoodi on tekkinud flektiivsetele keeltele tüüpilisi tüvevaheldusi. Niisamuti on välja kujunenud fonotaktikapiiranguid, mis avalduvad muutemorfoloogias muu hulgas selles, et soome keele mitmuse partitiivi tüüpidel *kurjia* 'viletsaid', *tyhjiä*, *nuijia* ei saa eesti kirjakeeles olla täpset vastet (järjend /ji/ on keelatud; vrd *kurje*, *tühje*, *nuie*) ja et diftong ei ole võimalik soome keele *koneita* 'masinaid', *siteitä* tüüpi sõnade eesti vastetes (diftong ei saa esineda esmavärtlise sõna teises silbis; vrd *kõnesid*, *sidesid*). Erinevusi on lisanud ka näiteks eesti keeles tekkinud genitiivil põhinev *de*-mitmus ning *si*-imperfekt. Mõnikord on olnud uuenduslik ka soome keel, nagu näitab vana *ksen*-sufiksilise passiivi preesensi asendumine imperfekti järgi moodustatud tüübiga (soome *saadaan*, *tullaan*, vrd eesti *saadakse*, *tullakse*).

Soome ja eesti muutemorfoloogiat eristavaks iseloomulikuks nähtuseks on see, et eesti keelest on isikukategooria tugevasti taandunud, mis on kaasa toonud vormide hulga vähenemise ja keele analüütilisuse kasvu. Nimisõnade puhul ilmneb see possessiivsufiksiliste vormide puudumisena ja verbi-muutmises pöördelõppude laialdase ärajätmisena. Pöördelõpud on kohustuslikud ainult kindla kõneviisi jaatavates vormides ning käskiva kõneviisi stiilivärvingu poolest erandlikus mitmuse 1. isikus (*olgem*, *vaadakem*). Tingivas kõneviisis on nad valikulised ja mujalt puuduvad alati, sealhulgas eitusvormidest (välja arvatud marginaalsest imperatiivivormist *ärgem olgem*).

Tähtis soome ja eesti keele erinevust suurendav seik on astmevahelduse erisugune positsioon. Eesti keeles kuulub astmevaheldus täielikult morfoloogia tasandile: noomeni- ja verbiparadigma omaduseks on kas astmevahelduslikkus või astmevaheldusetus, häälikuline ümbrus ega silbi struktuur seda otsustavalt ei mõjuta. Lisaks on eesti astmevaheldusel oluline piirang: paradigmas ei saa esineda tugevnevat astmevaheldust, kui sõna esimene silp on lühike, st esmavälteline. See erijoon on põhjustanud astmeüldistusi ja sageli ka muut-tüübi vahetust, nagu osutavad näiteks *sade : sademe, ige : igeme, lubada : luban, magada : magan*; vrd soome *sade : sateen, ien : ikenen, luvata : lupaen, maata : makaan*. Astmevaheldustüüp on vahetunud sellistes paradigmades nagu *ike : ikke, rukis : rukki ja kaduda : kaon*. (Remes 1986, Remes 1992)

Kui võrreldavaiks on sugulaskeeled soome ja eesti keel, millel on juba mitme sajandi pikkune kirjaliku kasutamise traditsioon, tuleb eristumist põhjustava tegurina tähele panna ka keelte teadlikku arendamist ja normeerimist. Järgnevalt vaatlengi lähemalt, kuidas selline suunamine on soome ja eesti muutemorfoloogia erinevustega seotud.

Teineteisest juba üsna kaugele eemaldunud sugulaskeelte arenguteel tekkis 19. sajandil uut laadi olukord: tähelepanu hakati pöörama keele teadlikule arendamisele ja kirjakeele normeerimisele. Soome keele puhul oli õigupoolest tegemist juba varem alanud püüdluste tugevnemisega ja kavakindlamaks muutumisega, eesti keele puhul aga ennekõike esimeste sammudega. Tollal sai põhimõtteliselt võimalikuks keeli üha eraldavama arengusuuna teadlik ümberpööramine ja keelte lähendamine.

Sellesuunalisi katseid tehti juba 19. sajandi esimesel poolel. Need olid siiski üsna ühepoolsed, nii et soome keelest otsiti või sealt pakuti eesti keele, selle grammatika ja ortograafia arendamiseks eeskuju. Põhjus on muidugi selge: soome keelt peeti arenenumaks ja selle grammatikat väljakujunenenumaks. Juba 1814. aastal kirjutas Johann Heinrich Rosenplänter Beiträge 3. numbris, et eesti keele arendamise ja rikastamise sobiv allikas on soome keel, mis on kõigi eesti murrete ema. Heinrich von Jannau omakorda tõdes Beiträge 19. numbris:

„Finnen, Liven und Ehsten waren ursprünglich Ein Volk. Die Finnen sind das Stammvolk, die finnische Sprache ist also die Grundsprache der Ehstnischen.“

’Soomlased, liivlased ja eestlased olid algul üks rahvas. Soomlased on põhi-rahvas, soome keel on niisiis eesti keele algkeel.’

See algkeel sobis heatasemelise eesti kirjakeele poole püüdlemisel igati eeskujuks. Niisamuti rõhutas Eduard Ahrens sajandi keskel soome keele tundmise tähtsust, sest eesti keel on soome keele tütar. (Mägiste 1931: 118–129)

Eestlaste kõrval oli kahe keele lähendamisest huvitunud ka nii mõnigi soomlane. Adolf Ivar Arwidsson soovitas Beiträge olulises artiklis 1822. aastal eesti keelele saksamõjulise asemele soome keele laadset ortograafiat ja esitas uue kirjaviisiina tuntud süsteemi põhialused, aga neid hakati tegelikult rakendada alles mõnikümmend aastat hiljem (Kask 1970: 116).

Huvitavat kirjajahetust pidasid keelte lähendamise teemal Eestit külastanud Elias Lönnrot ja August Ahlqvist. Ahlqvist nimelt uuris Lönnrotilt 1848. aastal, kas ei oleks võimalik ühendada eesti ja soome keel samal viisil, nagu püüti lähendada rootsi ja taani keelt. Ahlqvisti arvates olid sakslased eesti keele ja eriti selle ortograafia ära rikkunud. Tema meelest oleks võinud abi leida Soomest, kust saadaks juhatus, nii et eestlased „lahkuksid eksiteedelt“. Lönnrot siiski keelte ühendamist võimalikuks ei pidanud, sest soome ja eesti keel erinesid teineteisest samavõrra kui vana- ja uus kreeka või vene ja poola keel. Ta juhtis tähelepanu ka eestlaste kahele kirjakeelele, mille erinevused on peaaegu niisama suured kui rootsi ja taani keelel. (Remes 1995a: 166)

Arvid Genetz pidas Soome Kirjanduse Seltsi 50. aastapäeva tähistamisel 1881. aastal ettekande „Keelелиsi aineseid Soome silla ehitamiseks“, mis erines oluliselt enne teda ja hiljemgi esitatud soome ja eesti keele lähendamis- püüdeist. Ta tahtis „avalikult soovitada mõlemale keelele mõnd kaua arutatud muutust, mis – kui need heaks kiidetaks ja ellu viidaks – vähendaksid suurel määral seda vahet, mis nüüd põhjapoolset ja lõunapoolset Kalevala rahvast teineteisest eraldab“. Genetzi ettepanekud eeldasid muutusi mõlemas keeles, mitte ühesuunaliselt ühe keele teisele eeskujuks pidamist. (Genetz 1882: 259–269)

Genetz esitas ühtse süsteemi saamiseks kõigepealt palju õigekirjutust puudutavaid uuendusi. Nende hulka kuulus näiteks soovitus kirjutada pikad vokaalid Wolmar Schildt-Kilpineni järgi ühe vokaali ja pikendusmärgiga. Morfoloogia uuendusettepanekuid oli napilt. Need olid ennekõike soome keele jaoks mõeldud *i* lõpukadu, mille tagajärjel translatiivi käändelõpp oleks eesti keele eeskujul *-ks*, ning kontraheerunud ja ka mõningate teiste verbide imperfekti ainsuse 3. pöörde konsonantlõpuline vorm (*hakkas, läks*). Lõpuks puudutas Genetz sõnavara erinevusi, „mis võib-olla rohkem kui miski muu teevad eesti keelest arusaamise raskeks soomlastele ja vastupidi“. Sõnavara

lähendamisetepanekud sisaldasid väga selge loendi põhimõtteist, mida tuleks järgida laensõnade puhul. Oluline oleks, et ühiste sõnade saamiseks tuleb muudatusi teoks teha nii soome kui ka eesti keeles. Kui on vaja uusi sõnu, näiteks termineid, tuleks Genetzi järgi alati silmas pidada, „mida teises sugulaskeeles on tehtud ja mis teisele sobivad“.

Keelte mõlemapoolse lähendamise ühistöö jäi vaid ettepanekute tasemele ja 19. sajandi lõpp ning 20. sajandi alguskümnendid olid peaaesjalikult aeg, kui soome keelt peeti ühesuunaliselt eesti keele arendamise eeskujuks. Harald Põld, kes suhtus soome mõju ulatuslikkusse kriitiliselt, küsis 1915. aastal pahaselt: „Kas peab see Soome silla loomiseks kaasa aitama? Mis tehakse Soome keele poolt selle heaks?“ (Mägiste 1931: 163) Julius Mägiste käsitles 1931. aastal ilmunud artiklis „Soome keele osa eesti kirjakeele arenemisel“ peale eestlaste endi arendustöö ka soomlaste osa eesti keele soome keelele lähendamises. Artikli lõpuosas pidas ta õigustatuks küsida, mida soomlased on keelesilla ehitamiseks teinud vastupidises suunas ehk kui palju nad eesti keele ainest laenates on lähendanud soome keelt eesti keelele. (Mägiste 1931: 171)

Tähelepanu äratavalt sageli on soome ja eriti just eesti morfoloogia teadlikul arendamisel ja normeerimisel tehtud otsused olnud oma loomult sellised, mis sugulaskeeli teineteisest eemaldavad. See on tulenenud nii üsna erinevatest ajaloolistest lähtekohtadest kui ka keelearendajate ja keelekorraldajate koostöö peaaegu täielikust puudumisest. Erandiks on muidugi Lauri Kettunen eesti keelt puudutavates aruteludes osalemine (vrd Erelt 1985). Huvitav on, et Kettunen suhtus sageli, näiteks oma teoses „Arvustavad märkused keeleuuendusnõuete puhul“ (1919), tõrjuvalt soome keele laadsetesse uuendusetepanekutesse ja toetas lähtealusena eesti keele oma süsteemi.

Keeli on siiski lähendatud morfoloogiliselt, ennekõike eesti keelt soome keelele, nagu osutavad näiteks Johannes Aaviku kõige kesksemate uuen-duste hulka kuulunud lõunaestipärase *i*-mitmuse kirjakeelde toomine ning võrdlusastmete süsteemi muutnud *i*-superlatiiv, millel ei olegi rahvakeelset tuge. Siiski on nende kategooriate üksikasjades, eriti *i*-superlatiivi morfoloogias ja süntaksis, soome keelest erinevaid jooni (Hint 1983: 105–107, Remes 1991). Lausa võõrad on soome keelele keeleuuendajate eesti keelde toodud *olnuksin*-tüüpi tingiva kõneviisi preteeritum ja finaalne *maks*-vorm, mis ennekõike pidi vastama soome 1. infinitiivi pikemale vormile. Käänevorm on sama, aga infinitiivitüüp erineb. Soome vormi vastena ei saakski kõne alla

tulla konstruktsioon *da*-infinitiiv + translatiivi *ks*-lõpp, sest mõningates verbi-tüüpides oleks selline vorm häirivalt lähedal isikulise tegumoe tingivale kõneviisile (*³*päästa*+*ks*, vrd tingiva kõneviisi ²*päästaks*) või langeks kokku umbisikulise tegumoe tingiva kõneviisiga (**kõnelda*+*ks*, **naerda*+*ks*, **vastata*+*ks*, **jääda*+*ks*, vrd umbisikulise tegumoe tingiva kõneviisi *kõneldaks*, *naerdaks*, *vastataks*, *jäädaks*; Remes 1995b: 15).

20. sajandil eesti kirjakeele normeerimisel tehtud otsuste hulgas on palju selliseid, mis on keelevorme vastavast soome esinemusest kaugemale viinud. Juba 19. sajandil kirjakeelde toodud essiivi moodustamisel oli kaua kõikumist astmevahelduses, kuni 20. sajandi alguskümnendel kinnistati vormi genitiivil põhinemine nagu teistegi obliikvakäänete puhul, nt *poja/na*, *naha/na*. Kettunen (1919: 13–14) juhtis tähelepanu, et ei aruteludes esile tulnud tugevaastmeline *poegana* ega nõrgaastmeline *pojana* ei ole kumbki keeleajalooliselt reeglipärased, vaid see vorm peaks olema lõpukaoline **poegan* (või sisekaoline **poegna* < **poikanaan*). Tema meelest oli asjatu lasta soome grammatikal (soome ainsuse essiiv on alati tugevaastmeline) eesti keelt liiga aheldavalt mõjutada (Rätsep 1979: 63–65).

Erinevate lahendusteni on soome ja eesti keel jõudnud imperfekti ja konditsionaali mitmuse 3. isiku vormide normeerimisel. Soome kirjakeeles asendati vana häälikuseaduslik tüüp (*he*) *tulit* 'nad tulid', *tulisit* 'nad tuleksid' 19. sajandil preesensi analoogial põhineva tüübiga *tulivat* 'nad tulid', *tulisivat* 'nad tuleksid' (Häkkinen 1994: 301). Eesti keeles oli valdav samasugune areng ja 20. sajandi alguse kirjakeeles esinesid üldiselt sellised vormid nagu *jäivad*, *hüüdsivad*, *oleksivad* jne. 1910. aastal Tallinnas korraldatud 3. keelekonverentsil otsustati siiski tarvitusele võtta vanemad, murdeti säilinud vormid *tulid*, *tuleksid*, mida kui lühemaid ja ilusamaid pooldas näiteks Aavik ja nende poolt oli ka Johannes Voldemar Veski. (Kask 1967: 4, 7, Kask 1970: 340, 364)

Näiteid on ka kitsamate, üht või mõnd sõnatüüpi puudutavate normingute kohta. Soome illatiividele *kieleen*, *ääreen* vastav reeglipäraselt lühenenud kuju *keele*, *ääre* oli eesti kirjakeeles käibel osaliselt veel 20. sajandil. Siiski oli juba 19. sajandil hakatud nõudma nende asemele morfoloogiliselt selgemaid, kuid keeleajalooliselt analoogilisi vorme *keelde*, *äärde*. Aavik pidas ilusamaks *d*-ta vorme, aga Kettunen toetas oma autoriteediga *de*-lõpu kasutamist. Seda soovitas 1926. aastal ka Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkond ja 1930. aastatest alates ongi *keelde*-tüüpi illatiiv olnud kirjakeeles ainus aktsepteeritav *sse*-lõpulisel kõrval. (Rätsep 1979: 40)

Ka 1980. aastatel tehti eesti kirjakeele morfoloogias kõnekeele arengu tõttu terve hulk normitäpsustusi, mis osaliselt tähendasid seda, et soome kirjakeelest kaugeneti (vt KT: 21–38). Sellistest täpsustustest mainitagu diftongilise mitmusetüübi *endiseid*, *endiseil*, *keskuseid*, *määruseid*, *tõeliseid* lubamist tüübi *endisi* jne kõrval (vrd soome *entisiä*, *keskuksia*, *määräyksiä*, *todellisia*; tüve *-e* > Ø alati mitmuse *i* ees) ja *kõnelema*-, *viljelema*-tüüpi verbide ühetüvelist pööramist kahetüvelise kõrval, nt *viljelda* ~ *viljeleda*, *viljeldi* ~ *viljeleti* (soome keeles alati kahetüveline paradigma: *viljellä*, *viljeltiin*) ning tingiva kõneviisi pöördelõpu valikuline kasutamine, nt *tuleksin* ~ *ma tuleks*, *kirjutaksid* ~ *sa kirjutaks* (soome keeles on alati pöördelõpp). Muidugi lisas erinevusi ka soome astmevahelduslike verbide eesti vastete astmevaheldust puudutavate normide lõdvendamine, nt *sulgeda* : *sulen* või *sulgen* (vrd soome *sulkea* : *suljen*).

Soome-eesti keelesuhetes on valitsenud hoopis teistsugune olukord kui skandinaavia keeltes, kus on pikka aega rootsi, taani ja norra keele arendamisel koostööd tehtud ning omavahelisele arusaamisele tähelepanu pööratud. Juba 1944. aastal asutati Rootsis keelehoolde komisjon (Nämnden för svensk språkvård), mis osaliselt lähtus okupeeritud Taanist tulnud skandinavismist ja mille ülesannete hulka kuulus muu hulgas „Põhjamaade keeleühitsuse alalhoidmine ja tugevdamine“ (Bergman 1995: 221). Skandinaavia keelte üksteisest eemaldumist on püütud takistada ennekõike ühistööga sõnavara arendamisel, iseäranis võõrsõnade puhul. Grammatika erinevused on ikka suhteliselt vähesed, nii et Ulf Telemani (1987: 73) väitel võiks neid näiteks rootsi ja taani keelt kõrvutades sageli võrdsustada oma keele trükivigadega. Skandinaavias on tehtud uurimusi ka suulise keele omavahelise arusaamise astme kohta (vt nt Teleman 1987: 71; skandinaavia keelesuhete kohta vt ka Bergman 1971 ja Ahnlund 1976).

Soome ja eesti keel on oma muutemorfoloogia poolest juba sel määral eristunud, et ühiste keelehooldeotsuste tegemine ei ole mõeldav. Seevastu sõnavaraseigid võiksid endiselt soome-eesti keelesilla ehitamiseks materjali pakkuda. Keelte arendamise ühistöö oleks võinud näiteks takistada seda, et *rahastamisel* on soome ja eesti keeles peaaegu vastupidine tähendus või et Soomes ruttavad *konkursi* puhul kohale võlausaldajad, Eestis aga võistlejad.

Kirjandus

- Ahnlund, Knut 1976.** I språkets Ingenmansland. – Inge Jonsson (toim.). Vad händer med svenska språket? Stockholm: PAN/Norstedt, 86–93.
- Bergman, Gösta 1971.** Likt och olik i de skandinaviska språken. Tredje upplagen. Föreningarna Nordens Förbund. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Bergman, Gösta 1995.** Kortfattad svensk språkhistoria. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Erelt, Tiiu 1985.** Lauri Kettunen ja eesti keelekorraldus. – Keel ja Kirjandus 8, 483–492.
- Genetz, Arvid 1882.** Kielellisiä aineksia Suomen sillan rakennukseen. Suomi II: 15. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 259–271.
- Hint, Mati 1983.** Emakeele õpetamisest keskkooli IX klassis. Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium.
- Häkkinen, Kaisa 1994.** Agricolaista nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Kask, Arnold 1967.** Nihkeid eesti kirjakeele morfoloogilises struktuuris käesoleval sajandil. –Emakeele Seltsi aastaraamat 13. Tallinn: Eesti Raamat, 3–15.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost I–II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kettunen, Lauri 1919.** Arvustavad märkused keeleuuendusnõuete puhul. Tallinn: Rahvaülikool.
- KT = Erelt, Tiiu, Henn Saari (koost.) 1985.** Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Tallinn: Valgus.
- Mägiste, Julius 1931.** Soome keele osa eesti kirjakeele arenemisel. – Tervitus lahe tagant. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 116–171.
- Remes, Hannu 1986.** Suomen ja viron taivutusjärjestelmien vertailua. – Päivi Rintala, Jüri Valge (toim.). Lähivertailuja 2. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. Turku: Turun yliopisto, 19–25.
- Remes, Hannu 1991.** Vertaillen vertailusta: suomen ja viron komparaation morfologiaa. – Sananjalka 33. Turku: Suomen Kielen Seura, 57–66.
- Remes, Hannu 1992.** Suomen ja viron supistumaverbeistä. – Maia Väkräm (toim.). Lähivertailuja 5. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 15. Tampere: Tampereen yliopisto, 39–47.
- Remes, Hannu 1995a.** Ensimmäinen suomalainen viron kielioppi. – Jaak Peebo (toim.). Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 164–175.

- Remes, Hannu 1995b.** Suomen ja viron vertailevaa taivutustypologiaa. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 2. Oulu: Oulun yliopisto.
- Rätsep, Huno 1979.** Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Rätsep, Huno 1989.** Eesti keele tekkimise lugu. – Akadeemia 1, 1503–1524.
- Teleman, Ulf 1987.** Om grannspråksförståelse. Hinder och möjligheter. – Språk i Norden 1987. Nordisk språkssekretariats skrifter 8. Arlöv: J. W. Cappelens förlag a.s Esselte studium Gyldendal, 70–82.

Kollektiivsust ja kohta väljendavate tuletustüüpide suhetest soome ja eesti keeles

Ilmunud: Kollektiivisten ja paikkaa ilmaisevien johdostyyppien suhteista suomessa ja virossa. –
Annekatriin Kaivapalu, Külvi Pruuli (toim.). Lähivertailuja 17. Jyväskylä Studies in Humanites 53.
Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2006, 231–240.

1. Eesti ja soome keele morfoloogilist süsteemi võrreldes võib märgata, et muutemorfoloogias on kehtel palju ühist: nii noomenite kui ka verbide muutmises on grammatilised kategooriad suuresti samad ja enamasti kasutatakse samu sufikseid, ehkki neis on tihti häälikulisi erinevusi. Suhteliselt vähe on seesuguseid vanu muutekategooriaid, kus sufiks on eri päritolu või mida teises keeles ei esine. Seesugused näited on keelte erinevad konditsionaalitüübid ning eesti terminatiiv ja soome potentsiaal. Lisaks on eesti keeles arenenud mõningaid nooremaid vorme, millel soome keeles – vähemasti kirjakeeles – vastet ei ole (*ga*-komitatiiv, *de*-mitmus, *si*-imperfekt ja kvotatiiv). Seevastu sõnatuletuses on keeltevahelisi erinevusi tunduvalt rohkem, mitte ainult tuletusvõimalustes, vaid ka tuletustüüpides ja ka ühiste tüüpide produktiivsuses.

Soome ja eesti keele derivatsiooni erinevuste põhjusi on omal ajal käsitlenud Päivi Rintala (1986) eelkõige noomeniderivatsiooni osas, ning võrrelnud ka keeltes esinevaid võimalusi vahendite ja tööriistade nimetuste moodustamiseks. Ta on käsitlenud (1985) ka tuletusprotsessi produktiivsuse vaatevinklist mõningaid soome ja eesti deverbaleid tuletustüpe, eelkõige tegijat, vahendit ja kohta väljendavate sõnade tuletusvõimalusi. Rintala tähelepanu on keskendatud peamiselt ühistele tuletustüüpidele. Eriti just vahendinimetustes tulevad esile suured keeltevahelised erinevused tuletustüüpides. Olen ise käsitlenud soome ja eesti adjektiivituletisi ning täheldanud, et tuletusvõimalustes on selged erinevused ka ühiste sufiksitate kasutuses (Remes 2002).

Reet Kasik (mh 1989, 1992) on mitmes kohas võrrelnud soome ja eesti verbituletust ning on tõdenud (1992: 25): „Eesti verbituletuses ei ole kuigi palju sellist, mis puuduks soome verbituletuses, aga soome verbituletuses

on üsna palju sellist, mida eesti derivatsioonisüsteemis ei ole.“ Erinevused on muu hulgas tuletiste struktuuris; eesti keeles on tavaline tuletise lihtsa-koelisuus: tüvi ja üks liide. Soome keeles saab tuletusvahendite rohkuse, näiteks sufiksiste ühendamisvõimaluste tõttu moodustada sageli ühest tüvest rohkem tuletisi kui eesti keeles. Soome keeles on ka tunduvalt enam liitevariante, suhe võib olla selline, et soome viiele tuletustüübile vastab eesti keeles ainult üks (Kasik 1992: 29).

2. Vaatlen artiklis soome ja eesti kollektiivsust ja paika väljendavate tuletustüüpide suhteid. Kollektiivtuletised, rühmasõnad väljendavad hulka või ter-vikut, mis koosneb alussõnaga tähistatutest, näiteks *aallokko*, *ohjeisto*, *pentue* ja eesti keeles *laevastik*, *viisik*, *elanikkond*. Neile võib liituda ka kohatähendus, nagu tuletistes *männikkö*, *saaristo* ja eesti keeles *männik* ja *saarestik*. Samu tuletustüüpe võidakse kasutada ka ainult lokaalses tähenduses, mida näita-vad muu hulgas sõnad *matalikko*, *kalmisto*, *alue* ja eesti *madalik*, *kõrgustik* ja *maakond*. Osa tuletustüüpidest väljendab ainult kohta, näiteks soome ja eesti *la*-tuletised, nagu *sairaala*, *vankila*, *haigla*, *magala*, ning soome *(i)mO-* ja eesti *mu*-tuletised: *leipomo*, *ohjaamo*, *elamu*, *pühamu*. Peamiselt soome keeles võib lokaalsele tähendusele liituda mõnikord deminutiivsus, näiteks *lammikko* (< *lampi*), *kujanne* (< *kuja*), *lahdelma* (< *lahti*) ja *niemeke* (< *niemi*).

Soome ja eesti keeles kollektiivsust ja kohta väljendavate tuletustüüpide võrdlus osutab, et keelte suhted on samalaadsed kui derivatsioonis üldisemalt: ühiseid sufikseid on üsna vähe ja ka siis võib olla erinevusi nii produktiivsu-ses kui ka tuletusprotsessis. Tähelepanuväärselt palju on tuletustüüpe, mis on omased ainult ühele keelele (vähemasti kirjakeelte võrdluses). Erijuhtum on eesti keeles vaid liitefunktsioonis esinev mitmekülgne *kond*-liide, mis etümo-loogiliselt vastab soome sõnale *kunta*, mis esineb ka iseseisva sõnana. Vaid osa *kond*-tuletistest saab soome keelde tõlkida *kunta*-lõpulise liitsõnaga.

Järgnevas tabelis on esitatud kõrvuti soome ja eesti kollektiivsust ehk rühma ning kohta väljendavate sõnade sufiksid. Välja on jäetud mõningad harva esinevad häälikulised variandid.

Tabelist on näha, et soome keeles on tuletustüüpe märgatavalt rohkem ja eesti keeles kasutatakse eriti just kollektiivsust väljendades lisaks *kond*-sufiksile vaid mõnd *ik*-lõpulist sufiksivarianti. *Us*-sufiks on selles kasutuses harv, nii nagu ka soome keeles. Sufiks *(i)stu*, mis esineb enamasti tehissõna-des, on ebaproduktiivne (Vare 1981: 155, Kasik 1996: 124). Peaaegu kõigil

tabeli tuletustüüpidel on kohta väljendav tähendus ja osal selle kõrval kollektiivne kasutus. Vaid soome *isO*- ja *mistO*-tuletised piirduvad ainult rühma väljendamisega (*nuoriso*, *yhteisö*, *lukemisto*, *jäämistö*). Keeltele ühised ainult lokaalsust näitavad sufiksids on *lA* ja *(i)mO/mu*.

Tabel. Soome ja eesti keele kollektiivsust ja kohta väljendavad tuletustüübid

SOOME			EESTI		
Rühm	Koht	Sufiks	Sufiks	Rühm	Koht
			<i>e : (e)me</i>		<i>rist/e : -me</i>
	<i>aukio</i>	<i>iO</i>			
<i>nuoriso</i>		<i>isO</i>			
	<i>niemeke</i>	<i>ke : kkee</i>			
	<i>pohjukka</i>	<i>kkA</i>			
<i>aallokko</i>	<i>matalikko</i>	<i>(i)kkO</i>	<i>(i)k : (i)ku</i>	<i>viisik</i>	<i>madalik</i>
		<i>(kunta)</i>	<i>kond</i>	<i>arstkond</i>	<i>maakond</i>
	<i>ruokala</i>	<i>lA</i>	<i>la</i>		<i>haigla</i>
<i>köyhälistö</i>	<i>takalisto</i>	<i>listO</i>			
	<i>lahdelma</i>	<i>lmA</i>			
	<i>laitama</i>	<i>mA</i>			
			<i>mik</i>	<i>vestmik</i>	<i>ristmik</i>
<i>lukemisto</i>		<i>mistO</i>			
	<i>leipomo</i>	<i>(i)mO</i>	<i>mu</i>		<i>elamu</i>
	<i>selkämys</i>	<i>mUs</i>			
			<i>ndik</i>		<i>körgendik</i>
	<i>harjanne</i>	<i>nne : ntee</i>			
	<i>tasanko</i>	<i>nkO</i>			
	<i>suvanto</i>	<i>ntO</i>			
	<i>kumpare</i>	<i>re : ree</i>			
			<i>stik</i>	<i>laevastik</i>	<i>körgustik</i>
<i>laivasto</i>	<i>ympäristö</i>	<i>(i)stO</i>	<i>(i)stu</i>	<i>nimistu</i>	<i>kalmistu</i>
<i>poikue</i>	<i>alue</i>	<i>Ue : Uee</i>			
<i>hallitus</i>	<i>nurkkaus</i>	<i>Us : Ukse</i>	<i>us : use</i>	<i>valitsus</i>	<i>peatus</i>
	<i>keskusta</i>	<i>UstA</i>			

3. Soome keele kõige tavalisemad kollektiivsust ja osalt samal ajal paika väljendavate sõnade liited on *(i)kkO* ja *(i)stO*: *aallokko*, *vesakko*, *asteikko*, *pensaikko* ja *astiasto*, *sanasto*, *miehistö*, *pensaisto*. Sufiksile pikema variandi algusi, mida Mauno Koski (1982: 40–41) nimetab satelliidiks, pärineb juhtumeist, kus sufiks on liitunud mitmuse tüvele, aga *i*-le ei ole nüüdiskeeles mitmuse funktsioon omane. Seesugustel juhtudel nagu *koivikko*, *männikkö* ei saa isegi kõne alla tulla tõlgendus, mille järgi sufiksi *kkO*-kuju liituks mitmuse tüvele (vrd *koivui-*, *mäntyi-* : *männyi-*).

Tuletustüüpe *(i)kkO* ja *(i)stO*, mis on muredetaustalt eri päritolu, kasutatakse osalt paralleelselt, eriti loodusobjektidest rääkides: *hongikko* ~ *hongisto*, *kuusikko* ~ *kuusisto*, *pensaikko* ~ *pensaisto*, *ruohikko* ~ *ruohisto*, *taimikko* ~ *taimisto*, aga näiteks ka *ruudukko* ~ *ruudusto*. Sageli on üldisemalt kasutuses siiski vaid emb-kumb: ühelt poolt on *aallokko*, *matalikko*, *rannikki*, *asteikko*, *naulakko* ja teiselt poolt *lehmüksisto*, *oksasto*, *hinnasto*, *mallisto*, *ohjeisto*, *sanasto* ning eri tähendusega *puusto* ja *puisto*.

Eesti keeles on häälikuliselt vastavad sufiksivormid *(i)k* : *(i)ku* ja *(i)stu*, mis samuti võivad olla satelliidialgulsed. Samasugust tuletusvahendite rööpsust siiski ei esine, näiteks kollektiivseid ja samal ajal kohta väljendavaid puude nimetusi moodustatakse tavaliselt ainult *(i)k*-sufiksiga: *haavik*, *kuusik*, *leplik*, *männik*. Wiedemanni sõnaraamatus esitatakse seesuguste tuletiste kõrval samas tähenduses lõunaeeestilistena *haavist* ~ *haavistu*, *kuusist* ~ *kuusistu*, *lepest* ~ *lepestü* ja *kõivist* ~ *kõivistu*. Johannes Voldemar Veski pidas omal ajal tarvilikuks võtta selle alusel ja osalt ehk ka soome tuletusmallide mõjul kasutusele tähenduslikult eristatud tuletuspaari, kus *haavistu* tähistaks puhast haavametsa ja *haavik* metsa, kus on ülekaalus haavad, ent kasvab teisigi puid. Veski soome keelest laenatud kollektiivse tähendusega *(i)stu*-tuletised on muu hulgas *kinnistu*, *nimistu* ja *puistu* 'puudeala'. (Rätsep 2002: 313–314)

Eesti *(i)k*-tuletise soome vaste on sageli midagi muud kui *(i)kkO*-tuletis, näiteks *sügavik* – *syväanne*, *kohvik* – *kahvila*, *pimik* – *pimiö*, *peidik* – *piilo*, *kätkö*. Aaviku soome keelest laenatud ja geograafiaterminina kasutatud sõnas *neemik* 'väike neem' (Rätsep 2002: 242) on sufiks vahetatud. Tavaline deminutiivtuletis *neemeke* oleks originaalile *niemeke* lähedasem. Eesti keeles saab *(i)k*-sufiksiga moodustada (inim)hulka tähistavaid sõnu laiemalt kui vastava soome keele sufiksiga: *kolmik*, *viisik*, *enamik*, *vähemik*, *paremik*. Soome keeles on see võimalik vaid arvsõnatüvedest: *kolmikko*, *viisikko*, *kymmenikkö*.

Komparatiivi- ja superlatiivi tüvest moodustatud tuletised on (*i*)*stO*-tüüpi: *enemmistö, vähemmistö, parhaimmisto*.

Ühiste tuletistüüpide kasutuse seisukohalt on põhjust hoida pilku peal ka tuletiste käänamisel: kas see on kõnelejale tuttava emakeelse malliga sarnane või on lähte- ja sihtkeelte vahel ühistes muutekategoriaates näiteks õppimist raskendavaid erinevusi? Eesti (*i*)*k*- ja soome (*i*)*stO*-tuletiste vahel seesuguseid erinevusi eriti ei ole. Mitmuse partitiiv ja alternatiivne *i*-mitmus on eesti keeles diftongilised *kuusikuid, kuusikuis* nii nagu ka soome keeles: *kuusikoita, kuusikoissa*. Soome paralleelne mitmuse partitiiv *kuusikkoja* erineb siiski eesti vastest tuntavalt.

4. Soome (*i*)*stO*-tuletistele vastavad semantiliselt eesti keeles vähese kasutusega (*i*)*stu*-tüübi asemel sageli *stik*-tuletised. Mõlemad sufiks on sama päritolu ja neis on ühine *st*-aines. On näiteks üksteisele vastavad kollektiivtuletised *laevastik – laivasto, sõnastik – sanasto, mõistestik – käsitteistö, loomastik – eläimistö, soolestik – suolisto, torustik – putkisto*. Mõnikord on kollektiivtuletise kõrval või asemel soome keeles loomulik vaste ka mitmus: *reeglistik – säännöstö, säännöt, tähestik – aakkosto, aakkoset; harjutustik – harjoitukset, kombestik – tavat, sündmustik – tapahtumat (ka juoni)*. Vasteks võib olla ka liitsõna, näiteks juhtudel *nimestik – nimiluettelo, tänavastik – katuverkko*.

Lokaalsete ja samas osalt kollektiivsete eesti *stik*-tuletise soome vasted on samuti tihti (*i*)*stO*-tüüpi; selle kõrval võib esineda (*i*)*kkO*-tuletis: *koobastik – luolasto, mäestik – vuoristo, kadastik – katajisto ~ katajikko, põõsastik – pensaisto ~ pensaikko*. Tuletiste suhe võib olla lisaks seesugune nagu *mätastik – mättäikkö*. Kui eesti tuletisel on ainult kohatähendus, on soome keeles tähendusvasteks tavaliselt muud tüüpi tuletis või tuletamata sõna, näiteks *kör gustik – ylänkö* (soome *nkO*-sõnad väljendavad ainult kohta), *kitsustik – sola* (ka *kapeikko*), *kärestik – koski, vuolle*.

Mõningaid eesti *stik*-tuletisi, näiteks juba 19. sajandil kirjakeelde tulnud sõnu *laevastik* ja *sõnastik*, on peetud (Rätsep 2002: 236) soome laenudeks, milles on siiski sufiks välja vahetatud. Huno Rätsep (2002: 240) on märkinud, et õigupoolest ei ole seesugused tuletised päris laensõnad, vaid segalaenud, millel on laenatud tuletusmall koos tähendusega ning ehk ka tüvi (vt ka Kasik 1991: 467).

5. Eesti *kond* on väga produktiivne kollektiivsufiks, millega moodustatakse eriti inimrühmi märkivaid sõnu. Mõnevõrra on ka kohta, piirkonda tähistavaid *kond*-tuletisi. Sufiksi soomekeelne häälikvaste on iseseisev sõna *kunta*, kuid sõna seesugune kasutus, mis vastab rootsi sõnale *kommun*, põhineb 19. sajandil toimunud teadlikul abstraherimisel ja vanast ajast on teada vaid *kunta*-lõpulisliitsõnu, nagu *maakunta*, *kihlakunta*, *perhekunta* ja *perikunta*, kus *-kunta* märgib ala või inimrühma (Hakulinen 1948: 211). Aines ei ole siiski sufiks, kuna see ei ole kohanenud vokaalharmooniaga. Uues soome keele grammatikas (ISK 2004: 205, 552) juhitakse tähelepanu *kunta*-lõpulisteliitsõnade kollektiivi väljendavale tähendusele. Osa eesti *kond*-tuletistest on soome laenud, näiteks *toimkond*, *kuulajaskond*, *paikkond*, *ühiskond* ja *üliõpilaskond* (Rätsep 2002: 236).

Eesti *kond*-tuletiste soome vasted ei ole siiski sugugi alati *kunta*-lõpulisteliitsõnad, vaid need võivad olla sama tähendusega alussõna kollektiiv- või lokaaltuletised või muud liit- või liitsõnad. Sageli on loomulik vaste samatähendusliku sõna mitmus (ka eesti keeles on täheldatud *kond*-tuletiste liigkasutust mitmuse arvel, Kasik 1996: 116). Näiteid kollektiivsust väljendavatest *kond*-tuletiste soome vasteist:

A. soome keeles *kunta*-lõpuline liitsõna (paralleelselt võib esineda mitmus või tuletis)

arstkond *lääkärikunta*

kuulajaskond *kuulijakunta*

õpilaskond *oppilaskunta*

ühiskond *yhteiskunta*

(eesti sõna vastab tegelikult sõnale *yhdyskunta*)

liikmeskond *jäsenkunta ~jäsenistö*

klientkond *asiakaskunta ~ asiakkaat*

B. soome keeles kollektiivtuletis (paralleelselt võib esineda muu liitsõna)

elanikkond *väestö, asujaimisto*

meeskond *miehistö, joukkue*

haritlaskond *sivistyneistö*

pesakond *pesue ~pesye*

seltskond *seurue, seurapiiri*

C. soome keeles mitmus

<i>luuletajaskond</i>	<i>runoilijat</i>
<i>tegelaskond</i>	<i>henkilöt</i> (nt näidendis)
<i>jalakäijaskond</i>	<i>jalankulkijat</i>
<i>sugulaskond</i>	<i>sukulaiset</i>

D. soome keeles muu liitsõna või lihtsõna

<i>põlvkond</i>	<i>sukupolvi</i> (van. <i>polvikunta</i>)
<i>sõpruskond</i>	<i>ystäväpiiri</i>
<i>naiskond</i>	<i>naisjoukkue</i>
<i>parvkond</i>	<i>parvi</i>

Kõiki *kond*-tuletisi ei ole võimalik eespool esitatud rühmadesse paigutada. Näiteks sõna *perekond* soome vasted võivad kasutusest sõltuvalt olla *perhe*, *perhekunta* ja *ruokakunta*.

Kohta, piirkonda märkivatele eesti *kond*-tuletistele vastavad soome keeles üldiselt administratiivse piirkonna tähenduses *kunta*-lõpulised liitsõnad, nagu juhtudel *maakond* – *maakunta*, *hertsogkond* – *herttuakunta*, *krahvkond* – *kreivikunta* ja *piiskopkond* – *hiippakunta*. Teisalt on sõna *kihelkond* vaste *pitäjä* ja mitte *kihlakunta*, mis vastab sellele häälikuliselt, ja *ringkond* on osalt *piirikunta*, aga osalt ka *piiri*, *alue*. Selliste sõnade nagu näiteks *keskkond*, *lähikond* ja *vesikond* soome vasteteks on (*i*)*stO*-tuletised: eri tüvisõnal põhinev *ympäristö* ning *lähistö* (ka *lähiseutu*) ja *vesistö*. Soome keelest laenatud sõna *valdkond* (Rätsep 2002: 236) tähendus ei ole sugugi mitte *valtakunta*, vaid *ala*, *alue*.

6. Soome ja eesti ühiste, ainult kohta märkivate *la-* ja (*i*)*mO*/*mu*-tuletiste produktiivsuses ja derivatsioonisuhetes on keelte vahel selgeid erinevusi. Soome *la*-tuletised on alati noomenitüvelised: *pappila*, *kanala*, *kahvila*, *ravintola*, *sairaala*. Ka neil juhtudel, kus tuletise korrelaatsõna on verb, on enne sufiksit verbitüve noomenitüveks muutev sufiks, *myymälä*, *uimala*, *käymälä* (ühesilbilistel verbidel on see alati *mA*), *parantola*, *pesula*.

Eesti *la*-tuletised võivad olla nii noomeni- kui ka verbitüvelised, ja verbitüveline mall on teatud määral produktiivne (Kasik 1996: 115). Noomenitest on tuletatud muu hulgas *kanala*, *söökla*, *suvila*, *vangla* (Aaviku laen soome keelest, Rätsep 2002: 261) ning *haigla* ja verbitüvelised on näiteks *asula*, *ravila*, *ujula*, *levila*, *magala*, *hoidla*. Äratab tähelepanu, et eesti keeles ei moodustata

la-tuletisi sugulust märkivatest sõnadest, nagu tehakse soome keeles, kus esinevad näiteks tuletised *mummola*, *appela* ja *enola*.

Muutmissuhetes on huvipakkuv, et tänapäeva soome keeles on *la*-substantiivide mitmuse moodustamine teistsugune kui ajalooliselt sama sufiksist sisaldavatel adjektiividel: ühelt poolt *kanala* : *kanaloita*, *myymälä* : *myymälöitä*, ent teisalt *matala* : *matalia*, *vetelä* : *veteliä*. Eesti keeles käänduvad nii *kanala*-tüüpi substantiivid kui ka nominatiivis lõpukaolised *madal*-tüüpi adjektiivid ühte moodi, ent mõlemast soome mallist erinevalt: *kanala* : *kana-laid* ja *madal* : *madalaid*. Soome mitmuse vormides võib pearõhuta silbis esineda diftong *ai/äi* ainult kontraktsiooni korral (nt *lampaita*, *pylväitä*).

Kui soome kohta märkivad *la*-tuletised on alati noomenitüvelised, siis (*i*)*mO*-tuletised on alati verbitüvelised. (*i*)*mO*-tuletustüüp on nüüdisajal üsna levinud tegevuskoha nimetuse moodustamisel, näiteks *katsomo*, *kutomo*, *leipomo*, *näyttämö*, *ompelimo*, *panimo*, *valimo*, *äänittämö*. Kontraheerunud verbide tuletistes on sufiksivariant alati *mO*: *kampaamo*, *korjaamo*, *ohjaamo*, *pakkaamo*, *värjäämö*.

Eesti *mu*-sufiks on kirjakeelde toodud lõunaeesti murdeist ja see on üsna vähese kasutusega. Enamasti on *mu*-tuletised tehislikud, võimalik, et sufiksi kasutust on osalt mõjutanud soome (*i*)*mO*-tuletusmall (Rätsep 2002: 307). Erinevalt soome häälikulisest vastest võib *mu* aga lisaks verbitüvele liituda ka noomenitüvele. Deverbaalid on näiteks Veski moodustatud *elamu*, *valamu*, *pesemu*, denominaalid Aaviku leiutis *varamu* ning *pühamu* ja *eramu*. Sufiks *mu* liitub üldiselt kahesilbilisele vokaallõpulisele tüvele – välja arvatud ühesilbilise alusega sõna *koelmu* (oe kontraheerunud diftong) –, nagu eespool mainitud tuletistes. Mõnes sõnas, näiteks *songermu*, on kahesilbiline tüvi konsonantlõpuline. Soome keeles on tüvi alati vokaallõpuline ja võib olla ka pikem, mida on näha muu hulgas tuletistest *pakastamo*, *matkustamo* ja *äänittämö*.

7. Soomlaste ja eestlaste jaoks on oluline teineteise keelt õppides ja kasutades pöörata tähelepanu tuletussuhetele, nagu tuletustüübi valikule, häälikuliselt ühistes tuletustüüpides esinevatele erinevustele derivatsioonis ja produktiivsuses ning mõistagi tuletiste semantilistele suhetele. Kollektiivsust ja kohta väljendavate tuletustüüpide võrdlus kinnitab teadmist, et sõnatuletuses on soome ja eesti keele erinevus mitmes kohas üsna suur. Osalt on seda mõjutanud keelte sõnavara teadlik arendamine, mida on näha paljudest esitatud näidetest.

Kirjandus

- Hakulinen, Lauri 1948.** Sanahistoriallista opetusainesta. – Virittäjä 52, 205–215.
- Hakulinen, Lauri 1979.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- ISK = Hakulinen, Auli, Maria Vilkkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004.** Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kasik Reet 1989.** Eestin ja suomen verbinjohto. Sananjalka 31. Turku: Suomen Kielen Seura, 81–92.
- Kasik, Reet 1991.** Derivatiivsetest laenudest. *u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles. – Keel ja Kirjandus 8, 466–476.
- Kasik, Reet 1992.** Viron ja suomen sananjohdon vertalua. – Helena Sulkala, Valve Kingissepp (toim.). Viron kielen päivä 6.5.1992. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 35. Oulu: Oulun yliopisto, 25–33.
- Kasik, Reet 1996.** Eesti keele sõnatuletus. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Koski, Mauno 1982.** Suomen johto-opin morfologiaa. Fennistica 4. Turku: Åbo Akademi.
- Remes, Hannu 2002.** Adjektiivien johdostyytit suomessa ja virossa. – Reet Kasik (toim.). Lähivertailuja 12. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 19. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 96–104.
- Rintala, Päivi 1985.** Eräät deverbaaliset substantiivityypit suomessa ja virossa. – Hannu Remes (toim.). Lähivertailuja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 31. Turku, 52–82.
- Rätsep, Huno 2002.** Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa.
- Vare, Silvi 1981.** Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus.
- Vesikansa, Jouko 1978.** Nykysuomen oppaita 2: Johdokset. Porvoo: WSOY.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1893.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Adverbide tuletustüübid soome ja eesti keeles

Ilmunud: Adverbien johdostyytit suomessa ja virossa. – Harri Mantila, Merja Karjalainen, Jari Sivonen (toim.). Merkityksen ongelmasta vähemmistökielten oikeuksiin. Juhlakirja professori Helena Sulkalan 60-vuotispäivänä. Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 79. Oulu: Oulun yliopisto 2007, 165–181.

1. Soome ja eesti keele adverbituletistest

Soome ja eesti keele adverbidest on suur osa oma morfoloogiliselt ülesehituselt komplekssed ehk neis sisaldub kaks või rohkem morfeemi. Moodustamise poolest on need kahesugused, kas tuletised, nagu soome *suuresti, laajalti, viikoittain, kasvokkain* ja eesti *kiiresti, meeleldi, praakil, seljakuti*, või muutevormid, mis siiski on üldiselt kaotanud muutevormi eripära, näiteks soome keeles *huomenna, oikeastaan, huolissani, tekeillä, eksyksissä, kuulemma* ja eesti keeles *lukkus, pärast, rahul, kahjuks* ning käändelõputuiks kujunenud *ikka* ja *kaua*. Mõningaid adverbivorme, mis morfoloogiliselt sisaldavad sufiksiosist, peetakse peamiselt jagamatuteks (sm *ulos, yli, pian, tänne, ee üles, alt, sinna*). Vaatlen oma artiklis soome ja eesti adverbide tuletamisvõimalusi kirjakeeles, pöörates tähelepanu mõlema keele ühiste ja erinevate tuletusliidete kasutamisele ning tuletustüüpide suhetele. Näiteainestik on suuremas osas pärit soome ja eesti suurtest grammatikatest (ISK 2004, EKG 1995), samuti Jouko Vesikansa (1978) ning Reet Kasiku (1996) tuletusõpetuse üldülevaadetest.

Soome keeles on ühtekokku üle saja tuletusliite (ISK 2004: 180). Neist adverbiliiteid on ilmselgelt vähem kui noomeni- ja verbiliiteid. Näiteks „Iso suomen kielioppis“ („Suur soome keele grammatika“) esitatakse kümme adverbituletustüüpi. „Eesti keele grammatika“ I osas (1995) vaadeldakse kokku umbes 90 eesti keele liidet, millest viieteistkümnegi moodustatakse adverbe. Eesti keele suurema arvu tingivad eelkõige keele sagedased mingis seisundis, asendis olemist või mingisse seisundisse või asendisse minekut osutavad adverbituletustüübid. Mõnikord on piir tuletiseks peetava ja muutevormikujulise adverbi vahel mitmeti tõlgendatav. Näiteks eesti keele

kõige tavalisem adverbiliide *-lt* on tegelikult sama sufiks ablatiivi lõpuna. Süntaktilis-semantiliselt on vorm *viisakalt* adverb väljendis *ta käitub viisakalt*, aga adjektiiv ablatiiv fraasis *viisakalt inimeselt*. Reet Kasik (1996: 176–177) toob oma raamatus „Eesti keele sõnatuletus“ *l*-tuletistena esile onomatopoeetilis-deskriptiivsed *krabinal-*, *vuhinal-*, *loginal*-tüüpi adverbid; „Eesti keele grammatika“ ei pea selliseid noomeni adessiivi vorme tuletisteks. Eripärane on see, et suur eesti keele grammatika ei esita tuletusliidete hulgas *mini*-sufiksit, millega moodustatakse produktiivselt (Kasik 1996: 173–175; vrd EKG 1995: 85–87) komparatiivseid adverbe *sti*-tuletistest (*kiiresti* > *kiiremini*). *mini*-tuletis ei ole diakrooniliselt siiski isegi mitte reeglipäraselt arenenud vanast muutevormist.

Adverbituletus on piiratum kui noomenite ja verbide tuletussüsteemid, ennekõike seetõttu, et adverbe moodustatakse süstemaatiliselt vaid teiste sõnaliikide sõnadest, regulaarset kategooriasisest tuletust ei ole (Kasik 1996: 167). Liidete produktiivsuses on suuri erinevusi. Soome keeles on produktiivseimad adverbiliited *-sti*, *-(i)mmin* ja *-ttAin* (ISK 2004: 366). Eesti keeles seevastu on ainsad selgelt produktiivsed liited *-lt* ja *-sti*; piiratum on produktiivsus ja kasutamisvõimalused liidetel *-mini*, *-ti*, *-li* ja *-kil(e)* (Kasik 1996: 167). Mõlema keele ühiste tuletusliidete hulka kuuluv *-sti* on siiski näide sellest, et produktiivsus on suhteline, kuna sagedastel juhtudel soome *sti*-adverbile vastabki eesti keeles *lt*-tuletis. Suur osa adverbiliidetest on eaproduktiivsed ja nendega moodustatakse uusi sõnu napilt, tuletistele on omane leksikaliseerumine ja üldiselt on neid vähe.

Kuigi soome ja eesti keel on lähedased sugulaskeeled, osutab adverbide võrdlus, et ühiseid liiteid on üsna vähe. Juba mainitud *sti*-sufiksile lisaks on ühine osis soome keeles *(i)mmin*, mis on, tõsi küll, lähedane vaid komparatiivi tuletistega, samuti *-isin* ja prolatiivne *-itse*, millele eesti keeles vastavad *-mini*, *-si* ja *-tsi*. Häälikuliselt paistavad kokku sobivat soome *-lti* ja eesti *-ldi*, kuid tuletusliidete kasutus on erinev. Eesti produktiivse *lt*-liite vaste soome keeles on sufiks *-ltA*, kuid seda sisaldavad vormid tõlgendatakse ablatiivideks. Peamiselt on tuletusliited siiski keeleomased, muu hulgas soome *-iten*, *-ttAin*, *-kkAin*, *-tUsten* ja eesti *-kesi*, *-kil(e)*, *-li*, *-misi*. Sageli on ühe keele adverbituletise vasteks teises keeles käändevorm või sõnaühend, nt ee *istuli* = sm *istuallaan*, *istualleen*, *ärkvel* = *hereillä*, *kahekesi* = *kaksin*, *kahdestaan*, *kahden kesken*. Tuletusvõimaluste suured erinevused annavad tunnistust tuletusliidete suhteliselt hilisest, keeleomasest eriarengust. Mõnel juhul on

seos käändevormiga läbinähtav: sm *suuremmiin*, *kesäisin*, *vuorotellen*, ee *õnnelikult*, *jalgsi*, *kasvuldasa*. Nagu näited osutavad, on soome keeles suuremalt jaolt seos instruktiivi taustaga, kuna taas on eesti keeles taustavormide spekter laiem.

2. sti-adverbide võrdlussuhted

Liide *-sti* on levikult laiaulatuslik: sel on vasteid kõigis läänemeresoome keeltes. Konsonantühend on sama kui elatiivi lõpus, nii kasutatakse näiteks soome vanas kirjakeeles ja murdeiski elatiivi samades tähendustes: *lujasta* 'lujasti', *vahvasta* 'vahvasti', *äkistä* 'äkisti' (Hakulinen 1979: 231). Samuti võib kohata eesti vanas kirjakeeles ja murdeis elatiivi, küll lõpukaolisena, muu hulgas 17. sajandi tekstides: *nobbedast* (Müller), *kurjast*, *illusast* (Stahl) (nt Villup 1969: 74, Must 1987: 149, Must, Univere 2002: 171–172). Teisest küljest on *st*-line kuju võinud tekkida ka *sti*-liite lõpukao kaudu (nt Karksis *kõvast*, *sakest* 'sagedasti'; Tanning 2004: 185). Liide *-sti* on osis, milles elatiivi lõpule on liitunud latiivi *-k* (< **-stik*; Hakulinen 1979: 231), eesti keele puhul on selle asemel vähemalt osaliselt instruktiivi lõpp (< **-stin*; Villup 1969: 73, Kettunen 1962: 154). Lauri Hakulineni järgi on liite *i*, nagu teisteski adverbisufiksites kohatava *i*, algupära ebaselge. On siiski mõeldav, et tegemist on vähemalt instruktiivi juhtumite puhul algul mitmuse tunnusega. Seda on oletanud muuseas Lauri Kettunen (1962: 154) ja Astrid Villup (1969: 73). Tunnusel ei ole tingimata olnud arvu funktsiooni (vrd Ross 1988: 33–35, vt ka Laakso 2005: 103–104) ja see on ehk võinud esineda latiivi lõpugi ees (siis kui kaks latii-visufiksit, *i* ja *k*, ei ole teineteisega liitunud). Soome ja eesti keeles murdeti esinevat liitevarianti *-ste(n)* on arvatavasti mõjutanud analoogiliselt liide *-ten* (Hakulinen 1979: 231).

Soome keeles on *-sti* tavalisim adverbiliide ja sellega võib moodustada tuletisi peaaegu kõigist adjektiividest, nagu *helppo* > *helposti*, *kaunis* > *kau-niisti*, *onneton* > *onnettomasti*, *rauhallinen* > *rauhallisesti*. Kasutuses on pii-ranguid siis, kui adjektiividest ei saa tähenduse poolest moodustada viisi või määra osutavaid adverbe (ISK 2004: 367). Mingil hulgal kohtab substantii-vitüvelisi *sti*-adverbe: *ihmeesti*, *pakosti*. Tuletusliide võib liituda nii põhi- ja järgarvu tüvele kui ka hulka näitavatele pronoomenitele *moni* ja *usea*: *kah-desti*, *kymmenesti*, *kolmannesti*, *monesti*, *useasti*. Tuletüstüvena tulevad kõne alla ka partitsiibid, tavaliselt adjektiivideks leksikaliseerunud VA-partitsiibid,

nt *lupaavasti*, *sopivasti*, *taitavasti*, *luultavasti*, *merkittävästi*, *sivistyneesti*, *totuneesti*, *ansaitusti*, *taatusti*. Adjektiiv- ja partitsiibitüvelisi *sti*-tuletisi on moodustuse produktiivsuse ja tüvisõna valentsi säilimise tõttu peetud võimalikuks tõlgendada ka muutevormidena (Tuomikoski 1973). Harva on tuletusalus adjektiiv komparatiivi või superlatiivi tüvi, nagu juhtumitel *isommasti* ja *nöyrimmästi*.

Eesti *sti*-liide ei ole sama laialt kasutatav kui üldjoontes sünonüümne *lt*-sufiks, mis on eesti keele tavalisim adverbiliide. Kummagi liite vaste on soome keeles sagedamini *-sti*. Eesti keele tuletiste praegused sagedussuhted on suhteliselt uued, kuna veel sada aastat tagasi oli *-sti* (ja sellele vanemas kirjakeeles osalt vastanud *-ste*) kõige tavalisem adverbiliide. 20. sajandi vahetusel suurenes *lt*-tuletustüübi eelistamine märgatavalt ja mõni *sti*-adverb siirdus sellesse produktiivsemaks muutunud tüüpi. Murretes on *sti*-liide oma variantidega siiski rohkem ülekaalus. (Villup 1969: 74–76)

Eesti keeles piirab *sti*-liite kasutust suures osas see, et alussõnana kasutatakse vaid harva tuletist; tavaliselt liitub sufiks (sünkroonses plaanis) mitтетuletatud adjektiivitüvele, nt *halvasti*, *kiiresti*, *targasti*, *hämärasti*, *rumalasti* ja *haledasti*. Hariliku alussõnariühma moodustavad nominatiivis kahesilbilised e-lõpulised adjektiivid. Morfoloogiliselt tuletistena tõlgendatavatest sõnadest esinevad alussõnadena vaid üldiselt nominatiivis kahesilbilised *a*-tüvelised *s*- ja *v*-adjektiivid, nt *armas* > *armsasti*, *ilus* > *ilusasti* ja *tugev* > *tugevasti*, *vägev* > *vägevasti*. Huvipakkuv on see, et *v*-tuletistega ülesehituselt samasuguste verbide aktiivi *v*-partitsiipidest moodustatakse adverbe *lt*-sufiksiga: *küsi*v > *küsi-valt*, *meeldi*v > *meeldi-valt*. Selle asemel on passiivi partitsiibi preesensi adverb-tuletised eriti ebakindlust väljendavatel juhtumitel tavaliselt *sti*-tuletistesse kuuluvad nii adjektiivitüveline *väkevasti* kui ka partitsiibitüvelised *kysyvästi* ja *ymmärrettävästi*.

Substantiiv esineb eesti keeles *sti*-adverbi tüvena vaid mõnel juhul, nt *hädasti* ja *tõesti*. Soome keeleski ei ole substantiivitüvi eriti üldine, kuid on siiski tavalisem kui eesti keeles. *Ihmeesti*-, *leikisti*-, *pakosti*-tüüpi juhtumite kõrval on hulk vandesõnadel põhinevaid adverbe, nagu *helvetisti* ja *pirusti*, mis eesti keeles ei ole võimalikud. Arvsõnadest ja hulka märkivatest pronoomenitest ei saa eesti keeles moodustada *sti*-adverbe, mistõttu soome tuletistel *kolmesti* ja *monesti* on vasteks analüütiline väljend *kolm korda*, *mitu korda*. Eripärane ja soome keelele võõras on see, et eesti keeles võib *-sti* mõnikord liituda käändelõpule, muutevormidele, mis on leksikaliseerunud terminatiivid,

nt *kogunisti*, *tervenisti* (~ *koguni* 'täiesti, päris, hoopis; isegi', *terveni* 'täielikult, üleni').

Tänapäeva eesti kirjakeeles on vaid mõni *sti*-tuletis, kus alussõnadeks on komparatiivivormid; kõige tavalisem nendest on lekseem *enamasti*. Veel 19. sajandi lõpupoolel olid tavalised *ilusamasti*-, *lahkemasti*-, *sügavamasti*-tüüpi adverbid (Villup 1969: 76–77, Wiedemann 1875: 306). *masti*-ainese kasutus vähenes, kui algvõrdes adverbidest paljud siirdusid *sti*-tüübist *lt*-tuletiste tüüpi ja kui *sti*-tuletistele vastavas komparatiivis hakati kasutama liidet *-mini* (*ilusamasti* → *ilusamini*). Samamoodi on soome kirjakeeles komparatiivsete *sti*-tuletiste asemel üldised *suuremmin*-, *iloisemmin*-tüüpi adverbid.

sti-adverbidele vastavadki tavaliselt komparatiivsete adverbide moodustamisel soome keeles *mmin*- ja eesti keeles *mini*-tuletised. Kuna *-sti* on terminaalne sufiks, millele ei saa liita näiteks komparatiivset liidet, on tuletustüüpide seos eelkõige semantiline. Tähelepanuväärne on ka see, et erinevalt *sti*-liitest põhjustavad komparatiivsed osised soome keeles kahesilbilistes *a*-/*ä*-tüvedes ja eesti keeles osas *a*- ja *u*-tüvedes vokaali muutumise *e*-ks, näiteks *kovasti* : *kovemmin*, *kylmästi* : *kylmemmin* ja *kövasti* : *kõvemini*, *hullusti* : *hullemini*. Muutused on samasugused kui vastavate adjektiivide komparatiivide moodustamisel, ja soome *mmin*-tuletised ongi tegelikult komparatiivi mitmuse instruktiivid. Nii põhineb vormide adverbideks pidamine süntaktilistel kriteeriumitel (vrd *hän juoksee nopeammin* [adv] – *hän kiirehti nopeammin* [instr] *askelin*). Eesti *mini*-tuletisi on peetud üldiselt kaua, Eemil Nestor Setäläst alates, pleonastilisteks komparatiivi mitmuse instruktiivideks (< **-mmin+in*, Villup 1969: 77, vt ka Alvre 1982: 136 viidatud kirjandus). Paul Alvre (1982: 136–137) on siiski osutanud vanale soome kirjakeelele viidates, et tegemist on mitmuse instruktiivi ja ainsuse terminatiivi kontaminatsiooniga: **paremmin* + **paremmanni* > **paremminni* > *paremini*. Tema arvates võivad soome vana kirjakeele komparatiivi ainsuse terminatiivid, nagu *paremmanni*, *sikemmänni* 'myöhemmin' (Rapola 1965: 230), olla oma ehituselt algupärasemad. Kuigi soome adverbitüüp *kovemmin* ja eesti *kõvemini* ongi komparatiivil põhinevad, ei ole nende morfoloogia käände suhtes rõõpne. Kummaski keeles saab komparatiivseid tuletisi moodustada ka juhtumel, kus algvõrdes ei ole *sti*-adverbe, näiteks sm *hyvin* : *paremmin*, *kauan* : *kauemmin*, *usein* : *useammin*, *myöhään* : *myöhemmin* ja ee *hilja* : *hiljemini*, *vara* : *varemini*, *ruttu* : *rutemini* ja *tasa* : *tasemini*.

Soome keeles on veel võimalik moodustada *sti*-adverbidele vastavaid superlatiivseid tuletisi, mis nagu komparatiivivormid on tegelikult mitmuse instruktiivid: *nopeimmin*, *useimmin*, *vilkkaimmin*, *luultavimmin*. Eesti keeles on superlatiivivorm traditsiooniliselt moodustatud komparatiivi alusel analüütiliselt, näiteks *kõige kiiremini*, *kõige paremini*, *kõige ilusamini*, ja eesti teadusliku grammatika järgi ei ole *sti*-adverbidel sünteetilisi superlatiivivorme (Villup 1969: 78, EKG 1995: 85–87). Siiski esitab uus õigekeelsussõnaraamat (ÕS 1999) analüütiliste vormide kõrval võimalikena muu hulgas sellised sünteetilised superlatiiviadverbid nagu *kiireimini*, *pahimini*, *parimini* ja *ilusaimini* (kuid siiski mitte nt *kõvimini*).

Soome keele eripära on see, et komparatiivseid ja superlatiivseid adverbe saab moodustada, lisades võrdlusastmele ja mitmuse tunnusele ka *ten*-liite, mis võib esineda näiteks pronoomenitüvelistes adverbides *siten*, *täten*, *miten*, *muuten* ja *samaten*. See tüüp ei ole kuigi produktiivne, eelkõige komparatiivide poolest. Tänapäeval on tavaline ainult selline komparatiiviadverb *vanhemmiten*, superlatiivsed on muu hulgas *kiireimmiten*, *parhaimmiten*, *pikimmiten* ja *useimmiten* ('enamasti', vrd selgemini võrdlev *useimmin*). Rohkem kasutatakse siiski lühemaid *iten*-lõpulisi adverbe, mille sufiksis on analoogiliselt (Hakulinen 1979: 232) superlatiivi tunnusest järel vaid alguse *-i*: *eniten*, *helpoiten*, *parhaiten*, *mieluiten*, *vähiten*, *nopeiten* (Pulkkinen 1994, ISK 2004: 370).

3. Ablatiivi taustaga adverbituletised

Nagu eespool esitatud, on *-lt* eesti keele üldisem adverbide tuletusliide, mille produktiivsus on viimase saja aasta jooksul kasvanud. Küsimus on tegelikult lõpukaolise ablatiivi lõpus, ning süntaktiliste ja semantiliste kriteeriumitega on lahendatav, kas *lt*-sufiksiline vorm on ablatiiv või adverb. Adverbikasutuses on vormide eralduskäändeline funktsioon ähmastunud. Soomekeelne tõlkevaste on tavaliselt *sti*-adverb, mõnikord ka käändevorm (tavaliselt essiiv): vrd näiteks *agaralt* 'ahkerasti', *rõõmsalt* 'iloisesti', *ettevaatlikult* 'varovasti', *väsinult* 'väsyneesti', *väsyneenä*, *noorelt* 'nuorena', *kaheaaastasel* 'kaksivuotiaana'. Soome keeleski on varem kasutatud ablatiivikujulisi adverbe kõrvuti *lti*-tuletistega (Vesikansa 1978: 130, Hakulinen 1979: 229): *kosolta* (< *murd koso* 'rohke'), *kyllältä*, *laajalta*, *niukalta*, *syvältä* (~ *kosolti*, *kyllältä*, *laajalti*, *niukalti*, *syvälti*). Veel „Nykysuomen sanakirja“ esitab paralleelvormid, kuid „Perussanakirja“

vaid *lti*-tuletised, mis näitab, et soome keeles on ablatiiv adverbikasutusest taandunud.

Liide *-lt* liitub peale juuradjektiivitüvede, nagu juhtumitel *aralt*, *kuumalt*, *noorelt*, *tühjalt*, *vabalt*, mõningaid erandeid arvestamata, üldiselt ka adjektiivituletistele, näiteks *uni/se/lt*, *keele/lise/lt*, *aeg/lase/lt*, *äär/mise/lt*, *õnne/liku/lt*, *edu/ka/lt*, *sood/sa/lt*, *õnne/tu/lt*. Lisaks moodustatakse verbide partitsiipidest adverbide tavaliselt *lt*-sufiksiga: *küsi/va/lt*, *arusaa/dava/lt*, *pettu/nu/lt*, *põhjenda/tu/lt*. Impersonaali partitsiibi täisminevikul on sageli soomekeelseks vasteks aktiivne vorm: *huvita/tu/lt* 'kiinnostuneesti, kiinnostuneena', *ärrita/tu/lt* 'ärtyneesti, ärtyneenä'. Mingil määral on ka substantiivitüvelisi tuletisi; neil on enamasti tõlkevasteks muu kui *sti*-adverb: *jaolt* 'osaksi' (< *jagu*), *(ei) naljalt* '(ei) helpolla', *nimelt* 'nimittäin', *silmalt* 'suoraan', *vaevalt* 'vaivoin, tuskin' ja *osalt* 'osaltaan', aga ka 'osittain, osin'.

Eesti keeles on terve hulk juhtumeid, kus samast tuletustüvest on võimalik moodustada nii *sti*- kui ka *lt*-tuletisi. Täendus võib olla sama, nagu näiteks adverbides *julgesti* ~ *julgelt*, *kiiresti* ~ *kiirelt*, *lahkesti* ~ *lahkelt*, *palavasti* ~ *palavalt* ja *tigedasti* ~ *tigedalt*. Esineb ka osalist sünonüümsust, mil tuletised ei ole kõigis seoseis teineteisega asendatavad, ning selgelt eri tähendusega paare. Sel juhul on *sti*-tuletis leksikaliseerunud (Kasik 1996: 173): *kergelt* 'kevvesti, lievästi' – *kergesti* 'kevvesti, helposti', *kindlalt* 'lujasti, vakaasti' – *kindlasti* 'varmasti, ehdottomasti', *vanalt* 'vanhana' – *vanasti* 'vanhastaan, ennen (vanhaan)', *kuuldavalt* 'kuultavasti, kuuluvasti' – *kuuldavasti* 'kuulemma'. Eesti tuletustüüpide kahesus meenutab soome keeles esinevat *sti*- ja *lti*-tuletiste rööpsust, näiteks *laajasti* ~ *laajalti*, *pitkästi* ~ *pitkälti*, *niukasti* ~ *niukalti* ja *osalt* semantiliselt erinevad *ohuesti* ~ *ohuelti* ja *paksusti* ~ *paksulti* (ISK 2004: 371).

Eesti *lt*-liiteliste adverbide komparatiiv moodustatakse sufiksiga *-malt* ehk liites adverbiliite komparatiivitüvele: *nooremalt*, *pikemalt*, *aeglasemalt*, *õnnelikumalt*, *soodsamalt*, *õnnetumalt*, *kuuldavamalt*, *pettunumalt*. Soomekeelne vaste on tavaliselt *mmin*-tuletis. Sama morfoloogiline tüüp võib eesti keeles esineda mõne lihttüvelise adverbide komparatiivina, nagu lekseemides *enne* : *ennemalt* 'enne, aikaisemmin', *hilja* : *hiljemalt* 'viimeistään', *vara* : *varemtalt* 'aikaisemmin, ennen', *vähe* : *vähemalt* 'vähintään, ainakin, edes'. Adverbide superlatiiv tuleks näiteks veel eesti keele teaduslikus grammatikas leiduvate juhiste järgi (EKG 1995: 85–86) moodustada analüütiliselt, näiteks *kõige julgemalt*, *kõige kiiremalt*, *kõige pikemalt*, *kõige paksemalt* ja *kõige kibedamalt*, aga õigekeelsussõnaraamatu ÕS 1999 järgi on osaliselt võimalikud

süntheetilised superlatiivid, nagu *julgeimalt*, *kiireimalt*, *pikimalt*, *paksimalt*, *kibedaimalt* (kuid mitte nt *arimalt*, *õnnelikemalt*).

Ablatiivi lõpus on eesti keeles säilinud lõppvokaal kolmanda isiku omastusliite ees kivilinenud, ebaproduktiivses adverbiliites *-ldasa*. Sellega moodustatahaid suhet väljendavaid tuletisi on vaid käputäis: *aruldasa* 'ymmärrykseltään', *ealdasa* 'iältään', *kasvuldasa* 'kasvultaan', *loomuldasa* 'luonteeltaan', *ametildasa* 'ammatiltaan'. Soome keeles on siis tavaliselt vasteks käändevorm, omastusliiteline suhet väljendav ablatiiv, aga pandagu tähele, et eesti keeles on omastusliite isikuga seotus ähmastunud, nagu näitab väljend *olen loomuldasa rõõmus* 'olen luonteeltani iloinen'. Kasiku järgi (1996: 188) on ka võimalik tulehata selliseid uusi adverbe teistestki omadusi väljendavatest substantiivideist, kuid ta tõdeb, et sufiks *-ldasa* ei sobi oma erandliku pikkuse ja konsonantühendi tõttu produktiivseks kasutamiseks.

Häälikulises vastavuses on soome adverbiliide *-lti* ja eesti *-ldi*. Soome liites, kus tugevaastmelisus on analoogiline, on ablatiivi lõppu liitunud latiivi *-k*, eesti keeles taas instruktiivi lõpp (Hakulinen 1979: 229, Villup 1969: 96; sufiksites sisalduvast *i*-st oli juttu *sti*-liitega seoses). Soome keeles on tuletustüüp ebaproduktiivne; sinna kuulub vaid mõnikümmend viisi või määraväljendavat adverbi (ISK 2004: 370), mille tuletustüved on üldiselt kahesilbilised adjektiivid; pikematest tulevad kõne alla vaid kolmesilbilised *eA*-tüved: *laajalti*, *niukalti*, *paksulti*, *syvälti*, *viljalti* (< *vilja*) ja *lavealti*, *leveälti*, *ohuelti*. Liide võib liituda ka komparatiivi- ja superlatiivitüvele, näiteks *niukemmalti*, *paksummalti*, *laajemmalti*, *laajimmalti* ja algvõrde puhul supletiivselt (*paljolti* :) *enemmälti*, *enimmälti*.

Eesti *ldi*-tuletised, nagu *ajaldi* 'ajoissa', *areldi* 'arkaillen, kainosti', *eraldi* 'erikseen, itsekseen', *meeleldi* 'mielellään', *närveldi* 'haluttomasti, voimattomasti' (< *närb* : *närva*), *pooleldi* 'puoliksi, puolittain, osaksi', moodustavad väikese, ebaproduktiivse ja semantiliselt kirju tuletustüübi (Kasik 1996: 178), mida ilmselt selle marginaalsuse pärast ei esitata eesti keele teadusliku grammatika adverbituloetiste hulgas. Semantiline hajusus ja ennekõike tüvisõnad – adjektiiv üksnes mõnel juhtumil teisiti kui soome keeles – näivad viitavat sellele, et eesti tuletis ei ole soome keelele omaselt alglaänemeresoome päritolu (vrd Laanest 1975: 191), vaid on rööpse arengu tulemus. Erinevat tausta näitab osaliselt ka see, et erinevalt soome keelest on eesti keeles adjektiividel tuletise ees vokaalivaheldus *a > e*.

4. Muud häälikuliselt lähedased tuletustüübid

Mõlema keele ühiste adverbiliidete hulka kuuluvad soome *-isin* (*iltaisin, jalkaisin*) ja eesti *-si* (*jalgsi, vagusi*). Tuletustüüp on lähtunud *inen*-noomenite mitmuse instruktiivist (*väkinen* : *väkisin* [> ee *vägisi*]), ja soome keeles tulebki teha paljudel juhtudel vahet käändevormi ja adverbilise süntaktilis-semantilisel tasandil (vrd nt *jouluisin tavoin, sekaisin puhein – tehdään jouluisin, on sekaisin*). Soome keeles ei ole *isin*-adverbitüüp, kuhu kuulub viiskümmend leksikonilekseemi, suure soome keele grammatika järgi produktiivne (ISK 2004: 371). Tuletised on tähenduse poolest enamjaolt distributiivsed; need väljendavad regulaarselt korduvat ajahetke: *aamuisin, päivisin, öisin, kesäisin, syksyisin, helluntaisin, arkisin, maanantaisin, viikonloppuisin*. Lisaks on mingil määral päritolusuhet osutavaid adverbe, nagu *kotoisin, lähtöisin, peräisin* ja *syntyisin*, ja teistsuguseid, peamiselt viisi väljendavaid lekseeme, näiteks *jalkaisin, kolmisin, takaisin, väkisin, sattumoisin, yösalaisin*.

Eesti *si*-tuletised moodustavad väikese, ebaproductiivse adverbide rühma, mille tuletised märgivad enamasti viisi. Siiski on soomekeelne vaste *isin*-adverb vaid harvadel juhtudel: *jalgsi, vägisi, tagasi*. Tavaliselt vaste vaheldub, näiteks *ilmsi* 'valveilla, todellisuudessa', *silmsi* 'silmäkkäin; silmännähtävästi', *vagusi* 'hiljaa', *vargsi* 'salaa, varkain', *edasi* 'eteenpäin, edelleen'. Tuletised näitavad, et kui alussõna on pika esisilbiga ja kahesilbiline, liitub sufiks (sisekao tõttu) konsonanttüvele. Semantiliselt erinevad teistest tuletistest ühel silbil põhinevad sõnad *maisi* ja *jäisi*, mis on oma tähenduselt prolatiivsed: 'maitse', 'jätise' (soome keeleski murdeti prolatiivselt *maisin* 'maitse', *merisin* 'meritse'; Hakulinen 1979: 108). Soome kirjakeele *isin*-tuletiste hulka ei kuulu prolatiivseid lekseeme. Teisalt ei kuulu eesti *si*-adverbide hulka temporaalseid, ajalist korduvust väljendavaid tuletisi, mis soome keeles moodustavad pearühma. Temporaalne, kuid mitte distributiivne on vaid tuletis *öösi* 'yöllä' („yösin“, tuletises on erandlik pikk vokaal, vrd *maisi, jäisi*). Liiasi ei ole eesti keeles võimalik moodustada selle sufiksiga arvsõnatüvelisi adverbe, nagu soome keeles on *kolmisin* ja *nelisin*.

Productiivne liide, millega eesti keeles moodustatakse ajalist korduvust väljendavaid distributiivseid adverbe, on *-ti*, näiteks *hommikuti, õhtuti, öösiti, kevadeti, talviti, pühiti, esmaspäeviti, hetkiti, nädalati, aastati, juhuti*. Soomekeelne vaste on kas *isin*- või *ttAin*-tuletis (*aamuisin, keväisin, maanantaisin; hetkittäin, viikoittain, vuosittain*). Suurim osa eesti *ti*-tuletistest väljendab

määra; tähendus on samas sageli jaotav: *astmeti*, *meetriti*, *tonniti*, *hulgiti*, *liigiti*, *ositi*, *jõuguti*, *vaguniti* ja arvsõna- ning arvsõnalise asesõna tüvega *kümmeti*, *sajuti*, *mitmeti*. Distributiivsed on ka piiritletud või piiritlemata referendirühma või -kohta viitavad lekseemid, nagu *keeliti*, *murdeti*, *pereti*, *isikuti*, *kohati*, *küliti*, *kihelkonniti*. Soome keeles kasutatakse siis üldiselt *ttAin*-tuletist (*metreittäin*, *joukoittain*, *vaunuittain*, *kymmenittäin*, *kielittäin*, *perheittäin*, *kohdittain*, *paikoittain*, *pitäjittäin*).

Eesti *ti*-tuletiste hulgas on ka paiknemist või asendit väljendavaid sõnu; osa tähendus on retsprookne: *küliti* 'kyljellään, kyljelleen', *küljeti* 'kyljittäin, sivuttain', *rinnuti* 'rinnakkain', *seliti* 'selällään, selälleen', *seljati* 'selittäin', *kõrvuti* 'rinnakkain, vierekkäin', *nurgeti* 'nurkittain, kulmittain', *otseti* 'pää edellä', *põigiti* 'poikittain', *kaksiti* 'hajareisin' (vrd *kaheti* 'kahdella tavalla'). Leksikaliseerunud tuletised on aega väljendavad: *alati*, *esiti*, *hiljuti*, ja teistest juhtumitest näiteks *õieti*, *teisiti*, *igati*, *kõigiti*, *liiati*, *eriti* ja *ometi*. Sellistes tuletistes nagu *kõrguti* 'korkeudeltaan', *laiuti* 'leveydeltään', *pikuti* 'pituudeltaan', kus soomekeelne tõlkevaste on suhet väljendav ablatiiv, võib ehk tüvi olla adjektiivist tuletatud omadusnimi (vrd Kasik 1996: 180, mille järgi tuletised on adjektiivitüvelised ja tüve lõppvokaal on mitmeti tõlgendatav). Eesti keeles võib *ti*-liitega moodustada ka onomatopoeetilis-deskriptiivseid adverbseid, nagu *plaksti*, *mürtsti*, *viuhti*. Helilise hääliku järel on liite variant *-di*: *klirdi*, *sumdi*, *viudi*, *liipadi-laapadi*. Fonoloogilis-morfoloogilised ja semantilised seigad viitavad sellele, et neil juhtumel võib tegemist olla eri liidetega (Kasik 1996: 177; vrd EKG 1995: 604–605).

Soome keeles on *ti*-tuletisi vähe. Kõne alla tuleb rühm eesti leksikaliseerunud juhtumite taolisi adverbseid, näiteks *alati*, *iäti*, *kaiketi* (vrd ee *kõigiti* 'kaikin puolin, kokonaan'; vrd Hakulinen 1979: 233), *peräti*, *saati*, *vaiti* (vrd ee sekundaarse lõpukaoga *vait*), *yhäti*. Murdelised *oi(e)ti* 'suoraan' ja *samati* 'samaten, samoin' (Hakulinen 1979: 233) on häälikuliselt ja tähenduselt lähedal eesti tuletistele *õieti* 'oikeastaan, oikein' ja *samuti* 'samoin'.

ti-sufiksi varasem kuju on olnud lühikese geminaadiga ja *k-* või osalt *n*-lõpuline. Mitte mingil juhul ei või sufiksi konsonantainest viia kokku abessiivi lõpuga, nagu teeb Villup (1969: 79), puudub ju tuletistel karitiivne tähendus. Hakulineni järgi (1979: 233) on tuletusliide lähedane *ten*-sufiksile, mis võib ka osalt seletada eesti murretes esineva *ti*-sufiksi *e*-lise variandi esinemust (vt nt Must 1987: 146, Must, Univere 2002: 171). Karitiivne tähendus, kui tegemist on eri *ti*-liite ja abessiivi taustaga, on soome ja eesti keeles sõnal

alasti (< *alainen* 'aluspesu') ja soome tuletistel *huoleti*, *hengeti*, *ääneti* (Hakulinen 1979: 233).

Mõlemale keelele on ühine prolatiivne adverbitiiv, mille sufiks on soome keeles *-itse*. Vormid väljendavad liikumisteed või -suunda, sageli ka muu hulgas abinõu või vahendit, näiteks *maitse*, *meritse*, *maanteitse*, *vesitse*, *postitse*, *puhelimitse*, *faksitse*, *päätteitse*, *videoitse*, *elokuvitse*. Prolatiiv on teatud semantilistes piirides produktiivne; uusi tuletisi tekib eriti sidevahendite nimetustest (ISK 2004: 375–376). Tuletusliide, õigemini käändelõpp, on varem lõppenud latiivi *k*-ga. Eesti keeles on vastav sufiks *-tsi*, mis on niisamuti lõppenud konsonandiga, kas latiivi *k*- või instruktiivi *n*-iga, vastasel korral ei oleks lõppvokaal säilinud (Villup 1969: 67, Rätsep 1979: 83). Osise mingil määral ebaselge *i* võib olla mitmuse tunnus või osalt teisteski adverbisufiksites kohatavate vokaalide segunemise tulemus (vrd Ross 1988: 34, Suoniemi-Taipale 1994: 232–236). Eesti keeles mõnikord kasutatavad *e*-lõpulised *maitse-*, *meritse-*tüüpi adverbid on tulnud tarvitusele soome keele mõjul (Rätsep 1979).

Eesti keele *tsi*-tuletiste tähendus võib olla prolatiivne, nagu juhtumeil *meritsi*, *vesitsi*, *telefonitsi*, *kirjatsi*, *relvitsi*, ja selle moodustustüüp on produktiivne. Soome keelest on erinev see, et tuletised võivad kehaosade nimetustest moodustatutena väljendada ka vastastikust asendit või paiknemist: *selitsi* 'seläkkäin', *külitsi* 'kyljekkäin' (vrd *küljetsi* 'sivuttain, kylki edellä'), *näotsi* 'kasvokkain', *silmitsi* 'silmäkkäin'. Vormi semantilisele laienemisele osutavad ka eelmistesse juhtumitesse mitte kuuluvad, tähenduselt hajusa rühma moodustavad lekseemid, nagu *nimetsi* 'nimeltä', *sõnutsi* 'sanojen, kertoman mukaan' ja 'sanoilla', *vihatsi* 'vihaisesti, vihasena'. Suunda osutavad adverbid *alatsi* ja *alutsi* 'alaspäin' ja *ülets* 'ylöspäin' (vrd sm *alitse*, *ylitse*, mis on prolatiivsed). Mõlemas sugulaskeeles on samasugustest lähtekohtadest jõutud semantiliselt väga erinevasse praegusesse seisu, ja eesti keel on olnud arengus innovatiivsem osapool. Inga Suoniemi-Taipale järgi (1994: 235) võiks eesti keele prolatiivide viisi ja vahendit väljendavaid vorme hästi seletada instruktiivi lõpu prolatiivisufiksile liitumisega. Vormide laiaulatuslikkus näib viitavat sellele, et need on suhteliselt vanad.

5. Soome ja eesti keeleomased adverbituloetised

Soome keeles on küllalt produktiivne adverbiliide *-ttAin*. Eespool on toodud hulk näiteid selle kohta, et sellega moodustatud tuletised vastavad semantiliselt sagedasil juhtumel eesti *ti*-adverbidele. Eestikeelses kirjanduses on sufikseid mõnikord püütud ühendada ja arvatud *ti*-osist vähemasti osaliselt lähtuvat soome keeles esinevast kujust (nt Villup 1969: 79 [tõsi küll, ekslikult abessiivile viidates], Must, Univere 2002: 171). Täielik kokkuviimine ei ole siiski võimalik vokaalijuhtumite alusel: eesti keeles on järgsilpide diftongide *i* kadunud (Kettunen 1962: 183–184). Hakulinen (1979: 234–235) peab võimalikuks, et vähemalt osal juhtumitel võivad soome vormid olla aktiivi 2. infinitiivi instruktiivid (*nimittäin* < ? *nimittäen*), aga veelgi ebakindlam oleks seletada kogu tuletustüüpi sellelt aluselt. Liite klusiiliaines võib siiski olla seoses *ten*- ja *ti*-liitega (vrd Hakulinen 1979: 235). Sufiksi *-ttAin* ees üldiselt esinev *i* võidakse tõlgendada kõige sagedamini mitmuse tunnuseks: *asteittain*, *viikoittain*, *kerroksittain*, *sadoittain*. Mingil määral on eelkõige asendit iseloomustavate adverbide hulgas *i*-ta alussõnu, näiteks *perättäin*, *sivuttain*, *vinottain*, samuti *hiljattain*, *verrattain* ja *äskettäin* (ISK 2004 esitab liite kujuks *-(i)ttAin*). *i*-tüvelistel sõnadel võib esineda vaheldus *parittain*, *rivittäin* ~ *pareittain*, *riveittäin* (teisest küljest nt *lääneittäin*, mitte **läänittäin*).

Soome keele *ttAin*-adverbid osutavad distributiivselt muu hulgas viisi, kohta, määra ja aega: *meikäläisittäin*, *ruotsalaisittäin*, *kielittäin*, *perheittäin*, *puolueittäin*, *kunnittäin*, *paikoittain*, *joukoittain*, *asteittain*, *tynnyreittäin*, *puolittain*, *kaksittain*, *kymmenittäin*, *tuhansittain*, *ajoittain*, *hetkittäin*, *päivittäin*, *kuukausittain*, *vuosittain*, *äskettäin*. Leksikaliseerunud tuletised on näiteks *erittäin*, *osittain* ja *verrattain*. Eesti keeles on siis sageli tõlkevasteks *ti*-tuletis: *keeliti*, *pereti*, *kohati*, *astmeti*, *kümneti*, *ajuti*, *päeviti*, *aastati* jne.

Paljud *ttAin*-tuletised väljendavad vastastikust paiknemist või asendit, näiteks *kulmittain*, *lomittain*, *nurkittain*, *kyljittäin*, *perättäin*, *selittäin* ja *sylittäin*. Soome keeles on ka hulk muid, vaid seesuguste tähenduste väljendamisega piirduvaid adverbiliideid: *-kkAin*, *-tUsten* ja *-tUksin*. Liidetest esimene on lähtunud *kAs*-tuletiste mitmuse instruktiivist (< **-kkAhin*); kahes teises on esimene klusiil saadud tõenäoliselt kontaminatsiooni teel *ttAin*-adverbidest, *Us*- ja *Uks*-aines on lähtunud käändsõnaliitest, ja *tUsten*-sufiksi lõpus on *ten*-adverbiliide, *tUksin*-sufiksis on taas mitmuse instruktiivi osis (Hakulinen 1979: 228, 235). Liidete pikkus ja keeleajalooliselt mitmemorfeemiline

struktuur on soome keelele iseloomulik joon, millel ei ole eesti keeles täpset vastet. Selles suhtes on sellistest adverbisufiksitest vaid liidetel *-stikku* ja *-ldasa* sarnaseid omadusi.

Liited *-kkAin*, *-tUsten* ja *-tUksin* võivad liituda samadele alussõnadele. Neist on *-kkAin* üldisem ja *-tUksin* kõige vähem kasutatud. Kõigi liidete moodustatud sarjad on näiteks *kaulakkain ~ kaulatusten ~ kaulatuksin*, *silmäkkäin ~ silmätysten ~ silmätyksin*, *rinnakkain ~ rinnatusten ~ rinnatuksin* ja *lähekkäin ~ lähetysten ~ lähetyksin*. Teinekord on võimalik kasutada vaid kaht liidet: *kasvokkain ~ kasvotusten*, *nenäkkäin ~ nenätysten*. Uued adverbid paistavad paigutuvat *kkAin*-tüüpi ja neid moodustatakse esmajoones kehaosade nimetustest, näiteks *korvakkain*, *kärsäkkäin* (ISK 2004: 375).

Eesti keeles on retsiprookseid, vastastikust paiknemist või asendit märkivaid adverbe moodustatud käsitletud *ti*-liitele lisaks isegi kahe tänapäeva keeles ebaproduktiivse sufiksiga *-stikku* ja *-kuti*. Alussõnaks võib olla kehaosa nimetus, näiteks *kaelastikku ~ kaelakuti* 'kaulakkain', *rinnastikku ~ rinnakuti* 'rinta rintaa vasten', *kasvokkain*, *seljastikku ~ seljakuti* 'seläkkäin'. Samasugused koha tähendusega tüvedest moodustatud rööbikud on ka muu hulgas *kohastikku ~ kohakuti* 'kohdakkain', *otsastikku ~ otsakuti* 'päittäin', *pärastikku ~ päarakuti* 'peräkkäin' ja *vastastikku ~ vastakuti* 'vastakkain'. Osalt on kasutusel vaid *stikku*-tuletis, nagu *körvustikku* 'rinnakkain', *vierekkäin*, *ligistikku* 'lähekkäin', *äärestikku* 'vierekkäin', reunat vastatusten'. Tõlgetest nähtub, et soome keeles on kõige tavalisem vaste *kkAin*-adverb. *stikku*-sufiksit on seletatud lähtununa *stik*-liiteliste noomenite (*laevastik*, *saarestik*) illatiivist, kuigi murretes ja eesti vanas kirjakeeles esineb laialdaselt nõrgaastmelist, instruktiivset kuju; tugev aste on kinnistunud alles 1930. aastail (Villup 1969: 82). Seos kollektiivsõnade liitega vajaks siiski lisaseletust, ja ehk ongi tegemist *sti*-adverbiliite edasiarenguga. Liide *-kuti* seevastu võib oma tausta poolest olla noomenisufiksi *-kko* (? **kohðakko-*, **otsakko-*) ja juba käsitletud *ti*-sufiksi ühend (teisiti Villup 1969: 81, mille järgi tuleks lähtuda kujust **-kkuttain*; probleemsed on peamiselt vokaaliseigad).

Eesti keeles moodustatakse mitteretsiprookseid, mingis asendis, seisundis olemist ja mingisse asendisse, seisundisse minekut väljendavaid adverbe liidetega *-li* ja *-kil* ning *-kile*. Kõik liited on üsna produktiivsed. *li*-tuletised on semantiliselt laiemad, sest need väljendavad mõlemaid suhteid. Kehaosa nimetus on alussõnaks muu hulgas lekseemides *jaluli* 'jaloillaan; jaloilleen', *kõhuli* 'vatsallaan; vatsalleen', *põlvili* 'polvillaan; polvilleen', *näoli* 'kasvoillaan;

kasvoilleen' ja *suuli* 'suullaan; suulleen'. Teistsugustel alussõnadel põhinevad tuletised on näiteks *hajali* 'hajallaan; hajalleen', *istuli* 'istuallaan; istualleen', *pikali* 'pitkällään; pitkälleen, pitkäkseen', *piluli* 'raollaan; raolleen', *pinguli* 'kireällä; kireälle'.

Soome keeles tuleb sellistel juhtudel kasutada käändevorme; semantiliselt vastavaid tuletusvõimalusi ei ole. Tähenduselt erinevad eelloetletud adverbidest numeraalitüvelised tuletised, nagu *kaheli* 'kaksinkertaisesti', *kolmeli* 'kolminkertaisesti' ja *pooleli* 'kesken', samuti temporaalne *sageli* 'usein, monesti'. Liide *-li* on arvatavasti kujunenud adessiivi ja mitmuse instruktiivi lõpu liitumisel (Villup 1969: 86, EKG 1995: 608).

Liited *-kil* ja *-kile* on semantiliselt piiravamad, kuna *kil*-tuletised väljendavad vaid mingis asendis või seisundis olemist ja *kile*-tuletised omakorda mingisse asendisse või seisundisse minekut. Tüvisõnaks võib olla nagu *li*-adverbidegi puhul kehaosa nimetus: *kõhukil(e)* 'vatsallaan / vatsalleen', *ninakil(e)* 'nenällään / nenälleen', *seljakil(e)* 'selällään / selälleen'. On ka üksikuid tuletisi teistest noomeni- ja verbitüvedest, näiteks *pilukil(e)* 'raollaan, sirrillään / raolleen, sirrilleen', *praokil(e)* 'raollaan / raolleen', *istukil(e)* 'istuallaan / istualleen', *roomakil(e)* 'kontallaan / kontalleen' ja *kükakil(e)* 'kyykyssä / kyykyryn'. Soome tõlkevasted on taas käändevormid, nagu üldiselt *li*-tuletistegi puhul. *kil(e)*-tuletisi kasutatakse palju pejoratiivselt, väljendades mingi asendi, seisundiga kooskäivat hoolimatust või ükskõiksust: *lohakil(e)* 'rempallaan / rempalleen', *upakil(e)* 'painuksissa / painuksiin', *vildakil(e)* 'vinossa / vinoon'. On ka positiivseid tundeid osutavaid tuletisi, näiteks *rõõmukil(e)* 'iloisena / iloiseksi', *naerukil(e)* 'hymyssä / hymyyn'. Sufiksipaari *-kil*, *-kile* arvatakse olevat kujunenud *k*-liiteliste sõnade mitmuse adessiivi ja allatiivi põhjal (nt *küürak* : *küürakil(e)*; Villup 1969: 97). Helilise konsonandi järel kasutatakse *g*-alguselisi variante: *kummargil(e)* 'kumarassa, kyyryssä / kumaraan, kyyryryn'. Soome keeles samasugust tuletusvõimalust ei ole, vaid eesti tuletiste vastetena tuleb kasutada käändevorme.

Moodustades eesti keeles mingis olukorras olemist väljendavaid adverbe, kasutatakse tuletusliiteid *-vel*, *-vil* ja vastavalt mingisse olukorda sattumist osutavate adverbide puhul liiteid *-vele*, *-vile*. Vokaali valikut mõjutab tuletusaluse struktuur: konsonantlõpulisel tuletusalusel liituvad *e*-lised ja vokaalilõpulisel *i*-lised variandid, nt *liikvel(e)* 'liikkeellä / liikkeelle', *maksvel(e)* 'voimassa / voimaan', *ärkvel(e)* 'hereillä / hereille' ja *elevil(e)* 'pirteänä, reippaana / pirteäksi, reippaaksi', *põnevil(e)* 'jännittyneenä / jännittyneeksi', *ärevil(e)* 'levottomana,

kiihdyksissä / levottomaksi, kiihdyksiin. Tänapäeva keeles on liited ebaproduktiivsed. Need võivad olla kujunenud *v*-kesksõnade (*elav, liikuv, maksev*) või *v*-liiteliste adjektiivide (*põnev, ärev*) adessiivi ja allatiivi alusel (Villup 1969: 98, EKG 1995: 609). Soomekeelsed vasted on eri juhtudel käändevormid.

Eesti liitega *-misi*, mis on suhteliselt produktiivne, moodustatakse üldiselt viisi märkivaid adverbide, eeskätt verbidest. Tuletiste soomekeelsed tõlkevasted vahelduvad olulisel määral. Näiteid: *juhtumisi* 'sattumalta', *kordamisi* 'vuorotellen, vuoroin', *pilkamisi* 'pilkaten', *naljatamisi* 'pilaillen, leikkiä laskien', *vaheldumisi* 'vahidellen', *võrdlemisi* 'verrattain'. Noomeni- ja adverbitüvedest moodustatud tuletised on muu hulgas *aegamisi* 'hitaasti', *ridamisi* 'riveittäin; peräkkäin', *pikkamisi* 'hitaasti, vähitellen', *endamisi* 'itseksseen', *salamisi* 'salaal'. Deverbaalsete *misi*-tuletiste enamus peegeldab liite tausta: see on lähtunud *minen*-teonimetuletiste mitmuse instruktiivist (**-misiin* > *-misi*), ja osise positsiooni iseseisva liitena on mõjutanud kasutuse laienemine ka noomeni- ja adverbitüvedele liituvaks sufiksiks (Villup 1969: 84).

Eesti omapäraste adverbiliidete hulka kuulub sufiks *-kesi*. Osal juhtudel on *-kesi* lähtunud deminutiivsete *kene*-tuletiste mitmuse instruktiivist. Nii-sugused adverbid väljendavad viisi: *hiljakesi* 'hiljaa; hiljakseen, hitaasti', *sala-kesi* 'salaal', *tasakesi* 'hiljaa; varovasti; verkalleen'. Teine *kesi*-liide on *keski*-sõna (ilmselt mitmuse) instruktiivivorm (vrd Villup 1969: 84) ja tuletustüüp pärineb sõnaühendist. Liide liitub arvsõna- või umbmäärase asesõna tüvele, tuletised väljendavad määra ja vastavad küsimusele *mitu korraga?*, näiteks *kahekesi* (< **kahden keskin* [või *kesken*, juhul kui liite lõpu *-i* on eeltoodud *kesi*-liite analoogia]) 'kahden, kaksin', *neljakesi* 'nelisin', *kümnekesi* 'kymmenen kesken, kymmenen kerrallaan', *mitmekesi* 'monen kesken, monta kerrallaan, joukolla'. Substantiiv on alussõnaks tuletises *hulgakesi* 'joukolla'. Arvsõnatüveliste *kesi*-tuletiste moodustamine pakub eesti keeles võimalusi, milliseid soome kirja-keeles on vaid piiratud hulgal. On *kaksin*, *kolmisin* ja *nelisin*, aga ei ole **seitsemisin*, **kahdeksisin*, **kymmenisin* (tuletistel tüübis *kymmenittäin*, *sadoittain* on eri tähendus). Soome keeles on küll murdeti semantiliselt vastav kasutus, muu hulgas *tellen*-tuletistel, nagu *kaksitellen* 'kahe kaup', *kolmitellen*, *nelitellen*, *monitellen* 'mitu korraga'. Kirjakeeles on ainuke sellelaadne arvsõnatüveline tuletis *yksitellen*. See vähe kasutatud distributiivne liide esineb veel tavalistes lekseemides *paikoitellen*, *vähitellen* ja *vuorotellen*, millest nähtubki liite taust: osis lähtub arvatavasti: *ttele*-tüveliste verbide 2. infinitiivi instruktiivist. (Hakulinen 1979: 232)

6. Lõpetuseks

Soome ja eesti kirjakeele adverbide tuletusvõimaluste võrdlus näitab, et eesti keeles on adverbituletustüüpe rohkem kui soome keeles ja eesti keeles on adverbiliidete suhteline osakaal kõigist tuletusliidetest ilmselgelt suurem kui soome keeles. Põhjus on ennekõike selles, et lisaks võrdlemisi väikesearvulistele ühistele tuletusliidetele on eesti keeles suur hulk omi liiteid, märkimaks eriti mingis asendis, seisundis olemist või mingisse asendisse, seisundisse minekut. Soome keeles kasutatakse siis tavaliselt käändevorme. Mõlema keele ühine joon on mitme retsiprookse, vastastikust asendit või paiknemist väljendava liite kasutus, kuid ühiseid sufikseid ei ole. Kõige rohkem kasutatav, ainult soome keeles esinev adverbiliide on *-ttAin* (*virolaisittain, kielittäin, portaittain, sadoittain, päivittäin, kulmittain*). Eesti keelele on aga iseloomulik *ti*-liite rohke kasutus (*õhtuti, astmeti, keeliti, mitmeti, kõrvuti, põigiti, hiljuti, igati*); soome keeles on *ti*-tuletisi napilt.

Mõlema keele ühistegi tuletustüüpide kasutus ei ole ühesugune. Soome keeles moodustavad *sti*-tuletised tänapäeva keele levinuima adverbitüübi, kuhu kuuluvatele lekseemidele vastavad eesti keeles vaid osaliselt *sti*-tuletised; ilmselgelt rohkem on vasteteks *lt*-tuletisi. Nii satub soomlasest eesti keele kasutaja valiku ette, kuna taas on eestlasel kergem pidada oma kahe tuletustüübi soomekeelseteks vasteteks üldiselt *sti*-tuletisi. Samasugune on olukord komparatsiooni juhtumel: nii eesti keele *mini*- kui ka *malt*-tuletistele vastavad soome keeles tavaliselt (*i*)*mmin*-adverbid. Ühistes või lähedastes adverbitüüpides võib ühes või teises keeles ette tulla kasutuse laienemist esialgselt semantilisest alast väljapoole. Näiteks soome *-itse* ja eesti *-tsi* annavad prolatiivseid väljendeid, nagu *maitse, meritse, puhelimitse* – *maitsi, meritsi, telefonitsi*, aga eesti keeles võib tuletistel olla ka mõni muu tähendus, nagu ilmneb juhtumitest *selitsi, nimetsi, sõnutsi, vägivallatsi* (~ *vägivaldselt*).

Mõlemas keeles leidub eri algupäraga olevate tuletustüüpide seas mingil määral reeglipäraseid vastavusi. Eesti aega väljendavatele distributiivsetele *ti*-tuletistele *hommikuti, päeviti, nädalati, aastati* vastavad soome keeles osalt *isin*-adverbid, nagu *aamuisin, päivisin*, ja osalt *ttAin*-adverbid: *päivittäin, viikoittain, vuosittain* (tuletustüüpide *päivisin* ja *päivittäin* tähenduserinevusest vt ISK 2004: 372). Ka eesti keele teiste distributiivsete *ti*-tuletiste soomekeelsed tõlkevasted on sagedamini *ttAin*-lekseemid: *astmeti* – *asteittain*, *meetriti* – *metreittäin*, *pereti* – *perheittäin*, *kümneti* – *kymmenittäin*,

kihelkonniti – pitäjittäin. Keelte suhetes on tavalisim siiski see, et eesti oma tuletustüüpidesse kuuluval lekseemil on soome keeles vasteks käändevormis adverb. Seevastu ainult soome keeles esinevail tuletustüüpidel on eesti keeles harva vasteks käändevorm; palju üldisem on adverbituletiste kasutus.

Kirjandus

Alvre, Paul 1982. Mis käändes oli *paremini*? – Keel ja Kirjandus 3, 134–137.

EKG = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

Hakulinen, Lauri 1979. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.

ISK = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004. Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kasik, Reet 1996. Eesti keele sõnatuletus. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kettunen, Lauri 1962. Eestin kielen äännehistoria. Kolmas painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Laakso, Johanna 2005. Johdon ja taivutuksen diakronisista suhteista. – Johanna Vaattovaara, Toni Suutari, Hanna Lappalainen, Riho Grünthal (toim.). Muuttuva muoto. Kirjoituksia Tapani Lehtisen 60-vuotispäivän kunniaksi. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 93–109.

Laanest, Arvo 1975. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Must, Mari 1987. Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.

Must, Mari, Aili Univere 2002. Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. Eesti Keele Instituudi toimetised 10. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pulkkinen, Paavo 1994. *Helpoiten ja vaikeiten*. – Virittäjä 98/2, 330–333.

Rapola, Martti 1965. Suomen kirjakielen historia I. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ross, Kristiina 1988. Instruktiiv läänemeresoome keeltes. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.

Rätsep, Huno 1979. Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu.

- Suoniemi-Taipale, Inga 1994.** Itämerensuomalaisten kielten prolatiivi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tanning, Salme 2004.** Karksi murrak. Karl Pajusalu (toim.). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Tuomikoski, Risto 1973.** Adjektiivin ja adverbini eroista. – Virittäjä 77/3, 199–213.
- Vesikansa, Jouko 1978.** Nykysuomen oppaita 2: Johdokset. Porvoo: WSOY.
- Villup, Astrid 1969.** Adverb eesti keeles. E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut. Eesti keele ja kirjanduse kateeder. Tallinn: Eesti NSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeerium.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.
- ÕS = Erelt, Tiiu (toim.), Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Erelt (koost.) 1999.** Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Soome ja eesti tuletustüüpide suhetest

Ilmunud: Suomen ja viron johdostyyppien suhteista. – Annekatrin Kaivapalu (peatoim.), Pirkko Muikku-Werner, Jarmo Harri Jantunen, Maria-Maren Sepper (toim.). Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 22. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing 2012, 324–336.

1. Sissejuhatus

Tuletusõpetus on ala, millele keeleõppes seoses võõrkeele sõnavara omandamisega üldiselt kuigi palju tähelepanu ei pöörata, ehkki selle seaduspärasuste tundmine võiks kergendada õppimist ja näiteks aidata õppijal moodustada produktiivsete liidete abil oma sõnavarast veel puuduvaid sõnu (vt nt Simon 2007: 295, 300). Lähisugulaskeelte soome ja eesti keele sõnamoodustuses on teatavasti liitmise kõrval just tuletamisel keskne koht ning mõlemad keeled kasutavad seda võimalust laialdaselt.

Teos „Iso suomen kielioppi“ („Suur soome keele grammatika“) esitab ühtekokku rohkem kui sada tuletusliidet (ISK 2004: 180). „Eesti keele grammatikas“ (EKG) vaadeldakse omakorda umbes üheksakümne tuletusliite kasutamist. Need arvud on aga mitmeti tõlgendatavad muu hulgas selle tõttu, et alati ei ole endastmõistetav, kas on tegu ühe ja sama liite variandiga või eri liitega. Kas näiteks soome *mA-* (*ajatel/ma* 'mõttetera', *muistel/ma* 'mälestus', *viljel/mä* 'viljelusala') ja (*e*)*lma*-noomenituletistes (*must/elma* 'sinine muhk', *une/lma* 'unistus, unelm') või *i-* (*kuokk/i/a* 'köblata', *nuij/i/a* 'tampida', *poik/i/a* 'poe-gida') ja *Oi*-verbituletistes (*harav/oi/da* 'rehitseda', *vispil/öi/dä* 'vahule kloppida', *vasik/oi/da* 'vasikat tuua, poegida', vrd alustüve mitmus partitiive *vispilö/i/tä* 'vispleid', *vasiko/i/ta* 'vasikaid'; pandagu tähele tüübi *lapioida* 'labidaga tõsta' *o-/ö-tüvelisel* tuletusalusel põhinevaid juhte; Hakulinen 1979: 282–284, vrd Vesikansa 1977: 101, 110) on kasutatud ühe ja sama tuletusmorfeemi allomorfe või iseseisvaid liidet? Vastavalt saab eesti keele tuletusseiku käsitledes arutada selle üle, kas näiteks *k-lõpulise* nominatiiviga *löö/k : löö/gi, lennu/k : lennu/ki* ja *käi/k : käi/gu, rünna/k : rünna/ku* kuuluvad ühte ja samasse tuletustüüpi, nagu üldiselt väidetakse (nt EKG: 519–520; Kasik 1996: 98–99; vrd soome *levi/kki* 'levik', *lenno/kki* 'mudellennuk' ja *era/kko* 'erak', *rynnä/kkö* 'rännak'). Ja kas nii s :

sa-adjektiivid (*ilu/s : ilu/sa, kuulu/s : kuul/sa*) kui ka *las : la*-adjektiivid (*suu/las : suu/la, õgi/las : õgi/la*) kuuluvad samasse tuletustüüpi (EKG: 593, Kasik 1996: 150) või oleks põhjust pidada neid eri tüüpi kuuluvaiks? (Vrd soome *kuulu/isa* 'kuulus' : *kuulu/isa/n* 'kuulsa', *suu/las* 'jutukas' : *suu/laa/n* 'jutuka'.) Eesti tuletiste *van/us* ja *vana/dus* puhul on põhjust küsida, kas sama liite variantide abil on moodustatud kaks eri tähendusega sõna, nagu on esitatud näiteks „Eesti keele grammatikas“ (EKG: 490, vt Hakulinen 1979: 144–145), või tuleks sünkrooniliselt seisukohalt kõnelda kahest eri liitest. Kontrastiivsest vaatenurgast võivad neis näidetes ilmnevad tuletusliidete suhted muidugi välja paista teistmoodi kui ainult ühe keele piires.

Soome ja eesti tuletustüüpe võrreldes võib kergesti tähele panna, et neis kahes keeles on terve hulk ühisjooni, aga lähisugulusest hoolimata ka märgatavaid erinevusi. Peale tuttavate liidete on rohkesti selliseid, mis teisest keelest (vähemalt kirjakeelest) puuduvad, ning ka ühiste liidete produktiivsus ja tuletussuhted võivad erineda ja mõnikord kaasa tuua võltssõprade tekitatud probleeme, nagu soome *hallitus* 'valitsus' (< *hallita* 'valitseda') ja eesti *hallitus* (< *hallitada* < *hall*). Vaatlen järgnevalt mõningaid keskseid seiku, mida on põhjust naaberkeelte õppimisel noomeni- ja verbituletiste puhul tähele panna.

2. Mõlemas keeles ühine tuletustüüp

Kõige lihtsam on olukord siis, kui soome ja eesti keeles on tuletustüüp ühine. Sel juhul moodustatakse tuletisi etümoloogiliselt üksteisele vastavate liidetega, millel võib muidugi olla keeleajaloolisest arengust tingitud häälikulisi erinevusi, näiteks soome *-jA* ja eesti *-ja* (*myyjä, ostaja ~ müüja, ostja*), soome *-minen* ja eesti *-mine* (*tuleminen, laulaminen ~ tulemine, laulmine*) ning soome *-tA-* ja eesti *-t(a)-, -da-* (*päästää, parantaa ~ päästa, parandada*). Tuletised võivad üksteisest tähenduse poolest vähemalt mingil määral erineda, nagu osutavad muu hulgas samatüübilised adjektiivid soome *tukeva* 'tüse; kindel; tugev' ja eesti *tugev : tugeva*. Liidete produktiivsuses võib keelte vahel isegi suuri erinevusi olla. Näiteks rühma, aga osalt ka kohta väljendava, soome keeles tavalise (*i*)*stO*-tüübi (*laivasto* 'laevastik', *koivisto* 'kaasik') eesti häälikuline vaste on vähe kasutatav (*i*)*stu*-tüüp, kuhu kuuluvad sõnad on enamasti tehnilikud erialaterminid (*teatmestu* 'raamatukogu andmebaas', *ajastu, järvistu*). Nende hulgas on ka mõni soome keelest laenatud tuletis, nagu *kinnistu* ja *nimistu*. Tavaline on, et (*i*)*stO*-tuletistele vastavad eesti keeles tähenduslikult

stik-liitelised substantiivid (nt soome *laivasto*, *sanasto*, *aakkosto*, *vuoristo* ~ eesti *laevastik*, *sõnastik*, *tähestik*, *mäestik*; Remes 2006: 236).

Soome ja eesti ühised tuletised võivad mõnikord erineda sõnaliigi poolest. Soome keeles saavad näiteks nimedel põhinevad *lAinen*-tuletised, nagu *ruotsalainen*, *tallinnalainen*, *balttilainen*, *luterilainen*, olla nii substantiivid kui ka adjektiivid, aga eesti keeles on vastavad *lane*-tuletised *rootslane*, *tallinlane*, *baltlane* ja *luterlane* alati üksnes isikut tähistavad substantiivid; adjektiivselt (**rootslane auto*) neid ei kasutata.

Veel suurem lahknevus tuleb ilmsiks soome *llinen*-tuletiste puhul. Üldiselt on need sõnaliigilt adjektiivid (*raidallinen* 'tribuline', *ongelmallinen* 'probleemne', *tavallinen* 'tavaline'). Eesti keeles on *llinen*-liite morfoloogiliseks vasteks *-line*, mida aga kasutatakse rohkesti peale adjektiivide ka substantiivide moodustamiseks: selle abil saab tuletada muu hulgas isikut, sageli tegijat, tähistavaid nimisõnu (nt *tööline*, *seeneline*, *pulmaline*, *kinoline*, vt lähemalt Kasik 1998).

3. Tuletusaluse ja tuletise suhete erinevused

Soome ja eesti ühistel tuletustüüpidel on mõnikord erinevusi derivatioonisuhetes. Näiteks põhinevad kohta märkivad soome *lA*-tuletised alati noomenitel: *kana* > *kanala*, *ruoka* 'söök' > *ruokala* 'söökla', *sairas* 'haige' > *sairaala* 'haigla'. Ka siis, kui tuletise tagapõhjaks on verb, eelneb *lA*-liitele verbitüvele liituv nominaalsufiks, nt *myy/mä/lä* 'kauplus', *ui/ma/la* 'ujula', *pes/u/la* 'pesumaja', *pesula*, *parant/o/la* 'raviasutus'. Seevastu eesti keeles saavad *la*-tuletised olla nii noomeni- kui ka soome keelest erinevalt verbitüvelised, nagu *kana* > *kanala*, *söök* > *söökla*, *haige* > *haigla* ja *asu/da* > *asu/la*, *maga/da* > *maga/la*, *uju/da* > *uju/la*. Eesti keeles aga näiteks ei moodustata noomenitüvelisi *la*-tuletisi sugulust märkivatest sõnadest, nagu on omane soome keelele (vrd soome *mummola* 'vanaema kodu', *appela* 'äia kodu' – see keelejoon kuulub kokku 4. punktis vaadeldavate juhtudega).

Soome keeles moodustatakse (*i*)*mO*-tuletis erinevalt *lA*-substantiividest alati üksnes verbitüvest ja see tuletustüüp on üsna levinud tegevus- ja asukohta tähistavate sõnade puhul, nt *katsomo* 'tribüün; publik', *korjaamo* 'remonditöökoda', *leipomo* 'pagaritöökoda', *matkustamo* 'reisijateruum', *ompe-limo* 'õmblusateljée', *äänittämo* 'helistuudio' (Vesikansa 1978: 46–47, ISK 2004: 263). Eesti keele puhul on vastav *mu*-liide toodud kirjakeelde lõunaestis

murdeist ja selle kasutamisele on nähtavasti mõnel määral mõju avaldanud soome (*i*)*mO*-sufiks (Rätsep 2002: 307). Liide ei ole eesti keeles eriti üldine ja peale väheste deverbaliide, nagu *elamu* ja *valamu* (< *valada*), on selle abil moodustatud ka noomenitüvelisi tuletisi, nt *eramu*, *pühamu* ja *varamu*. Selle tuletustüübi puhul – nagu sageli mujalgi soome ja eesti derivatsioonisüsteemi erijooni käsitledes – tuleb ilmsiks, et soome ja eesti keele erinevuste tekkes ja süvenemises on teadlikul keelearendamisel olnud tähelepanuväärne osa, millele on muide osutanud Päivi Rintala (1986: 44).

Verbiderivatsiooni puhul pakuvad soome ja eesti keele erinevusi hästi ilmestava näite *ne*-tuletised, mis soome keeles põhinevad alati noomenitüvel: *suuri* > *suurenee*, *kova* > *kovenee*, *paksu* > *paksunee*. Seevastu eesti keeles on noomenitüveliste *suureneda*, *köveneda*, *pakseneda* tüüpi tegusõnade kõrval ka verbidest moodustatud tuletisi, nt *ava/da* > *ava/ne/da*, *kogu/da* > *kogu/ne/da*, *hävi/da* > *hävi/ne/da*, *sula/da* > *sula/ne/da*, *tüdi/da* > *tüdi/ne/da* (nii tuletusalusel kui ka tuletisel on sama tähendus). Niisugused tuletised on nähtavasti üks põhjusi, miks potentsiaal on eesti keelest kadunud (vrd eesti tuletisi soome potentsiaalivormidega *avannee*, *koonnee*, *hävinnnee*, *sulanee* 'ehk avab, kogub, kaob, sulab'; Remes 2009: 121–122).

4. Tuletustüüpide semantilised erinevused

Ühistel tuletustüüpidel on soome ja eesti keeles sageli olulisi semantilisi erijooni. Näiteks soome liitega *-(i)stA-* ja selle eesti vastega *-sta-* saab mõlemas keeles noomenitest tuletada muu hulgas faktiivseid ja instruktiivseid verbe: soome *ruskistaa*, *synkistää*, *maustaa*, *aseistaa* ~ eesti *pruunistada*, *süngestada*, *maitsestada*, *relvastada*. Soome keeles saab selle abil tuletada ka püüdmist või korjamist väljendavaid ehk kaptatiivseid verbe – nagu *sienestää* 'seenel käia', *marjastaa* 'marjul käia' ja *rahastaa* 'raha sisse kasseerida' –, mis eesti keeles ei ole võimalik (erand on *kalastada*, mis on nähtavasti soome laen; Kasik 1992: 27). Näiteks verb *rahastada* (= soome *rahoittaa*) ongi eesti keeles instruktiivne, niisiis peaaegu vastupidise tähendusega kui soome keeles ja kaptatiivsust tuleb väljendada leksikaalselt: *raha sisse kasseerida*, *maksu nõuda*; samuti *seenel käia* ja *marju korjata*.

Verbiderivatsioonis on ühine liide ka soome *-ttA-* / eesti *-ta-*, mille abil moodustatavate sõnade semantiline kirevus on suur, nt soome *kasvattaa*, *jäähdyttää*, *muuttaa*, *pommittaa*, *koputtaa* ~ vrd *kasvatada*, *jahutada*, *muuta*,

pommitada, koputada. Eesti keeles ei ole aga võimalik sellega tuletada tegema panemist väljendavaid ehk kuratiivseid verbe, nagu on soome keeles *luettaa, pesettää, kirjoituttaa* (eesti keeles tuleb kasutada leksikaalseid vahendeid: *lugema panna, lugeda lasta; pesta lasta; kirjutada lasta*), ega nn tundekausatiive, nt soome (*minua*) *itkettää, naurattaa, suututtaa* (vrd eesti *nutma panna/ajada; naerma ajada, naer tuleb peale; viha/pahameelt teha*).

5. Tuletustüüpide jagunemine ja ühtesulamine

Soome keel on eesti keelest paremini hoidnud vanu tuletustüüpe üksteisest lahus. Tõsi küll, mõnevõrra võib leida nendegi puhul vastastikust analoogiamaõju, muu hulgas omadusnimede mitmuse vormides, mis on üle läinud teonimede paradigmasse: *rikkaus* 'rikkus' : *rikkauden* 'rikkuse' : *rikkauksia* 'rikkusi' (mitte *rikkausia*; Hakulinen 1979: 145) nagu *vastaus* 'vastus' : *vastauksen* 'vastuse' : *vastauksia* 'vastuseid'.

Eesti keeles on keelemuutused mõnikord endaga kaasa toonud tuletustüüpide jagunemise või ühtesulamise ehk olukorra, kus ühele soome tuletustüübile vastab kaks või rohkem tüüpi või kahele soome tuletustüübile ainult üks. Näiteks soome deverbaalsete, käänamise pooldest identsete kahesilbiliste noomenite *murre* 'murre', *kaste* 'kaste; ristimine', *side* 'side', *sade* 'vihm, sadu', *kanne* 'hagi', *kude* 'kude' (*e* < **ek*) eesti vasted paigutuvad – osalt analoogiaarengute tõttu – nelja tuletustüüpi:

- a) *murre* : *murde* : *murret* : *murdeid*
kaste : 'kaste : *kastet* : 'kasteid
- b) *side* : *side* : *sidet* : *sidesid*
- c) *sade* : *sademe* : *sadet* : *sademeid*
kanne : *kandme* : *kannet* : *kandmeid*
- d) *kude* : *koe* : *kude* : *kudesid*

Soome *e*-noomenite käänamistüübile vastab ainult eesti *a*-tüüp. Eesti keeles on tuletustüübi jagunemise taustal muu hulgas järgsilpe lühendanud häälikuarengud ning see, et tugevnev astmevaheldus on esmavähtelistes sõnades võimatu, mis on põhjustanud paradigma astmevaheldusetuse või mõnikord astmevahelduse suuna muutumise. Tagajärg on, et osa tuletisi on siirdunud teistesse tüüpidesse. (Remes 2009: 230–234, Remes 2011: 176–179)

Tuletustüüpide ühtesulamise kohta pakuvad hea näite ühte ja samasse tüüpi kuuluvad eesti *rikkus* : *rikkuse* : *rikkust* ning *vastus* : *vastuse* : *vastust*,

millest esimese vaste on soome keeles (*U*)*Us*-liiteline omadusnimi *rikkaus* : *rikkauden* : *rikkautta* : *rikkauksia* ning teisel *Us*-liiteline teonimi *vastaus* : *vastauksen* : *vastausta* : *vastauksia*. Eestlastel tekitabki nende tuletustüüpide eristamine raskusi. Kahe tüübi kokkusulamiseni on eesti keeles jõutud osalt häälikuliselt ühetaoliste vormide vastastikuse mõju ja osalt häälikuvahelduste analoogiapõhise lihtsustumise kaudu (Remes 2009: 234–236). Soome keeles on ühte sulanud ainult nende tuletustüüpide mitmusevormid, kus taas eesti *us*-noomenitel on käänamise puhul erinevusi just mitmuses, aga neid ei põhjusta tuletustaust, vaid sõnatüve struktuur.

Omadusnimede ja teonimede tuletustüüpide kokkusulamine võib eesti keeles vahel kaasa tuua omapärase ja segadust tekitava olukorra, et kahel homonüümsel tuletisel on vastupidine tähendus. Näiteks lekseem *pilvitus* võib derivatsioonitausta järgi olla kas omadusnimi tähenduses 'pilvede puudumine' või teonimi tähenduses 'pilvisus' (Vare 1981: 182):

pilv > *pilvitu* > *pilvitus*

pilv > *pilvitada* > *pilvitus* (= *pilvisus* < *pilvine* < *pilv*)

6. Tuletustüüp puudub emmast-kummast keelest

Soome ja eesti keeles on emmale-kummale keelele ainuomaseid tuletustüüpe, mida teises ei esine. Tegusõnade puhul, tõsi küll, tõdeb Reet Kasik (1992: 25), et eesti verbituletuses ei ole palju sellist, mis soome verbituletusest puudub, aga soome verbituletuses on üsna palju sellist, mida ei ole eesti derivatsioonisüsteemis. Eesti keelest puuduvad muu hulgas soome *ksi*-liitelistele frekventatiiv- ja sensiivverbidele (*lueksia* 'vähehaaval lugeda', *istuksia* 'istuda jõude' ja *halveksia* 'halvustada', *kummeksia* 'imeks panna') vastavad tüübid. Eesti keeles ei ole üldsegi sensiivverbe nagu ka kuratiiv- ega kaptatiivtuletisi. *ksi*-tuletiste tarvitusele tulek on nähtavasti olnud osaliselt takistatud samakujulise konditsionaalitunnuse tõttu (vt Itkonen 1983: 365–366). Eesti keeles ei leidu näiteks ka soome *hkO*-liitelistele moderatiivadjektiividele (*huonohko* 'halvavõitu', *leveähkö* 'laiavõitu') vastavat tuletustüüpi. Teisalt ei ole aga soome keeles vaseid eesti rühma ja kohta märkivatel *mik*-tuletistel, nagu *vestmik* ja *ristmik*, ega *ldane*-adjektiividel, nagu *lüheldane* ja *vanaldane*.

Kollektiivi ja kohta tähistavate soome ja eesti tuletiste suhteid olen omal ajal kirjeldanud muus seoses koostatud ülevaates (Remes 2006: 235), millest selgub, et on vaid viis ühist tuletustüüpi, kuid neliteist üksnes soome keeles

ja neli üksnes eesti keeles leiduvat tüüpi. Piiripealne juhtum on eesti keeles ainult tuletusliitena esinev *kond*-element, nt *lugejaskond*, *meeskond*, *sugulaskond*. Sellele vastab soome keeles sõna *kunta* 'vald', mis vanasti oli käibel üksnes liitsõnade põhiosana: *maakunta* 'maakond', *kihlakunta* '(van.) kreis; kohturingkond; (tänap.) riiklik kohahalduspiirkond', *perhekunta* 'perekond, leibkond', *perikunta* 'pärijaskond' (Hakulinen 1948: 211). ISK (2004: 204, 552) märgibki, et *kunta*-lõpulistel liitsõnadel on kollektiivi väljendav tähendus. Et *kunta* ei allu vokaalharmooniale ja on praegu käibel ka iseseisva sõnana, siis ei saa seda ikkagi pidada päris tuletusliiteks.

Liite emmast-kummast keelest puudumine võib oma iseloomult olla ka sünkrooniline. Soome kontraheerunud verbide *vastata* 'vastata' : *vastaan* 'vastan', *hypätä* 'hüpata' : *hyppään* 'hüppan', *luvata* 'lubada' : *lupaan* 'luban', *lisätä* 'lisada' : *lisään* 'lisan' eesti vastetes ei ole keeleajaloolise arengu tagajärjel tuletusliidet (Remes 2009: 242) ja vastavast diakroonilisest taustast annab aimu üksnes käänamistüüp (Kasik 1992: 29): *vastata* : *vastan*, *hüpata* : *hüppan*, *tõmmata* : *tõmban*. Kui eesti verb on esmavälteline ehk alati lühikese esisilbiga, ei viita sellele taustale paradigmatüübi vahetumise tõttu isegi pööramine, vaid need verbid on omaks võtnud tuletamata lihttüvega verbide muutmistüübi, nt *lubada* : *luban*, *lisada* : *lisan* nagu kontraktsioonita verbid *elada* : *elan*, *jagada* : *jagan*. Keeleajalooliselt olid ju vanad lihttüved sageli kahesilbilised ja *a*-/ä-lõpulised (Itkonen 1961: 63, 67, Lehtinen 2007: 62). Seepärast on oluline tähele panna, et keelemuutuste tõttu on eesti keeles näiteks sõnade *luba* ja *lubada* ning *lisa* ja *lisada* vahel korrelatsioonisuhe, mitte aga tuletussuhe nagu soome keeles (vrd *lupa* 'luba' > *lupa/a/n* 'luban' : *luva/t/koon* 'lubagu', *lisä* 'lisa' > *lisä/ä/n* 'lisan' : *lisä/t/köön* 'lisagu').

Soome ja eesti derivatsioonisuhete seisukohast on mingil määral probleemsed sellised eesti verbidega seotud tegu ja teo tulemust tähistavad lekseemid, mille soome vasted on kahesilbilised *U*- ja *O*-liitelised substantiivid. Neile häälikuliselt vastav eesti tuletusliide *-u* esineb nominatiivis ainult siis, kui esisilp on lühike, nagu *pesu*, *lugu*, *elu*, *nägu* (vrd soome *pesu*, *luku* 'arv, number, hulk, lugemine, peatükk', *elo* 'elu; küps vili', *näkö* 'nägemine, välimus'). Muul juhul liite vokaal nominatiivist lõpukao tõttu puudub ja keeleajalooline tuletustüüp tuleb ilmsiks alles käänamisel, nt *jooks* : *jooksu*, *käsk* : *käsu*, *kaev* : *kaevu*, *leid* : *leiu* (vrd sm *juokse* - > *juoksu*, *käske* - > *käsky*, *kaiva* - > *kaivo*, *löytä* - > *löytö*). Eestis on neid sõnu tõlgendatud kahesuguselt. Tuletuse uurijatest ei pea näiteks Silvi Vare (1981: 171, EKG: 542–543) niisuguste

substantiivide *u*-d liiteks, vaid türevokaaliks, nii et muidugi tuleb siis nende ja vastavate verbide vahelkorda – nagu lekseemidel *jooks* : *jooksu* ja *joosta* : *jooksen* – tõlgendada sünkrooniliselt korrelatsioonisuhtena ehk teisiti kui soome keele puhul, kus on tuletussuhe ilmne. Reet Kasik (1996: 94–95) küll möönab, et *u*-tuletiste sünkrooniline analüüs tekitab probleeme, kuid esitab tuletiste hulgas ka lõpukaolised *jooks*-, *käsk*-, *leid*-tüüpi sõnad. Minu arvates on selline lahendus kasulik vähemalt siis, kui soome *U*- ja *O*-tuletiste eesti vasteid käsitletakse kontrastiivselt, näiteks keeleõppe puhul (vt ka Kasik 1989: 83).

7. Lõpetuseks

Soome ja eesti tuletussuhetega seondub olulisi muutemorfoloogilisi erinevusi, nagu tõestab osa eespool käsitletud juhtudest. Nii ongi tähtis aru saada, et ei soomlasest eesti keele õppija ega eestlasest soome keele õppija ei saa tavaliselt tunduvate tuletiste käänamisel-pööramisel sugugi mitte alati oma emakeelele tugineda, mis tuleneb tegelikult sellest, et sufiksiallomorfid ei kattu. Näiteks soome *tAr*-tuletised on kahetüvelised ja türevokaal on *e*: *laulaja/tar* : *laulaja/ttare/n* : *laulaja/tar/ta*. Eesti keeles on aga vastav tuletustüüp ühetüveline ja türevokaal on *i*: *laulja/tar* : *laulja/tari* : *laulja/tari* (vorm *laulja/tare* on mitmuse partitiiv!). Ka ei ole eesti liide astmevahelduslik. Samuti on ühetüvelised ja astmevaheldusetud eesti *kas*-tuletised ning tuletusliite *s* tuleb esile ainult nominatiivis, nt *muna/kas* : *muna/ka* : *muna/ka/t*, *innu/kas* : *innu/ka* : *innu/ka/t*, vrd soome *muna/kas* 'omlett' : *muna/kkaa/n* : *muna/kas/ta*, *inno/kas* : *inno/kkaa/n* : *inno/kas/ta*. Verbiderivatsiooni puhul on muu hulgas märgatavaid erinevusi soome alati kahetüveliste *ne*- ja *itse*-tuletustüüpide eesti vastete pööramises. Eesti keeles on üldistunud ühetüveline paradigma ja tuletusliide on alati *-ne*- ja *-tse*-: *suure/ne/da* : *suure/ne/b* : *suure/ne/gu*, *vali/tse/da* : *vali/tse/b* : *vali/tse/gu*, vrd soome *suureta* : *suure/ne/e* : *suure/t/koon*, *vallita* : *vall/itse/e* : *valli/t/koon*.

Artiklis vaadeldud soome ja eesti tuletustüüpide suhetega seotud erijoonetele on lähisugulaskeelte sõnavara õppimisel ja kasutamisel oluline tähelepanu pöörata. Peale ühiste joonte leidub soome ja eesti derivatsioonisüsteemis ka rohkesti lahknevusi ning morfoloogianähtuste võrdlemine kinnitab, et sõnatuletuses on erinevusi suhteliselt rohkem kui sõnamuutmises ning noomenituletuses rohkem kui verbituletuses.

Kirjandus

- EKG = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995.** Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Hakulinen, Lauri 1948.** Sanahistoriallista opetusainesta. – Virittäjä 52, 205–215.
- Hakulinen, Lauri 1979.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- ISK = Hakulinen, Auli, Maria Vilkkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004.** Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Erkki 1961.** Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Terho 1983.** Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä 87/3, 349–383.
- Kasik, Reet 1989.** Eestin ja suomen verbinjohto. – Sananjalka 31. Turku: Suomen Kielen Seura, 81–92.
- Kasik, Reet 1992.** Viron ja suomen sananjohdon vertailua. – Helena Sulkala, Heli Laanekask (toim.). Viron kielen päivä 6.5.1992. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 35. Oulu: Oulun yliopisto, 25–33.
- Kasik, Reet 1996.** Eesti keele sõnatuletus. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet 1998.** Viron *line*-suffiksilliset tekijännimet. – Riho Grünthal, Johanna Laakso (toim.). Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.V.1998. Suomalais-Ugri-laisen Seuran toimituksia 228. Helsinki: Suomalais-Ugri-laisen Seura, 218–223.
- Lehtinen, Tapani 2007.** Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaisuomeen. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Remes, Hannu 2006.** Kollektiivisten ja paikkaa ilmaisevien johdostyyppien suhteista suomessa ja virossa. – Annekatrin Kaivapalu, Külvi Pruuli (toim.). Lähivertailuja 17. Jyväskylä Studies in Humanities 53. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 231–240.
- Remes, Hannu 2009.** Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivutus-morfologiaa. Acta Universitas Ouluensis, B Humaniora 90. Oulu: Oulun yliopisto.
- Remes, Hannu 2011.** Käänteinen astevaihtelu ja paradigmojen restrukturoituminen – suomen ja viron taivutussuhteiden tarkastelua. – Emakeele Seltsi aastaraamat 56. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 172–185.

- Rintala, Päivi 1986.** Suomen ja viron johto-opillisten erojen syistä. – Päivi Rintala, Jüri Valge (toim.). Lähivertailuja 2. Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Turussa 10.–11.5.1986. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 31. Turku: Turun yliopisto, 44–68.
- Rätsep, Huno 2002.** Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa.
- Simon, Valéria 2007.** Johto-opin (sivu)rooli kielenopetuksessa. – Márta Csepregi, Virpi Masonen (toim.). Grammatika és kontextus, új szempontok az uráli nyelvek kutatásában. Urálistikai Tanulmányok 17. Budapest: ELTE Finnugor Tanszék, 295–301.
- Vare, Silvi 1981.** Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus.
- Vesikansa, Jouko 1978.** Nykysuomen oppaita 2: Johdokset. Porvoo: WSOY.

Soome laensõnade muutmine eesti keeles

Ilmunud: Soome laensõnade muutmine eesti keeles. – Udo Uiho (tõlk.). Keel ja Kirjandus 1990/11, 666–669.

Eesti kirjakeelde on sajandite jooksul, juba selle algusaegadest saadik, laenatud soome sõnu. Eriti agaralt ja teadlikult on seda tehtud 19. sajandi viimastel kümnenditel ja iseäranis käesoleval sajandil. Soome laenudel on olnud täita tähtis koht eesti kirjakeele sõnavara kujundamisel selliseks, nagu ta on praegu.

Eesti keeles kodunenud soome laene on umbes 800. Neist suurem jagu on tuletised, mille tüved on võinud eesti keeles olemas olla juba varem. On ka laene, millel leidub vaste eesti murdeis. Soomest laenatud uusi tüvesid leidub kõigest 90 ringis, nt noomenid *aare*, *harras*, *mehu*, *tehas* ja *vaist* ning verbitüved *anasta*-, *haihtu*-, *ründa*- ja *säili*-. (Rätsep 1983: 547) Keeleuundaja Johannes Aaviku ettepanekul käibeletunud soome laene on umbes 320 ehk 40% soome laenude koguhulgast (Rätsep 1981: 295–296). Aavik (1912: 10) ise põhjendas oma artiklis „Soome sõnad Eesti kirjakeeles“ ohtrat soome keelest laenamist järgmiselt: „Meie lahetaguse sugurahva keel on meie omale õige lähedal. Nad on üksteisele ütlemata lähedal, nii põhjussõnastiku ja grammatika kui ka üldise iseloomu ja vaimu poolest, hoolimata lahkuminekutest lugematutes üksikasjus, mis tuhandeaastane lahusolek ja eri mõjude all edenedmine on kaasa toonud. [...] Teiseks on Soome keel end puhtamas ja algupärasemas kujus alal hoidnud ja kolmandaks, ta on enam välja haritud.“

Nii nagu Aavik, on enamik inimesi, kes on soome keelest eesti keelde sõnu toonud, lingvistilise haridusega. Sellespärast on soome laenudele iseloomulik, et nad on kohe eesti keelde laenates sobitatud keele struktuuriga, nii et nad pole läbinud võõrsõna staadiumi. (Rätsep 1976: 213–214) Näiteks soome sõna *jäykkä* laenuvastes *jäik* : *jäiga* on soome diftong asendatud eesti keele fonotaktikale iseloomuliku *äi*-ga, nominatiiv on kujundatud lõpukaoliseks ning muuttüves kaotatud vokaalharmonia. Samuti on laenudes järgsilpide *o* asendatud *u*-ga (*ero* → *eru*) ning järgsilpide pikad vokaalid ja geminaadid lühendatud juhtudel nagu *alkeellinen* → *algeline*. Mõnikord on laensõna siiski

jäänud eesti keele fonotaktika reeglitega vastavusse viimata, nagu tõendab verb *haihtuma*.

Soome laenude sobitamine eesti keelde on mõnel juhul tähendanud sedagi, et sõnu on paigutatud laensõnadele muidu suletud muutmistüüpi-desse, nt *jäse* : *jäseme* (Ø : *me*), *soodus* : *soodsa* (*us* : *sa*), *kime* : *kimeda* (Ø : *da*) ja laadivahelduslikud *ind* : *innu*, *taig* : *taia*, *ahas* : *ahta*, *harras* : *harda*. Sõna-des *ahas* ja *harras* esinev tugevnev astmevaheldus pole laensõnades üldiselt võimalik. (Kross 1984: 21–27)

Eesti keeles omaksvõetud soome laensõna muutmist võib sageli pidada keelte fonoloogiliste ja morfoloogiliste suhete seisukohalt ootuspäraseks, st sõna asetub soome sõnale vastavasse eesti muutmistüüpi. Seejuures ei tähenda vastavus mõistagi üksikasjadeni ühtivat sõnamuutmist, vaid on loomult diakrooniline; selles kajastuvad keelte eraldiarengust johtuvad, enamasti reeglipärased häälikulised ja osalt ka vormilised erinevused. Nt sm *alkeel-linen* ja ee *algeline* on mõlemad kahetüvelised (mh partitiiv on konsonant-tüveline *alkeellis//ta* – *algelis/t*), vokaaltüve lõppvokaal on *e* ja mitmuse partitiivid on lähedase kujuga (*alkeellisia* – *algelisi*). Samuti järgib soome originaali *seikka* käänamist eesti *seik*, mille paradigmas on laenates säilita-tud astmevaheldus ja tüvevokaal (gen *seiga*, vrd sm *seikan*) ja mille mitmuse partitiiv on ootuspäraselt *seiku* (vrd sm *seikkoja*). Sõnamuutmise vastavus pole noomeneil ega verbidel siiski kunagi täielik, sest niihästi vormide valikul kui ka muutmistüpoloogias, mh mitmuse moodustamisel, on keeled suuresti erinevad.

Enamiku soome laenude puhul erineb sõnamuutmine algupärasest nii palju, et normaalsetest vastavussuhetest ei saa juttugi olla. Seesugused juhtu-mid võivad tekitada soomlastele ja eestlastele teineteise keele õppimisel lisa-raskusi. Keskseid seigad, millele tuleks tähelepanu juhtida, on astmevahelduse esinemine või puudumine, tüvesuhted (mh ühe- või kahetüvelisus) ja tüve-vokaali kvaliteet.

Eesti keeles puudub teise ja kolmanda silbi piiril sageli astmevaheldus, mis soome keeles on selles asendis tavaline. Eriti noomenite puhul võib see seik põhjustada selgeid käänamiserinevusi, nagu nähtub laensõnus *erak* ja *ennak* – *erak* : *eraku* : *erakut*, vrd sm *erakko* : *erakon* : *erakkoa*. Samal põhju-sel on astmevahelduseta nt laenverbid *lohutada* : *lohutan*, *minetada* : *mine-tan* ja *soveldada* : *soveldan*, vrd sm *lohduttaa* : *lohdutan*, *menettää* : *menetän*, *soveltaa* : *sovellan*.

Veel rohkem tähelepanu väärivad need juhud, kus astmevahelduslik soome verb on eesti keelde siirdumisel kaotanud astmevahelduse esimese ja teise silbi piiril. Seesugused sõnad jagunevad kahte tähtsamasse rühma. Esimesse kuuluvad niisugused kontraheerunud verbid, mis on eesti keeles I vältes ja milles seetõttu ei saa esineda tugevnevat astmevaheldust, nt *lebada* : *leban*, *tõdeda* : *tõden*, vrd sm *levätä* : *lepään*, *todeta* : *totean*. Keeles varem esinenud *avada* : *avan* ja *lubada* : *luban* taoliste verbide eeskujul kuuluvad *lebada* ja *tõdeda* astmevahelduseta vokaaltüvelisse *valama*-tüüpi. Teise rühma kuuluvad enamasti refleksiivse tähendusega *u*-tuletised: *loobuda* : *loobun*, *pettuda* : *pettun*, *saabuda* : *saabun*, *siirduda* : *siirdun*, vrd sm *luopua* : *luovun*, *pettyä* : *petyn*, *saapua* : *saavun*, *siirtyä* : *siirryn*. Samamoodi pöörduvad loomulikult ka need laenverbid, milles soome *UtU*-sufiks on asendatud *u*-ga, nt *anduda* ja *suhtuda* (sm *antautua*, *suhtautua*). Eesti paradigmades on sisekadu jäänud toimumata sufiksi semantilise tähtsuse tõttu: *pettuma* (sm *pettymään*), *pettunud*; vrd (*petta* :) *petma* (sm *pettämään*), *petnud*.

Teiselt poolt leidub rohkesti niisuguseid sõnu, mis on soome keeles astmevahelduseta, kuid eesti keeles alluvad pika esisilbi tõttu vältevaheldusele. Normaalses nõrgenevas astmevahelduses on nt laenud ³*julm* : ²*julma*, ³*retk* : ²*retke*, ³*turv* : ²*turva* ja tugevnevas astmevahelduses ²*irve* : ³*irve*, ²*vihje* : ³*vihje* ning kontraheerunud verbid ²*hoomata* : ³*hooman*, ²*korvata* : ³*korvan*, ²*matkata* : ³*matkan*, ²*solvata* : ³*solvan*.

Tüvesuhete vaatlus osutab, et tihtipeale tähendab laenamine sõnamuutmise lihtsustamist. On päris tavaline, et soome kahetüvelisele vormisarjale vastab eesti keeles ühetüveline. Niisuguseid sõnamuutmistüüpe moodustavad mh *tu*-karitiivid, nt *tarbetu* : *tarbetu* (sm *tarpeeton* : *tarpeettoman*; eesti keeles on vastav sufiks astmevahelduseta), *tse*-verbituletised, nt *suvat-seda* : *suvatsen* (sm *suvaita* : *suvaitsen*), ja *ne*-verbid, nt *ilmneda* : *ilmneb* (sm *ilmetä* : *ilmenee*; samuti verbid, kus soome sufiks *UtU* või pikendatud vokaal + *ntU* on asendatud *ne*-ga: *esineda*, *muganeda* jne).

Eesti keeles on aegade jooksul kontraheerunud *e*-noomenite ja kontraheerunud verbide paradigmad restruktureeritud, mistõttu neisse rühmisse kuuluvaid soome laene on otstarbekas pidada ühetüvelisteks nagu vastavaid algupäraseid eesti sõnu; nende vokaaltüvi käitub astmevaheldusel teisiti kui soome keeles, nt *taie* : *taide* : *taie/t* ja *rünna/ke* : *ründan* : *rünna/nud* (vrd sm *taide^x* : *taitee/n* : *taidet/ta*, *rynnät/kää* : *ryntää/n* : *rynnän/nyt*).

Soome keele noomenite puhul osutab vähemalt kahesilbilise nominatiivi konsonantlõpp sellele, et paradigma on kahetüveline. Eesti keeles sama reegel ei kehti, vaid näiteks soome keelest laenatud *kAs*-tuletised käänduvad nii, et kõik obliikvakäanded tuginevad vokaaltüvele: *ilmekas* : *ilmeka* : *ilmeka/t*, *innukas* : *innuka* : *innuka/t* (vrd sm *ilmeikäs* : *ilmeikkää/n* : *itmeikäs/tä*, *innokas* : *innokkaa/n* : *innokas/ta*; lisaks puudub eesti tuletistel astmevaheldus).

Paradigmade tüvesuhetes leidub ka vastupidiseid näiteid – juhtumeid, kus soome homogeensele sõnamuutmistüübile vastab eesti keeles tunduvalt kirjum esindus. Soome keeles käänduvad *ele-/el-* ja *ile-/il-*sufiksiga verbid kõik ühtmoodi: paradigma on kahetüveline, ja kui tüves on klusiil, on verb astmevahelduslik, nt *ihailen* : *ihailla*, *käsittelen* : *käsitellä*, *mietiskelen* : *mietiskellä*, *syleilen* : *syleillä*, *viljelen* : *viljellä*, *väittelen* : *väitellä*. Need sõnad, nagu ka paljud teised frekventatiivverbid, on laenatud eesti keelde, kus nad aga jagunevad mh silbistruktuuri ja välte põhjal mitmesse sõnamuutmistüüpi: *ihalen* : *ihaleda* on ühetüveline, normaaljuhul on ühetüvelised ka *käsitlen* : *käsitleda* ja *mötisklen* : *mötiskleda*, kuid kõrgstiilis on võimalik ka kahetüveline pööramine (*käsitelen* : *käsitella*, *mötiskelen* : *mötiskella*). Ühe- ja kahetüveline pööramine on samaväärsed juhtudel nagu *sülelen* : *süleleda* ~ *sülelda* ja *viljelen* : *viljeleda* ~ *viljelda*. Astmevahelduslik *väitlen* : *väidelda* pöördub ainult kahetüveliselt.

Astme- ja tüvevahelduse kõrval on sõnamuutmise seisukohalt oluline ka tüvevokaal. Soome ja eesti keele häälikulisi suhteid mõjutab suuresti mõistagi asjaolu, et eesti keeles võib järgsilpides figureerida ainult neli vokaali – *a*, *e*, *i*, *u*. Vokaalharmoonia puudumine on soome keelest eesti keelde laenates muutnud nt *ä*-tüvelised sõnad *a*-tüvelisteks. Seetõttu mõjutab ka esisilbi vokaalaines kahesilbiliste sõnade puhul käänamist teisiti kui soome *ä*-tüvelistes originaalides, nt *jäik* : *jäiga* : pl. part. *jäiku* nagu laenus *seik* : *seiga* : *seiku* (vrd sm *jäykkä* : *jäykkiä*, aga *seikka* : *seikkoja*, *loikka* : *loikkia*).

Soome *tanner* : *tanteren* : *tannerta* on eesti keelde laenatult muutunud *i*-tüveliseks ja käändub *tanner* (~ *tander*) : *tandri* : *tandrit*, st keeles üpris tavalise (Kross 1984: 21–22), rohkesti mujalt saadud laene sisaldava *number*-tüübi järgi, kus lõpud liituvad alati vokaaltüvele. Soome keele seisukohalt ootusevastaselt käitub ka soome keelest laenatud *tar*-feminiinituletiste tüüp: selle paradigma järgib *seminar*-tüüpi laensõnu, mille tüvevokaal on *i* ning milles konsonanttüvelised vormid puuduvad, nt *näitlejatar* : *näitlejatari* : *näitlejatari* : *näitlejatare* (vrd sm *näyttelijätär* : *näyttelijättären* : *näyttelijätärtä* :

näyttelijättäriä). Võrdlus näitab, et ka astmevahelduslikkuse seisukohalt käituvad eesti ja soome sufiksides erinevalt.

Sufiksiste esinemist reguleerivad seigad võivad omalt poolt soome laene eemaldada nende originaalide muutmiseks. Nt soome *kki*-tuletistele *lemmikki*, *suosikki* vastavad *u*-tüvelised *lemmik* : *lemmiku*, *soosik* : *soosiku*, sest *i*-line käänamine on võimalik üksnes siis, kui kahesilbiline tüvi lõpeb *uk*-ga (*nooruk* : *nooruki*, *lennuk* : *lennuki*). Veidi teistsuguse näite pakuvad substantiivide *olento* ja *uskonto* laenvasted, mida käänatakse *i*-tüvelistena: *olend* : *olendi*, *usund* : *usundi*. Erinevuse peapõhjus on nähtavasti see, et *ntO*-tuletisel puudub eesti kirjakeeles vaste ning on soovitud tuletised mugandada tuntud tuletustüüpi (mitte nt *olend* : **olendu*).

Puhastest soome laensõnadest ei saa kõnelda neil arvukatel juhtudel, kus soome sufiks on laenamisel asendatud teise sufiksiga, nt *laivasto* → *laevastik*, *tuotanto* → *toodang*. Sel juhul võivad paradigmat keeliti väga erineda. Mõnikord võib siiski ette tulla juhuslikku häälikulist kokkulangemist, kuigi sufiksides on tegelikult erinevad, nt *sm* sõna *ylioppilas* (sufiks *lAs*) ja selle laenvaste *üliõpilane* (sufiks *-lane*) ainsuse partitiivis *ylioppilasta* – *üliõpilast*.

Sõnamuutmistüübi erinevusi on laenamisel võinud põhjustada homonüümia vältimine ja isegi esteetilised asjaolud. Selle näiteks sobib soome *ujo*, mis eesti keelde mugandatult omandaks kuju *uju*. See meenutaks aga liialt verbitüve *uju*- ega oleks laenaja Aaviku (1924) meelest kahe *u* tõttu ka ilus. Sõna ongi eesti keelde toodud kujul *uje*, mis *e*-lõpulise esmavärtelise adjektiivina käändub *da*-tüvelisena (gen. *ujeda*, part. *ujedat*), nagu ka soome keelest laenatud *ehe* : *eheda*, *kime* : *kimeda*, (sm *eheä*, *kimeä*) ja sama struktuuriga vanad soome *eA*-adjektiivide vasted.

Kuigi soome laenude hulk pole eesti keele sõnavaras väga suur, on nende seas rohkesti laialt kasutatavat, keele põhisõnavarra tunginud ainek. Ühine sõnavara võib sugulaskeelte õppimist ja kasutamist hõlbustada, aga nagu sõnamuutmisseikade vaatlus osutas, ei käitu ka tuttavaimelised laensõnad keelte lähedusest hoolimata alati ootuspäraselt.

Kirjandus

Aavik, Johannes 1912. Soome sõnad Eesti kirjakeeles. – Eesti Kirjandus 1, 5–30.

Aavik, Johannes 1924. Keeleuuenduse äärmised võimalused. Keelelise Uuenduse Kirjastik nr 36. Tartu: Istandik.

Kross, Kristiina 1984. Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

Rätsep, Huno 1976. Soome laenudest eesti kirjakeeles. – Keel ja Kirjandus 4, 210–216.

Rätsep, Huno 1981. Johannes Aavik ja soome laenud. – Keel ja Kirjandus 5, 289–296.

Rätsep, Huno 1983. Eesti kirjakeele tüvevara päritolu. – Keel ja Kirjandus 10, 539–548.

Pronoomenite kasutusest eesti relatiivlauseis

Ilmunud: Pronominien käytöstä viron relatiivlauseissa. – Hannu Remes (toim.). Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.-11.4.1992. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, kielitieteellisiä tutkimuksia 27. Joensuu: Joensuun yliopisto 1992, 45–52.

Soome ja eesti keeles on relatiivlauseite pronoomenite kasutuses hulk seiku, milles keeled vähemasti ositi teineteisest erinevad ja mis seega võivad õppimise raskeks muuta. Mõlemas keeles on kaks tavalist relatiivpronoomenit: soome keeles *joka* ja *mikä*, eesti keeles *kes* ja *mis*. Ehkki *mikä* ja *mis* on selgesti sama algupära ning eesti pronoomeni *kes* tõlkevasteks on relatiivlauseis *joka*, ei saa nende pronoomenite kasutuse põhjal sugugi esitada vastavust nii, et alati soome *joka* = eesti *kes* ja *mikä* = *mis*. Pronoomenite seesugune seostamine on ometi üsna tavaline, eriti soomlaste seas, kes alustavad eesti keele õpinguid, ja samamoodi tõlgivad eestlased soome keelt rääkides tihti järjekindlalt *mis* pronoomeniga *mikä* ja sõna *kes* pronoomeniga *joka* või soome keele suplettiivse interrogatiivpronoomeniga *kuka* : *kenen*. Eesti *kes* on ju kasutusel ka interrogatiivsena, erinevalt soome pronoomenist *joka*.

Soome kirjakeeles on relatiivpronoomenite *joka* ja *mikä* kasutus üsna kindlaks kujunenud (vt nt Ikola 1986, Itkonen 1988, vrd Pääkkönen 1988, eriti lk 283–289). Pronoomenitest on selgesti tavalisem *joka*, mille korreleediks võib eelkõige olla elusolendit tähistav substantiiv või pronoomen:

- (1) Tuolla on poika, *jonka* näin eilen asemalla. 'Seal on poiss, *keda* nägin eile jaamas.'
- (2) Koira, *joka* haukkuu, on naapurin. 'Koer, *kes* haugub, on naabri oma.'
- (3) Oletteko te, *jotka* tunette hänet paremmin, sama mieltä? 'Kas teie, *kes* teda paremini tunnete, olete sama meelt?'
- (4) Voi sitä, *joka* vastasi väärin ruotsin tunnilla! 'Oh seda, *kes* rootsi keele tunnis valesti vastas!'

Nagu edaspidises täpsemalt ilmneb, on eesti keelega võrreldes huvipakkuv näite 3 laadi juhtum, kus relatiivlause subjektiks oleva pronoomeni korrelaadiks on personaalpronoomen. Soome keeles valitseb relatiivlause subjekti ja predikaadi vahel vaid arvuühildumine (minä, *joka* tunnen; sinä, *joka* tunnet; me, *jotka* tunnemme jne; vrd ee ains ja mitm nominatiiv *kes*) ja korrelaat määrab predikaadi isiku. Juba Adolf Waldemar Jahnsson (1871: 145) pööras oma grammatikas tähelepanu sellele joonele: „Är relativet subjekt, beror predikatsverbets person af korrelatet: *Minä, joka nuorempi olen.*“¹ Pronoomenit *joka* kasutatakse harilikult ka eset või asja tähistavale substantiivile viidates, see on enamasti soovitatavam kui pronoomen *mikä*:

- (5) Nojatuoli, *jonka* ostimme eilen, on mukava. 'Tugitool, *mille* eile ostime, on mugav.'
- (6) Hän opiskelee Lapin yliopistossa, *joka* on Rovaniemellä. 'Ta õpib Lapi ülikoolis, *mis* asub Rovaniemis.'
- (7) Vastasitko kysymykseen, *jonka* hän esitti? 'Kas sa vastasid küsimusele, *mille* ta esitas?'
- (8) Vuodet, *jotka* vietin Berliinissä, olivat kiinnostavia. 'Aastad, *mis* veetsin Berliinis, olid huvitavad.'

Näidetes 5–8 on *joka* loomulikum valik kui *mikä*. Sama lugu on vaieldamatult neil juhtudel, kui puudub korrelaadina käsitatav isikut tähistav pronoomen:

- (9) *Joka* paljon lupaa, se vähän antaa. (Vanasõna) 'Kes palju lubab, see vähe annab.'

Pronoomenit *mikä* kasutatakse näiteks lausele tervikuna viidates:

- (10) Satoi lunta, *minkä* vuoksi keli oli liukas. 'Sadas lund, *mille* tõttu tee oli libe.'
- (11) Hän hävisi mäkikilpailun, *mikä* aiheutti Suomessa suuren pettymyksen. 'Ta kaotas suusahüppevõistluse, *mis* tekitas Soomes suurt pettumust.'

Samuti kasutatakse pronoomenit *mikä*, kui korrelaati laiendab superlatiivis olev sõna (12) ja kui korrelaadiks on superlatiiv (13) või asja tähistav pronoomen (14):

- (12) Se oli suurin kirkko, *minkä* t. *mitä* (harv *jonka*) olen nähnyt. 'See oli kõige suurem kirik, *mida* olen näinud.'

¹ Kui relatiivpronoomen on subjekt, sõltub verbi isik korrelaadist.

(13) Hänen laulunsa oli kauneinta, *mitä* olemme kuulleet. 'Tema laul oli kõige kaunim, *mida* kuulnud oleme.'

(14) Teemme küllä kaiken, *minkä* voimme, jotta hän viihtyisi. 'Teeme kindlasti kõik, *mis* suudame, et ta end hästi tunneks.'

Järgmisest näitest puudub korreelaadina käsitatav asja tähistav pronoomen:

(15) He söivät, *mitä* kaapista löysivät. (= He söivät sen / kaikki, *mitä* kaapista löysivä.) 'Nad sõid, *mida* kapist leidsid. (= Nad sõid selle / kõik ära, *mida* kapist leidsid.)'

Kui korreelaadiks on kohta tähistav sõna, võib *joka* kõrval kasutada pronoomeni *mikä* sisekohakäändeid või *jo-* ja *mi-*tüvedel põhinevaid adverbe.

(16) Saavuimme vihdoin kylään, *johan* t. *mihin* (*jonne* t. *minne*) Reino oli ehtinyt jo edellisenä päivänä. 'Saabusime lõpuks külla, *kuhu* Reino oli jõudnud juba eelmisel päeval.'

Eesti kirjakeele normi kohaselt kasutatakse relatiivpronoomenit *kes*, kui korrelaat on inimest või muud elusolendit tähistav sõna, ning pronoomenit *mis*, kui korrelaat tähistab eset, asja või nähtust (Valgma, Remmel 1970: 109, Palmeos 1972: 59–60):

(17) Poiss, *kes* sealt tuleb, on mu vend.

(18) Ta on nagu orav, *kes* tallab puuris oma ratast.

(19) Sain täna kirja, *mida* olin juba oodanud.

(20) Ta teadis nii palju asju, *millest* meil polnud aimugi.

(21) Teiselt poolt andis see situatsioon hoogu, võimalusi ja impulsse otsinguiks, ilma *milleta* polnuks ka leidmisi.

Huvitav tarind on lauses 21 prepositsiooniline *ilma milleta*, abessiiv, millele soome keeles vastab *jota ilman* ja mitte **ilman jota*, ehkki öeldakse näiteks *ilman paitaa*, *ilman rahaa* 'ilma särgita, ilma rahata' (või *paidatta*, *rahatta*; pronoomeni *joka* paradigmast puudub abessiiv). Soome keeles ei saa relatiivpronoomenile eelneda prepositsioon.

Soome õppijad tahavad sageli pronoomenit *mis* tõlkida liiga trafaretselt sõnaga *mikä* ja selle tagajärjeks võivad olla ebaloomulikud tõlked. Näiteks Reet Kasiku õpikus (1991: 150) esitatud juhtudel

(22) raamatud, *mis* on laual

(23) maja, *mille* ma ostsin

(24) pliiats, *millega* sa kirjutad

võib tõlget kergesti mõjutada soome *mikä* ning tulemuseks on võõrapärased *kirja, mikä on pöydällä, talo, minkä ostin ja kynä, millä kirjoitat*. Seesugustel juhtudel, nagu näidetes 22–24, on eesti keeles *mis* kohustuslik ja soome keele loomulik vaste *joka*.

Eesti murretes ja vanas kirjakeeles ei kasutata pronoomeneid *kes* ja *mis* kaugeltki mitte alati samamoodi kui tänapäeva kirjakeeles (Palmeos 1972: 59–60, Alvre 1977: 19, 23). Näiteks võib *kes* viidata ka elutule, nagu näidetes 25 ja 26:

(25) Ollused, *kellest* taimed on kokku seatud. (C. R. Jakobson)

(26) [---] hakkasime viimaks arutama, et kus on see koht, *kellest* jääks ainult head ja ilusad mälestused, kui siit kord ära lähme [---]. (A. H. Tammsaare)

Samamoodi võib *mis* murretes ja vanemas kirjanduses viidata elusolendit tähistavale korrelaadile:

(27) See mees, *mida* võõras oli, ise maja ei teinud. (Lüganuse)

(28) Ta ise ütles, et temal on kodu kutsikas, *mis* tantsib ja trummi lööb. (O. Luts)

(29) Ka neid [= lapsi], *mis* sul minuga olnd, ei armasta sa öieti, vaid mõtled aina Jussi laste peale, kes on surnuaial. (A. H. Tammsaare)

Tänapäeva eesti keeles teevad üsna selgepiirilised *kes*- ja *mis*-pronoomenite kasutusreeglid võimalikuks selle, et korrelaadina võib esineda ilma determinatiivse laiendita genitiivatribuut, erinevalt soome keelest:

(30) Sisendusjõulise poeetilisusega elab Kerge sisse luuletaja maailma, *kes* oli pettunud toleaege soome ühiskonna ideaalsuses ja kultuurikonjunktuuris [---]. (S. Kiin)

(31) See on inimese arvamus, *kel* pole asjast aimugi. (= See on sellise inimese arvamus, *kel* pole asjast aimugi.) (Tauli 1980: 243)

Soome keelde ei ole korrektne tõlkida *runoilijan maailmaan, joka oli pettynyt ega ihmisen käsitys, jolla ei ole asiasta aavistustakaan*. Eesti keeles on eespool kirjeldatud kasutuse nõudeks mõistagi see, et genitiivatribuudile ja selle peasõnale ei saaks viidata samasugune relatiivpronoomen (vrd nt (30) „[---] luuletaja lugejaskond, kes oli [---]“).

Kui soomlane on ära õppinud eesti pronoomenite *kes* ja *mis* relatiivse kasutuse üldreegli, siis läheb vaja omajagu harjumist seesuguse täiendusega, et *kes*-sõna saab kasutada asutustele, haldusorganitele, organisatsioonidele

jms inimestest moodustatud kollektiividele viidates. Sel juhul tähistab korrelaat elusolendeid, mitte näiteks elutut ehitist.

- (32) See käib siseministeeriumi kohta, *kes* andis vastava määruse. (Vrd See käib siseministeeriumi kohta, *mille* asukoht on kesklinnas.) (Tauli 1980: 42)
- (33) Teater, *kes* praegu mängib Kitzbergi „Libahunti“. (Vrd Teater, *mis* alles sai uue hoone.)

Ka riiginimele võib viidata pronoomeniga *kes*, kui nime kasutatakse metonüümselt:

- (34) Šveits, *kes* on saavutanud kõrge arengutaseme. (Vrd Šveits, *mis* asub Kesk-Euroopas.)

Eesti relatiivlausetes esineb mõnikord soome keelega võrreldes eripärane konstruktsioon, milles pronoomenile *kes* liitub personaalpronoomen: *kes ma*, *kes sa*, *kes me* jne. On juhte, kus personaalpronoomenit võib pidada sõna *kes* lisandiks, mis kordab ja rõhutab korrelaadina esinevat personaalpronoomenit (Riikoja 1972: 102, Mihkla jt 1974: 281):

- (35) Muidugi võib mindki, *kes* ma aastatel 1969–1970 olin KGB poolt Nõukogude vastasena isoleeritud [---]. (T. Kallas)
- (36) Temast, *kes ta* alati oli huvi tundnud maaelu vastu, saigi põllumees. (Noorte Hääl 1964)
- (37) On rõõmustav, et meil, *kes me* evime rikkalikke vapikogusid [---], on lõpuks ometi sellele hinnalisele kultuuri- ja ajaloolisele varasalvele asunud tähelepanu pöörama. (H. Walter)

Seesugusesse personaalpronoomeni apositsioonilisse kasutusse on sageli suhtunud tõrjuvalt ning soovitatud pronoomeni ärajätmist. Piisab kui öelda (35) *mindki*, *kes* *olin*, (36) *temast*, *kes* *oli* ja (37) *meil*, *kes* *evime*, kuna pealause pronoomen viitab isikule, samuti relatiivlause indikatiivis või konditsionaalis olev predikaadi jaatav vormi lõpp (vrd Riikoja 1972: 102, Mihkla jt 1974: 281). Konstruktsioonid nagu *mina*, *kes ma olen*, paistavad olevat üsna levinud, eriti kõnekeeles ning ajakirjanduses, ehkki Lauri Kettunen pidas neid juba 1924. aastal teoses „Lauseliikmed eesti keeles“ (lk 72) kaduvateks, tarbetuteks germanismideks. Ka Johannes Aavik (1936: 87) suhtus neisse tõrjuvalt. Leebemalt on suhtunud Valter Tauli (1980: 247), kes on pidanud täiesti võimalikuks väljendeid *mina kes ma viibisin* ja *sina kes sa meeles pead*, ent nentinud, et selgus relatiivlause tingimata personaalpronoomenit ei nõua.

Mati Ereli (1986: 63) esitab tänapäeva eesti keele kasutust kirjeldava reegli: „Kui relatiivlause kuulub personaalpronoomeni juurde ja relatiivlause sidend on subjekt, siis järgneb viimasele tavaliselt seesama personaalpronoomen.“ Kui relatiivpronoomen ei ole kõrvallause subjekt, siis personaalpronoomenit ei korrata:

(38) Ma nimetasin sind, *kellest* igäüks peab lugu. (Mitte *sind, *kellest sinust*.)

Kirjandusest ja ajalehtedest põimitud näidete põhjal paistab personaalpronoomeni kordus olevat esimeses ja teises isikus selgesti üldisem kui kolmandas isikus. See peegeldab ilmselt, et eestlase keeletajus kipub *kes* olema kolmanda isikuga seotud pronoomen ja teistes isikutes läheb selguse huvides vaja personaalpronoomenit. Just selline kasutus paistab muu hulgas Lehte Rannuti (1981: 31–32) esitatud eri personaalpronoomenite korreelaadikasutust ilmes-tavaist näidetest. Esimesest ja teisest isikust on personaalpronoomeni rõhutat kordus levinud kolmandasse isikusse. Kuigi see konstruktsioon on soome keelele võõras, on rahvakeelest Nivalast talletatud seda meenutav näide *Minäkö! Joka minä hain ja hain* (Pääkkönen 1988: 209), kus on samalaadne personaalpronoomeni kordus.

Konstruktsioonil *kes ma, kes sa* jne leidub eeskju saksa keelest (nagu juba viidatud), kus korreelaadina kasutatud esimese või teise isiku personaalpronoomenile viitav relatiivpronoomen saab enamasti kaaslaseks personaalpronoomeni, millega verb ühildub (Helbig, Buscha 1981: 598):

(39) Wir, *die wir* dir immer geholfen haben, verdienen keine Vorwürfe.

(40) Du, *der du* alles getan hast, verdienst keinen Vorwurf.

(41) Du, *der* alles getan hat, verdienst keinen Vorwurf. (Kui personaalpronoomenit ei korrata, on relatiivlause predikaat ainsuse kolmandas isikus.)

Teietuspronoomenit *Sie* tuleb relatiivlausest alati korrata.

(42) Sie, *die Sie* alles getan haben, verdienen keinen Vorwurf.

Eesti keele seisukohast on huvitav, et Ferdinand Johann Wiedemanni grammatikas (1875: 655) on tähendussetuse ‘ich, der ich älter bin’ saanud näide kujul *mina, kes wanem olne*, st personaalpronoomenit ei korrata, nagu seda ei tehta ka mujal selle grammatika sama tüüpi relatiivkonstruktsioonides.

Eesti keeles esineb relatiivlausest ka järjestikuste pronoomenite juhtumeid, kus relatiivne *kes* on predikatiiv ja personaalpronoomen subjekt, sel

juhul ei ole korreelaadiks personaalpronoomeni (Riikoja 1972: 102, Mihkla jt 1974: 281):

- (43) Sa jäid vaid teatrisõbraks, *kes sa* ka tänini oled. (Sirp ja Vasar 1967)
- (44) Armas narr, *kes sa* seisad troonile kõige lähemal, haridusega on sama lugu nagu pühadusegagi – need on üpris muutlikud asjad [---]. (A. H. Tamm-saare)

Soome keeles ei ole ka neil juhtudel võimalik personaalpronoomeni kasutamine (**hyvä narri, joka sinä seiset*). Sellistesse eestikeelsetesse väljenditesse ei ole grammatika- ja õigekeelsuskirjandus suhtunud niisama kriitiliselt kui kaks korda personaalpronoomenit sisaldavatesse konstruktsioonidesse, ehkki ka siin ilmneb isik jaatavas vormis relatiivlause predikaadist. Relatiivpronoomen *kes* paistab selleski väljendustüübis nõudvat isiku kinnitamiseks seost personaalpronoomeniga ja satub samal ajal relatiivlause süntaktiliselt laiendi positsiooni. Personaalpronoomeni rõhutavat kasutust on ilmselt mõjutanud ka varem käsitletud, selgelt saksapäraseid *kes ma*, *kes sa* tüüpi konstruktsioonid.

Eespool on vaadeldud juhtumeid, kus eesti keele relatiivlauseid lahknevad soomekeelsetest. Erinevus leidub personaalpronoomeni valikus ja eripärase relatiivpronoomeni liituva personaalpronoomeni kasutuses. Samuti on oluline erinevus veel ühes joones, mida selles artiklis ei ole käsitletud, nimelt relatiivpronoomeni käänamises: eesti keeles on mitmuslikule korreelaadile viitav personaalpronoomen sageli ainsuses, mis soome pronoomeni *joka* puhul ei tule kõne allagi, nt *uurijad, kellest me kõnelesime* 'tutkijad, joista puhuimme', *kirjad, millele ma vastasin* 'kirjeet, joihin vastasin' (Valgma, Rimmel 1970: 112, Palmeos 1972: 60–63). Tuleb lisaks märkida, et eesti pronoomenitel *kes* ja *mis* ei ole nominatiivis ja partitiivis eraldi mitmusevormi.

Eestlane peab omakorda soome keelt rääkides tähelepanu pöörama relatiivpronoomeni valikule: *kes* ei ole relatiivsena soome keeles mitte *kuka*, vaid *joka*; *mis* on samuti sageli *joka* ning vaid mõnel juhul *mikä*. Soome keeles on kindlasti vaja kasutada *joka* mitmusevormi mitmuslikule korreelaadile viidates, samuti pronoomeni *mikä* mitmuse nominatiivi ja akusatiivi; muudes käänetes ei ole sellel eraldi mitmusevorme. Lisaks peab eestlane meeles pidama, et konstruktsioonil *kes ma*, *kes sa* puudub vaste soome keeles.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1936.** Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti.
- Alvre, Paul 1977.** Pronoomenite morfoloogiat. Pronoomen *kes*. – Keel ja Kirjandus 1, 18–26.
- Erelt, Mati 1986.** Liitlause eesti keeles. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Helbig, Gerhard, Joachim Buscha 1981.** Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Siebte, unveränderte Auflage. Leipzig: Langenscheidt.
- Ikola, Osmo (toim.) 1986.** Alho Alhoniemi, Osmo Ikola, Päivi Rintala, Leena Tuominen (koost.). Nykysuomen käsikirja. Toinen uudistettu laitos. Espoo: Weilin & Göös.
- Itkonen, Terho 1988.** Kieliopas. Neljäs, tarkistettu painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Jahnnson, Adolf Waldemar 1871.** Finska Språkets Satslära. För läroverkens behof. Helsingfors.
- Kasik, Reet 1991.** Hakkame rääkima! Viron kielen peruskurssi. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 37. Turku: Turun yliopisto.
- Kettunen, Lauri 1924.** Lauseliikmed eesti keeles. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Mihkla jt = Mihkla, Karl, Lehte Rannut, Elli Riikoja, Aino Admann 1974.** Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Tallinn: Valgus.
- Palmeos, Paula 1972.** Eesti keele grammatika II. Morfoloogia. Arv- ja asesõna. Teine trükk. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Pääkkönen, Irmeli 1988.** Relatiivisanan valinta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 481. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rannut, Lehte 1981.** Põimlause eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Riikoja, Elli 1972.** Lihtsat ja keerulist täiendimaalt (I). Pronominaalatribuudi asjus. – Keel ja Kirjandus 2, 95–102.
- Tauli, Valter 1980.** Eesti grammatika II. Lauseõpetus. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen.
- Valgma, Johannes, Nikolai Rimmel 1970.** Eesti keele grammatika: käsiraamat. Teine trükk. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.

UURIMISE JA ÕPETAMISE ERI AJAJÄRKUDEST

Ema või õde? Kuidas suhtuti soome keelde ja soome sõnade laenamisse 19. sajandi Eestis

Artikkel põhineb 12.–14. augustil 2008 Seilis peetud soome-eesti kontrastiivseminari ettekandel.

Oma eesti keele grammatika „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes“ sissejuhatust alustab Eduard Ahrens (1843: 5) väitega, et eesti keel on soome keele tütar. Tema sõnul on soome keel algupärasem ja eesti keel sellest justkui tuletatud. Paljud eesti grammatilised vormid, mis tunduvad reeglipäratud ja mõistatuslikud, on selgitatavad soome keele kaudu ja neid saab tõlgendada korrapärase muutvormi moondunud jäänukitena. Samamoodi saab soome rikkaliku sõnavara põhjal seletada eesti sõnu, mille alussõna eesti keeles ei ole või mille algne tähendus on muutunud ähmaseks. Ta rõhutab, et soome keelt oskamata on võimatu välja selgitada eesti keele põhiolemust ning uurida rahuldavalt selle grammatikat ja sõnavara. Oma grammatika teise trükki on Ahrens (1853: 1) lisanud lause, milles rõhutab, et soome keelt õppimata eesti keelt õpetada ei saa: „Wer das Finnische nicht lernen will, kann das Ehstnische nicht lehren.“

Annan oma artiklis ülevaate arvamustest, mida esitati soome ja eesti keele suhete kohta Eestis 19. sajandil. Kas tuleks soome keelt pidada Ahrensit järgides eesti keele emaks või mõlemat hoopis õdedeks, sama ema tütardeks? Samuti vaatlen, kuidas soome keelde kui eesti sõnavara arendamise allikasse tol ajal suhtuti, see tuli keelesuhetest kirjutades aeg-ajalt ikka esile.

Soome-ugri keelesuguluse idee oli teadusmaailmas juba kinnistunud tänu Philip Johan von Strahlenbergi ning ennekõike János Sajnovicsi, Sámuel Gyar-mathi ja August Ludwig von Schlözeri uurimustele. Turu akadeemia laialdaste teaduslike huvidega professor Henrik Gabriel Porthan hakkas soome-ugri rahvaste ja keelte kohta uusi teadmisi pooldama ja neid edasi andma pärast seda, kui oli külastanud Göttingeni ülikooli, kus von Schlözer töötas, ja tutvunud tema ajalooraamatuga „Allgemeine Nordische Geschichte“, mis sisaldab ka keeleteaduslikke seiku (Itkonen 1961: 7, 141–143). Eestis tekkis huvi keelte

ja nende suhete vastu eriti tänu Johann Heinrich Rosenplänteri 1813. aastal asutatud ajakirjale *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache*. See sisaldas ka artikleid, milles eesti ja soome keelt võrreldi või soome keelt tutvustati. Otto Wilhelm Masingu 1820. aastatel ilmunud *Marahwa Näddala-Leht* käsitles samuti keeleküsimusi, sealhulgas eesti ja soome keele lähedust (Kask 1972: 6).

Soome ja eesti keele seostele pööras tähelepanu ka *Beiträge* toimetaja Rosenplänter ise, kes avaldas juba ajakirja kolmandas numbris aastal 1814 artikli „Ueber die Bildung und Bereicherung der ehstnischen Sprache“. Selles vaatles ta võimalusi, mida saaks kasutada eesti keele, eriti selle sõnavara arendamisel. Esmaseks allikaks pidid olema eesti murded. Tol ajal oli kasutusel kaks kirjakeelt ja Rosenplänter oli seisukohal, et kirjakeeleks peaks jääma levinum Tallinna keel ja Tartu keelt võiks kasutada ainult selle rikastamiseks. Eesti keele teine tollal vähe kasutatud arenguallikas oli soome keel, „kõigi eesti murrete ema“. Parem on laenata oma sugulastelt, hõimult („von dem eigenen Stamme“) kui võõrastest keeltest, kust tuleb abi otsida alles viimases hädas, kui muu abinõu ei rahulda. Kolmandaks eesti keele rikastamise vahendiks pidas Rosenplänter juba olemasolevate eeskujul uute sõnade ja väljendite ja ka liitsõnade moodustamist ning tõlkelaenude ja – parema võimaluse puudumisel – arhaismide ja rahvaluulekeele kasutamist. Niisiis soovitas ta vahendeid, mida ongi hiljem eesti sõnavara täiendamiseks kasutatud. (Rosenplänter 1814: 75–76, Kask 1970: 112–113)

Rosenplänter tundis soome keele vastu nii suurt huvi, et avaldas *Beiträge* järgmises, 1815. aasta numbris katkendeid Johan Strählmani (Strahlmanni) soome keele grammatikast „*Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen*“ (trükiaastaks märgitud 1816). Teose saksakeelsus oli midagi erilist, sest varem olid soome keele kirjeldused olnud ladinakeelsed. Ehkki hiljem hindas Ahrens (1843: 5, 1853: 1) oma grammatika eessõnas 19. sajandi alguse soome keele grammatikaid loetledes Strählmani oma väga puudulikuks ja samal seisukohal oldi ka Soomes (Häkkinen 1994: 106–107), oli sellega Eestis haritlastel tänu saksa keelele lihtne tutvuda. Ilmselt Strählmani grammatikast, kus oli soome keelele väärt rakendatud saksa keele grammatikat, levis Arnold Knüpfferi ja sealt edasi Friedrich Robert Faehlmanni (1844: 11) eesti keele käänamist käsitlevatesse uurimustesse noomenite määratud ja määramata deklinatsiooni idee. Selle üle imestas Elias Lönnrot Eestist saadetud kirjades ja hiljem ka oma habilitatsiooniloengus (Rosenplänter 1815: 87–88,

Lönnrot 1991 [1853]: 82). Samuti kritiseeris seda August Ahlqvist (1856: 20–21) oma teoses „Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta“. Tema arvates oli ladina (!) grammatika meelitanud eesti keele grammatikast kirjutanud mehi speetsiese küsimuses „endastmõistetavalt selge asja puhul keerukate juhistega segadust tekitama“.

Eesti kirjakeele arengu seisukohalt oli oluline 1822. aastal Beiträges avaldatud Adolf Ivar Arwidssoni artikkel „Ueber die ehstnische Orthographie“, milles autor juhtis tähelepanu soome ja eesti keele sugulusele ning kritiseeris teravalt eesti ortograafiat, vana kirjaviisi. Arwidsson (1822: 128) kutsus üles võtma kirjaviisi arendamisel eeskuju soome keelest ning „kirjutama nii, nagu räägitakse“. Ta esitas oma artiklis uue kirjaviisi põhimõtted, ühtlasi olulisel määral mõjutades pikale veninud, isegi tuliseks muutunud arutelu eesti kirjaviisi uuendamise üle. Lisaks juhtis ta kirjutise lõpuosas mõlema keele struktuuri käsitledes tähelepanu sellele, et niisamuti nagu soome keeles, on ka eesti keeles rohkem käändeid kui need kuus, mis on esitatud ladina grammatika eeskujul. (Arwidsson 1822: 124–130)

Soome ja eesti keele seose mõistmine oli Eestis 19. sajandi esimesel poolel teadusuuringute vähesuse ja ebakindlate meetodite tõttu täiesti arusaadavalt varieeruv. Siiski oli keelte lähedusele tähelepanu pööratud juba 18. sajandil ja näiteks August Wilhelm Hupel (1780: 4) oli märkinud oma käsiraamatu „Ehstnische Sprachlehre“ sissejuhatuses, et eesti keel näib olevat soome keele õde: „Die ehstnische Sprache scheint eine Schwester der finnischen zu sein, denn sie hat mit derselben viele Wörter und Regeln gemein.“

Mõte, et soome keel on eesti keele ema, oli aga tugev ning teiste seas oli Rosenplänteriga sarnasel seisukohal ka Heinrich von Jannau. Tema ulatuslik artikkel „Ueber die Grund- und Ursprache der Ehsten“ ilmus 1828. aastal Beiträge 19. vihikus. Jannau jõudis järeldusele, et soomlased, liivlased ja eestlased olid algul üks rahvas. Et soomlased olid algrahvas, on soome keel seega eesti algkeel ja seda on võimalik kasutada eesti keele arendamisel (Jannau 1828: 89, 143, vt ka 13–14). Jannau tõi palju näiteid selle kohta, kui rikas, paindlik ja arenenud on soome keel (lk 149–153), ning rõhutas soome keele – algkeele – uurimise olulisust (lk 204).

Tartu ülikooli esimene eestlasest eesti keele lektor Dietrich Heinrich Jürgenson (ametis 1837–1841) oli meieni säilinud käsikirjalise materjali põhjal otsustades arvamusel, et soome ja eesti keelt tuleb vaadelda kui õdesid, kes on pärit mingist tundmatust algkeelest, ja seega on nad olnud kunagi üks ja sama

keel. Keelte eristumisele on kaasa aidanud soomlaste ja eestlaste eri asuala. Jürgenson oli ka seisukohal, et soome grammatikaga tutvumine pakub ühe võimaluse eesti keelt sügavamalt tundma õppida. (Kingisepp 2003: 104–106)

Rosenpläneri ja Jannau mõtet kasutada eesti keele arendamiseks soome keelt mõjutas see, et soome keel oli juba tollal justkui rohkem valmis kultuuri-keel, mille reegleid saaks rakendada eesti keeles ja kust oleks võimalik hankida puuduvaid sõnu. Näiteks arvas Jannau, et nii mõnestki soome tuletusviisist oleks eesti sõnavara täiendamisel palju abi. Arusaama soome keelest kui eesti keele emast mõjutasid selgelt soome sõnavormide pikkus ja täielikkus võrreldes eesti kulunud vormidega. Ahrens seletas oma grammatikas mitmel pool, et eesti vormid on arenenud soome omadest. Näiteks on tema arvates eesti noomenid tekkinud vastavatest soome noomenitest lühenemise teel ja ta esitas oma raamatus selliste sõnade pika võrdleva loetelu, sealhulgas *huoletoin – hooletu, isäntä – isand, siemen – seeme, laiwa – laew, leipä – leib, suoja – soe, sooja* (Ahrens 1853: 36). Demonstratiivpronoomenis *see sinane* on *sinane* tuletatud soome asesõna *se* essiivist *sinä* (lk 83) ja adverb *kaugele* moodustatud soome sõnast *kauka* 'das Ferne' (lk 113) ning adjektiiv *osaw* soome verbist *osaan* (= *oskama* 'verstehen'; lk 127).

Faehlmann, juhtiv eesti keele uurija 1840. aastatel ja Jürgensoni järglane Tartu ülikooli eesti keele lektori kohal, astus vastu Ahrensi arusaamale, et eesti keel on soome keele tütar ning justkui noorem ja sekundaarne keel. Tema arvates oli läänemeresoome hõimude seas just eestlastel geograafilise asukoha ja kontaktide tõttu kõrgeim kultuuritase ja eesti keel ajaloolise arengu poolest soome keelest eespool, kuid keele arengut oli pidurdanud eesti rahva raske saatus. Faehlmanni sõnul rääkisid eestlased ja soomlased ühte ja sama keelt, selle eri murdeid. Ta kirjutaski Lönnroti Eestis oleku ajal Friedrich Reinhold Kreutzwaldile (24. VIII 1844, Kreutzwald 1976: 93), et külaline teeb Eestis ringkäigu, et tundma õppida kõiki soome keele murdeid. Faehlmanni meelest erinesid soome keel ja Tallinna eesti keel samavõrra kui Tallinna ja Tartu eesti keel. Ta juhtis tähelepanu sellele, et soomlased venitavad sõnavorme vägivaldselt pikaks, lõunaestlased seevastu lühendavad neid liigselt, nii et muutevormid jäävad sageli selgusetuks, aga põhjaestlaste keeles on esteetiliselt ja harmooniliselt mõõdukust. (Faehlmann 1844: 6, Kask 1970: 160–161) Faehlmann suhtus soome keelest laenamisele nagu ka kirjaviisi soomemõju- lisse uuendamisse üsna kriitiliselt. Eestist saadetud kirjades kurtiski Lönnrot, et kirjaviisi küsimuses on Faehlmann tagurlik (nt Lönnrot 1990 [1844]: 232).

On jõutud järeldusele (Alenius 1996: 43–48, vt ka Künnap 2001: 84–89), et suurel osal Eesti elanikkonnast pidi 19. sajandi algul olema Soomest vähemalt mingi, kuigi pealiskaudne ega mitte sugugi mitmekülgne ettekujutus. Eriti Tallinnal ja Kirde-Eestil olid Soomega siiski pidevad ja üsna elavad sidemed. Masingu Marahwa Näddala-Leht avaldas 1820. aastatel Soome kohta mõne uudise ja muu artikli ning selles lehes esitati – esimest korda eesti keeles – eesti-soome keelesugulus üldtuntud tõsiasjana (Kask 1970: 133). Rahvapärimusest ja keelest huvitunud haritlased said soome keelega tutvuda Kristfrid Gananderi „Mythologia Fennica“ kaudu, mille Kristjan Jaak Peterson tõlkis rootsi keelest saksa keelde, kohandas Eesti jaoks ning mis avaldati 1822. aastal Beiträge 14. köites. See sisaldab rohkesti soomekeelseid rahvalaule koos saksa tõlkega.

Samuti tuleb mainida, et 1802. aastal taasavatud Tartu ülikoolis õppis ka soomlasi ning ülikooli juurde loodi eesti ja soome keele lektoraat, ehkki varsti pärast seda, kui Soomes vahetus Rootsi võim Vene võimuga ja nn Vana-Soome liideti autonoomse Soome suurvürstiriigiga, muudeti see ainult eesti keele lektoraadiks (Viitso 2003: 281–282). Haritlaste isiklikud kontaktid olid sajandi alguskümnenditel siiski napid, ja kui neid oligi, siis enamasti kirja teel, näiteks Rosenpläneri ja Arwidssoni vahel. Seega jäi soome ja eesti keele suguluse olemuse ja keelte seoste mõistmine ebamääraseks ning enamasti tõsteti soome keelt esile ja peeti eesti keelt teisejärguliseks.

1838. aastal asutatud Õpetatud Eesti Seltsi Soome-huvi, Lönnroti uurimisreis Eestisse 1844. aastal ja Ahlqvisti Eesti reis kümme aastat hiljem tõid kahe maa suhete arengus selgemalt esile isiklikud kontaktid ja ühtlasi said selgemaks ka keelte seosed. Eesti rahvusliku ärkamise ajal külastas Eestit kaks korda ja tutvus eesti haritlastega silmapaistev rahvuslane Yrjö Koskinen. Teisel reisil 1867. aastal käis koos temaga Eestis Julius Krohn, kes hiljem kirjutas esimese soomekeelse eesti keele grammatika. Jannseneid külastades innustas ta soome keelest huvitunud tütar Lydiat seda visalt õppima, ehkki korralikke abivahendeid veel ei olnud. Lydia kurtiski oma kirjas Kreutzwaldile 1868. aasta märtsis, et „pikalt, väga pikalt astuvad varbad tundmata teedel, kus kedagi juhti ees ei ole, samm-sammult edasi“ (Undla-Pöldmäe 1981: 132–133).

Pärast reisi Lydia Koidulale saadetud prantsuskeelses kirjas kritiseeris Koskinen – pärast viisakat tänuavaldamist –, et üldiselt on eestlased olnud laisad suhteid looma, samal ajal kui soomlased on neid algatanud ja ootavad nüüd eestlastelt edasisi samme. Tema arvates ei teatud Eestis Soomest mitte

midagi, ei loetud soomekeelseid ajalehti ega käidud Soomes. Isolatsioon hävitas eestlased, sest kõikjal domineeris saksa võim ja vaim. Koskinen ei tahtnud soome-ugri sugulasrahvaste suhtluskeeleks saksa keelt, vaid soome keelt, mida eestlastel tuleks osata, kui nad lähenemist ja mõttevahetust soovivad. (Loorits 1936: 61–63) Koskineni etteheited olid osalt ebaõiglasel, sest eestlastest haritlasi oli endiselt väga vähe ja näiteks ajalehe lugemiseks vajaliku soome keele oskuse omandamise võimalused polnud kiita. Soome keele positsioon oli omal maal sel ajal tunduvalt parem kui eesti keelel Eestis (vt nt Laanekask 2019: 298–299). Koidula ei olnud ju keeleteadlane ja ta soome keele harrastus oli tollastes oludes küll väga erandlik, aga ta soomlastele saadetud kirjad osutavad segakeelsusest hoolimata, et ta oli keelega üsna hästi tutvunud.

Kreutzwald, kes pidas kirjavahetust mitme soomlasega, sealhulgas Yrjö Koskineni, Otto Donneri ja August Ahlqvistiga, kirjutas 1868. aasta märtsis Koidulale, et kahetseb soome keele oskuse puudumist. Ta kurtis, et kirjavahetust tuleb pidada võõrkeeles, kuigi eestlastel ja soomlastel oleks õige suhelda emakeeles. (Kreutzwald 1962: 113–114) Kreutzwald siiski proovis lugeda soome kirjandust. Ta oli eelmisel aastal Donnerile (7. II 1867, Kreutzwald 1959: 357–358) kirjutanud, et tal on raske midagi arvata oma soome keele häälduse kohta, kuigi soome ja eesti keel on samast tüvest võrsunud lähedased sugulased. Aga ta polnud kunagi kuulnud soomlast rääkimas emakeelt. Kreutzwald sai suure pingutusega soomekeelsete tekstide sisust aru, kuid pidi nentima, et palju jääb veel ebaselgeks või ainult oletuseks.

Aja jooksul sai Kreutzwaldist uue kirjaviisi, *soome kirjaviisi* üks peamisi pooldajaid. Aga see, et eesti keele, nii selle õigekirjutuse kui ka sõnavara arendamise puhul oli üha rohkem juttu soome keele rollist, äratas eestlaste seas ka ägedat ja pilkavatki vastuseisu, mida tõestab näiteks 1857.–1859. aastal saksa-meelses Tallorahwa Postimehes toimunud poleemiline arutelu. Ühes artiklis märgiti, et noorel jumekal tütrele pole põhjust pidada oma vana ema keele arendamisel eeskujuks (Mägiste 1931: 122–123, Kask 1970: 207–210). Perno Postimees (1868: 204) avaldas hoiatuseks „Sõbra kirja“, milles hirmutati eestlasi hävitava ja mõttetü soome mõjuga. Kirja luuletusest õhkub arktilist külma:

*Some-keel, see wiiks meid metsa,
Wiimse Wennerigi otsa,
Wasto külma Lappimaad
Ilma kerra wiimsed raad;*

*Wasto külma jää-merd
Tallinna keel nutaks werd,
Kui ta senna sisse wauks
Nenda ma pealt ärrakauks!*

– –

*Mis see Some keel meil annab?
Kas Ma rohkem wilja kannab;
Kas usk kindlam olla;
Kui se keel saab meile tulla?*

– –

*Ilma Some-keleta,
Woib mailm kül ellada.*

Ferdinand Johann Wiedemannil, kes oli viimane ja teenekaim 19. sajandil Eestis tegutsenud saksa päritolu eesti keele uurija, oli soome keele mõju suhtes kõhklusel. Artiklis „Ueber die neueste Behandlung der Ehstnischen Grammatik“ arvustas ta 1855. aastal Ahrensi eesti keele grammatikat. Ahrensisist erinevalt ei pidanud Wiedemann eesti keelt soome keele tütreks, vaid iseisjaks soome-ugri keeleks ja samal ajal soome lähisugulaskeeleks (Ariste 1973: 40, 42, Laanekask 2008: 80). Samuti ei aktsepteerinud ta Ahrensi liigset soome keele grammatikale toetumist, mis oli hakanud eesti keele kirjeldust ülearu mõjutama. Soome grammatika eeskujuna kasutamine oli tegelikkuks vastuolus: soome kirjakeel oli arenenum ja võrdlemisi väljakujunenud ning ka murdeid oli rohkem uuritud, samal ajal kui eesti kirjakeel alles otsis oma alust ja murrete tundmine oli puudulik. Soome grammatika positiivne mõju seisnes aga selles, et eesti keele grammatika sai vähemalt osaliselt lahti liigsest saksa- ja ladinapärasusest. Wiedemanni enda 1875. aasta grammatika põhines puhtalt eesti keelel ning ta erines teistest 19. sajandi keeleteadlastest selle poolest, et rõhutas sageli eesti ja soome keele grammatika erinevusi. (Wiedemann 1875: I–V, 17–18, Kask 1970: 243, Kasik 1999: 70, 75)

Siiski jäi 19. sajandi teisel poolel soome kirjakeel eesti keele arendamisel eeskujuks. Soome keele positsiooni kindlustasid omakorda juba ilmunud rohke kirjandus, 1850. aastast pärinev ülikooli õppetool ja kõrghariduskeeleks saamine. Tsaar Aleksander II 1863. aasta suvel allkirjastatud määrusega tunnistati soome keel soomekeelset elanikkonda puudutavates küsimustes rootsi keelega võrdseks (vt nt Häkkinen 1994: 54–55, 64–68, Ylikangas 2006: 38, kus seda võrreldakse Eesti olukorraga).

Soome keele tähtsust rõhutas teiste hulgas Carl Robert Jakobson (1866: 206–207) Eesti Postimehe artiklis „Ural-Altai keeleselts“. Ta avaldas arvamust, et soome keelega peaks tutvuma iga haritud eestlane. See oleks õpetlik ja ärataks uusi mõtteid ning aitaks täiendada eesti keele sõnavara. Johann Volde-mar Jannsen (1866: 335) rõhutas omalt poolt Eesti Postimehes soomlastele ja nende keelele toetumise vajalikkust: „Tõssi on ka, et meil saksa- ja wenne-kele kõrwas keige häddasemalt s o m e k e e l t olleks tarwis tunda, mis meie kelega ühhe jure peal seisab.“ Paar aastat hiljem teatas Kreutzwald (21. IV 1868, Kreutzwald 1962: 145–146) Koidulale saadetud kirjas, et soome keel on saanud rootsi keelest sõltumatuks ja sedasama peaks eesti keel püüdma saavutada saksa keele suhtes.

Jakob Hurt, kes asus 1871. aastal tööle Eesti Postimehe toimetuses, oli uue kirjaviisi pooldaja ja ta avaldas samal aastal lisalehe numbrites, mida ise toimetas, üsna pika artikli eesti keele arendamisest ja hooldamisest. Ta ärgitas tõsiselt eesti kirjamehi õppima soome keelt, mida oli hakatud arendama tunduvat varem ja mis oli eesti keelest rikkam. „Õppigu siis Eesti kirjamehed häste Soomekeelt ja saagu nemad Soome keele seadustega täieste tuttavaks, sest wõiwad nemad meie Eestikeelele palju ja hääd tuua. [---] Üleüldse jo ei ole mõistlik laenamine sõnade poolest sugugi keelatud, weel vähem tohime raskeks panna, kui wend wenna käest midagi soowib ja saab.“ Lähedase suguluse tõttu pakuks soome keel eesti kirjakeelele palju abi ja sõnu oleks võimalik laenata vaid väikeste muudatustega. Sõnad *ala-ealine* ehk *ala-igane*, *laevastik* ja *sõnastik* olid juba soome keelest laenatud. (Hurt 1871: 148) Tuletusliite vahetamise tõttu võib Huno Rätsepa järgi (2002: 240) näiteks *stik*-tuletisi nimetada segalaenudeks (Rätsep pakub lk 236 *stik*-tuletiste jaoks liiga hilise laenamisaja). Soome keele mõju kajastus paljudes Eesti Kirjameeste Seltsi otsustes (nt *ää* pooldamine, imperfekt *-sivad*, sõnaalgune *h*). Tiiu Erelt (2002: 53, 55) on tähelepanu juhtinud, et ainult tollase eesti haritlaskonna vähene soome keele oskus päästis eesti keele täielikust soomestamisest.

Soome keele oskuse vajalikkust rõhutas ka kirjanik Ado Reinwald. Julius Mägist (1931: 129–131) sõnul oli ta soome keele õppimise propageerijana innukam kui keegi enne teda ja vaevalt ka pärast teda. Oma ajaleheartiklites, sealhulgas 1871. aastal Perno Postimehes, nõudis ta koolidele soome keele õpikuid (ajalehe toimetaja pidas küll tähtsamaks vene keele õpikut). Reinwaldi arvates oli eesti keele aluspõhjaga võimalik tutvuda ainult soome keele kaudu: „Meie keel ja kirri lähhäb peaaego Soomlastega ühte, sest ta on Soome kele

tüttar; sepärrast ei woi ka kegi ilma Soome keeleta Eesti kele põhjust kätte sada.“ Soome keele õppimine oleks palju loomulikum juba rikkaliku kirjan-duse tõttu ja ühtlasi lihtsam Eesti koolides üldiselt õpitavast saksa keelest, mille oskus jääb igal juhul poolikuks. (Reinwald 1871a: 50, Reinwald 1871b: 130) Ado Reinwald saatis Soome professor Ahlqvistile naiivset hõimuromantikat kiirgavaid kirju. Oma esimeses kirjas 1871. aasta kevadel lootis ta soome ja eesti rahva kokkusulamist, palus muu hulgas hariduslikku abi „tugevamalt vennalt“ ning küsis raamatute ja ajakirjade kohta, mida tellida, kui on soome keele paremini omandanud (Palm 1933: 238–239). Ta kurtis, et eestlastel pole õppimise hõlbustamiseks soome keele õpikut. Ahlqvist saatis vastu eestikeelse kirja, milles pidas kahe rahva teineteisega tutvumist soovitavaks ja nentis, et Soomes on juba mitukümmend eesti keelt oskavat meest. Kuid eestlastele oleks soome keele oskus veelgi olulisem, sest soome keel on samalt emalt saadud omadused paremini säilitanud. Seetõttu saab eesti keeles ähmaseks muutunud seiku seletada soome keele abil. (Palm 1933: 240, Ahlqvist 1982: 181)

Üks esimesi, kes tegelikult proovis eesti keele sõnavara soome keele abil arendada, oli ajakirjanik ja õpetaja Ado Grenzstein. Näiteks kirjutas ta Eesti Postimehes oma üsna pikas artiklis „Uued sõnad“, kuidas soome keele ees-kujul moodustada eesti keele põhjal kunstlikult uusi sõnu. Tema tähelepanu oli äratanud varem 19. sajandil Soomes tehtud sõnaloometöö. Selle poole tuleks püüelda ka Eestis, aga vajaduse korral tuleks toetuda soome keelele ja ainult viimase võimalusena võõrkeeltele. Näiteks esitas ta soome *epä*-algulised liitsõnad, mille eeskuju saab eesti keeles rakendada *eba*-väljendite moodusta-miseks. (Grenzstein 1881a: 73–74) Grenzstein (1881b: 79) rõhutas kirglikult – Koidula poetiseeritud Soome silla kujundit kasutades – samuti soome keele õppimise olulisust:

„Ehitagem Soome silda!“ Nõnda hüüawad huuled wiimasel ajal igal waimus-tatud isamaa pojalt, kes isamaa õnne ja rahwa tõsist kasu taga nõuab. [...] Soome silla ehituseks ja nimetatud püüde kordasaatmiseks on aga pääasi S o o m e k e e l. Kui keel meil nõnda kaugel käes, – mis ju sugugi liig raske ei ole, waid mida lühikese ajaga kergel kombel ära wõib õppida, – kui keel nõnda kaugel käes, siis on meil Eesti ja Soome maa wahel kindel tee jalgade all, kelle pääl edasi tagasi käies s õ b r u s peagi wõib sigeneda.

1884. aastal avaldas Grenzstein „Eesti Sõnaraamatu“, kus on eesti kirjakeelde pakutud umbes 1600 uut sõna. Sõnaraamat sisaldab rohkesti soome laene või

soome keele eeskujul moodustatud sõnu, millest osa oli varem käibel ja osa uusi, Grenzsteini soovitusi. Lisaks saksa vastele on nende puhul mõnikord viidatud soome sõnadele. Näiteid (tänapäevases kirjaviisis) sõnaraamatu soome laenudest, mille hulgas on ka segalaene:

aade (Idee)

alus (Subjekt)

esimees (President, Präses)

esiteleva (vorstellen)

laevastik (Flotte, vrd sm *laivasto*)

lause (Satz, in der Grammatik)

majandus (Wirtschaft; Grenzstein viitab soome sõnale *talous* < *talo* 'maja')

näitleja (Schauspieler) ja *näitlema* (Theater spielen)

olemus (Wesen)

tavaline (gewöhnlich; Grenzsteini märkus: „Soomek. *tawallinen*,

Wirus pruugitaw“)

teade (Wissenschaft, nt *taimeteade*, *tähetead*; < sm *tiede*)

toimekond (Komité < sm *toimikunta*)

toimetaja (Redacteur < sm *toimittaja*) ja *toimetama* (redigieren)

toode (Darbringung, Dargebotenes, sõnast *tooma*, vrd sm *tuote*)

tõdestama (beweisen, vrd sm *todistaa*) ja *tõdestus* (vrd sm *todistus*)

võrrend (Proportion, vrd sm *verranto*)

üliskool (moodustusmalliks sm *yliopisto*)

üliõpilane (Grenzsteini märkus: „Soomes keeli *ylioppilas*“)

Grenzsteini sõnaraamatu grammatikaterminite *tulukäänded* (nüüd *sihikäänded*) ja *olukäänded* ('olemist väljendavad kohakäänded') esiosad pärinevad soome liitsõnadest *tulosijat* ja *olosijat*. Samuti on Grenzstein soome keelele toetunud ka vastupidist tähendust väljendava *eba* puhul – eeskujuks soome *epä* –, näiteks *ebausk*, *ebajumal*, esitades ka niisuguseid sõnu nagu *ebasõber* (= *vaenlane*), millel puudub soome vaste. Soome keelele viitab ka verb *arvustama* (kritisieren), mis tähenduse järgi otsustades ei ole tuletatud eesti sõnast *arv*, vaid selle aluseks on soome *arvostella* 'kritisierima' (< *arvo*). Grenzsteini sõnaraamatu *tehas* (Manufacturfabrik) on otsene laen soome sõnast *tehdas*, mille kirjakeelset tähendust on mõjutanud häälikuliselt lähedane verb *tehdä*. Soome murretes on sõnal *tehdas* olnud ammust ajast hoopis muid tähendusi.

19. sajandi lõpu poole hakkas soome mõju põhirõhk eesti keele õigekirja-probleemidelt üha enam nihkuma sõnade laenamisele. Soome keel oli eesti

uudissõnade heaks allikaks ennekõike seetõttu, et seal olid vastavaid mõisteid tähistavad sõnad juba olemas – seejuures sageli eesti keelele foneetiliselt lähedased. On märkimisväärne, et tihtipeale olid laenatavad sõnad ka laenuandjas endas suhteliselt uued, toodud soome kirjakeelde alles varem 19. sajandil. Laenude hulgas oli tavapärasest rohkem neid, mis tähistavad abstraktseid mõisteid, samal ajal kui teistest keeltest laenatute hulgas olid enamuses konkreetse sisuga sõnad. Sajandi lõpuks oli eesti keeles kasutamiseks soovitatud üle 400 soome laenu, millest tänapäeva eesti keeles on käibel umbes viiskümmend. (Rätsep 2002: 231–233)

Soome sõnu eesti keelde laenates kohandati need eesti keele fonoloogilise ja morfoloogilise süsteemiga ja seetõttu neid tavaliselt võõrana ei tajuta. Kohandamisvahendid olid enamasti lihtsad ja neis peegelduvad keelte ühise vanema sõnavara suhted. Laeni viidi vastavusse eesti muuttüüpide ja tuletussüsteemiga.

- 1) Vokaalharmoonia kaotamine: *algupära, eristama, isekas, sisaldama*.
- 2) Lõpukadu: *sõdur, toimkond, ebamugav*.
- 3) Sisekadu: *näitlema, siirdlane, vangla, käsitlema*.
- 4) Madalduva diftongi asendamine pika keskkõrge vokaaliga: *esimees, moodustama, toode*.
- 5) Järgsilpide pika vokaali ja geminaadi lühendamine: (*suhe* :) *suhte, suhteline* (vrd sm *suhteen, suhteellinen*).
- 6) Eesti muuttüüp: *kuningatar : kuningatari* (aga mitte **kuningatare*, vrd sm gen *kuningattaren*), *usund : usundi* (aga mitte **usundu*, vrd sm *uskonto : uskonnon*).
- 7) Tuletusliite häälikkuju ja vahetamine: *toimkond : toimkonna, loeng : loengu, üliõpilane* (vrd sm *toimikunta, luento, ylioppilas*).

19. sajandi lõpu keeleteadlastest mõjutasid soome keele tundmist ja õpetamist mitmel viisil, ka ülikooli tasandil, Mihkel Veske ja Karl August Hermann. Leipzigi ülikoolis noorgrammatilise keeleteadusliku hariduse saanud Veske käsitles Tartu ülikoolis oma loengutes võrdlevalt soome, liivi ja eesti keele grammatikat ning õpetas soome keelt põhi- ja edasijõudnute kursustel (Kasik 1999: 79). Oma 1879. aastal ilmunud uurimuses „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis“, mis oli esimene eestikeelne keeleteaduslik teos, nentis Veske, et viitab sageli soome keelele, sest soome keel on foneetiliselt vanem ja täielikum kui eesti keel. Eesti sõnad olid varem pikemad ja üldiselt oma

häälikkujult soome keelele lähedal, kuid aja jooksul on need eesti keeles lühenenud. Muutused on olnud kiiremad kui samal ajal soome keeles. Seetõttu peaks iga eesti keele uurija, kes soovib oma tööd korralikult teha, soome keelt oskama. (Mägiste 1931: 137–138)

1880. aastal käis Veske uurimisreisil Soomes ja hakkas huvi tundma eesti ja soome võrdleva häälikuloo vastu. Selleteemaline töö jäi kirjutamata, kuid reisi tulemusena valmis esimene eestlastele mõeldud soome keele õpik „Soomes keele õpetus“, mille osad „Lühike grammatika“ ja „Lugemise harjutused“ ilmusid aastail 1881 ja 1882 – eestlased said niisiis eestikeelse soome grammatika varem kui omakeelse eesti grammatika. Õpiku eessõnas rõhutas Veske (1881: I), et soome keele oskamine on oluline kaubavahetuses, ja märkis, et soome keele, lähisugulaskeele mõistmine ärgitab tundma eesti keele hinge ja ajalugu, õpetab sellest aru saama. Keelte võrdlemine rikastab võrdlejat vaimselt.

Veske järel sai Tartu ülikoolis eesti keele lektoriks samuti Leipzigiis õppinud Hermann, esimese eestikeelse eesti keele grammatika autor. Ülikoolis õpetades käsitles ta peale eesti keele teisigi soome-ugri keeli, sealhulgas soome keelt: on teada, et ta on loenguid pidanud soome keele grammatikast, võrreldes seda eesti ja teiste sugulaskeelte grammatikaga. Hermann polnud nii pädev fennougrist kui Veske. Ta otsis ebateaduslikult eesti keelele sugulasi kaugetest idamaade keeltest, mis tõi kaasa valejäreldotsi. (Kasik 1999: 90) Enne õppejõuametit oli Hermann Eesti Postimehe toimetaja. 1882. aastal tutvustas ta seal Oskar Anders Ferdinand Lönkbohmi eesti-soome sõnaraamatut, mis oli koostatud Ahlqvisti 1869. aastal ilmunud lähisugulaskeelte lugemiku „Suomalainen murteiskirja“ eestikeelsete tekstide põhjal. Hermann (1882: 3) rõhutas oma artiklis eesti keelega samast tüvest võrsunud soome keele oskuse tähtsust:

„Uuem aeg nõuab, et iga haritud Eestlane Soome keelt peab mõistma, ilma kellela keegi oma emakeelt hästi ei või mõista. Ühest kännust on mõlemad, Soome ja Eesti keel välja võsunud, samade juurte päälle rajavad endid mõlemad. Aga aja jooksul on Soome keele käsi paremini käinud kui Eesti keele käsi: Soome keel on rohkem haridust saanud, temas on tähtjas kirjandus walmistatud ja tema kõlab Helsingi universiteedisgi (ülikoolis) professorite õppuse keelena. Soome keeles leiame wäga palju sõnu, nimelt kunstsõnu, mis meil puuduvad. Tarwitab keegi oma kirjatöodes uusi kunstsõnu, siis wõib ta neid warsti Soome keelest wõtta, kus need kõik saadawal ja sagedaste on nad sellesarnased, et neid täieste Eesti sõnadeks peab nimetama [---].“

Hermann nõuab oma kirjutises soome keele abi väga laiaulatuslikku kasutamist ja iseäranis erialasõnavara täiendamisel. Hermann (1882: 4) rõhutas Lönbohmi sõnaraamatu vajalikkust:

„[---] igaüks, kell emakeel armas ja kes emakeeles tööd teeb, peab ilma tingimata Soome keelt uurima ja seda Eesti keelega võrdlema, mis tarwis temale Lönbohmi sõnaraamat häd ja kaunist abi annab. See sõnaraamat ei peaks selle pärast kellegil ärksamal isamaa pojal puuduma.“

Hermann ise tegutses oma põhimõtete järgi ja laenas eesti keelde soome sõnu (muu hulgas *huvi*, *huvitama*). On huvitav, et ta nõudis seoses õigekeelsusküsimustega keeleajalooliselt vanapärasema soome keele arvestamist ja oli seisukohal, et niisugused soome sõnad, millel eesti vasted puuduvad, esindavad ka muistset eesti keelt. Sedaviisi soovitas ta soome laene lihtsalt kui muistseid eesti sõnu, mainimata nende võõrast päritolu. Näiteks pakkus ta oma artiklis „Uuesti elustatavad sõnad“ (Postimees 1893) saksa päritolu *preili* asemele soome *neiti* : *neidin* põhjal sõna *neidi*, sest nõnda olevat peent noort naist eesti keeles nimetatud juba muistsel ajal. (Mägiste 1931: 134–135)

Esimeses eestikeelses eesti keele grammatikas „Eesti keele Grammatik“, mis ilmus 1884. aastal, pani Hermann aluse omakeelsele grammatikaterminoloogiale. Selleski on mõningast soome keele mõju. Näiteks väliskohakäänete nimetused *alaleütlev*, *alalütlev* ja *alaltütlev*, mis esinesid ka Grenzsteini sõnaraamatus, peegeldavad mõtet, et need käändelõpud pärinevad soome-eesti sõnast *ala* (Hermann 1884: 40). Hiljem viitas Hermann Ahlqvistile, kelle sõnul on soome ja eesti väliskohakäänete lõpud lühenenud sõna *ala* algusvokaali kaotanud vormidest (Brambat 1974: 229). Sufiksid on küll mõnikord sõnadest tekkinud (vt nt Hakulinen 1979: 87–89), aga Ahlqvist, nagu osalt mõni teinegi 19. sajandi keeleteadlastest, kasutas niisugust seletusviisi märkimisväärselt sageli. Näiteks 1877. aastal ilmunud raamatus „Suomen kielen rakennus“ esitas ta seletuse, et väliskohakäänete lõpud pärinevad sõna *ala* üldkohakäänetest (lk 106).

19. sajandi lõpus hakkas Soome ja soome keele mõju Eestis suurenema ka laiemalt kui üksnes keeleteadlaste tegevusel (vt nt Eisen 1931: 56–59, Mägiste 1931: 138–146, Andresen 1979: 4–5). Märkimist väärib, et 1881. aastal osales Eesti Kirjameeste Seltsi delegatsioon Soome Kirjanduse Seltsi 50. aastapäeva pidustustel. Eesti üliõpilastel tekkis võimalus Soomes õppida. Nii omandasid nad soome keele ja hakkasid oma kodumaal tutvustama põhjanaabri

kirjandust, millest seni oli lugeda olnud ainult mõni üksik eesti- või saksa-keelne tõlge – algupärandeid ju vähese soome keele oskuse tõttu lugeda ei suudetud. Soome kirjandus sai juurde palju usinaid tõlkijaid ja neisse tõlgetesse, mille arv kasvas 1890. aastatel järsult, hakkas jõudma üha rohkem soome laensõnu, ehkki paljude eluiga jäi lühikeseks.

Sajandi lõpuks oli juba välja kujunenud arusaam, et soome ja eesti keel on „sama ema tütre“, kes on lahku kasvanud, ega peetud enam soome keelt mingisuguseks eesti keele algkeeleks. Siiski oli vaieldamatu, et soome kirjakeelel oli parem staatus, see oli juba välja kujunenud ja sel oli rikkalikum sõnavara, millest võis ikka veel olla abi eesti kirjakeele võrdväärseks kultuurkeeleks kujundamisel.

Üks soome kirjanduse eestindajaid, ajakirjanik ja karskustegelane Jüri Tilk (Yrjö Virola) oli eesti-soome keelesuhete hõimuaate vaimus tihendamise pooldaja. Kuigi ta pidas soome keelt arenenumaks, „peamurdeks“, soovis ta, et kirjakeele arendamiseks ja rikastamiseks võiksid need kaks keelt vastastikku teineteiselt laenata (Tilk 1888: 2). Kuid mõlema keele vastastikune arendamine ei olnud üldsegi võrdväärne, sest eesti keelde ammutati ka 20. sajandil soome keelest märkimisväärses koguses keelematerjali, eriti sõnavara, samal ajal kui soome keelde on võetud väga vähe eesti laene. Hindrik Prants (2008 [1919]: 68), kes on aidanud mitmel moel Eesti ja Soome sidemeid tugevdada ja tõlkinud ka soome kirjandust, märgibki oma raamatus „Soome sild“ 19. sajandi lõpukümnendite aatelite eesmärkide teostumise kohta, et „soomlaste poolt ei ole eesti keelele lignemise püüdeid pea sugugi ilmunud. Mitte kümmet sõnagi pole sinna Eestist laenatud, kuna siin soome laensõnu sadasid on“.

Kirjandus

Ahlqvist, August 1856. Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta. Suomi XV 1855. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1–109.

Ahlqvist, August 1877. Suomen kielen rakennus. Vertaavia kieliopillisia tutkimuksia I. Nominien Synty ja Taivutus. Suomalainen Runo-oppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ahlqvist, August 1982. Kirjeet. Kielimiehen ja kaukomatkailijan viestejä 1845–1889. Maija Hirvonen, Kaisu Lahikainen (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ahrens, Eduard 1843. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval: Heinrich Laakmann.

- Ahrens, Eduard 1853.** Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval: Kluge und Ströhm.
- Alenius, Kari 1996.** Ahkeruus, edistys, ylimielisyys. Virolaisten Suomi-kuva kansallisen heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen (n. 1850–1917). *Studia Historica Septentrionalia* 27. Oulu: Pohjoinen.
- Andresen, Nigol 1979.** Eessõna. – Vaime Kabur, Ene Loddess (koost.). Soome kirjan-dus eesti keeles. Suomen kirjallisuus eestiksi. Tallinn: Eesti NSV Kultuuri-ministeerium, 3–10.
- Ariste, Paul 1973.** Ferdinand Johann Wiedemann. Tallinn: Valgus.
- Arwidsson, Adolf Ivar 1822.** Ueber die ehstnische Orthographie. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache XV, 124–130.
- Beiträge** = Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache I–XX. Pernau 1813–1832.
- Brambat, Benita 1974.** K. A. Hermann eesti sõnavara rikastajana. – Centum. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 9. Tallinn: Valgus, 218–234.
- Eisen, Matthias Johann 1931.** Isiklikke mälestusi Soome-Eesti kultuurilistest kokku-puutumistest 50 aasta eest ja neile järgneval ajal. – Tervitus lahe tagant. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 53–72.
- Erelt, Tiit 2002.** Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Faehlmann, Friedrich Robert 1844.** Ueber die Declination der estnischen Nomina. Dorpat: Heinrich Laakmann.
- Grenzstein, Ado 1881a.** Uued sõnad. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht nr 19, 13. V 1881, 73–74.
- Grenzstein, Ado 1881b.** Karlo Suomalaise Nowellad. (Raamatu tutvustus) – Eesti Postimees ehk Näddalaleht nr 20, 20. V 1881, 79.
- Grenzstein, Ado 1884.** Eesti Sõnaraamat. Tartu: oma trükk ja kirjastus.
- Hakulinen, Lauri 1979.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Hermann, Karl August 1882.** Soome-Eesti keele sõnaraamat. (Raamatu tutvustus) – Eesti Postimees ehk Näddalaleht nr 49, 1. XII 1882, 3–4.
- Hermann, Karl August 1884.** Eesti keele Grammatik. Tartu: Wilhelm Just.
- Hermann, Karl August 1898.** Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani. Jurjev: K. A. Hermann.
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnisches Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.

- Hurt, Jakob 1871.** Kas Eesti keelele uusi sõno tarwis. – Eesti Postimehe lisaleht nr 25, 23. VI 1871, 148.
- Häkkinen, Kaisa 1994.** Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. Helsinki: WSOY.
- Itkonen, Erkki 1961.** Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jakobson, Carl Robert 1866.** Ural-Altai Keleselts. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht nr 26, 29. VI 1866, 205–207.
- Jannau, Heinrich von 1828.** Ueber die Grund- und Ursprache der Ehsten. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache XIX, 1–218.
- Jannsen, Johann Voldemar 1866.** Järelmärkus C. R. Jakobsoni kirjutisele „Mis meil hädast tarwis tähhelepanna“. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht nr 42, 19. X 1866, 33.
- Kasik, Reet 1999.** Johdatus viron kielen tutkimukseen. Castrenianumin toimitteita 55. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost I–II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kask, Arnold 1972.** Eesti keele ajalooline grammatika I. Häälikulugu. Teine trükk. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kingisepp, Valve 2003.** Dietrich Heinrich Jürgenson – esimene eestlasest eesti keele lektor. – 200 aastat eesti keele ülikooliõpet. 1803 eesti ja soome keele lektoraat Tartu Ülikoolis. Juubelikogumik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 25. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 88–126.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1959.** Kirjavahetus IV. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1962.** Kirjavahetus V. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1976.** Kirjavahetus I. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.
- Künnap, Ago 2001.** Suomenlahti yhteystienä. Soome laht ühendusteena. – Karl Pajusalu, Jan Rahman (toim.). Õdagumeresoomõ ütistüseq. Võro Instituudi toimõndusõq 11. Võro, 82–91.
- Laanekask, Heli 2008.** Keskustelu või poleemika: Ahrens ja Wiedemann. – Helle Metslang, Riho Grünthal (toim.). Lähivertailuja 18. Uralica Helsingiensia

1. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugrilainen Seura, 77–94.
- Laanekask, Heli 2019.** Multilingvaalsusest Lydia Koidula kirjades. – Eesti filoloog olla. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 77. Tallinn, 295–317.
- Loorits, Oskar 1936.** Yrjö Koskinens Briefwechsel mit seinen estnischen Freunden. Tartu: K. Mattiesen.
- Lönnrot, Elias 1990.** Valitut teokset 1. Kirjeet. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias 1991 [1853].** Några ord om finskans, estniskans och lappskans inbördes förhållande. – Raija Majamaa (toim.). Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 75–86.
- Mägiste, Julius 1931.** Soome keele osa eesti kirjakeele arenemisel. – Tervitus lahe tagant. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 116–171.
- Palm, August 1933.** Ado Reinwald ja August Ahlqvist. Jooni ärkamisaegseist hõimuhetetest. – Eesti Kirjandus nr 5, 237–245.
- Prants, Hindrik 2008 [1919].** Soome sild. Loomingu Raamatukogu 5. Tallinn: Kultuurileht.
- Reinwald, Ado 1871a.** Ommalt maalt. Willandimaalt. – Perno Postimees ehk Näddalileht nr 6, 10. II 1871, 49–50.
- Reinwald, Ado 1871b.** Soomlased. II. – Perno Postimees ehk Näddalileht nr 16, 21. IV 1871, 129–130.
- Rosenplänter, Johann Heinrich 1814.** Ueber die Bildung und Bereicherung der ehstnischen Sprache. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache III, 53–89.
- Rosenplänter, Johann Heinrich 1815.** Bruchstück aus einer neuen finnischen Grammatik. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache IV, 80–95.
- Rätsep, Huno 2002.** Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa.
- Sõbra kiri.** – Perno Postimees ehk Näddalileht nr 26, 26. VI 1868, 203–205.
- Tilk, Jüri 1888.** Mõni sõna meite kirjakeelest. – Sakala lisaleht nr 16, 27. VIII 1888, 2.
- Undla-Põldmäe, Aino 1981.** Koidulauliku valgel. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Viitso, Tiit-Rein 2003.** Soome keel ja läänemeresoome keelte professor Tartu ülikoolis. – 200 aastat eesti keele ülikooliõpet. 1803 eesti ja soome keele lektorat Tartu Ülikoolis. Juubelikogumik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 25. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 281–305.

- Veske, Mihkel 1881.** Soome keele õpetus. Esimene jagu: Lühikene grammatik. Wiljandi: trükitud F. Feldt'i kulu ja kirjadega.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.
- Ylikangas, Heikki 2006.** Miksi me puhume suomea? – Hiidenkivi 4, 36–38.

Elias Lönnroti mõtteid eesti keelest

Ilmunud: Elias Lönnrotin ajatuksia viron kielestä. – Pirkko Muikku-Werner, Hannu Remes (toim.). VIRSU. Viro ja suomi: kohdekielet kontrastissa. Lähivertailuja 13. Joensuu: Joensuun yliopisto 2003, 185–191.

Elias Lönnrot, üks soome tähelepanuväärsemaid isiksusi, pälvis 2002. aasta kevadel erilise tähelepanu, sest aprillikuu 9. päeval möödus tema sünnist kakssada aastat. Tema paljude teenete hulka võib lugeda ka selle, et ta oli üks varasemaid soome-eesti kultuurisuhete loojaid. Lönnrot süvenes oma uurimuste ja muude tööde tõttu eesti rahvaluulesse ja eesti keelde. Samuti tõlkis ta eesti keelest vabalt mugandades mõningaid rahvavalgustuslikke raamatukesi. Lönnrot oli esimene soomlane, kes sooritas reisi Eestisse keeleteaduslike ja folkloristlike uurimuste tarvis. Mitmes kohas, muu hulgas reisikirjades, esitas ta tähelepanekuid eesti keele kohta, võrreldes seda sageli soome keelega. Vaatlen artiklis tema arusaamu lähemalt.

Huvi eesti keele vastu oli Soomes hakanud pisitasa tärkama 19. sajandi algupoolel. Näiteks Adolf Ivar Arwidsson pidas kirjavahetust Johann Heinrich Rosenplänteriga ning avaldas 1822. aastal tema toimetatud ajakirjas *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache* artikli, milles vaatles eesti ortograafia küsimusi (Kask 1970: 116). *Beiträgesse* kirjutas ka Carl Axel Gottlund. Turust Helsingisse viidud ülikoolis õpetas esimene soome keele lektor Carl Niclas Keckman ka eesti keelt ja 1833/34. õppeaasta sugulaskeelte võrdleva grammatika loengutel käsitles ta eesti, saami ja ungari keele jooni võrdluses soome kirjakeele ja murretega. Eesti keele allikadena kasutas Keckman August Wilhelm Hupeli teost „*Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekt*“ ning *Beiträge* numbraid. (Pääkkönen 1994: 98–100) Matthias Alexander Castréni esimene keeleteaduslik uurimus oli 1839. aastal avaldatud soome, eesti ja saami keele noomenimuutmist käsitlev väitekirj („*De affinitate declinationum in lingua Fennica, Esthonica et Lapponica*“), millega sai ta soome keele ja Skandinaavia muinaskeelte dotsentuuri.

Lönnrot oli innuka soomlusemehe Keckmani sõber. Neid ühendas ka püüdlus soome keele kasutamist suurendada ja keele positsiooni parandada.

Omavahelistes vestlustes olid nad kahtlemata puudutanud ka Eestit ja eesti keelt. Hupeli grammatika oli Lönnrotile tuttav, selle teine trükk (1818) kuulus käsiraamatukogusse, mis oli tal 1841. aastal Ida-Karjala uurimisretkel kaasas. Sellele tuginedes esitas ta artiklis „Bidrag till Finska Språkets Grammatik“, mis ilmus Suomi-sarjas 1841–1842, soome keele passiivi käsitledes lõunaeesti isikulise passiivi vorme. (Lönnrot 1991 [1841–1842]: 147)

Lönnrot tegi ajavahemikus 1828–1844 kokku üksteist kogumis- ja uurimisretke soome murrete ja sugulaskeelte kõnelejate sekka. Tema rännud ulatusid läänest, Pirkanmaalt Vienasse ja Äänisjärve kanti ning põhjast, Utsjoelt, Inarist ja Kuolast Lõuna-Eesti ja Läti piirini. Viimaste retkede peaesmärk oli koguda lähisugulaskeeltest materjali suure soome-rootsi sõnaraamatu jaoks, mille koostamise oli Soome Kirjanduse Selts 1840. aastal Lönnrotile ülesandeks teinud. Tuleb märkida, et tollase üldise arusaama kohaselt olid läänemeresoome eri keelevormid üksteise suhtes pigemini murded kui eri keeled ja Lönnrot lootis sugulaskeeltest leida ainet soome sõnavara arendamiseks. Soome Kirjanduse Selts teatas juba 1841 Õpetatud Eesti Seltsile, et Lönnrot saabub peagi Eestisse suhteid sõlmima ning Eesti rahvaluulet ja keelt uurima. See plaan siiski teise reisi tõttu tollal veel teoks ei saanud, vaid alles aastal 1844. (Anttila 1985: 302)

Lönnrot oli 1830. aastate keskpaigast hakanud muu materjali kõrval koguma mõistatusi. Mahukas kogumik „Suomen Kansan Arwoituksia“ („Soome rahva mõistatusi“) valmis 1843. aasta lõpul. Samal aastal oli ta plaanitud reisi huvides hakanud põhjalikumalt süüvima eesti keelde. Oma õpperaamatust, Hupeli grammatikast ning mõnest Beiträge vihikust noppis ta mõistatuste kogusse lisaks 135 eesti mõistatust, mis ühel poolelt pidid olema võrdlusmaterjaliks ning teisalt pakkuma keelenäiteid lugejale, „kel ei ole võimalust näha eesti keelt teistes raamatutes“ (Lönnrot 1991 [1844]: 393). Eesti mõistatused olid varustatud tõlgetega. (Hautala 1954: 126–127, Anttila 1985: 300)

Eestisse, oma viimaseks jäänud uurimisreisile suundus Lönnrot 1844. aasta juunis (reisi kohta vt mh Anttila 1985: 302–305, Niit 1986). Ta tahtis parandada oma keeleoskust ja koguda ainet sõnaraamatu jaoks ning lisaks sellele tutvuda kahe eesti peamurde erinevustega. Nagu kirjavahetusest nähtub (nt kiri Johan Vilhelm Snellmanile 13. VIII 1844), kavandas ta ka soome, eesti, saami ja tšuudi (vepsa) võrdlevat grammatikat ning lootis, et jõuab reisel koguda selle jaoks piisavalt eesti materjali.

Suurema osa umbes poole aasta pikkusest Eestis veedetud ajast viibis Lõnnrot Tartus. Ta elas seal ülikooli joonistusõpetaja August Matthias von Hageni juures, ent oluliseks sai tutvus Friedrich Robert Faehlmanniga (vt nt Suits 1931). Paljude töökohustuste ja auametitega koormatud Faehlmann õpetas Lõnnrotile eesti keelt ja arutas temaga eesti keele küsimusi, näiteks kahe kirjakeele olukorda ja ortograafiaprobleeme, samuti võttis ta kaasa Õpetatud Eesti Seltsi koosolekutele. Augusti lõpus peetud seltsi üritusel esines ka Lõnnrot ning vaatles võrdlevalt eesti ja soome deklinatsiooni ja konjugatsiooni ning ta valiti seltsi auliikmeks (Suits 1931: 177).

Tartust tegi Lõnnrot peaaegu seitsme nädala pikkuseks veninud uurimisretke Lõuna-Eestisse. Ta käis Läti piirini välja ja külastas põgusalt Võrus Friedrich Reinhold Kreutzwaldi. Sellest reisist on olemas kaasaegse tunnistus Lõnnroti keeleoskuse kohta: Rõuge pastor Carl Reinthal kandis kohtumise järel kirikuraamatusse, et soome külaline oli silmapaistva keeleandega ning oskas eesti keelt nii hästi, et tundis selle peenemaidki varjundeid (Kuningas 1977: 239–240).

Uurimused ja Õpetatud Eesti Seltsi sõnakogude kopeerimine võtsid Lõnnrotilt nii palju aega, et Soome tagasi sai ta minna alles detsembri keskel. Talve tulek takistas minekut üle Soome lahe ning tagasi pidi ta minema Ingeri ja Viiburi kaudu – peamiselt jalgsi. Helsingisse saabus ta alles 1845. aasta jaanuari lõpus.

Eesti reisi ajal oli Lõnnrot tihedas kirjavahetuses sõprade ja tuttavatega, kirjade väljavõtteid avaldati ka lehtedes, muu hulgas ajalehes Saima. Ta andis teada (kiri Carl Henrik Ståhlbergile 24. VIII 1844) diskussioonist, mida peeti Eestis soome ja eesti keele suguluse üle. Eduard Ahrens, kelle soome eeskujul põhinev grammatika oli ilmunud reisile eelnunud aastal ja kellega Lõnnrot oli kohtunud varsti pärast Eestisse saabumist, oli leidnud, et eesti keel on soome keele tütar (Kask 1970: 169). Lõnnroti sõber Faehlmann, kes ka muidu soome keelele toetumisse tõrjuvalt suhtus, oli täiesti teisel arvamusel ja pidas keelte erinevusi nii väikeseks, et soome ja põhjaeesti keel, nagu ka põhja- ja lõunaeesti keel võiksid pigem olla sama keele murded (Kask 1970: 160–161). Lõnnroti meelest olidki soome ja eesti keel pigemini sõsarkeeled. Ta tahtis valida kahest halvast väiksema, parem juba „rikutud õe kui rikutud lapse“ – rikkumises olid süüdi sakslased. Seevastu ei suhtunud ta tõsiselt sellesse väitesse, et liivi keel, mida ta pidas „eesti keele suuresti mandunud murdeks“, võiks olla kõigi soome keelte ema.

Midagi seesugust oli väitnud teiste hulgas Heinrich von Jannau Beiträges (Ahlqvist 1856: 17).

Paaris reisikirjas esitas Lönnrot loetelu eesti keele eripärastest joontest soome keelega võrrelduna (kirjad Ståhlbergile 24. VIII 1844 ja Frans Johan Rabbele 27. VIII 1844). Sellisteks joonteks olid vokaalharmoonia ja possessiivsufiksiste puudumine, ainult kolmanda isiku sufikseist on jälgi mõnes adverbis. Soome vokaallõpuliselle nominatiivile vastab Eestis sagedasti konsonantlõpuline vorm (Lönnrot ei rääkinud lõpukaost, vaid pidas eesti keele esinemust algupärasemaks) ja samalaadne vahe esineb paljudes teisteski käänetes. Samuti on keeles tavaline nähtus sisekadu. Lönnroti meelest tuli vormide lühemus ja eelkõige ühesilbiliste sõnade rohkus eesti keelele uue meetrilise luule seisukohalt kasuks. Lisaks nentis ta, et eesti keelest puuduvad komitatiiv, instruktiiv, prolatiiv ja essiiv, ent esineb *rinnani-*, *pólveni*-tüüpi terminatiiv ning *ga*-lõpuline kääne, mis enam-vähem vastab soome komitatiivile (vt ka Lönnroti seisukohavõttu Bidrag-artiklis, Lönnrot 1991 [1841–1842]: 136). Ta juhtis tähelepanu ka asjaolule, et eesti noomenitel on üldiselt kaks mitmust, välja arvatud nominatiivis, millest teisel sarjal on tema meelest erinev kollektiivne tähendus. Verbivorme on eesti keeles tunduvalt vähem kui soome keeles, kuna keelest puudub refleksiivne muutmine ning kõneviisidest pole potentsiaali ja optatiivi. Lönnrot ei pidanud eesti *kiitku*-tüüpi vormi mitte soome optatiivide (rogatiivide, vt Lönnrot 1991 [1854]: 222) *kiittäköön/kiitäkööt* vasteks, vaid imperatiivide *kiittäkään/kiittäkää*t vasteks. Lisaks on infinitiivide käändevalik ja verbide derivatsioon eesti keeles vaesem kui soome keeles. Eesti keeles esineb adjektiivi käändumatust substantiivi ees ja perfekti partitsiip on alati muutumatu. Lönnrot märkas sedagi, et soome sünteetilisele väljendusele vastab eesti keeles sageli analüütiline.

Pikaks veninud reisil, mis suundus Tartust lõuna poole, tegi Lönnrot tähelepaneku (kiri Rabbele 14. X 1844), et lõunaeeesti noomenite ja verbide muutevormid on soome keelega sarnasemad kui põhjaeeesti omad, ehkki vastupidist vahekorda olnuks geograafilistel põhjustel kergem mõista. Ka maastiku poolest meenutas Lõuna-Eesti Soomet rohkem kui Tartu ja Tallinna vaheline ala.

Ehkki põhjalik tutvumine eesti keelega, uurimistöö ja koostöö eestlastega sujus Lönnrotil Tartus enamasti hästi, on ta Soome kirjutatud kirjades esitanud ka kriitikat (Lönnrot 1990 [1844]: 232):

„Õpetatud seltsi esimehe doktor Faehlmanniga ja teistegagi on mul alailma olnud tühja tegemist ja soome keele kirjutuslaadi (Orthografia) kaitsmist. (Nemad) leiavad selle täiesti kõlbmatu olevat ja arvavad Eesti kirjutuslaadi palju paremini ka soome keelele sobivat, seega tõestades vana sõna palgist omas ja pinnust teise silmas.“

Ta tõi lisaks näiteid selle kohta, missugune paistaks soome keel eesti vana kirjaviisi järgi kirjutatult. Ehkki juba Arwidsson oli Beiträges teinud ettepaneku uuendada eesti kirjaviisi ja võtta eeskujuks soome keel ning Ahrens oli oma grammatikas aastal 1843 olnud samal arvamusel, jäi näiteks Faehlmann (Kask 1970: 165–166) vana ortograafia juurde, mis põhjustas kahe teineteist muidu kõrgelt hindava keelemehe vaidlusi (Suits 1931: 179). Eesti olukorra muutis veel segasemaks kahe kirjakeele kasutus. Lönnrot tahtis õigekirjaküsimust käsitleda Õpetatud Eesti Seltsis. See ilmselt ka õnnestus, sest seltsi arhiivis on olemas neljaleheküljeline käsikiri „Etwas über die Finnsche Orthographie“. (Lönnrot 1990 [1844]: 233, Majamaa 1990: 527)

Nagu eespool mainitud, oli Lönnroti Eesti reisi eesmärgiks sõnavaraga tutvumine. Praktilise keeleoskuse parandamise kõrval täiendas ta sõnavaramaterjali Õpetatud Eesti Seltsi kogusid kopeerides. Novembris J. V. Snellmanile saadetud kirjas (1. XI 1844, Lönnrot 1902: 160, Lönnrot 1991 [1844]: 380, Majamaa 1991: 548), mis avaldati suures osas ajalehes Saima, rõhutas Lönnrot eesti sõnavara tundmise tähtsust:

„Eesti keele sõnavara näib andvat meie emakeelele, soome keelele, kauni-kesti lisa, ja eesti keele lähem tundmine on pealegi kogunisti hädavajalik soome keele sõnaraamatut kirjutades, osalt sõna algse tähenduse leidmise jaoks, osalt seetõttu, et eesti keelest võib saada õige mitu algupärast sõna, mille vastu soome keel võiks aja jooksul vahetada terve hulga äraväntsutatud rootsipäraseid sõnu. Mitme asjaolu põhjal julgeksin otsustada, et eesti keel oli muistsetel aegadel arenenum keel kui soome keel.“

Saksa keele mõju siiski peatas eesti keele algupärase arengu ja keel hakkas mугanema saksa keele järgi. Soome keele areng oli sügavamast võõrmõjust pääsenud, kuna kirjakeelele aluse panijad olid olnud sünnipärase soomlased. Lisaselgitust vajaks see, kuidas mõjutas tutvumine eesti keelega Lönnroti suurt soome-rootsi sõnaraamatut, mis ilmus küll palju hiljem, aastatel 1866–1880.

Lönnrot nimetati Castréni järel 1853. aasta oktoobris soome keele professoriks. Järgmise aasta veebruaris pidas ta habilitatsiooniloengu, milles vaatlus soome, eesti ja saami keele omavahelisi suhteid („Några ord om finskans, estniskans och lapsskans inbördes förhållande“, Lönnrot 1991 [1853]: 75–86), võrreldes seega samu keeli, mida omal ajal Castrén oma väitekirjas. Lönnroti sõnul võiks soome keelt ja selle sugulaskeeli nimetada pigem sküüdi kui näiteks altai, uurali-altai või soome-tatari keelteks. Läänemeresoome keeled ja saami keel kuuluvad harusse, mille keeli rääkisid Julius Klaprothi liigituse järgi germaniseerunud soomlased. Lönnrot nendib, et soome ja eesti keel on üksteisele lähedal, saami seevastu kaugem, mis viitab, et see on ühisest algkeelest varem lahknenu. Saami keel on ka kõige paremini säilitanud vanu algkeele jooni.

Sõnavormide struktuuri võrdlus annab Lönnrotile (1991 [1853]: 81) põhjust oletada, et soome keel on aja möödudes pikendanud konsonantlõpuliselt sõnu vokaallõpulisteks ja lisanud sufiksites konsonantide järele vokaali. Vokaali valik on murdeti siiski varieerunud ja nii saaks seletuse näiteks see, et soome *a*- ja *ä*-lõpule vastavad aunuse murdes *-u* ja *-y*, ja see, et verbide mitmuse esimese ja teise isiku lõppudes esinevad vaheldumisi vokaalid *a*, *e* ja *o*. Eesti keel olevat omakorda algupärasem, kuna seal on vastavatel juhtudel rohkesti konsonantlõpuliselt nominatiive ja muutevorme. Selle säilimise põhjus leidub Lönnroti järgi keelevälistes tegurites, eelkõige eestlaste eluolus. Nii nagu kunagises reisikirjas, rõhutab ta ka siin, et nii konsonantlõpulisusest kui ka sisekaost tulenev sõnavormide lühemus teeb eesti keele uute värsimõõtude kohandamise seisukohalt kasutamiskõlblikumaks kui seda on saami ja soome keel. (Lönnrot 1991: 83)

Soome keele lõppvokaalide lisamise tendentsiga on Lönnroti (1881 [1853]: 82, vt ka uurimus „Om det Nord-Tschudiska språket“, Lönnrot 1991 [1853]: 57–58) esituses ka vokaalharmoonia küsimus, sufiksites vokaalide sõltumine tüve vokaalsuhetest. Tema meelest viitab võrdlus eesti üldlevinud esinemuse ja lapi keelega sellele, et vokaalharmoonia ei ole kuulunud algkeelte joonte hulka. Eesti keeles on nii nagu saami keeleski võinud esisilbi vokaali tooni mõjutada teine vokaalhäälik ja nii on näiteks sündinud *e*, *o* ja *ö* vaheline vokaal, teisisõnu tagapoolne *e*, mille tähistamiseks oli lõpuks ometi kasutusele võetud omaette grafeem.

Morfoloogilistest seikadest pöörab Lönnrot (1991 [1853]: 81–82) erilist tähelepanu noomenimuutmisele. Eesti keele puhul tõdeb ta, et 12 käände asemel oleks 13, kui talle arusaamatuil põhjustel grammatikatest puuduv

ni-lõpuline vorm (*pohjani* [= *põhjani*], *surmani*) käänete hulka loetaks. Tõepoolest oli Ahrens jätnud oma grammatika noomenitabeleist terminatiivi välja, kuna soome keeles see puudus, ehkki terminatiive oli peetud käändevormideks juba mõningais 19. sajandi käsitlustes (Rätsep 1979: 73–74). Lönneroti mainitud 12 käände hulka ei kuulunud ka komitatiiv, mis samuti soome keelega võrreldes teisetüübilisena Ahrensilt puudus, ega ka essiiv, mis oli eesti keelest peaaegu kadunud vorm. Essiivi oli Kuusalus elutsev ja selle vormiga rahvakeele kaudu tuttav Ahrens oma grammatikasse kaasanud (Rätsep 1979: 64) ja tema kombel tugevaastmelisena, kujul *jalgana* (mitm *jalgadena* ja *jalguna*) võib seda vormi kohata Lönnerotil (1991 [1856]: 216) teises seoses käändetabelis, milles ta oma professuuri algusaegadel esitas võrdlevalt soome, eesti, vepsa ja saami paradigmasid.

Eesti noomenimuutmise eripäraks on Lönneroti järgi (1991 [1853]: 82) kahe paralleelse mitmusevormi esinemine kõigis käänetes peale nominatiivi. Vormidel on speetsiese erinevus (vormid eristavad definiitsust ja indefiniitsust): *de*-mitmuslikud *lastele*, *lastelt* ja *lastest* on määratud ning tüvemitmuslikud *lapsile*, *lapsilt*, *lapsist* määramatud. Samasugune vahetegemine pidanuks esinema soome keeles mitmuse genitiivis näiteks vormipaaris *lasten* ~ *lapsien*, ent tegelikkuses seda ei ole, nagu Lönnerot märgib. Ta oli mõtte definiitsuse ja indefiniitsuse eristamisest saanud ilmselt Faehlmannilt, kes oli Arnold Friedrich Johann Knüppferi järgi esitanud selle aastal 1843, niisiis veidi enne Lönneroti Eesti reisi, oma artiklis „Ueber die Delination der estnischen Nomina“. Ehkki jaotus määratud ja määramatuteks vormideks oli pärit saksa grammatikast, oli sellega eesti keeles seotud totaalsuse ja partsiaalsuse opositsioon, mida võib esineda nominatiivi ja partitiivi vahel. Seega loeti mitmuse nominatiiv ja sellega sufiksi poolest keeleajalooliselt seotud genitiivi- ning genitiivil põhinevad vormid definiitseteks ning mitmuse partitiiv ja selle tüvel põhinevad vormid indefiniitseteks. (Kask 197: 117, 163, vt varane kriitiline seisukoht Ahlqvist 1856: 21)

Lisaks leiab Lönnerot (1991 [1853]: 82) habilitatsiooniloengus, et possessiivsufiksrite puudumine eesti keeles kajastab algset seisundit ja tõrjub mõtet, et nende puudumine osas sküüdi keeltes võiks johtuda indogermaani mõjust. Ka superlatiivikategooria puudumist eesti keeles peab ta tõendiks vana esinemuse säilimisest (vrd Hakulinen 1979: 117). Soomes leiduv adjektiivatribuudi täielik ühildumine peasõnaga osutab Lönneroti (1991 [1853]: 82–83) meelest selles osas sõsarkeeltest kõrgemat arenguastet.

Lönnroti reisikirjades ja habilitatsiooniloegus esitatud kirjeldused soome ja eesti keele erinevuste iseloomust ning eriti keeleajaloolised seletused erinevuste põhjuste kohta lahknevad mitmes asjas praegustest arusaamadest. Tuleb muidugi meenutada, et diakrooniline keeleuurimus ei olnud 1840. ja 1850. aastatel kuigivõrd arenenud, eriti meie oma keelkonna suhtes. Aga siiski tegi Lönnrot tähtsat tööd eesti keele tutvustamiseks ja uurimuse lisamiseks Soomes: teatakse, et näiteks professoriaja algusaastail õpetas ta eesti keelt ning pidas loenguid soome, eesti ja saami keele võrdlevast grammatikast (Majamaa 1991: 524–525).

Lönnrot pidi aastal 1848 võtma seisukoha eesti ja soome keele suhete kohta, kui üliõpilane August Ahlqvist kirjutas talle (15. VIII 1848) ja küsis, kas ei oleks võimalik ühendada soome ja eesti keelt samamoodi, kui püüti lähendada rootsi ja taani keelt. Ahlqvist oli märganud, et eestikeelne kõne on palju arusaadavam kui kirjutatud keel, „palju enam soomelik kui paljud arvaksid“. Tema meelest olid sakslased eesti keele ära rikkunud, eriti ortograafia, nagu ta oli kuulnud ka Lönnroti arvavat. Abi võiks ehk leida Soomest: „[---] siit saadetakse keeleoskaja mees, kes kirjutaks eestlastele uue grammatika ja ka muidu sakutaks sakslasi, et nad alles teaksid.“ Ja Ahlqvist jätkas:

„Usuksin, et nad [eestlased] omaenda kasu pärast asjaga nõusse jäävad, sest sellest tõuseks ärarääkimata suurt tulu nii meile kui iseäranis neile. Meile sel moel, et meie keele haare suureneb, meie kirjandus saab rohkem lugejaid. Sakslastelt saadud õpetus tuleks seda teed pidi siia ja siit tagasi neile omakorda skandinaavia õpetus.“

Lönnrot (kiri Ahlqvistile 6. IX 1848) ei pidanud keelte ühendamist siiski võimalikuks. Soome ja eesti ortograafia erinevus oli suurem kui rootsi ja taani keele vahel, ja see ei kahaneks kuigivõrd ka siis, kui eestlased võtaksid kasutusele soomepärase kirjaviisi. Eestis oli lisaraskus kahe kirjakeele kasutus. Keeltena lahknesid soome ja eesti keelt enam-vähem samavõrd kui vana- ja uuskreeka või vene ja poola keel. Lönnrot ei uskunud, et „soome ja eesti keelt võiks veel kuidagi üheks kirjakeeleks painutada“.

Lönnrot läks professorikohalt pensionile aastal 1862. Eestis ta teist korda enam ei käinud. Muude tööde tõttu jäi unarule soome ja eesti ning vepsa ja saami keelte võrdluse süüvimine. Sidemed Soome lahe lõunakaldaga ei katkenud siiski täielikult. 1871. aasta suvel tutvus Lönnrot Eesti rahvusliku liikumise suurkuju Johann Voldemar Jannseni ja tema tütre, luuletaja Lydia

Koidulaga, kes olid Soomes külaskäigul (Undla-Põldmäe 1981: 153, vt ka lk 159 ja 162). 1875. aastal kutsus Tartus paiknev Eesti Kirjameeste Selts, mille kesksete tegevuste hulka kuulusid eesti keele uurimine ja korraldamine ning uue ortograafia levitamine, Lõnnroti auliikmeks. Lõnnrot tänas (kiri 10. V 1875) seltsi auavalduse eest ning soovis seltsile töös õnne ja edu.

Eespool on käsitletud Lõnnroti tegevust varaste soome-eesti keeleteside-mete sõlmijana ning keelte võrdlejana. Palju olulisem oli muidugi tema tege-vus soome keele arendajana ja – ka Eesti jaoks – Läänemere piirkonna rahva-luule kogujana, uurijana ja avaldajana ning „Kalevala“ koostajana.

Kirjandus

Ahlqvist, August 1856. Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta. Suomi XV 1855. Hel-sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1–109.

Ahlqvist, August 1982. Kirjeet. Kielimiehen ja kaukomatkailijan viestejä 1845–1889. Maija Hirvonen, Kaisu Lahikainen (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjalli-suuden Seura.

Anttila, Aarne 1985. Elias Lõnnrot – elämä ja toiminta. Toinen painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hakulinen, Lauri 1979. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.

Hautala, Jouko 1954. Suomalainen kansanrunoudentutkimus. Helsinki: Suomalai-sen Kirjallisuuden Seura.

Kuningas, Oskar 1977. E. Lõnnroti viibimisest Rõuges. – Keel ja Kirjandus 4, 239–240.

Lõnnrot, Elias 1902. Elias Lõnnrotin matkat. II osa: Vuosina 1841–1844. Aukusti Robert Niemi (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lõnnrot, Elias 1990. Valitut teokset 1. Kirjeet. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lõnnrot, Elias 1991. Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Majamaa, Raija 1990. Taustatietoja. – Elias Lõnnrot, Valitut teokset 1. Kirjeet. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Majamaa, Raija 1991. Taustatietoja. – Elias Lõnnrot, Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Niit, Heldur 1986. Lisaandmeid Elias Lõnnroti Eestis käigu kohta. – Keel ja Kirjan-dus 6, 321–329; Keel ja Kirjandus 7, 403–411.

- Pääkkönen, Irmeli 1994.** Viron kielen opetusta Helsingin yliopistossa 1830-luvulla. – Helena Sulkala, Heli Laanekask (toim.). Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Oulu: Oulun yliopisto, 98–105.
- Rätsep, Huno 1979.** Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Suits, Aino 1931.** Lönnrot'i ja Faehlmann'i kokkupuuteid ja ühiseid harrastusi. – Tervitus lahe tagant. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 172–183.
- Undla-Põldmäe, Aino 1981.** Koidulauliku valgel. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat.

Eesti keele õpetuse ja uurimise algusaegadest Soomes

Ilmunud: Viron kielen opetuksen ja tutkimuksen alkuvaiheita Suomessa. – Emakeele Seltsi aastaraamat 64. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 2019, 168–191.

1. Sissejuhatus

Aastal 2019, eesti keele aastal, on sobiv lähemalt vaadelda, millal ja kuidas hakati Soomes lõunapoolse sugulaskeelega lähemat tutvust tegema. Artiklis käsitletakse ligi viiskümmend aastat kestnud perioodi 19. sajandil, mil Helsingi ülikoolis sai alguse eesti keele õpetus ning kasvas huvi eesti keele uurimise vastu, enamasti seda soome keelega võrreldes.

Tösi, soomlased olid juba aastasadu olnud kontaktis eesti keele kõnelejatega, muu hulgas Soome lahe sõbrakaubanduse ja meresõidu vahendusel. Sidemeid aitas tihendada rahvastiku üle lahe liikumine, mis elavnes ajal, kui mõlemad maad kuulusid Rootsi riigi alla. (Must 1987: 13–18, Alenius 1996: 43–45) Teatakse sedagi, et Eestis tegutses soomlastest kirikuõpetajaid ja sõdureid ning eriti just Tallinnas oli rohkesti soome soost teenijaid. Ka Tartus Academia Gustavianas ja selle tegevust jätkanud asutustes oli aastail 1632–1710 rohkesti soomlastest õppijaid. (Kurman 1972: 26–27, Alenius 1996: 44, Mäesalu jt 2001: 79, 121, Zetterberg 2007: 242, 244)

Juba 19. sajandile eelnenud ajast on teateid Turu akadeemias tehtud eesti keelt puudutavate uurimuste kohta. Aastast 1650 on pärit vanim soome ja eesti keele kontrastiivne tutvustus. See leidub Michael Wexioniuse geograafilis-ajaloolise teose „Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fennin-giae et subjectarum provinciarum“ kolmandas osas (raamatus) „De Lingvis Sub Imperio Sveo-Gothico usitatoribus“. Selle osa kirjutaja kohta ei ole kindlaid andmeid. Tegu on väitekirjaga, mille *praeses* oli Wexionius ja *respondent* soome emakeelega Erik Justander (Juuti). Raamat võib olla emmakumma koostatud või koostöös kirjutatud (Korhonen 1986: 28, Koski 1995: 57).

„De Lingvise“ osa 10. peatükis olevas sünkroonilises keelevõrdluses näib soome keele osa põhinevat eelkõige Eskil Petraeuse grammatikal „Linguae Finnicae brevis institutio“ (1649) ja eesti keele osa Heinrich Stahli teosel „Anführung zu der Ehstnischen Sprach“ (1637). Soome ja eesti keele kõrvutusi on Wexioniuse raamatus 14 punkti, pooltes neist käsitletakse noomenite ja verbide muutmist. Käsitluses lähtutakse alati Heinrich Stahli grammatikast, milles esitatud eesti keele joontega võrreldakse vastavaid Petraeuse teoses mainitud soome keele jooni. Võrdluses pööratakse tähelepanu ainult keelte ühisjoontele: erinevusi ei käsitleta. Keelte suhete kohta nenditakse vaid lühidalt, et liivi keel on eesti keelele lähemal kui soome keel, ent kuulub siiski soome keelega ühte. On leitud, et kasutatud kontrastiivse meetodi poolest oli teos selgesti oma ajast ees. (Ariste 1975: 90–92, Koski 1995: 59–78)

Turu akadeemia ladina keele professor Henrik Gabriel Porthan (1739–1804), keda on peetud Soome ajalooteaduse isaks, edendas mitmeti rahvusteaduste uurimist ning oli muu hulgas huvitatud soome keelest ja selle sugulaskeeltest. Tema arusaama järgi olid meie esivanemad muistsel ajal pärast Soome lahe serva jõudmist jagunenud kaheks rühmaks: lahe põhjakaldale rändasid tulevased soomlased ja lõunapoolse eestlased. Soomlased pagendasid vähehaaval saamid veel kaugemale põhja poole. Soome ja Eesti rahvaste lähisugulust näitas Porthani meelest see, et nad rääkisid sama keele eri murdeid. (Porthan 1982: 161)

Porthan kirjutas oma kõige silmapaistvamas keeleteaduslikus uurimuses „De praecipuis dialectis linguae Fennicae“ („Soome keele peamurretest“, 1801), kuidas keelte tundmise jaoks on oluline korralike grammatikate olemasolu. Soome keele puhul kiitis ta Bartholdus Vhaeli, kelle teos „Grammatica Fennica“ oli ilmunud postuumselt aastal 1733. Selles oli lahti öeldud vanemaid grammatikaid kammitsenud ladina grammatika mudelist. Näiteks oli käändeid 14 ja nende kirjeldus peaaegu nüüdisaegne (Häkkinen 1994: 106). Vhaeli grammatikas oli pööratud tähelepanu ka eri murretele, mille ühendajaks oli kirjakeel. Porthan kurtis, et eesti keeleuurijad ei olnud mõistnud Vhaeli grammatikat ära kasutada ning esitasid endiselt grammatikates noomenivormidest kuus käänat. Ta viitas August Wilhelm Hupeli 1780. aastal ilmunud teosele „Ehstnische Sprachlehre“, mille käändemoodustuse osas valitses tema meelest suur korrapäratus. Samuti oli puudusi verbi pööramise kirjeldusel. Sugulaskeelte õige loomuse mõistmiseks tuli hüljata ladina grammatika mall, nagu Vhael oligi läbinägelikult teinud. (Porthan 1982: 322) Eestis

vabaneti sellest probleemist alles aastal 1843, kui ilmus Eduard Ahrensi grammatika, ehkki varemgi oli siin ja seal eesti keelest kirjutades sellele seigale tähelepanu pööratud.

2. Eesti keele õpetamine ja uurimine algab

Soomes hakkas huvi eesti keele vastu pisitasa kasvama pärast seda, kui ülikool oli Turu tulekahju järel viidud Helsingisse. Ülikooli esimese soome keele lektori, 1829. aastal ametisse nimetatud Carl Niclas Keckmani (1793–1838) ülesannete hulka kuulus ka eesti keele õpetamine. 1833/34. õppeaastal pidas ta loenguid sugulaskeelte võrdlevast grammatikast ja käsitles kursusel peamiselt kontrastiivselt eesti, saami ja ungari keele sõnavaralisi ning grammatilisi jooni, võrreldes neid soome kirjakeele ja murrete vastavate joontega. Keckmani kursus oli esimene loengusari soome-ugri keeltest Helsingi ülikoolis. (Anttila 1928: 281, Pääkkönen 1994: 98)

Keckmani säilinud märkmed viitavad sellele, et eesti keele puhul olid tema allikad Hupeli „Ehstniche Sprachlehre“ esimene trükk (1780) ja Johann Heinrich Rosenplänteri ajakiri Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache (1813–1832). Loengutel oli Keckmanil võrdluseks soome keelega eesti keelest valitud umbes 40 grammatikajoont ja umbes 250 sõna. Sõnad pärinevad Hupeli grammatikast. Grammatikavõrdlusi on eesti keele esinemusest lähtuvalt esitatud muu hulgas kohakäänete, komparatsiooni, imperfekti ja passiivi puhul. Näiteks tõdeb Keckman, et komparatiiv moodustatakse eesti keeles samamoodi kui soome keeles, ent superlatiivis kasutab eesti keel analüütilist, komparatiivi sisaldavat tarindit. Verbikategooriatest on põhjaeesti passiiv (*mind valmistakse* [= kirjakeelne *valmistatakse*; vrd Hupel 1780: 47, Must, Univere 2002: 306–307]) kõrvutatav savo murrete indikatiivi preesensi ainsuse kolmanda isiku refleksiivivormidega (*istuikse* 'istuutuu'). Mõlemast keelest puuduvad eraldi futuurumi vormid. (Pääkkönen 1994: 100–104)

1830. aastatel algas Soomes ka selgesti eesti keelele keskendunud uurimistöö. Üks selle tulemusi oli Matthias Alexander Castréni (1813–1852) aastal 1839 avaldatud soome, eesti ja saami keele noomenite käänamist käsitlev uurimus „De affinitate declinationum in lingua Fennica, Esthonica et Lapponica“. Selle teosega, mis oli esimene Helsingi ülikoolis kaitstud soome ja eesti keele võrdlust puudutav uurimus, sai Castrén soome keelte ja skandinaavia muinaskeelte dotsendiks. Väitekiri oli kirjutatud Raski, Boppi ja

Grimmi vaimus. Castrén pööras palju tähelepanu „konsonantide nõrgenemisele“, astmevaheldusele, ja oli esimene uurija, kes osutas, et soome, eesti ja saami keele astmevahelduse taustal oli algul järgmise silbi lahtisus ja kinnisus. (Korhonen 1986: 52)

Huvitav ja mõistetavgi on see, et nii Keckmanil kui ka Castrénil olid võrdlusobjektideks lähinaabrid, soome keele lõunapoolelt eesti ja põhja poolt saami keel. Keckman oli lisaks võtnud ka mitme joone poolest kaugema ja seega võrdluses palju läbipaistmatuma ungari keele. Soomes hakkas runo- ja keelekogumisretkede mõjul tekkima huvi ka karjala ja vepsa keele vastu, nagu võime näha näiteks Elias Lönnroti tegevusest.

3. Elias Lönnrot tutvub eesti keelega

Elias Lönnrot (1802–1884) oli Keckmani hea sõber. Omavahelistes vestlustes puudutasid nad kahtlemata ka Eestit ja eesti keelt. 1836. aasta kevadel võrdles Lönnrot (1990b [1836]: 37–38) oma lehes Mehiläinen karjala, häme ja eesti rahvaluulet ning tõdes, et kuna ta eesti keelt põhjalikumalt ei tunne, ei oska ta nende sisulisi suhteid täpsemalt selgitada. Tema meelest tundus siiski, et Häme rahvalaulude temades ja struktuuris oli eesti rahvalauludega rohkem ühist kui karjala omadega.

Lönnrot asus siiski eesti keelega lähemalt tutvust tegema. Näiteks Hupeli grammatika teine trükk (1818) kuulus käsiraamatukokku, mis tal 1841. aastal Ida-Karjala uurimisretkel kaasas oli (Majamaa 1990: 518) ja selle põhjal esitles ta oma artiklis „Bidrag till Finska Språkets Grammatik“ („Lisandusi soome keele grammatikale“) soome keele passiivi käsitle juures lõunaeeesti isikulise impersonaali vorme. (Lönnrot 1991 [1841–1842]: 147)

Soome Kirjanduse Selts oli 1840. aastal andnud Lönnrotile ülesandeks koostada suur soome-rootsi sõnaraamat ja tema viimaste uurimisretkede peaesmärk oli koguda lähisugulaskeeltest ainestikku, mida selles töös kasutada saaks. Tollal valitses üldine arvamus, et läänemeresoome eri keelevormid on omavahel pigemini murdelistes suhetes kui eraldi keeled, ning Lönnrot lootis, et saab neist keeltest ainestikku eelkõige soome sõnavara arendamiseks. Soome Kirjanduse Selts teatas juba 1841. aastal Õpetatud Eesti Seltsile, et Lönnrot saabub õige pea Eestisse suhteid sõlmima ning eesti rahvaluulet ja keelt uurima. See plaan sai Ida-Karjala retke ja muude tööde tõttu teoks siiski alles 1844. Eelmise aasta lõpul oli saanud valmis põhjalik kogu „Suomen

Kansan Arwoituksia“ („Soome rahva mõistatusi“), kuhu Lönnrot oli lisanud võrdlusmaterjaliks 135 eesti mõistatust, mis ühtlasi olid keelenäideteks lugejale, „kel ei ole võimalust eesti keelt teistes raamatutes näha“ (Lönnrot 1991 [1844]: 393). Eesti mõistatused, mis olid varustatud soome tõlgetega, pärinesid Hupeli grammatikast ning Rosenplänteri Beiträge vihikutest (Hautala 1953: 126–127).

4. Lönnroti Eesti reis

Eestis tahtis Lönnrot lisaks keeleoskuse parandamisele ja sõnaraamatutööle süüvida ka eesti keele kahe peamurde erinevustesse (reisi kohta vt mh Anttila 1985: 302–305, Niit 1986, Remes 2003: 185–188). Ta kavandas ka soome, eesti, saami ja tšuudi (vepsa) keele võrdlevat grammatikat ja lootis, et jõuab selle jaoks koguda piisavalt eesti materjali. Tallinnasse saabus Lönnrot 1844. aasta jaanipäeval ning suundus peagi edasi Kuusallu, kus tahtis kohtuda pastor Eduard Ahrensiga ning rääkida temaga eesti keele küsimustest. Enne reisi oli Lönnrot Soome Kirjanduse Seltsi raamatukogust laenanud Ahrensi aasta varem ilmunud saksakeelse eesti grammatika, mis erines varasematest eesti keele ülevaadetest, kuna selles oli loobutud saksa-ladina mallist ja võetud eeskujuks soome grammatika. Külaskäik Ahrensi juurde jäi kahjuks lühikeseks, kuna võõrustaja kiirustas mõne päeva pärast Tallinnasse kirikukogule.

Suurema osa ligi poole aasta pikkusest Eestis veedetud ajast viibis Lönnrot Tartus, kus oluliseks sai tutvumine Friedrich Robert Faehlmanniga (vt nt Suits 1931). Rohkete tööülesannete ja auametitega koormatud Faehlmann õpetas Lönnrotile eesti keelt ning arutas temaga eesti keele küsimusi, näiteks kahe kirjakeele olukorda ja ortograafia probleeme, samuti võttis ta külalise kaasa Õpetatud Eesti Seltsi koosolekutele. Augusti lõpus peetud seltsi koosolekul esines ka Lönnrot ning käsitles võrdlevalt soome ja eesti keele deklinatsiooni ja konjugatsiooni ning ta valiti seltsi auliikmeks (Suits 1931: 177). Uurimistöö ja Õpetatud Eesti Seltsi sõnakogude kopeerimine võtsid Lönnrotil nii palju aega, et Soome sai ta naasta alles detsembri keskel. Oma pika retke ajal sai Lönnrot hea praktilise eesti keele oskuse ning süüvis keelde ka teoreetiliselt, millest oli kasu näiteks ta hilisemas professoritöös Helsingi ülikoolis.

5. Tähelepanekuid eesti ja soome keele suhetest

Lönnrot pidas Eesti reisi ajal tihedat kirjavahetust sõprade ja tuttavatega ning katkendeid kirjadest avaldati ka ajalehtedes. Ta teatab (kiri Carl Henrik Ståhlbergile 24. VIII 1844, Lönnrot 1990a: 225–226) arutelust, mida Eestis soome ja eesti keele suguluse üle peeti. Eduard Ahrens (1843: 1) leidis, et eesti keel on soome keele tütar. Lönnroti sõber Faehlmann, kes ka muidu tõrjus soome keelele toetumist, oli täiesti teist meelt ja pidas keelte erinevusi nii väikesteks, et soome ja põhjaeesti keelt võiks lugeda sama keele murreteks, nii nagu ka põhja- ja lõunaeesti keelt (Kask 1970: 160–161). Lönnroti meelest olid soome ja eesti keel eelkõige sõsarkeeled. Ta tahtis valida kahest halvast väiksema, pigemini „rikutud õe kui rikutud lapse“ – rikkumises olid süüdi sakslased. Seevastu ei võtnud ta tõsiselt väidet, et liivi keel, mida ta pidas „eesti keele tugevasti mandunud murdeks“, võiks olla kõigi läänemeresoome keelte ema. Midagi säärast oli teiste hulgas väitnud Heinrich von Jannau Beiträges (Ahlqvist 1856: 17).

Mõnes reisikirjas esitas Lönnrot loetelu eesti keele eriomastest joontest neid soome keelega võrreldes (kirjad Ståhlbergile 24. VIII 1844 ja Frans Johan Rabbele 27. VIII 1844, Lönnrot 1990a: 225–228). Sellised jooned olid vokaalharmoonia puudumine põhjaeesti keeles, samuti possessiivsufiksiste puudumine, vaid kolmanda isiku sufiksist on mõnes adverbis jälgi. Soome vokaallõpulisele nominatiivile vastab eesti keeles konsonantlõpuline vorm, välja arvatud kahesilbilistes sõnades, mille esimene silp on lühike (Lönnrot ei rääkinud lõpukaost, vaid pidas eesti esinemust algupärasemaks!), ja samalaadne erinevus esineb ka mitmes muus käändes. Samuti on sisekadu keeles tavaline nähtus. Lönnroti meelest tulid lühemad vormid ja eriti ühesilbiliste sõnavormide rohkus uue meetrilise luule seisukohalt eesti keelele kasuks.

Veel tõdes Lönnrot, et eesti keelest puuduvad komitatiiv, instruktiiv, prolatiiv ja essiiv, ent esinevad *rinnani*-, *pólveni*-tüüpi terminatiiv ning *galõ*puline kääne, mis enam-vähem vastab soome komitatiivile (vt ka Lönnroti seisukohta artiklis „Bidrag till Finska Språkets Grammatik“, Lönnrot 1991 [1841–1842]: 136). Samuti osutas ta, et eesti keele noomenitel on üldiselt kaks mitmust (välja arvatud nominatiivis), millest teisel sarjal peaks olema eriline kollektiivne tähendus. Verbivorme on eesti keeles märgatavalt vähem kui soome keeles, sest eesti keelest puudub refleksiivne muutmine

ning kõneviisidest potentsiaal ja optatiiv. Lönnrot ei pidanud eesti keele *kiitku*-tüüpi vorme soome optatiivide (rogatiivide, vt Lönnrot 1991 [1854]: 222]) *kiittäköön/kiittäkööt* vasteks, vaid imperatiivide *kiittäkään/kiittäkää*t vasteks. Ta nentis ka, et infinitiivide käändevalik ja verbide derivatsioon on eesti keeles vaesemad kui soome keeles. Eestis esineb adjektiivi käändumast substantiivi ees ning perfekti partitsiip on alati muutumatu. Lönnrot märkis ka seda, et soome sünteetilisele väljendile vastab eesti keeles sageli analüütiline.

Üsna pikal, Tartust lõuna poole kulgenud ringreisil pani Lönnrot tähele (kiri Rabbele 14. X 1844, Lönnrot 1990a: 229–230), et lõunaeeesti noomenite ja verbide muutevormid on soome keelele lähedasemad kui põhjaeeesti omad, ehkki vastupidine oleks geograafilise asendi tõttu olnud arusaadavam.

Lähem tutvus eesti keelega, uurimistöö ja koostöö eestlastega sujus Lönnrotil Tartus enamasti hästi, ent novembris jõudis kirjades Soome ka kriitikat ortograafiaküsimuste kohta (Lönnrot 1990a [1844]: 232). Ta tõi näiteid sellest, missugune näeks välja soome keel, kui seda kirjutada eesti vana ortograafia järgi. Juba Adolf Ivar Arwidsson oli 1822. aastal Beiträges soovitanud eesti keele ortograafia uuendust, milles on eeskujuks soome keel, ja Ahrens oli oma 1843. aastal ilmunud grammatikas samal seisukohal. Ometi jäi näiteks ka Faehlmann oma ettepanekutes (Kask 1970: 165–166) ositi vana ortograafia juurde, mis tekitas muidu üksteist kõrgelt hindavate keelemeeste vahel vaidlusi (Lönnrot 1990a: [1844]: 232, Suits 1931: 179). Eesti olukorra muutis veel segasemaks kahe kirjakeele kasutamine. Lönnrot soovis kirjaviisiküsimust käsitleda Õpetatud Eesti Seltsis. See ilmselt ka õnnestus, sest seltsi arhiivis leidub neljaleheküljeline käsikiri „Etwas über die Finnische Orthographie“. (Lönnrot 1990a [1844]: 233, Majamaa 1990: 527)

Lönnroti poole aasta pikkusel reisil tehtud tähelepanekud eesti keele ning eesti ja soome keele erinevuste kohta märkisid Soomes esimest kahe keele laiapõhjalist võrdlust. Reisikirjades ei püüdnud ta enamasti erinevuste põhjusi selgitada, vaid piirdus nende kirjeldamisega. Pärast Eesti reisi täitsid Lönnroti elu mitmed ülesanded: arstitöö ning mitmesugused rahvusliku kultuuri ja soome keele edendamisega seotud tegevused.

6. Lõnnroti selgitusi keelte erinevuste kohta

Püüdlusi eesti ja soome keele erinevusi lähemalt selgitada ilmutab Lõnnrot alles 1850. aastatel ülikoolis töötades. Tema seletused ei tabanud siiski alati märki, soome ja eesti keele erinevuste iseloomustused ning eriti keeleajaloolised viited erinevuste põhjustele lahknevad mitmeski kohas praegustest arusaamadest. Tuleb aga meenutada, et diakrooniline keeleuurimine ei olnud 1840. ja 1850. aastatel Soomes veel kuigi arenenud, eriti meie oma keelkonna osalt, ja see ei olnud ka Lõnnroti kõige tugevam kül.

Lõnnrot nimetati Castréni järel 1853. aasta oktoobris Helsingi ülikooli soome keele professoriks. Järgmise aasta veebruaris pidas ta habilitatsiooniloengu, milles vaatles soome, eesti ja saami keele omavahelisi suhteid („Några ord om finskans, estniskans och lappskans inbördes förhållande“, Lõnnrot 1991 [1853]: 75–86), võrreldes seega samu keeli kui kunagi Castrén oma väitekirjas. Lõnnrot tõdes, et soome ja eesti keel on teineteisele lähedased, saami keel aga kaugem, mis viitab sellele, et saami keel on ühisest algkeelest lahknenu varem. Saami keel on ühtlasi vanu algkeele jooni kõige paremini säilitanud.

Sõnavormide struktuuri võrdlemine andis Lõnnrotile (1991 [1853]: 81) põhjust oletada, et soome keel on aegade jooksul pikendanud konsonantlõpulisi sõnu vokaallõpulisteks ja lisanud sufiksites konsonantide järele vokaali. Vokaali valik on murdeti aga vaheldunud ja nii saaks seletada näiteks asjaolu, et soome *a-* ja *ä-*lõpule vastavad aunuse murdes *-u* ja *-y*, ning seda, et verbide mitmuse esimese ja teise isiku lõppudes esinevad vaheldumisi vokaalid *a*, *e* ja *o*. Eesti keel omakorda peaks olema algupärasem, kuna selles on vastavatel juhtudel rohkesti konsonantlõpulisi nominatiive ja muutevorme. Vormide säilimise põhjus leidub Lõnnroti järgi keelevälistes tegurites, eriti eestlaste eluolus. Nii nagu reisikirjades, rõhutas Lõnnrot (1991 [1853]: 83) ka siin, et sõnavormide lühemus, mis tuleneb konsonantlõpulisusest ja sisekaost, teeb eesti keele uute värsimõõtude kohandamise seisukohalt kasutus- kõlblikumaks kui on soome ja saami keel.

Soome keele lõppvokaalide lisamise tendentsiga seostub Lõnnroti käsitluses (1991 [1853]: 81, vt ka uurimus „Om det Nord-Tschudiska språket“, Lõnnrot 1991: 57–58) vokaalharmoonia, sufiksiste vokaalide sõltumine tüve vokaalisuhetest. Tema meelest viitab võrdlus eesti üldlevinud esinemuse ja saami keelega, et vokaalharmoonia ei ole kuulunud algkeele tunnusjoonte

hulka. Eesti keeles, nii nagu ka saami keeles, on võinud esisilbi vokaali mõjutada teine vokaalhäälik ja nii on näiteks sündinud *e*, *o*, ja *ö* vaheline vokaal, tagapoolne *e*, mille tähistamiseks oli mõni aeg tagasi võetud kasutusele omaette grafeem.

Morfoloogilistest seikadest pööras Lönnrot (1991 [1853]: 81–82) erilist tähelepanu noomenimuutmisele. Ta tõdes, et eesti keeles on 12 käänet, aga see arv võiks olla 13, kui talle arusaamatutel põhjustel grammatikatest puuduv *ni*-lõpuline vorm (*pohjani* [= *põhjani*], *surmani*) loetaks käänete hulka. Tõepoolest oli Ahrens jätnud oma grammatikas noomenitabelist terminatiivi välja, sest see puudus soome keelest, ehkki terminatiivi oli loetud käändevormiks juba mõningates 19. sajandi alguse käsitlustes (Rätsep 1979: 73–74). Lönnroti mainitud kaheteistkümne hulka ei kuulunud ka komitatiiv, mis soome keelest erinevana samuti Ahrensi teosest puudus, ega essiiv, mis oli eesti keelest peaaegu kadunud vorm. Ahrens, kes elas Kuusalus ja tundis essiivi rahvakeelest, oli selle siiski oma grammatikasse võtnud (Rätsep 1979: 64), ja tema eeskujul tugevaastmelisena (*jalgana*) esineb see vorm Lönnrotil (1991 [1856]: 216) teises kontekstis, muudetabelis, milles ta oma professuuri algusaegadel esitas võrdlevalt soome, eesti, vepsa ja saami keele paradigmasid.

Eesti keele noomenimuutmise eripära oli Lönnroti järgi (1991 [1853]: 82) kahe paralleelse mitmusevormi esinemine kõigis käänetes peale nominatiivi. Vormidel on speetsiese erinevus (definiitsuse-indefiniitsuse erinevus); *de*-mitmuse vormid *lastele*, *lastel* ja *lastelt* on määratud ja tüvemitmuslikud *lapsile*, *lapsilt*, *lapsist* määramatud. Vastav vahetegemine peaks esinema soome keele mitmuse genitiivis näiteks vormipaaris *lasten* ~ *lapsien*, ent tegelikkuses seda ei ole, nagu Lönnrot märkis. Speetsiese erinevuse idee on ta saanud ilmselt Faehlmannilt. Algul oli arusaam definiitsuse ja indefiniitsuse eristamisest tulnud Eestisse Johan Stråhlmani (Johann Strahlmann) saksa-keelse soome grammatika „Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen“ (1816) vahendusel. Rosenplänter oli ajakirjas Beiträge avaldanud värskest teosest katkendeid ja Arnold Friedrich Johann Knüpfper rakendas teooriat eesti keelele, kui kirjutas noomeni muutmisest. Faehlmann (1844: 11–21) kasutas Knüpfperi artiklit oma uurimuses „Ueber die Declination der estnischen Nomina“. Ehkki määratud ja määramata vormideks jaotus oli pärit saksa grammatikast, oli eesti keeles sellega seotud totaalsuse ja partsiaalsuse opositsioon, mis esineb nominatiivi ja partitiivi vahel. Seega mitmuse nominatiiv ja sellega sufiksi poolest keeleajalooliselt seotud mitmuse genitiiv ning

genitiivil põhinevad vormid loeti määratuks ning mitmuse partitiiv ja selle tüvel põhinevad mitmusevormid määramatuteks. (Kask 1970: 112, 117, 162, vt ka Ahlqvist 1856: 19, Wiik 1989: 106–107)

Lönnrot (1991 [1853]: 82–83) oli oma habilitatsiooniloengus ühtlasi arvamisel, et possessiivsufiksiste puudumine eesti keeles peegeldab keele algupärast olekut, ja tõrjus mõtet, et nende puudumine võiks johtuda indogermaani mõjust. Ka superlatiivikategooria puudumist eesti keeles pidas ta algkeele vana esinemuse säilimise tunnistuseks. (Vrd Hakulinen 1979: 111, 117.)

Soome keeles leiduva adjektiivatribuudi täielik ühildumine põhisõnaga näitas Lönnroti arvates, et soome keel on jõudnud mõneti kõrgemale arengustasemele kui sõsarkeeled.

7. Helsingi ülikoolis algab eesti keele õpetus

Elias Lönnrot tegi eesti keele tuntuse ja uurimise edendamiseks Soomes tähtsat tööd. On teada ka see, et näiteks oma professuuri algaastail õpetas ta eesti keelt ning pidas loenguid soome, eesti ja saami keele võrdlevast grammatikast (Wichmann 1928: 295, Majamaa 1991: 524–525). Lönnroti ajal jõudis eesti keel õppekavasse tänu August Ahlqvistile, kes oli 1859. aastal nimetatud „soome keelte“ dotsendiks. Ahlqvist pööras teoreetiliste küsimuste kõrval tähelepanu ka praktilisele keeleoskusele. Eesti keele õpikuna kasutati Kreutzwaldi saksa keelest tõlgitud teost „Reinuwader Rebane“, mida Ahlqvist Soome tellis (kiri Theodor Beisele 29. III 1860, Ahlqvist 1982) ning mida ta tundides kommenteeris ja soome keelde tõlkis. 1860/61. õppeaastal pidas ta loenguid „lääne-soome keelte“ ehk läänemeresoome, saami ja mordva sõnamoodustusest. Koos teise dotsendi, Henrik Konstantin Coranderiga, kes oli esimese soomekeelse soome grammatika autor, oli kavas „võrrelda põhjalikult soome ja eesti keelt“ eepose „Kalevipoeg“ põhjal. (Wichmann 1928: 295, Joki 1977: 58)

8. August Ahlqvist tutvub Eesti ja eesti keelega

August Ahlqvisti tee eesti keele juurde kulges vadja keele kaudu. 1854. aasta hilissuvel oli ta käinud uurimisretkel Lääne-Ingerimaal, et koguda materjali kavandatava vadja grammatika jaoks. Sealt reisis ta Eestisse, kuna oli tähele pannud, et lõunatsuudide ehk vadjalaste keel oli, nagu ta kirjutas ülikooli ase-kantslerile Johan Mauritz Nordenstamile, „eesti keelega lähemas suguluses

kui soome keelega“ ja „eesti keele tundmine on hädavajalik, et vadjalaste murret lähemalt uurida“ (Ahlqvisti 1982 [1854]: 44).

Nagu Lönnrot, nii viibis ka Ahlqvist suurema osa peaaegu neljakuuseks veninud Eesti-ajast Tartus, kuhu ta oli saabunud 1854. aasta septembri alguses. Ta oli Lönnroti järel esimesi Eestis käinud soome teadlasi. Lisaks keele õppimisele kogus Ahlqvist Eesti kirjandust käsitlevat materjali ja oli muu hulgas huvitatud „Kalevipojast“. (Haltsonen 1961: 224) Iseäranis soovis ta tutvuda inimestega, kes tegelevad eesti keele uurimisega ja keelekasutuse küsimustega. Paistab, et kõige lähedasemalt sõbrunes ta Õpetatud Eesti Seltsi sekretäri Emil Sachssendahliga. Nad pidasid hiljem kirjavahetust, kus üheks tähtsaks teemaks oli „Kalevipoja“ Soomes trükkida laskmine, kuna Eestis muutis tsensuur teose avaldamise raskeks.

Novembris 1854 avaldas Ahlqvist Tartu nädalalehes *Das Inland* artikli „Einige Missgriffe im etymologischen Wörterbüchlein des Herrn Pastor Ahrens“ („Härä pastor Ahrensi etümoloogilise sõnaraamatukese mõnimgad eksimused“). Eduard Ahrensi saksakeelsest eesti grammatikast oli eelmisel, 1853. aastal ilmunud teine, täiendatud trükk. Selles oli väike etümoloogiline sõnastik, milles Ahlqvisti meelest leidis valetõlgendusi. (Haltsonen 1961: 225) On tähelepanuväärne, et ehkki Ahrensi grammatika eeskujuks oli soome, mitte enam saksa või ladina keele grammatika, suhtus Ahlqvist teosesse üsna negatiivselt. Tema meelest oli see segane ja ta leidis, et eesti grammatika kirjutamise jaoks on murdeuurimine eriti tähtis (kirjad Sachssendahlile 13./25. II 1855 ja 29. VII – 10. VIII 1855, Ahlqvist 1982: 48, 67).

Ahlqvisti Eesti reis kestis peaaegu 1854. aasta jõuludeni. Tartus viibimise ajal omandas ta hea eesti keele oskuse ja tutvus mitmekülgsest eesti kultuuriga. Ta oli usin kirjutaja ning hakkas peagi avaldama vadja aladele ja Eestisse suundunud reisi tulemusi. Juba 1855. aasta lõpus ilmus sarjas „Suomi“ Ahlqvisti teos „Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta“ („Eesti uuemast kirjandusest“, ilmunisaastaks on märgitud 1856) ning järgmisel aastal tuli trükist rootsikeelne vadja grammatika.

9. Ahlqvisti Eesti kirjanduse ajalugu

„Eesti uuemast kirjandusest“ oli üks varasemaid soomekeelseid teadusuurimusi ja esimene silmapaistev soomekeelne Eesti kultuuri- ja haridusolusid kirjeldav teos. Raamat on sellegi poolest tähelepanuväärne, et varem ei olnud Eesti kirjandusest välja antud muud ülevaadet kui Dietrich Heinrich Jürgen-soni napivõitu „Kurze Geschichte der ehstnischen Literatur“ (1843–1844). Ahlqvisti kirjanduslugu hõlmab aega trükitud eestikeelse kirjanduse algusajast kuni „nüüdisaja eestluse tugisammaste“ Faehlmanni ja Kreutzwaldi tegevuseni. Alles Teise maailmasõja eel ilmus järgmine soomekeelne Eesti kirjanduse ülevaade, autoriks Friedebert Tuglas. Ahlqvisti teose mõju ei piirdunud vaid Soomega: ajalehes *Das Inland* ilmus 1861. aastal mahukas artikkel „Die estnische Literatur“, mis oli suuresti koostatud Ahlqvisti uurimuse põhjal (Neithal 2005: 691), ja samal aastal avaldas Pál Hunfalvy ungari keeles kirjandusloo viiest peatükist kolm lugemikus „Chrestomathia Fennica“ (Ahlqvist 1982 [1862]: 102–103). Hunfalvy kasutas Ahlqvisti uurimust, seda täiendades ja ajakohastades, ka 1874. aastal ilmunud teoses „Reise in den Ostsee-provinzen Russlands“ Eesti kirjandust käsitlevas peatükis (ungari keeles ilmus raamat juba 1871).

Ahlqvisti kirjanduslugu oli mõeldud ka keeleõpet edendama. Autor lootis (Ahlqvist 1856: 1), et saab pakkuda abi neile soomlastele, kes sooviksid õppida eesti keelt eestikeelsete teoste ja sõnaraamatute puudumisest hoolimata. Ta oli valinud teosesse „ulatuslikke katkendeid eesti parimate kirjameeste töödest“ ja varustanud need tõlgetega. Nii ongi teoses rohkesti luule- ja proosanäiteid, muu hulgas Otto Wilhelm Masingu peaaegu kaheksaleheküljeline kirjeldus 1700. aastal peetud Narva lahingust, Friedrich Robert Faehlmanni müüt „Koit ja Hämarik“ ning luuletus „Piibo jutt“.

Kirjanduse kõrval vaatles Ahlqvist ka keelelisi seiku. Ta pööras tähelepanu (Ahlqvist 1856: 7–8) – tuues rohkesti näiteid – Põhja- ja Lõuna-Eesti murdeerinevustele ning kahe kirjakeele kasutusele ja sellest tulenevatele hädadele. Tema sõnul (Ahlqvist 1856: 21) oleksid probleemid lahenenud, kui grammatikate autorid oleksid osanud rootsi keelt, milles olid kirjutatud parimad soome keele grammatikad. Eesti grammatikatest tõstis Ahlqvist (1856: 12) esile eriti Hupeli teose „Ehstnische Sprachlehre“ teist trükki ning rõhutas selle tähtsust eesti keele õppimisel. Samuti kiitis ta (Ahlqvist 1856: 18) Knüppferi sõnamoostust käsitlevat uurimust; see on „tõeline aare, kust nii eesti kui ka soome

keele uurijad saavad paljugi kulda kaevata“. Ta pidas Johann Friedrich Hellerit Eestis esimeseks, kes leidis, et läänemeresoome keeltest puudub tegelik passiiv (Ahlqvist 1856: 21–22).

10. Ahlqvist eesti keele õpetuse edendajana

Ahlqvist nimetati Elias Lönnroti järel 1863. aastal Helsingi ülikooli soome keele ja kirjanduse professoriks. Oma eelkäija nõudmiste taset pidas ta liiga madalaks ning muutis soome keele õpingute eksaminõudeid rangemaks. Lähisugulaskeeled, eriti eesti keel, tõusid nii tähtsamaks kui varem. (Wichmann 1928: 295, Korhonen 1993: 58) Professor asus ka ise õpingute tarvis abivahendeid looma. Eesti kirjanduse kohta oli juba olemas tema 1855. aastast pärinev ülevaade, mis küll ei olnud enam päris ajakohane. 1869. aastal avaldas ta lähisugulaskeelte lugemikuks mõeldud teose „Suomalainen murteiskirja tahi lukemisia Viron, Karjalan, Vatjan, Vepsän ja Liivin kielillä“ („Soome murde- raamat ehk lugemist eesti, karjala, vadja, vepsa ja liivi keeles“). Keelenäidetega tutvumist hõlbustasid raamatu lõpus olevad sõnastikud. Lugemik pidi aitama õppijail tutvuda lähisugulaskeelttega, aga ühtlasi nende abil süvendama teadmisi soome keele kohta. Ahlqvist (1869: III) märkis eessõnas, et lugedes loenguid soome keele struktuurist, oli ta oma õpetusse „vähehaaval haaranud ka lähemad sugulaskeeled, kus väärtuslikke aardeid, mille abil valgustada meie keele seiku nii grammatilisest kui ka sõnavaralisest vaatepunktist“.

„Suomalainen murteiskirja“ keelenäidetest moodustab eesti näidete osakaal üle poole, oma sada lehekülge, ja lisaks on selles mahukas ligi kolmekümne lehekülje pikkune kahes veerus eesti-soome sõnastik. Näiteid on Ahlqvist püüdnud valida algupärasest eestikeelsest kirjandusest, mitte tõlgetest, kui välja arvata paralleelselt esitatud tallinna- ja tartukeelsed näited Uue Testamendi peatükkidest. Ahlqvisti sõnul on ta keelenäidete ortograafiat muutnud nii, et need järgivad Ahrensi ja Ferdinand Johann Wiedemanni põhimõtteid, erandiks katkendid Uuest Testamendist. Ahlqvisti silmis oligi Ahrensi ainus teene ortograafia uuendamine.

Ahlqvist (1869: IV) mainis „Suomalainen murteiskirja“ eessõnas, et teose eesti osa ei ole mõeldud asendama ülikoolis eesti keele lugemikuna kasutatud „Satukokoust“ („Muinasjutukogu“). Soome Kirjanduse Selts oli nimelt aastal 1866. avaldanud suuresti sekretär Ahlqvisti kaasaaitamisel Kreutzwaldi muinasjutukogu „Eestirahwa Ennemuistessed jutud“ (Annist 1966: 81–90,

Pöldmäe 1976: 490), mida Ahlqvist hakkas kursustel kasutama „Reinuwader Rebase“ asemel. Selts oli Ahlqvisti algatusel palunud tema õpilasel Torsten Gunnar Aminoffil koostada jutukogu jaoks sõnaraamat (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1865–1866: 345). Kui Aminoffi sõnaraamat oli alles koostamisel, tõdesid asjatundjad seltsile, et eesti muinasjutud saavad kõitva sisu tõttu Soomes palju lugejaid ja nii kasvab huvi sugulaskeelte uurimise vastu. (Rothsten, Godenhjelm 1868: 452) Teos „Virolais-suomalainen sanakirja Satukokoukseen: Eestirahva Ennemuistessed jutud“ („Eesti-soome sõnaraamat muinasjutukogu „Eesti rahva ennemuistessed jutud“ juurde“) avaldati 1869, samal aastal kui Ahlqvisti „Murteiskirja“ („Murderaamat“). Aastal 1882 avaldas Oskar Anders Ferdinand Lönkbohm „Murteiskirja“ tekstide põhjal koostatud teose „Suomalais-virolainen sanasto Ahlqvistin Lukemisto varten“ („Soome-eesti sõnastik Ahlqvisti lugemiku jaoks“, Krogerus 1983: 41). Sellele eelnenud aastal oli valminud Lönkbohmi laudaturitöö Heinrich Stahli keelest.

11. Ahlqvist keelte võrdlejana

August Ahlqvisti loengutes oli keskne koht soome keele grammatikal ja „Kalevalal“. Soome keele struktuuri käsitles ta võrdlevalt, võttes arvesse ka sugulaskeeli. (Wichmann 1928: 296–297) Aastal 1877 andis ta oma loengute põhjal välja teose „Suomen kielen rakennus“ („Soome keele ehitus“), milles käsitletakse noomenite sõnamoodustust – autori lemmikala – ja käänamist ning poeetikat. Raamatus on rohkesti kõrvutusi lähisugulaskeeltega, eriti tuletusõpetuse käsitluses. Eesti keele puhul oli Ahlqvistil võimalik tugineda Julius Krohni grammatika üsna ulatuslikule tuletusõpetuse osale ning paar aastat varem ilmunud Wiedemanni eesti keele grammatikale. Võrdlused eesti keelega on enamasti tabavad ja mõnikord isegi leidlikud, näiteks *kartlik*-, *petlik*-tüüpi adjektiivide ning *hooletus*-, *rahut*-tüüpi omadusnimetuste tõlgitsused (Ahlqvist 1877: 12, 35, vrd Vare 1984: 43, Kasik 2015: 281, 357).

Ahlqvist oli siiski arvamusel, et tuletusliited ja käändesufiksids on sageli pärit iseseisvatest sõnadest ning algul ongi tuletiste ja käändevormide puhul tegu kunagiste liitsõnadega. Mõni läänemeresoome sufiks on tõepoolest pärit sõnadest (Hakulinen 1979: 87–89), ent Ahlqvistil oli teoses „Suomen kielen rakennus“ hulgasti selgitusi, mis tänapäeva vaatenurgast tunduvad kummalised. Nii näiteks pakub ta, et deverbaalse noomenisufiksi *-ma* (nt sm *sanoma*,

ee *võim*, *loom*) taustal on sõna *maa*. Sufiks *-kas* (nt sm *rahakas*, ee *hinnakas*) on tekkinud sõna *kansa* kulunud, ilma *n*-ita kuju *kasa* lühenemise teel. Selle *kaas*-kujulise variandi tõttu on eesti *abikaasa* siis omamoodi 'aviokasa' ('abi-hunnik'). Sufiks oleks sel juhul sama päritolu kui eesti komitatiivi lõpp *-ga* ning väljendid sm *rahakas mies* ja ee *rahaga mees* on teineteisele diakrooniliselt vastavad. (Ahlqvist 1877: 19–20, 72–73) Üldiselt annab Ahlqvisti raamat siiski mitmekülgse ja suurelt jaolt ikka veel kõlbliku pildi soome ja eesti noomenituletuse ja -muutmise suhteist.

August Ahlqvisti noorpõlve Eesti-huvist võrsus kogu täisea kestnud soov teha Eesti ja eesti keel Soomes tuntuks, edendada eesti keele oskust ja vajaduse korral hõimuvendi toetada, nagu osutab näiteks Kreutzwaldi peateoste avaldamiseks antud abi.

12. Esimene eesti grammatika soomlastele

August Ahlqvist oli muu hulgas Eesti kirjanduse ajaloos ja kirjades rõhutanud vajadust eestlastele mõeldud eesti grammatika järele, mis põhineks keele igakülgsel tundmisel. Ka soomlastele mõeldud eesti grammatika muutus hädavajalikuks, kuna Ahlqvist oli soome keele erialanõuetes suurendanud eesti keele tundmise osakaalu. Selle ettevõtmise teostajaks sai sünnipäraselt sakslane, ent keelelt ja meelelt soomestunud ülikooli lektor Julius Leopold Fredrik Krohn (1835–1888), kes hiljem, aastast 1885 kuni oma surmani, tegutses soome keele ja kirjanduse erakorralise professorina (Remes 1995: 168–169).

Julius Krohni isiklik tutvumine Eestiga oli alguse saanud 1867. aasta suvel, kui ta reisis koos Yrjö Koskineniga Tartusse ja sealt edasi Võrru. Ta tundis Eesti vastu igakülgset huvi ja uuris peale keele ka kohanimesid, rahvaluulet ja -kombeid ning kirjandust. Mõnes artiklis juhtis ta näiteks tähelepanu „Kalevala“ keele ja eesti keele suhetele, eelkõige sõnavara, ent ka morfoloogiliste ja süntaktiliste võrdluste valguses, ning kirjutas ajakirja Kirjallinen Kuukauslehti Wiedemanni grammatika „Grammatik der Ehstnischen Sprache“ tutvustuse üsna varsti pärast teose ilmumist aastal 1875. (Remes 1995: 170)

Aastal 1872 ilmus Julius Krohni „Wiron Kielioppi Suomalaisille“ („Eesti keele grammatika soomlastele“), mille aluseks olid autori loengud soome ja eesti keele erinevustest. Loomult kontrastiivse teose eesti allikatena oli ta kasutanud Ahrensi grammatikat, Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatut (1869) ning Rosenpläneri Beiträget. Lisaks oli Krohn saanud abi eesti keele

asjatundjatelt Wiedemannilt, Kreutzwaldilt ja Jakob Hurdalt. Võrdluses soome keelega toetus ta Gustaf Erik Euréni teosele „Suomalainen Kielioppi“ („Soome keele grammatika“), mis oli ilmunud 1852. aastal. Krohni grammatika kohta ajakirja Kieletär arvustuse kirjutanud August Ahlqvist (1874: 50–52) pidas eesti allikate valikut napiks ning neis esineva materjali tõttu segadust tekitavaks. Ahlqvisti sõnul ei sobinud Ahrensi grammatika abivahendiks kuigi hästi, kuna selle selgus jättis soovida. Arvustaja meelest (1874: 56) oli tõsine puudus, et Krohn ei olnud grammatika tarvis uurinud kõnekeelt, vaid tugine- nud üksnes kirjalikele allikatele. Krohn (1872: I) oli ka ise sellest probleemist teadlik ja kirjutas juba oma grammatika eessõnas: „Seesugune töö, kui see igatpidi kõlblikuks tahab tõusta, oleks nõudnud põhjalikku eesti kõnekeele tundmist, sest meie hõimlaste kirjakeel on kahjuks ikka veel nii väga kirev ja ebareeglipärane, et sellele palju loota ei saa.“ Eesti kirjakeele väljakujunematus ilmneb grammatikas muu hulgas eri allikatest nopitud näiteainese esitamises. Kohati esitatakse juhtudel, kus praeguses eesti kirjakeeles on üks valitsev kuju, kolm paralleelset varianti, ilma et oleks mainitud kasutussagedust või levikut. Näiteks järgarvsõnade moodustus ja muutmine on kirev: *kolmas : kolmanda, neljas : neljanda ~ neljandama, kaheksas : kaheksama, sa'andes : sa'ande ja sa'andamas : sa'andama* (Krohn 1872: 94–95).

Krohni „Wiron Kielioppi“ on 225 lehekülge pikk ja jaotatud kolme ossa: häälikuõpetus, vormiõpetus ja sõnamoodustus („sõnasünniõpetus“). Teoses ei ole eraldi lauseõpetuse osa, kuid morfoloogia juures käsitletakse noome- nite ja verbide süntaktilist käitumist. Grammatika lõpus on lühike ülevaade eesti rahvaluule keelest, mille ainestik on võetud Alexander Heinrich Neusi antoloogiast „Ehstnische Volkslieder“ ning Neusi ja Kreutzwaldi teosest „Mythische und Magische Lieder der Ehsten“.

Grammatika sissejuhatuses korrigeerib Krohn Ahrensi arusaama, nagu oleks eesti keel mõne kadunud, ent soome keeles esineva vormi ja hääliku- lise kulumise tõttu soome keele tütar. Krohn loetleb eesti keeles säilinud vanu häälikulisi ja morfoloogilisi jooni, võrdleb soome murrete esinemust lähi- sugulaskeelte omaga, ning tõdeb lõpuks, et eesti ja soome keel on sõsarkeeled ja ütleb, et eesti keeles leidub „Häme murdeharu kõige tähtsamaid iseärasusi“. (Krohn 1872: 1, 5) Nende eesti keele vanemate ja täielikumate vormide hulka, mis soome keelest puuduvad, lugest ta ekslikult muu hulgas *de*-mitmuse ja *si*-imperfekti. Näiteks soome mitmuse *härjillä* *i*-tunnus olevat „pehmene- nud“ vormi *härghadel* dentaalklusiilist. Samamoodi oli Krohni meelest soome

konditsionaali *isi*-tunnus pehmenenud *ksi*-st, mida kasutatakse eesti keeles (Krohn 1872: 2, vrd Hakulinen 1979: 246).

Eesti keele grammatika vormiõpetuse osa algab noomeni käändevormide käsitlesega. Krohn ütleb, et kui terminatiiv kaasa arvata, on käandeid kuusteist, millest siiski kolm, nimelt essiiv, prolatiiv ja komitatiiv esinevad vaid partiklites. (Krohn 1872: 50, 53, 54) Seevastu *ga*-aines esitatakse postpositsioonide loendis *kaasas* ja *kaasa* tavalise lühendina (Krohn 1872: 150), ehkki juba Lönnrot oli oma artiklis „Bidrag till Finska Språkets Grammatik“ pidanud seda käändelõpuga võrdseks. (Lönnrot 1991 [1841–1842]: 136) Noomeni käändtüübi määravate vormidena nimetab Krohn (1872: 55) ainsuse ja mitmuse partitiivi, ainsuse illatiivi ja mitmuse genitiivi. Ahrensi grammatika 18 käändtüüpi on ta suutnud kokku suruda viieks, mis on üsna sarnane võrdluses kasutatud Euréni soome grammatika kuuese jaotusega. Jaotustes on, tõsi küll, hulganisti alltüpe.

Verbimorfoloogia grammatilisi kategooriaid käsitledes ütleb Krohn (1872: 105), et eesti keeles esinevad samad kõneviisid kui soome keeles, kuigi nüüdiskeelest puudub potentsiaal („koncessivi“), seda leidub vaid vanades rahvalauludes. Käsivate vormide hulgast lahutab ta tollaste grammatikate kombel imperatiivi (ainsuse 2. ning mitmuse 1. ja 2. isiku) ning optatiivi (3. isik). Ta märgib ka, et mitmuse 1. isiku imperatiivi asemel kasutatakse tavaliselt vastavat indikatiivi vormi, samas kui soome keeles on selle asemel passiiv.¹ Huvitav on Krohni (1872: 107, 289) käsitluses märkus, et passiivil puudub konditsionaal ja seda tuleb väljendada perifrastiliselt *saama*-verbi abil. Wiedemann (1875: 476) omakorda tõdes hiljem oma grammatikas, et passiivi konditsionaal on väga haruldane, kuna *ks*-sufiksi tõttu erineks see passiivi indikatiivi *kse*-lõpulisest preesensist vaid õige vähe. Krohni grammatikas ei esitata üldse – taas ilmselt Ahrensi grammatika eeskujul – *modus obliquus*’t ehk kvotatiivi, kuigi mõningate näidete puhul oleks võimalik perfekti partitiibi esinemisjuhte sellisena tõlgendada (nt Krohn 1872: 147). Eesti keele verbimuutmise kohta esitab Krohn (1872: 118) üldise tähelepaneku, et võrreldes noomenimuutmisega lahkneb see soome keelest palju enam.

Julius Krohni „Wiron Kielioppi“ oli mitu aastakümnet oma aja kõige tähtsam abivahend, mis oli soomlastel hõimukeele õppimiseks kasutada, kuni 20. sajandil algas Lauri Kettuneni teaduslike ja õpperaamatute koostamine.

¹ Soome grammatikas ja soomlaste võrdluses eesti keelega vastab *passiiv* eesti *impersonaalile*. – Autori märkus.

Ahlqvist arvustas Krohni teost ajalehes Kieletär oma kombe järgi üsna kriitiliselt, ent tunnustas (1874: 56) tema teeneid soome keele uurimisalade avardamisel. „Eesti keele uurimine on meie vältimatu kohustus“, toonitas Ahlqvist. Võib öelda, et August Ahlqvisti ja Julius Krohni tähendus Soome hariduselus oli erakordselt suur, nende loengud ja raamatud vallutasid uusi ja huvipakkuvaid alasid nii õpetuse kui ka uurimise jaoks. Nende tegevuse najal suurenes Soomes eesti keele ja kultuuri tundmine märgatavalt.

13. Lõpetuseks

Algusaegadel toimus eesti keele õpetus ja uurimine Soomes paljuski keelehuviliste harrastajate najal, sest näiteks Turu akadeemias ja selle järglases, Helsingi ülikoolis, ei olnud selle ala ametikohti. Carl Niclas Keckmani alustatud eesti keele õpetus ning eelkõige Matthias Alexander Castréni, Elias Lönnroti, August Ahlqvisti ja Julius Krohni tegevus löid siiski aluspõhja, millest lähtudes oli hiljem eesti keele õpetust ja uurimist 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguskümnendel hea edasi viia. Kulus siiski kaua aega, kuni ülikooli tegelikke eesti keelega seotud ametikohti loodi. 1923. aastal nimetati Helsingi ülikoolis Soome esimeseks eesti keele lektoriks Villem Grünthal (Grünthal 2018: 16) ja 1929. aastal pälvis Lauri Kettunen läänemeresoome keelte erakorralise professori tiitli. 1939. aasta alguses muudeti ametikoht eesti ja lähisugulaskeelte korraliseks professuuriks.

Kirjandus

Ahlqvist, August 1856. Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta. Suomi XV 1855. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1–109.

Ahlqvist, August 1869. Suomalainen murteiskirja tahi lukemisia Viron, Karjalan, Vatjan, Vepsän ja Liivin kielillä suomalaisten sanastojen kanssa. Helsinki: J. Simeliuksen Perillisten Kirjapainossa.

Ahlqvist, August 1874. J. Krohnin teoksen Wiron Kielioppi Suomalaisille: arvostelu. – Kieletär 6, 50–56.

Ahlqvist, August 1877. Suomen kielen rakennus. Vertaavia kieliopillisia tutkimuksia I. Nominien Synty ja Taivutus. Suomalainen Runo-oppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ahlqvist, August 1982. Kirjeet. Kielimiehen ja kaukomatkailijan viestejä 1845–1889. Maija Hirvonen, Kaisa Lahikainen (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Ahrens, Eduard 1843.** Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval: Heinrich Laakmann.
- Alenius, Kari 1996.** Ahkeruus, edistys, ylimielisyys. Virolaisten Suomi-kuva kansallisen heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen (n. 1850–1917). *Studia Historica Septentrionalia* 27. Oulu: Pohjoinen.
- Annist, August 1966.** Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Anttila, Aarne 1928.** Yliopiston ensimmäinen suomen kielen lehtori K. N. Keckman. – Helsingin yliopiston alkuajoilta. Julkaissut Helsingin yliopisto Helsinkiin siirtymisen satavuotismuistoksi. Gunnar Suolahti, Carl von Bonsdorff, Gunnar Castrén, V. Tarkiainen (toim.). Porvoo: WSOY, 276–289.
- Anttila, Aarne 1985.** Elias Lönnrot – elämä ja toiminta. Toinen painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ariste, Paul 1975.** Michael Wexionius ja tema „Epitome“. – Keel ja Kirjandus 2, 89–92.
- Faehlmann, Friedrich Robert 1844.** Ueber die Declination der estnischen Nomina. Dorpat: Heinrich Laakmann.
- Grünthal, Riho 2018.** Soome lingvistid eesti keele jälil. – Oma Keel 1, 10–19.
- Hakulinen, Lauri 1979.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Haltsonen, Sulo 1961.** August Ahlqvistin Vatjan ja Viron matkat v. 1854–1855. – *Virittäjä* 65/1, 222–231.
- Hautala, Jouko 1954.** Suomalainen kansanrunoudentutkimus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnisches Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Häkkinen, Kaisa 1994.** Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. Helsinki: WSOY.
- Joki, Aulis J. 1977.** August Ahlqvist fennougristina. – Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja 25. Helsinki, 51–62.
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Korhonen, Mikko 1986.** Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Korhonen, Mikko 1993.** August Ahlqvist kielitieteilijänä. – Jaakko Anhava (toim.). Suomen kieli, Suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana. Suomi 171. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 55–69.

- Koski, Mauno 1995.** Suomen ja viron kontrastiivista tarkastelua 1600-luvulla. – Jaak Peebo (toim.). Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 57–80.
- Krogerus, Tellervo 1983.** O. A. F. Lönnbohm, mies ja maine. Suomi 125. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Krohn, Julius 1872.** Wiron Kielioppi Suomalaisille. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kurman, George 1972.** Literatures in Contact: Finland and Estonia. New York: Estonian Learned Society in America.
- Lönnrot, Elias 1990a.** Valitut teokset 1. Kirjeet. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias 1990b.** Valitut teokset 2. Mehiläinen. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias 1991.** Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Majamaa, Raija 1990.** Taustatietoja. – Elias Lönnrot, Valitut teokset 1. Kirjeet. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Majamaa, Raija 1991.** Taustatietoja. – Elias Lönnrot, Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Must, Mari 1987.** Kirderanniku murre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Must, Mari, Aili Univere 2002.** Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. Eesti Keele Instituudi toimetised 10. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mäesalu jt 2001 = Mäesalu, Ain, Tõnis Lukas, Mati Laur, Tõnu Tannberg, Ago Pajur.** Eesti ajalugu. Neljas, parandatud trükk. Tallinn: Avita.
- Neithal, Reet 2005.** Hõimuvennalik pilk eesti kirjandusele. – Keel ja Kirjandus 9, 689–710.
- Niit, Heldur 1986.** Lisaandmeid Elias Lönnroti Eestis käigu kohta. – Keel ja Kirjandus 6, 321–329; Keel ja Kirjandus 7, 403–411.
- Porthan, Henrik Gabriel 1882.** Valitut teokset. Kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut Iiro Kajanto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pöldmäe, Rudolf 1976.** August Ahlqvist ja tema suhted Eestiga. – Keel ja Kirjandus 8, 489–491.
- Pääkkönen, Irmeli 1994.** Viron kielen opetusta Helsingin yliopistossa 1830-luvulla. – Helena Sulkala, Heli Laanekask (toim.). Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Oulun yliopiston

- suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Oulu: Oulun yliopisto, 98–105.
- Remes, Hannu 1995.** Ensimmäinen suomalainen viron kielioppi. – Jaak Peebo (toim.). Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 164–175.
- Remes, Hannu 2003.** Elias Lönnrotin ajatuksia viron kielestä. – Pirkko Muikku-Werner, Hannu Remes (toim.). Lähivertailuja 13. VIRSU. Viro ja suomi: kohdekielet kontrastissa. Joensuu: Joensuun yliopisto, 185–191.
- Rothsten, Frans Wilhelm, Bernhard Fredrik Godenhjelm 1868.** Lausunto Viron satujen sanakirjasta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa 8.1.1868. – Suomi II: 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 447–453.
- Rätsep, Huno 1979.** Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1865–1866** = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset 1865–1866: 1.3.1866. – Suomi II: 5. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1866, 343–350.
- Suits, Aino 1931.** Lönnrot'i ja Faehlmann'i kokkupuuteid ja ühiseid harrastusi. – Tervitus lahe tagant. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 172–183.
- Vare, Silvi 1984.** Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus.
- Wichmann, Yrjö 1928.** Silmäys suomen ja sen sukukielten edustukseen vuosisadan kuluessa. – Gunnar Suolahti, Carl von Bonsdorff, Gunnar Castrén, Viljo Tarkiainen (toim.). Helsingin yliopiston alkuajoilta. Julkaissut Helsingin yliopisto Helsinkiin siirtymisen satavuotismuistoksi. Porvoo: WSOY, 290–310.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.
- Wiik, Kalevi 1989.** Suomen kielen morfofonologian historia I. Nominien taivutus 1649–1820. Turku: Turun yliopisto.
- Zetterberg, Seppo 2007.** Viron historia. Toinen painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Eduard Ahrensi grammatika ja soomlased

Ilmunud: Eduard Ahrensin kielioppi ja suomalaiset. – Annekatrin Kaivapalu (peatoim.), Hanna-Ilona Härmävaara, Johanna Laakso, Maria-Maren Linkgreim, Raili Pool (toim.). Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 30. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing 2020, 187–206.

1. Sissejuhatus

Turu akadeemia professor Henrik Gabriel Porthan (1739–1804), keda on nimetatud Soome ajaloo isaks, edendas omal ajal õige mitmekülgset rahvusteaduste uurimistööd, muu hulgas huvitasid teda soome keel ja selle sugulaskeeled. Tema publikatsioonide hulka kuulus keeleteaduslikke uurimistöid, millest kõige tähelepanuväärsem oli „De praecipuis dialectis linguae Fennicae“ („Soome keele peamurretest“, 1801). Porthani järgi (1982: 161) näitas Soome ja Eesti rahvaste lähisugulust see, et nad kõnelesid sama keele eri murdeid.

Oma murdeuurimuses väitis Porthan, et keelte tundmise jaoks on olulised nende kohta kirjutatud korralikud grammatikad. Soome keele puhul kiitis ta Bartholdus Vhaeli, kelle teos „Grammatica Fennica“ oli ilmunud postuumult 1733. aastal ja selles oli lahti öeldud varasemaid grammatikaid kammitšenud ladina grammatika mallist. Näiteks oli käändeid 14 ja nende kirjeldus on peaaegu nüüdisaegne (Häkkinen 1994: 106). Vhaeli grammatikas oli pööratud tähelepanu ka soome murretele, mida ühendas kirjakeel. Porthan pidas kahetsusväärseks, et eesti keele uurijad ei olnud osanud Vhaeli grammatikat ära kasutada, vaid väitsid endiselt, et noomenitel on kuus käänat. Ta viitas 1780. aastal ilmunud August Wilhelm Hupeli teosele „Ehstnische Sprachlehre“, milles ka autor ise tõdes, et käänamises valitseb suur reeglipäratus ja muutlikkus. Puudusi oli ka verbide muutmise kirjelduses. Meie sugulaskeelte tõelise loomuse mõistmiseks oleks pidanud heitma kõrvale ladina grammatikate eeskujuga, nii nagu Vhael oli läbinägelikult teinud. (Porthan 1982 [1801]: 322) Eestis kadus see probleem alles aastal 1843, kui ilmus Kuusalu pastori Eduard Ahrensi grammatika „Grammatik der Ehstnischen Sprache

Revalschen Dialektes“, ehkki varemgi oli sellele küsimusele tähelepanu pööratud (mh Knüpfner 1817 ja 1821, Heller 1822 ja Faehlmann 1842, vt Viht, Habicht 2020: 210–211).

2. Elias Lönnrot Eestis

„Kalevala“ koostaja Elias Lönnrot (1802–1884) oli tõenäoliselt esimene soome teadlane, kes tutvus Ahrensi eesti grammatikaga. 1844. aasta juunikuus reisis ta laevaga Eestisse ja üsna kohe pärast Tallinnasse saabumist reisis edasi Kuusalusse grammatika autori juurde. Ahrensi hämminguks oli soomlasel kaasas tema värske grammatika, mille Ahrens oli jõudnud kinkida Soome Kirjanduse Seltsile (kiri Frans Johan Rabbele 21. VII / 2. VIII 1844, Lönnrot 1902: 241–242). Lönnrot soovis Eesti reisi jaoks korralikult valmistuda ning oli laenanud grammatika seltsi raamatukogust.

Lönnrot tegi kokku üksteist kogumis- ja uurimisretke, Eestisse suundunud reis jäi nende hulgas viimaseks. Reisi eesmärk oli keeleõppimise kõrval ka materjali kogumine suure soome-rootsi sõnaraamatu jaoks, mille koostamise oli teinud talle ülesandeks Soome Kirjanduse Selts aastal 1840. Tollal valitses üldine arusaam, et läänemeresoome keeled on pigem vastastikku murdelistes suhetes ja mitte eraldi keeled ning Lönnrot lootis neist leida ainestikku soome sõnavara arendamiseks. Ta kavandas (kirjad Johan Vilhelm Snellmanile 13. VIII 1844 ja Carl Henrik Ståhlbergile 24. VIII 1844, Lönnrot 1990: 223, 225) ka soome, eesti, saami ja tšuudi (vepsa) keele võrdleva grammatika koostamist, kuid kahjuks ei saanud see kavatsus kunagi teoks.

Lönnrot oli eesti keelega mõnel määral tuttav juba enne reisi. Ta tundis Johann Heinrich Rosenplänteri ajakirja Beiträge ning ka Hupeli grammatikat, mille teine trükk (1818) kuulus tema käsiraamatukokku uurimisretkel, mis suundus Ida-Karjalasse ja idavepslaste aladele Äänisjärve taga (Majamaa 1990: 518). 1843. aasta lõpul oli Lönnrot valmis saanud mahuka kogu „Suomen Kansan Arwoituksia“ („Soome rahva mõistatusi“). Sinna oli ta võrdlusmaterjaliks lisanud 135 eesti mõistatust, mis ühtlasi olid keelenäited lugejale, „kel ei ole võimalust näha eesti keelt teistes raamatutes“ (Lönnrot 1991 [1844]: 393). Mõistatused olid varustatud soome tõlgetega.

Soome Kirjanduse Selts oli juba 1841. aastal Õpetatud Eesti Seltsile teatanud, et peagi sõidab Lönnrot Eestisse suhteid sõlmima ning rahvaluulet ja keelt uurima. Ida-Karjala reisi ja muude tööde tõttu sai see teoks siiski alles

aastal 1844. Seda võib pidada omamoodi õnnelikuks juhuseks, sest Ahrensi uut tüüpi grammatika oli jõudnud ilmuda just eelmisel aastal (Lönnroti reisi kohta vt mh Anttila 1985: 302–305, Niit 1986, Remes 2003: 185–188).

Lönnroti külaskäik Ahrensi juurde tähendas esimest Soome ja Eesti keele-uurija kohtumist. Mehed olid peaaegu samaealised: Lönnrot oli sündinud 9. aprillil 1802, Ahrens omakorda aasta hiljem, uue kalendri järgi 3. aprillil. Omavahelistes jutuajamistes puudutati kahtlemata grammatikaküsimusi ja eriti eesti ortograafia uuendamist soome keele eeskujul. Need aktuaalsed teemad huvitasid eesti keelt tundma õppivat Lönnroti, vaevalt oleks ta muidu põiganud Kuusalusse värske grammatika autoriga kohtuma (Kask 1958: 56–57, Anttila 1985: 303). Ahrens pooldas õigekirjareformi, ehkki kasutas oma grammatikas veel vana kirjaviisi, välja arvatud raamatu lõppu paigutatud paarikümneleheküljelises etümoloogilises sõnaloendis, kus kirjaviis oli juba uus (Ahrens 1843, Kask 1970: 169, Kasik 1999: 48). Ahrensiga peetud vestlused ja tema grammatika juhtisid Lönnroti tähelepanu sellele, kui oluline oli tollane eesti ortograafiat puudutav vaidlus. Olukorda muutis veel segasemaks ka kahe kirjakeele kasutus. (Vt nt kiri Rabbele 21. VII / 2. VIII 1844, Lönnrot 1903: 241–244.)

Lönnroti ja Ahrensi kohtumine Kuusalus jäi kahjuks üsna lühikeseks, sest pastor pidi mõne päeva pärast töttama Tallinnasse kirikukogule. Lönnroti reis viis Koeru kaudu edasi Tartusse. Seal sai ta varsti tuttavaks Friedrich Robert Faehlmanniga, kelle grammatikaalased artiklid olid Ahrensi teose kõrval juba tema tähelepanu äratanud (Lönnrot 1990 [1844]: 221). Faehlmannist sai Lönnroti parim eesti sõber, kes oma suurest töökoormast hoolimata jõudis talle eesti keele tunde anda. Eesti ortograafia uuendamise asjus olid nad siiski eri meelt.

Lönnrot kaebas juba oma esimestes reisikirjades, et eesti õigekiri on väga puudulik (vt nt Lönnrot 1902 [1844]: 243). Sügisel Tartust Jacob Zittingile saadetud kirjas kurdab ta: „Õpetatud seltsi esimehe dr. Fählmanni ja teistega on mul olnud tühja jagelemist ja kostmist soome ortograafia asjus. Nad laidavad selle kõlbmatuks ja peavad eesti ortograafiat palju paremaks, ka soome keelele kohasemaks. [...] Milliseks sea-saksa keeleks soome keel sel viisil kirjutatuna muutuks, võib küll kergesti näha, ja sääraseks see [ortograafia] on juba muutnud eesti keele.“¹ Soomekeelse näitena on vanas kirjaviisis esita-

¹ Tõlge Niit 1986: 405–406 (Keel ja Kirjandus 7).

tud luuletus kogumikus „Kanteletar“ ja seda on soomlasel tõepoolest raske lugeda. Lönnrot oli siiski rahuarmastav mees ja selgitas, et oli seltsi meestel käskinud tülitsemise asemel Soome sõita, soome keelt õppida ja alles siis hakata rääkima õigekirjast. (Lönnrot 1990 [1844]: 232–233) Lönnrot soovis, et saaks õigekirjutuse küsimust Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul käsitleda, mis paistab olevat õnnestunud, sest seltsi arhiivis on olemas neljaleheküljeline käsikiri „Etwas über die Finnische Orthographie“ (Lönnrot 1990 [1844]: 233, Majamaa 1990: 527).

Tänu Ahrensi grammatikale, Faehlmanni õpetusele ja omaenda usinusele võis Lönnrot augustis kirjutada Ståhlbergile (Lönnrot 1902 [1844]: 251): „Siin Tartus olen juba poolteist kuud uurinud eesti keelt ja eriti eesti grammatikat, mis lõpuks ometi on hakanud mulle selgeks saama.“ Ta leiab, et sellest on kasu ka tulevikuplaanides vilksatanud soome, eesti, vepsa ja saami keele võrdleva grammatika kirjutamisel. Lönnroti keeleoskuste kohta leidub tõend ka tema kaasajast: Rõuge pastor Carl Reinthal, kelle juures viibis Lönnrot kümme-kond päeva, kui suundus Tartust retkele lõuna poole, kirjutas kirikuraamatusse, et soome külaline on suure keeleandega ja oskab eesti keelt nii hästi, et tunneb selle kõige peenemaidki varjundeid. (Kuningas 1977: 239–240) Reinthal kuulus nende inimeste hulka, kes suhtusid eesti ortograafia uuendamispüüdlustesse soosivalt, ja on teada, et oma mõtetele ja tegevustele on ta saanud kinnitust Lönnrotiga peetud vestlustest (Kask 1958: 60, 113).

Ahrens (1843: 5) kuulutas oma grammatika sissejuhatuse esimeses lauses pidulikult, et eesti keel on soome keele tütar, ja ta ei olnud ainus sellise seisukoha esindaja Eestis. Lönnroti meelest oli siiski tegu pigem sõsarkeeltega. Nagu ta kirjutas augustis Ståhlbergile (Lönnrot 1990 [1844]: 225), tahab ta valida kahest halvast väiksema, pigemini „rikutud õe kui rikutud lapse“. Ka Faehlmann ei olnud Ahrensigi samal arvamusel, ent tema meelest rääkisid eestlased ja soomlased sama keele eri murdeid. Soome keele (või murde) ja Tallinna eesti keele vahe oli tema meelest ligikaudu sama suur kui Tallinna ja Tartu murde vahe. (Kask 1970: 160–161)

Oma reisikirjades (mh Ståhlbergile 24. VIII 1844 ja Rabbele 27. VIII 1844, Lönnrot 1990: 225–228) esitas Lönnrot huvitavaid tähelepanekuid eesti keele tähtsamate erijoonte kohta, mis selle soome keelest erinevaks teevad. Näiteks mainis ta, et eesti sõnad on sageli lühemad kui soome sõnad. Üheks põhjuseks on sisekadu: *nuhtlen* – *nuhtelen*, *viimne* – *viimeinen*, *tütred* – *tyttäret*. See joon paistis veel toetavat Ahrensi arusaama, et eesti keele sõnavormid on

sageli kujunenud vastavate soome vormide lühenemise teel. Aga kui Lönnpot tõi lühemuse näidetena konsonantlõpulised nominatiivid, mille soome vas-tete lõpus on vokaal, nagu *saun* – *sauna*, *madal* – *matala*, siis ei rääkinud ta Ahrensi kombel lühenemisest, vaid pidas eesti vorme algupärasemateks ja arvas, et soomlased on sõna lõppu lisanud vokaali. Samalaadne käsitus oli tal soome vokaallõpuliste, ent eesti keeles lühemate, konsonantlõpuliste käände-vormide suhete kohta, näiteks *sauna/st* – *sauna/sta*, *isa/ks* – *isä/ksi*. (Vt ka Lönnpot 1991 [1854]: 81.)

Niisamuti nentis Lönnpot oma kirjades, et eesti keele käändevormide hul-gast puuduvad komitatiiv, instruktiiv, essiiv ja prolatiiv, ent osutas *ga*-lõpulisele vormile, mille kasutus vastab paljuski soome komitatiivile: *käega*, *Jumalaga*. Samuti märkis ta, et eesti keeles on olemas *ni*-lõpuline terminatiiv *rinnani*, *põlveni*, millesarnane soome keelest puudub. Lönnpot ei mõistnud, miks oli see Ahrensi grammatikas jäänud käändevormide hulgast välja, ent Ahrens ei pidanud komitatiivi ja terminatiivi kääneteks seetõttu, et soome keeles puu-duvad nende vormilised vasted. Ahrens (1843: 93) küll mainib sufikseid *ga* ja *ni*, ent seda prepositsioone käsitlevas peatükis, ilmselt seetõttu, et nende kasutus vastab saksa keele prepositsioonilistele väljendustele; tähendus-seletused on 'mit' ja 'bis'. Tema sõnul oli *ni*-sufiksi algupära tundmatu, ent grammatika teises trükis (1853: 118) lisas ta seletuse – küll eksliku –, mille järgi on see arenenud soome illatiivi lõpust, ja annab näitena kõrvutuse soome *puoli-yöhön* = eesti *poole ööni*.

Lönnpoti esitatud arusaam, et essiiv eesti keele käänete hulgast puudub, põhines ilmselt reisil tehtud tähelepanekutel. Oma grammatikas oli Ahrens (1843: 51) essiivi küll käänete hulka arvanud, ent seda tõdemusega, et ehkki vorm on kirjakeeles täiesti tundmatu, väärub see siiski käänete hulka kuulu-mist. Kuusalu pastor tundis essiivi rahvakeelest, kirderannikumurde ala oli ainus piirkond, kus see esines produktiivse käändena (Rätsep 1979: 63–64).

Lönnpot ei kohtunud Ahrensiga enam teist korda, mis oleks olnud või-malik, kui ta oleks saanud Eestist Soome naasta Tallinna kaudu (Niit 1986: 329). Kuna töötegimine venis kavandatust pikemale sügisesse, ei olnud enam võimalik Soome lahte laevaga ületada ja Lönnpot oli sunnitud Helsin-gisse minema maitsi, Narva ja Peterburi kaudu. Siiski on teada, et Ahrensi grammatikat on ta kasutanud ka hiljem, kui valmistas soome keele pro-fessorina ette sugulaskeeli käsitlevaid loenguid (Wichmann 1928: 295, Anttila 1985: 393).

3. August Ahlqvist – Ahrensi karm kriitik

Kümme aastat pärast Lönnoti reisi, 1854. aasta sügisel, suundus Eestisse uurimisretkele keeleteadlane August Ahlqvist (1826–1889). Tal oli kavas kirjutada vadja keele grammatika, ent ta märkas, et „eesti keele tundmine on vadjalaste murret lähemalt vaadeldes hädavajalik“ (Ahlqvist 1982 [1854]: 44). Varsti pärast Eestisse saabumist kirjutas ta Lönnotile (1982 [1854]: 43): „Usun, et selle keele põhivigureid õpin tundma paari-kolme kuuga, ja siis on ka vadjalaste keel kergem.“

Ahlqvist oli juba 1848. aastal pidanud Lönnotiga kirjavahetust eesti ja soome keele suhete kohta ja esitanud – ilmselgelt nende puudulikku tundmist osutava – mõtte kirjakeelte ühendamisest. Tema meelest olid sakslased eesti keele ortograafia ära rikkunud, aga olukord paraneks, kui Eestisse saadetaks Soomest „keeletundja mees, kes kirjutaks eestlastele uue grammatika ja muidu ka sakutaks sakslasi.“ (Ahlqvist 1982 [1848]: 26–27) Ahlqvisti meelest oli keelte tundmise ja õppimise seisukohalt tõepoolest grammatika keskse tähendusega. 1854. aasta oktoobris osales ta Tartus Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul ja andis seltsile üle paar aastat varem ilmunud teose „Suomalainen Kielioppi Suomalaisille“ („Soome keele grammatika soomlastele“) kui näite soome keele uurimisest (Haltsonen 1961: 224).

Ahrensi koostatud eesti grammatika teine, täiendatud trükk oli ilmunud Ahlqvisti reisile eelnenud aastal. Tähelepanu äratav asjaolu, et Ahlqvist seda teost ei hinnanud, ehkki eeskujuks oli soome grammatika. Ahlqvist (1982 [1855]: 49) suhtus Ahrensi grammatikasse üsna karmilt ja kirjutas varsti Tartu-käigu järel Emil Sachssendahlile: „Just eesti keele grammatikale oleks murrete uurimine eriti tähtis, sest ainult sedaviisi saab uurija saavutada eesmärgi, nimelt eesti keele tundmise, mis eesti grammatikutel, välja arvatud Fählmann, täielikult puudub.“ Hilisemas kirjas Sachssendahlile tõdes Ahlqvist: „Mida rohkem aga olen tegelenud keeleteadusega, seda selgemini olen märganud, milline segapuder on A[hrensi] rahvateaduslik grammatika.“ Veel paarkümmend aastat hiljemgi laitis ta Ahrensi grammatikat, kui kritiseeris ajakirjas Kieletär Julius Krohni selle eest, et too kasutas seda teost eesti keele grammatika „Wiron Kielioppi“ (1872) ühe allikana: Ahrensi grammatika on tundunud vastumeelsena soome „lugejatele, kes on harjunud soome grammatika selguse ja reeglipärasusega.“ (Ahlqvist 1874: 50–51)

Ahrensi grammatika lisas oli väike etümoloogiline sõnastik. 1854. aasta novembris avaldas Ahlqvist Tartu nädalalehes *Das Inland* selle tõlgendusi kritiseeriva artikli „Einige Missgriffe im etymologischen Wörterbüchlein des Herrn Pastor Ahrens“ („Härja pastor Ahrensi etümoloogilise sõnaraamatukese mõningad eksimused“). Ahrens solvus kriitikast ning kirjutas lehte iroonilise vastuse, milles lükkas suurema osa Ahlqvisti esitatud tõlgendusi tagasi. Ta kandis selle loo pärast pikalt vimma, nagu näitavad sõnumid, mida Ahlqvist veel järgmisel aastal Eestist sai. (Põldmäe 1976: 490, Ahlqvist 1982 [1855]: 66) Samal ajal kui Ahlqvist esitas Ahrensi grammatika kohta üsna järske seisukohti, avaldas Ferdinand Johann Wiedemann Peterburis teose kohta põhjaliku arvustuse, kus tegi teksti hulganisti parandusi ja ettepanekuid. Lisaks heitis ta Ahrensile ette, et too oli jäänud liialt kinni soome grammatika külge, mida aga siiski piisavalt hästi ei tundnud. Wiedemann teadis, et Ahrens solvub kergesti ja kirjutas oma arvustuse – erinevalt Ahlqvistist – diplomaatlikult ning rõhutas ka Ahrensi silmapaistvaid teeneid. (Ariste 1973: 40, 42–43)

Ahlqvist oli usin kirjutaja ning vadjalaste maadele ja Eestisse tehtud reisi tulemused avaldas ta kiiresti. Juba 1855. aasta lõpul ilmus sarjas „Suomi“ tema teos „Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta“ („Eesti uuemast kirjandusest“). See oli üks varasemaid soomekeelseid teaduslikke uurimusi ning esimene tähelepanuväärne Eesti kultuuri- ja haridusoludest rääkiv teos. Ahlqvisti kirjanduslugu ulatub trükis ilmunud eesti kirjanduse algusajast kuni „nüüdis-aegse eestluse tugisammaste“ Faehlmanni ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi tegevuseni. Taas pälvis etteheiteid Ahrens. Eesti keele reeglid, mis leidusid ka grammatika uues trükis, olevat palju segasemad ja keerukamad kui need, mida oli esitanud Faehlmann oma grammatikaalastes artiklites. Ehkki Ahrensi grammatika oli ainekliku poolest suurepärase, olevat seda „samaaegu segasuse ja ebateaduslikkuse tõttu vaat et võimatu kasutada“. Allmärkuses osutab kirjutaja, et Ahrens „on ainus keeleuurija Eestis, kes tunneb soome keelt ja selle asju veidi paremini, ehkki temagi teeb sagedasti niihästi naeruväärseid kui ka kurvastavaid vigu“. (Ahlqvist 1856: 100–101)

Kuigi Ahlqvist suhtus Ahrensi grammatikasse kriitiliselt ja osalt arusaamatult karmilt, on tema teened eesti keele õpetuse ja uurimise edendajana Soomes tähelepanuväärsed. 19. sajandil olid Helsingi ülikoolis oma loengutel varem eesti keelt käsitlenud esimene soome keele lektor Carl Niklas Keckman ning professor Lönnrot, kes enamasti töid selle võrdluseks soome keele kõrvale koos mõne muu sugulaskeelega (Pääkkönen: 1994: 98–100, Majamaa

1991: 524–525). Ahlqvist oli esimene, kes võttis õppekavva eesti keele ter- vikuna, pöörates tähelepanu ka praktilisele keeleoskusele. Juba dotsendina töötades tellis ta Eestist 1860/61. õppeaastal Kreutzwaldi saksa keelest tõlgi- tud teose „Reinuwader Rebane“ (kiri Theodor Beisele 29. III 1869, Ahlqvist 1982: 90) ja tõlkis selle omakorda soome keelde.

Ahlqvist nimetati 1863. aastal Lönnsroti järel soome keele ja kirjanduse professoriks. Oma eelkäija nõudmisi pidas ta liiga väikesteks ja suurendas soome keele eksami raskust. Lähisugulaskeelte, eriti eesti keele osa sai endi- sest tähtsamaks (Wichmann 1928: 295, Korhonen 1993: 58). Professor püüdis õpingute tarvis ka ise abivahendeid koostada. Eesti kirjanduse kohta sai kasu- tada juba tema aastal 1855 koostatud ülevaadet (mis küll ei olnud enam päris ajakohane). Selles sisaldus hulk kirjanduslikke näiteid koos soome tõlgetega, nii et see toetas ka keele õppimist. Aastal 1869 avaldas Ahlqvist lähisugulas- keelte lugemikuks mõeldud teose „Suomalainen murteiskirja tahi lukemisia Viron, Karjalan, Vatjan, Vepsän ja Liivin kielillä“ („Soome murderaamat ehk lugemist eesti, karjala, vadj, vepsa ja liivi keeles“). Keelenäidetega tutvumist hõlbustasid raamatu lõpus olevad sõnastikud. Lugemiku keelenäiteist moo- dustab eesti osa üle poole, neid on tubli sada lehekülge, sellele lisaks on mahu- kas, umbes kolmekümne lehekülje pikkune kahele veerule laotud eesti-soome sõnastik, esimene omalaadne (Ahlqvist 1969: 1–114, 205–236).

Ahlqvist hakkas eesti keele kursustel „Reinuwader Rebase“ asemel kasu- tama Kreutzwaldi muinasjutukogu „Eestirahwa Ennemuistised jutud“. Soome Kirjanduse Selts oli teose avaldanud 1866. aastal suuresti Ahlqvisti kaasa- aitamisel (Annist 1966: 81–90, Põldmäe 1976: 490). Asjatundjad olid seltsile kinnitanud, et „Eesti muinasjutud saavad meil palju lugejaid. Nende loomus võlub, soov sugulaskeeli uurida kasvab, kui abivahendeid rohkem kogu- neb“ (Rothsten, Godenhjelm 1868: 452). Ka esimesed sõnaraamatud saadi õpetuse toetamiseks: Ahlqvisti õpilase Torsten Gunnar Aminoffi koostatud eesti-soome sõnaraamat muinasjutukogumiku juurde („Virolais-suomalai- nen sanakirja. Satukokoukseen: Eestirahwa Ennemuistised jutud“) ilmus samal, 1869. aastal kui professori murderaamat. Hiljem, aastal 1882, aval- dati „Suomalais-virolainen sanasto Ahlqvistin lukemistoa varten“ („Soome- eesti sõnastik Ahlqvisti lugemiku tarvis“), mille oli koostanud Oskar Anders Ferdinand Lönnsbohm murderaamatu eestikeelse ainestiku põhjal.

4. Esimene soomekeelne eesti grammatika

Soomlastel puudus veel omakeelne eesti grammatika. Ahlqvist oli küll korduvalt rõhutanud grammatika tähtsust keelte õppimisel ja uurimisel. Tema ise siiski eesti keele grammatikat kirjutama ei asunud, vaid selle töö võttis oma õlule ülikooli soome keele ja kirjanduse dotsent Julius Krohn (1835–1888). Aastal 1872 ilmus tema koostatud „Wiron Kielioppi Suomalaisille“ („Eesti keele grammatika soomlastele“).

On huvitav kokkusattumus, et esimese soomekeelse eesti grammatika kirjutaja oli ositi saksa päritolu, nii nagu ka grammatikate autorid Eestis. Viiburis sündinud Krohni isapoolne suguvõsa oli pärit Saksamaalt Rügeni saarelt, ema oli pooleldi Peterburi sakslane ja pooleldi ingerisoomlane. Julius Krohn veetis lapsepõlve Viiburi lähedal Kiiskilä mõisas. Tema emakeel oli saksa keel, ent juba lapsena õppis ta vene ja prantsuse keelt ning kooli jaoks ka rootsi keelt. Teenijatega räägiti soome ja rootsi keeles. Hiljem, kooliajal, avaldas tugevat mõju rahvuslik liikumine, Krohn hakkas innuga soome keelt õppima ning tutvus „Kalevala“ ja selle keelega põhjalikumalt, kui koolikursusel nõutud.

Krohn õppis Helsingi ülikoolis algul arstiteadust ja täiendas pidevalt oma soome keele oskust, muu hulgas Lönneroti juhatusel kirjandeid kirjutades. Hiljem läks ta üle ajaloo-keeleteadusosakonda õppima ajalugu, filosoofiat ja soome keelt. Soome keele eksami tegi Krohn Lönnerotile ja ta oli esimene, kes kirjutas ülikoolis soomekeelse *pro gradu* töö. Kandidaadikraadi sai ta aastal 1860.

Krohn abiellus 1862. aastal. Tema ja ta hea sõber Yrjö Koskinen olid haritlaskonnast esimesed, kelle perekonnas kõneldi ainult soome keelt. Üks Krohni lapsi oli Kaarle, kellest hiljem sai kuulus rahvaluuleteadlane. Pärast naise surma sõlmis Krohn uue abielu ning 1878. aasta augustis sündis tütar Aino Julia Maria, tulevane kirjanik Aino Kallas. Tema akadeemiline karjäär jätkus 1875. aastal soome keele lektoriks nimetamisega ning aastast 1885 kuni oma surmani 1888. aastal tegutses ta soome keele ja kirjanduse erakorralise professorina. (Remes 1995: 168–169)

Krohni isiklik tutvumine Eestiga sai alguse 1867. aasta suvel, kui ta reisib koos Yrjö Koskineniga Tartusse ja sealt edasi Võrusse. Reisil kohtusid mehed lisaks Kreutzwaldile ka „Kalevala“ saksa keelde tõlkija Anton Schiefneriga, Johann Voldemar Jannseni ja viimas tütre Lydia Koidulaga, keda Krohn õhutas soome keelt õppima.

Krohn huvi Eesti vastu oli mitmekülgne, keele kõrval uuris ta näiteks kohanimesid, rahvaluulet ja mütoloogiat, mille kohta kavatses ka raamatu kirjutada. Ta kirjutas mitmeid eesti keelt ja kirjandust käsitlevaid artikleid. Krohn pööras tähelepanu „Kalevala“ keele ja eesti keele suhetele ning oli arvamisel, et eesti keele abil leiavad seletuse paljud eepose tundmatud sõnad. Samuti kirjutas ta ajakirja Kirjallinen Kuukausilehti Wiedemanni grammatika „Grammatik der ehstnischen Sprache“ tutvustuse varsti pärast teose avaldamist 1875. aastal. (Sarlin 1926: 138–139, Remes 1995: 170)

Krohn eesti keele grammatika aluseks olid tema enda loengud eesti grammatikast ning soome ja eesti keele erinevustest. Iseloomult kontrastiivse õpiku peamised eesti allikad olid Ahrensi grammatika, Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat, mis oli ilmunud mõni aasta varem, ning Rosenplänteri ajakirja Beiträge numbrid. Lisaks sai ta asjatundlikku abi otse Wiedemannilt, Kreutzwaldilt ja Jakob Hurdalt. Krohn teadis, et Wiedemann kirjutab parajasti eesti keele grammatikat, ent selle valmimist ei saanud ta oodata, kuna tema grammatikat oli „hädasti tarvis“. Võrdluses soome keelega toetus Krohn eelkõige 1852. aastal ilmunud Gustav Erik Euréni raamatule „Suomalainen Kielioppi Suomalaisille“ („Soome keele grammatika soomlastele“), Krohn 1872: I–II, 55).

Ahlqvist, kes kirjutas 1874. aastal ajakirja Kieletär Krohni grammatika kohta arvustuse, pidas eesti allikate valikut napiks ja nende ainestikku segaseks ning Ahrensi grammatika sobis tema meelest abimaterjaliks eriti halvasti, kuna selle selgus jättis soovida. Arvustaja pidas tõsiseks puuduseks seda, et Krohn ei olnud grammatika tarvis uurinud kõnekeelt, vaid toetus ainult kirjalikele allikatele. (Ahlqvist 1874: 50–51) Krohn (1872: I) oli sellest probleemist ka ise teadlik ja kirjutas teose eessõnas: „Et seesugune töö oleks võinud saada igatpidi kõlblik, oleks olnud vaja põhjalikku kõnekeele tundmist, sest meie hõimlaste kirjakeel on kahjuks veel nii väga kirju ja reeglipäratu, et seda ei saa kuigi palju usaldada.“ Krohni grammatikas ilmneb eesti kirjakeele väljakujunematus eri alliktest nopitud näidete esituses: kohati esitatakse koguni kolm paralleelvormi, mainimata kasutussagedust või andmeid leviku kohta.

Krohni „Wiron Kielioppi“ on 225 lehekülge pikk ning jaotatud kolmeks osaks: häälikuõpetuseks, vormiõpetuseks ja sõnamoodustusõpetuseks („sõnasünniõpetus“), milles käsitletakse liitsõnu ja tuletustüüpe. Teoses ei ole eraldi lauseõpetuse osa, ent vormiõpetuse juures kirjeldatakse noomenite ja verbide süntaktilist kasutust. Lõpus on lühike ülevaade eesti rahvaluule keelest, nii nagu see oli olemas ka Ahrensi grammatika esimeses osas.

Grammatika sissejuhatuses korrigeerib Krohn (1872: 1–5) Ahrensi arusaama, nagu oleks eesti keel mõnede kaduma läinud, ent soome keeles esinevate vormide ning häälikulise kulumise tõttu soome keele tütar. Arvukad häälikulised ja morfoloogilised jooned ning soome murrete võrdlemine lähisugulaskeeltega näitavad Krohni sõnul, et eesti ja soome keel on sõsarkeeled ning eesti keel sisaldab „Häme murdeharu kõige tähtsamaid iseärasusi“, st see on soome keele läänemurretele lähedasem kui läänemeresoome idapoolsetele keelekujudele.

Krohn (1872: 8) iseloomustab eesti ja soome keele struktuuri erinevusi värvikalt:

„Ka muidu on eesti keeles palju reeglipäratut, korrapäratut, mis teeb selle grammatika väga ebaselgeks ja keeruliseks. Tuleb kehtestada palju rohkem reegleid kui soome keeles ja ikkagi vilksatab määratu palju erandsõnu. Soome keele ehitus on, kui keemilist võrdlust kasutada, moodustunud aeglasel, rahulikul kivinemisel ehk kristalliseerumisel, eesti keeles seevastu on kristalliseerumine nähtavasti olnud üha häiritud. Sel põhjusel teevad esimese vormid oma suurepärase korrapäraga uurija meele rõõmsaks, teises turritab uuemate keskel vanu vorme, igas kohas paistab võõraid aineid, kõik on segamini, üksteise otsa visatud ja rebitud. Eesti keelel, vaesesekel, on silmanähtavalt olnud sama saatus nagu meie vaestel eesti vendadel: mõlemad on üha olnud sõja jalus ja rõhumise all.“

Ilmselt ei olnud teerajaja töö alati kerge ega lihtne ja see peegeldub ka tema grammatikast (grammatika täpsemat käsitlust vt Remes 1995: 171–174). Ahlqvist (1874: 56) märgibki oma üsna kriitilise arvustuse lõpuosas: „Kui ka see esimene katsetus kirjutada eesti grammatika soomlastele ei ole veatu, selle põhjal, mis me siin esitanud oleme, on see siiski pannud aluse soomlaste uurimistöole sellel alal.“

5. Lõpetuseks

Ahrensi grammatika ilmumine 1843. aastal tähistas märgatavat edusammu eesti keele struktuuri kirjeldamisel. Porthani sajandivahetusel Soomes esitatud soov, et oleks olemas korralik eesti keele grammatika, sai teoks, ja samuti algas areng, mis viis eesti keele ortograafia uuendamiseni, nagu oli Adolf Ivar Arwidsson esitanud juba aastal 1822 ajakirjas Beiträge. Muu hulgas juhtis ta

tollal tähelepanu sellele, et nii nagu soome keeles, on ka eesti keeles käändeid rohkem kui vaid ladina malli järgi kuus. (Arwidsson 1822: 124–130, Kask 1958: 53–54) Oli õnnelik juhus, et Lönneroti reis Eestisse sai teoks alles siis, kui Ahrensi grammatika oli vastsetl ilmunud. Nii andsid selle esitatud mõt- ted ainst tähtsa Soome keelemehe ning Eesti keelehuviliste ja -uuriate vahe- listeks vestlusteks. Ahrensi teos oli toeks ka olulistes keelevõrdlustes, mida Lönnerot esitas reisikirjades ja mõningates hilisemates artiklites. Suuresti tänu Lönnerotile sai Ahrens Soomeski tuntuks ning aastal 1845 kutsuti ta Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaliikmeks.

Ilma Ahrensi uut tüüpi eesti grammatikata oleks Krohni töö soomlastele mõeldud eesti keele grammatika koostamisel olnud raske ning Ahlqvist oleks saanud veel enam ainst kriitilisteks sõnavõttudeks. Wiedemanni teaduslikum ja süstemaatilisem grammatika ei olnud paraku veel jõudnud ilmuda. Aastal 1872 ilmunud „Wiron Kielioppi“ oli mitme aastakümne vältel hõimukeele õppimiseks kõige tähtsam abivahend, mis soomlastel kasutada oli, enne kui 20. sajandil hakkas õpikuid koostama Lauri Kettunen. Krohni grammatika ja Wiedemanni sõnaraamatu abil tutvus näiteks noor Eino Leino (1965 [1925]: 171) Lydia Koidula ja Anna Haava luuletustega ja ühtaegu eesti keelega üldse. Ahrensi grammatika mõjutas niisiis kaudselt, Krohni vahendusel, veel pikka aega pärast ilumist soomlaste eesti keele õpinguid ja arusaama eesti keele loomusest.

Kirjandus

- Ahlqvist, August 1856.** Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta. Suomi XV 1855. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1–109.
- Ahlqvist, August 1869.** Suomalainen murteiskirja tahi lukemisia Viron, Karjalan, Vatjan, Vepsän ja Liivin kielillä suomalaisten sanastojen kanssa. Helsinki: J. Simeliuksen Perillisten Kirjapainossa.
- Ahlqvist, August 1874.** J. Krohni teoksen Wiron Kielioppi Suomalaisille: arvostelu. – Kieletär 6, 50–56.
- Ahlqvist, August 1982.** Kirjeet. Kielimiehen ja kaukomatkailijan viestejä 1845–1889. Maija Hirvonen, Kaisu Lahikainen (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ahrens, Eduard 1843.** Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval: Heinrich Laakmann.
- Ahrens, Eduard 1853.** Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval: Kluge und Ströhm.

- Annist, August 1966.** Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Anttila, Aarne 1985.** Elias Lönnrot – elämä ja toiminta. Toinen painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ariste, Paul 1973.** Ferdinand Johann Wiedemann. Tallinn: Valgus.
- Arwidsson, Adolf Ivar 1822.** Ueber die ehstnische Orthographie. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache XV, 124–130.
- Haltsonen, Sulo 1961.** August Ahlqvistin Vätjan ja Viron matkat v. 1854–1855. – Virittäjä 65/1, 222–231.
- Häkkinen, Kaisa 1994.** Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. Helsinki: WSOY.
- Kasik, Reet 1999.** Johdatus viron kielen tutkimukseen. Castrenianumin toimitteita 55. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kask, Arnold 1958.** Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 2. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Korhonen, Mikko 1993.** August Ahlqvist kielitieteilijänä. – Jaakko Anhava (toim.). Suomen kieli, Suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana. Suomi 171. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 55–69.
- Krohn, Julius 1872.** Wiron Kielioppi Suomalaisille. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuningas, Oskar 1977.** E. Lönnroti viibimisest Rõuges. – Keel ja Kirjandus 4, 239–240.
- Leino, Eino 1965 [1925].** Elämäni kuvakirja. Ensimmäinen nide. – Eino Leino, Muistelmät 1. Helsinki: Otava, 5–216.
- Lönnrot, Elias 1902.** Elias Lönnrotin matkat. II osa: Vuosina 1841–1844. Aukusti Robert Niemi (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias 1990.** Valitut teokset 1. Kirjeet. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias 1991.** Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Majamaa, Raija 1990.** Taustatietoja. – Elias Lönnrot, Valitut teokset 1. Kirjeet. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Majamaa, Raija 1991.** Taustatietoja. – Elias Lönnrot, Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Niit, Heldur 1986.** Lisaandmeid Elias Lõnnroti Eestis käigu kohta. – Keel ja Kirjandus 6, 321–329; Keel ja Kirjandus 7, 403–411.
- Porthan, Henrik Gabriel 1982.** Valitut teokset. Kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut Iiro Kajanto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Põldmäe, Rudolf 1976.** August Ahlqvist ja tema suhted Eestiga. – Keel ja Kirjandus 8, 489–491.
- Pääkkönen, Irmeli 1994.** Viron kielen opetusta Helsingin yliopistossa 1830-luvulla. – Helena Sulkala, Heli Laanekask (toim.). Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Oulu: Oulun yliopisto, 98–105.
- Remes, Hannu 1995.** Ensimmäinen suomalainen viron kieliooppi. – Jaak Peebo (toim.). Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 164–175.
- Remes, Hannu 2003.** Elias Lõnnrotin ajatuksia viron kielestä. – Pirkko Muikku-Werner, Hannu Remes (toim.). Lähivertailuja 13. VIRSU. Viro ja suomi: kohdekielet kontrastissa. Joensuu: Joensuun yliopisto, 185–191.
- Rothsten, Frans Wilhelm, Bernhard Fredrik Godenhjelm 1868.** Lausunto Viron satujen sanakirjasta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa 8.1.1868. – Suomi II: 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 447–453.
- Rätsep, Huno 1979.** Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Sarlin, Aron Josef 1926.** Julius Leopold Fredrik Krohn – hänen elämänsä ja toimintansa. Helsinki: Otava.
- Viht, Annika, Külli Habicht 2020.** Eesti keele sõnamuutmine. Eesti keele varamu IV. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Wichmann, Yrjö 1928.** Silmäys suomen ja sen sukukielten edustukseen vuosisadan kuluessa. – Gunnar Suolahti, Carl von Bonsdorff, Gunnar Castrén, Viljo Tarkiainen (toim.). Helsingin yliopiston alkua ajoilta. Julkaissut Helsingin yliopisto Helsinkiin siirtymisen satavuotismuistoksi. Porvoo: WSOY, 290–310.

Kaks aastakümnet kontrastiivseminare

Ilmunud: Kaks aastakümnet kontrastiivseminare. – Väino Klaus (tõlk.). Keel ja Kirjandus 2004/4, 295–300.

Esimene soome-eesti kontrastiivseminar korraldati vigade analüüsi seminarina 18.–19. mail 1983 Saarijärvel Summassaares. Nii algas traditsioon, mis on kestnud siiani, seni viimane seminar toimus 2003. aasta kevadel Oulus. Käsitlen oma artiklis selle traditsiooni sündi ja arengut nendel seminaridel algusest peale osalenud soomlase vaatenurgast.

Soome-eesti ühist keeleteaduslikku uurimistööd oli hakatud ette valmistama juba 1982. aasta kevadel ning sellele olid eelnenud mitteametlikud kõnelused, mida peeti 1980. aastal Turus 5. rahvusvahelise fennougristide kongressi ajal ja kus koostööd kavandati eelkõige süntaksi uurimisel. (Yli-Vakkuri, Remes 1983: 3) See idee oli tekkinud Tampere ülikooli soome keele ja üldkeeleteaduse õppetoolis, mille töötajad Valma Yli-Vakkuri ja Heikki Paunonen saatsidki märtsis 1982 välja ringkirja, et teada saada, kas soovitaks osa võtta seda koostööd ettevalmistavast seminarist. Ringkirja järgi oli soome-eesti süntaksiuuringute teaduslikuks eesmärgiks soome ja eesti lauseõpetuses uute vaatenurkade leidmine ja praktiliseks eesmärgiks ühelt poolt soomlastest eesti keele õppijate ja õpetajate ning teiselt poolt eestlastest soome keele õppijate ja õpetajate raskuste väljaselgitamine ja võimaluste piires leevendamine.

Soome ja eesti keele kontrastiivse uurimise ettevalmistav seminar toimus 1982. aasta aprillis Tvärminnes Helsingi ülikooli zooloogiauurimisjaamas. Kahepäevasel seminaril osales soome keeleteadlasi ja Soome ülikoolide eesti keele lektoreid. Uurimissuuna teoreetilisi lähtekohti tutvustasid Kari Sajaavaara, kes pidas ettekande „Kontrastiivse keeleuurimise meetodeist“, ja Raija Markkanen, kelle teemaks oli „Grammatika kontrastiivanalüüs“. Eestlastest osavõtjaist esinesid ettekandega Ellen Uuspõld, Paul Kokla ja Haldur Õim.

Seminaril peetud arutelude põhjal sai selgeks, et süntaksiga piirdumise asemel on põhjust kaasa haarata kogu grammatika. Samuti tõdeti, et uurimistöös tuleks eristada kaht omaette osa: 1) soome ja eesti keelestruktuuri võrdlust ja 2) soome ja eesti keele õppimist raskendavate vigade analüüsi.

Tegevusvormidena oli muu hulgas kavas kasutada paariti või väikese rühmana töötamist, kus nii soome kui ka eesti keeleteadlane analüüsiks oma keelest lähtudes üht ja sama grammatikaosa, samuti seminari- ja diplomitööde ja väitekirjade kirjutamist, vigade kogumist ning muidugi ühisseminare, mis toimuksid eri aastail vaheldumisi Soomes ja Eestis ja millest vähemalt osal oleks kindel teema.

Ettevalmistava seminari tulemustele toetudes pidasid Valma Yli-Vakkuri, kogu kontrastiivse uurimiskava *primus motor*, ja Heikki Paunonen Eestis paaril korral nõu Tallinna ja Tartu keeleteadlastega. Seminari ja nõupidamiste üks tulemusi oli see, et üritati siduda oma uurimistöö Soome ja Nõukogude Liidu teadusliku ja tehnilise koostöö komitee uurimisprogrammiga, mis andis ühistööle tolleaegsetes oludes kindlama aluse. Esimesi Soomes peetud vigade analüüsi seminare, mille ajal toimusid ka eesti keele lektorite koosolekud, ja algusaastate ühisseminare finantseeriti Soome Akadeemialt saadud rahaga. Uurimiskava nimetuseks kujunes „Soome ja eesti keele grammatiline võrdlus“. Teadusliku ja tehnilise koostöö komitee kandis selle esimest korda keeleteaduse töörühma 1984.–1985. aasta programmi.

1983. aasta märtsis koostatud uurimisplaanis, mille on allkirjastanud Paunonen ja Yli-Vakkuri ning mis lisati muu hulgas Soome Akadeemiale ning Soome ja Nõukogude Liidu teadusliku ja tehnilise koostöö komiteele saadetud taotlusele, selgitatakse põhjalikult kava tagapõhja ja tähendust. Rõhutatakse ühelt poolt soome ja eesti keele kontrastiivse uurimise praktilist vajadust, sest see kindlustaks ajakohase õppematerjali saamise ja Soome saadetavate eesti keele lektorite ettevalmistamise, ja teiselt poolt selle teoreetilist tähtsust fennistika ja soome-ugri keelte võrdlemise seisukohast. Tõdeti, et olulist üldteoreetilist uurimistööd tehakse nii Soomes kui ka Eestis ning Eesti puhul viidatakse eriti Tartus Huno Rätsepa ja Tallinnas Henno Rajandi juhtimisel saavutatud tulemustele.

Uurimisplaanis täpsustatakse koostöö kahe valdkonna – keelte struktuuri võrdlemise ja vigade analüüsi – eesmärgid ja mainitakse suurt hulka täpsemat käsitlust vajavaid küsimusi, nagu näiteks reksiooniseigad, subjekti-, objekti- ja predikatiivikäände probleemid, kohakäänete keeliti erinev kasutamine, sõnajärg, kõneviiside funktsioonid ja kasutamine, astmevahelduse seisund soome ja eesti keeles ning tuletuse produktiivsus. Plaanis on kirjas ka tulevased tegevusvormid, tegevusajad ja osavõtjad. Soome teadlaste nimekiri ja teemade arv on palju suurem kui Eesti oma, mis on seletatav eelkõige sellega, et sinna osati

võtta ainult Keele ja Kirjanduse Instituudi grammatikarühma liikmeid, paar Tallinna pedagoogilise instituudi õppejõudu ning nime pidi mainimata Soomes töötavad eesti keele lektorid, kellele seati ülesandeks vigade analüüsi rühmas osalemine. Tegelikult oli külalislektorite hulgas palju Tartu ülikooli õppejõude. Eestis tookord Soomest saadetud soome keele lektoreid veel ei olnud.

Soome ja eesti keele grammatika võrdlemine oli esimene soome ja eesti keeleteadlaste laialdane ühistöö. Sidemeid oli keeleuurijatel siiski olnud ka varem, ja kui sõjajärgne vaikus Urho Kaleva Kekkoneni Eesti-külaskäigu ning Helsingi ja Tallinna vahelise laevaliikluse algamisega 1960. aastate keskel lõppes, tekkisid läbikäimiseks senisest paremad võimalused, tõsi küll, algul üsna ühepoolselt Soomest Eesti suunas. (Vt nt Tuomi 2000: 376–385.) Tähtsad sündmused olid muidugi Helsingi fennougristide kongress aastal 1965 ja eelkõige Tallinna kongress viis aastat hiljem.

Keeleuurijate ametlikke sidemeid ja teaduslikku tööd soodustas osaliselt see, et Soome ja Nõukogude Liidu teadusliku ja tehnilise koostöö komitees loodi keeleteaduse töörühm. Et koostööd ellu viia, oli keskseks eesmärgiks korraldada mõlemal maal vaheldumisi sümposioone. (Tuomi 2000: 382–384) Esimene läänemeresoome filoloogia sümposium oli 1971. aasta mais Helsingis ja hiljem olid toimumiskohaks ka Tallinn, Petroskoi ja Jyväskylä ning aastal 1988 Turu, mille järel tegevus lakkas. Siiski olid need sümposioonid fennougristide kongresside vahelistel aastatel väga tähtsad üritused, kus teadlastel oli võimalus kokku saada ja uurimistulemusi tutvustada.

Ei maksa unustada, et soome ja eesti keele grammatika võrdlemise kava tekkis siis, kui Eestis oli alanud uus venestamisae ning eesti keelde ja rahvusküsimusse hakati suhtuma endisest vaenulikumalt. 1978. aasta detsembris võttis EKP keskkomitee vastu vene keele õppimise ja õpetamise abinõude salajase määruse, mille eesmärgiks oli, et kõik Nõukogude Liidu rahvad peale venelaste muutuksid kakskeelseks. 1980. aasta sügisel oli Tallinnas noorsoorahutusi ja avalikuks sai „Neljakümne kiri“. Soome ajakirjanduses ilmus kirja kohta algul lühiuudiseid, kogu kiri avaldati soome keeles – pärast seda kui näiteks Suomen Kuvalehti oli sellest keeldunud – kultuurilehes Näköpiiri 1981. a. (Kiin jt 1990: 201) Suurt tähelepanu äratas Soome lahe mõlemal pool Seppo Heikinheimo 1981. aasta sügisel lehes Helsingin Sanomat avaldatud artikkel „Viron kulttuuri puristuksessa“ („Eesti kultuur surve all“), kus käsitleti muu hulgas meie lõunanaabrite kallal rakendatavat sisserändamispoliitikat ja keeleprobleeme.

Kakskümmend aastat tagasi toimunud Summassaare esimesel soome-eesti ühisseminaril osalesid Heikki Paunonenist, Seppo Suhonenist ja Valma Yli-Vakkurist koosnenud ettevalmistusrühm, vigade analüüsi meetodite asjatundja Kari Mäkilä ning soomes tookord töötanud eesti keele lektorid – Virgi Jalakas, Karl Muru, Mart Mäger, Hoide Sikk, Ellen Uuspõld ja Haldur Õim – ning Hannu Remes. Kahel päeval oli ühtekokku seitse ettekannet. Seminari kohta avaldatud raamatukeses on kuus artiklit. Eessõnas tõdetakse, et mitmel pool maailmas suurtest kontrastiivsetest uurimiskavadest saadud kogemuste – ja pettumuste – alusel otsustati alustada soome-eesti koostööd tagasihoidlikult. Lisaks sellele, et tuli realistlikult arvesse võtta materiaalsete vahendite nappust, jõuti niisugusele seisukohale ka sellepärast, et grammatikateooriatest ei olnud mitte ükski kontrastiivses uurimistöös väga õnnestunuks osutunud. Neil põhjustel tehti otsus lähtuda soome-eesti koostöös teemadest, mille uurimisel on keeleteadlased juba mõlemal pool Soome lahte vägagi erinevaid meetodeid edukalt kasutanud. (Yli-Vakkuri, Remes 1983: 4)

Eessõnas peetakse eriti rõõmustavaks ja julgustavaks seda, et juba esimesel seminaril jõudsid Ellen Uuspõld ja Haldur Õim uuritud ainestiku põhjal teaduslike tulemusteni, mis annavad ka oma üldkeeleteadusliku tähenduse tõttu põhjust neid keelenähtusi edasi uurida. Uuspõld käsitles eitavate lausete sõnajärge ja Õim eesti-soome leksikaalseid suhteid: oluliseks osutusid muu hulgas need erijooned, mis ilmnesid sõnade süntaktilis-semantilistes omadustes.

Summassaare kokkusaamine oli esimene üldiselt kevadsemestri lõpupoole eri ülikoolides ja nende uurimisjaamades korraldatud kontrastiivseminaride sarjas, millega on olnud seotud Soomes tegutsevate eesti keele lektorite koosolek, need olid saanud alguse küll juba aastal 1975. (Punntila 1997: 7) Algsed vigade analüüsi seminarid said 1989. aastal nime soome-eesti kontrastiivseminar. Selle korraldas Helsingi ülikooli läänemeresoome keelte õppetool. Praktilise korraldajana tegutses tolaegne eesti keele lektor Tiit Kukk, kes samal aastal ootamatult suri. Summassaare mahult tagasihoidlik ettekandevihik, mis ilmus Tampere ülikooli soome keele ja üldkeeleteaduse õppetooli väljaannete sarjas, pani omakorda aluse regulaarsetele seminariväljaannetele.

Soome ja eesti keele grammatika võrdlemise programmis kuulus Summassaare seminar oma nime kohaselt vigade analüüsi poolele. Sellesama 1983. aasta septembris hakati edendama ka keelte struktuuri võrdlemist, korraldades Tallinnas Keele ja Kirjanduse Instituudi ruumes kahepäevase

koordineerimisseminari. Esimese päeva tööna peeti umbes 20 ettekannet! Eestlastest esinesid teiste hulgas Mati Erelt, Toomas Help, Mati Hint, Krista Kerge, Helle Metslang, Peep Nemvalts, Silvi Vare ja Tiit-Rein Viitso. Soomlastest osalesid seminaril Auli Hakulinen, Eino Koponen, Mauno Koski, Päivi Rintala, Seppo Suhonen, Helena Sulkala, Valma Yli-Vakkuri ja Hannu Remes. Seminari ettekannetest paljundati osavõtjaile kogumik, milles oli ettekannete enamikust ühe-kaheleheküljeline kokkuvõte.

Kõneldi ka uurimiskava tulevikust. Erinevatest tööviisidest olid muu hulgas kõne all temaatilised seminarid, teadlasvahetus, rühmas ja paarikaupa tehtav uurimistöö. Samuti käsitleti meetodi valikut ja meetodi ühtlust: kas eeldatakse, et ühesugust meetodit kasutab kogu uurimiskava või ainult teatav uurimisrühm või kasutab igaüks oma meetodit. Kõneldi ka uurimiskava avatusest, uute teemade kaasahaaramisest ja edasise uurimistöö planeerimisest. Tähtis teema oli avaldamisviisid ja -võimalused, mis huvitas eriti eestlastest osavõtjaid. Nagu selgus koostöö hilisemas järgus, soovisid eestlased, et soomlased avaldaksid oma ettekanded ise kontrastiivsete uurimuste kogumikena, nemad aga kasutaksid oma tööde avaldamiseks preprinte, mis ilmselt oli tolleaegse tsensuuri tingimustes suhteliselt lihtne variant. Eriti just KKI grammatikasektori teadlased avaldasid enne seminare ja sümposioone rohkesti vastavaid preprinte – parimal juhul üks inimene kaks preprinti ühe ja sama ürituse ajaks – ja nii oli võimalik tutvuda tollal teoksil olnud, 1990. aastail ilmunud mahuka akadeemilise grammatika mitme peatüki varajase versiooniga.

Tallinna koordineerimisseminaril määrati kindlaks süntaksi ja morfoloogia uurimisrühmade teemad ja neid uurivad väiksemad töörühmad või paarid, kuhu kuulus alati nii eesti kui ka soome teadlane. Süntaksi teemadeks olid muu hulgas partitiivi kasutamine ühelt poolt aspekti seisukohalt ja teiselt poolt öeldistäitena, infinitiivikonstruktsioonid, käändesüntaks, rektiooni küsimused, modaalsus ja sõnajärg. Morfoloogiarühma teemadeks olid sõnamuutmise alal näiteks morfoloogiline produktiivsus, soome ja eesti keele morfoloogilise struktuuri võrdlemine, astmevaheldus ja laensõnade kohanemine. Sõnatuletuse uurijate eesmärgiks oli süveneda noomenite ja verbide tuletamise ning liitsõnade moodustamise automaatsusse. Kõige paremini teostus kontrastiivse koostöö idee minu arusaamist mööda mõningate süntaksiprobleemide selgitamisel ja morfoloogia osas eelkõige tuletuse uurimisel, kus Päivi Rintala ja Silvi Vare ning Mauno Koski ja Reet Kasiku rühmatöö osutus väga tulemusrikkaks. Kuigi enamikul teistest valdkondadest ei

jõutudki lootustest hoolimata samalaadse tiheda soome-eesti ühistööni, olid väga tähtsad ka kontaktivõimalused ja arutelud ning uurimisainestiku ja teadusliku kirjanduse hankimine, mida see uurimiskava võimaldas.

Fennistidele tähendasid eesti teadlastega suhtlemine ja Eestis käigud huvitavat, tuttavast keskkonnast erinevat maailma. Eestis oli vastuvõtt alati sõbralik ja külalishake ning arutelud ja seminarid kasulikud ja äratasid uusi mõtteid. Kõige rohkem töötati koos KKI rahvaga ja ühistöös osalesid ka mõningad Tallinna pedagoogilise instituudi õppejõud. Seevastu Tartu ülikooliga olid kontaktid probleemsemad, oli ju Tartu lennuväebaasi tõttu linn, mida sai üldiselt külastada ainult päeva ajal, ööbimine oli seal keelatud.

Pärast Tallinna seminari sõlmiti juba järgmise, 1984. aasta kevadel tihedamad sidemed Tallinna pedagoogilise instituudiga, kui Päivi Rintala, Valma Yli-Vakkuri ja mina külastasime Hoide Siku kutsel eesti keele ja kirjanduse kateedrit ja tutvustasime vigade analüüsi alal tehtavat tööd. Lisaks pidasin kateedrijuhataja soovil ettekande, kus vaatlesin eesti ja soome keele grammatika erinevusi ja neist põhjustatud õppimiskusi.

Soomlased võisid Eestis käies tõdeda, et nende sealsed kolleegid täidavad oma rahvuslikult väärtuslikku ülesannet sageli väga tagasihoidlikes oludes. Näiteks kirjutusmasinaid ja teisi töös vajalikke abivahendeid oli napilt, samuti kujutas paljundamine endast väga bürokraatlikku protsessi. Me ei teadnud, et Endel Sõgla juhitud Keele ja Kirjanduse Instituudi inimestest oli ainult mõningail ametlikult luba välismaalastega suhelda, ja ilmselt panime instituudis liikudes, selle kogudega tutvudes ja ala probleeme arutades paljud töötajaist lubamatusse olukorda. Suhtumine oli ometi alati heatahtlik. Soomlastel oli üsna hõlbus – tolliformaalsused välja arvatud – sõita laevaga otse Tallinnasse, aga eestlastel käis Soome sõit üldiselt Moskva kaudu. Nii tuli paari-kolme päeva pikkusele Helsingi seminarile liita veel üsna pikk sõiduaeg.

Esimene Helsingis korraldatud ühisseminar oli 1984. aasta septembris ja seal esinesid eestlastest KKI teadlased, põhiliselt grammatikarühma liikmed Mati Erelt, Helle Metslang, Silvi Vare ning Kristiina Ross ja Tartu ülikooli õppejõud Ellen Uuspõld. Soomlastest mainitagu Eeva Kangasmaa-Minni, kes tutvustas mitmesuguseid aspektiuurimusi. Järgmistel aastatel korraldati seminarid enamasti Tallinnas, kuni see tegevus hakkas kümnendi lõpus vaibuma. Uurimiskoostöö jätkus siiski ka pärast seda. Kõik head mõtted ometi teoks ei saanud. Nii läks näiteks artiklikogumikuga, mille Heikki Paunonen ja mina kavatsesime avaldada koos eestlastega ja kus oleks esile toodud tüpoloogilisi

ja diakroonilisi tähelepanekuid soome ja eesti keele muutemorfoloogia alalt. Seda koostööd puudutava kirja mustandis põhjendatakse plaani järgmiselt: „Artiklite eesmärgiks on võrrelda omavahel soome ja eesti keele fleksiooni-süsteemi (tüpoloogiline vaatenurk) ja käsitleda seda, kuidas ühistest keele-ajaloolistest lähtekohtadest on jõutud erinevate fleksioonistrateegiliste lahendusteni (diakrooniline vaatenurk). Eriti huvitavad on need murdepunktid, kus fleksioonisüsteemi seisukohalt kesksed paradigmaatilised keelejooned on sattunud ohtu või on muutunud. Neis fleksioonisüsteemi seisukohalt kriitilistes kohtades on soome ja eesti keel jõudnud erinevate strateegiliste lahendusteni. Lisamõtte pakuvad erinevate strateegiliste valikute võrdlemisel veel soome edelamurded, kus järgsilpide pikad vokaalid on lühenenud (nagu eesti keeles), aga süstemaatiline vältevaheldus on jäänud välja arenemata (erinevalt eesti keelest), edelamurrete strateegiaks paistabki olevat olnud mitmesuguste morfoloogiliste üldistuste soosimine. Tulemuseks on niiviisi kolm tüpoloogiliselt erinevat keelekuju: soome (ühiskeel ja enamik murdeist), soome edelamurded ja eesti (ühiskeel ja enamik murdeist ...).“ Kogumiku autoreiks olid peale meie kavandatud Mati Hint, Jaak Peebo ja Heikki Hurtt. Kuigi meie plaan ei teostunud, on nendel teemadel kirjutatud muudes seostes.

Soome ja eesti keele grammatika võrdlemise töökava eest vastutamine läks esimese Tallinna seminari ajal 1983. aasta sügisel Valma Yli-Vakkurilt Auli Hakulinenile. Aastast 1984 oli see töökava Soome ja Nõukogude Liidu vahelise teadusliku ja tehnilise koostöö komitee teadlasvahetusprogrammi osaks, need sõlmiti kaheaastaste perioodide kaupa. Hakulinenilt läksid 1987. aasta kevadsuvel juhtimisülesanded üle Turu kolmikule, kus igal uurimisvaldkonnal oli oma vastutav isik: morfoloogia osas Mauno Koski, süntaksi osas Valma Yli-Vakkuri ning fonoloogia ja foneetika osas Kalevi Wiik. Uurimiskava oli teadlasvahetusprogrammis kuni aastani 1991, kui Eesti jälle iseseisvus ja niisuguse uurimistöö eeldused ja võimalused muutusid hoopis teistsuguseks.

Seevastu Summassaares alanud vigade analüüsi seminaride, hilisemate kontrastiivseminaride traditsioon, mille kestmisel on etendanud kesket osa Soome ülikoolides töötavad eesti keele lektorid, elas Soome lõunanaabri murranguajad hästi üle. Väheste eranditega, mille põhjuseks on olnud üldiselt mingi ajaliselt lähedale sattunud teine sama valdkonna üritus, töötajaskonna muudatused või raha, on seminarid toimunud igal aastal.

Summassaare seminar peeti enam-vähem neutraalses kohas, puhkekülas, aga järgmisest seminarist alates on kokkusaamised korraldatud kordamööda

eri ülikoolides ja just nende uurimisjaamades, mis on pakkunud rahuliku ja inspireeriva tööümbruse.

Niisuguste ürituste hulgas oli esimeseks Joensuu ülikooli uurimisjaamas Ilomantsi Mekrijärvel 1985. aasta mais minu korraldamisel toimunud vigade analüüsi seminar. Osavõtjaskond oli üsna väike, kümmekond inimest. Eesti keele lektorite ettekanded käsitlesid soomlastest eesti keele õppijate mitmesugustel keeletasanditel tehtud vigu, soome keeleteadlased ja õppejõud aga vaatasid kahe keele suhteid eelkõige kontrastiivselt. Seminaril arutati ka vigade kohta käiva ainekliku teaduslikku ja praktilist kasutamist. Koostasid seminari ettekannete põhjal väljaande, mille nimeks saigi Päivi Rintala ettepanekul „Lähivertailuja“.

Mekrijärve järel on vigade analüüsi seminarid, alates aastast 1989 kontrastiivseminarid, toimunud kordamööda eri ülikoolides. Joensuule järgnesid korraldajatenä Turu, Oulu, Jyväskylä, Helsingi ja Tampere. Teine seminaride ring käivitus Mekrijärvel 1992. aasta aprillis. Tavalisest suuremaks vahelduseks oli 2001. aasta kevadsuvel väljaspool Soomet, nimelt Tartu ülikooli spordikeskuses Käärikul korraldatud seminar. Esinejate ja teiste asjahuviliste hulk on aastate jooksul suurenenud, aga tuumiku on moodustanud eesti keele lektorid ja mõningad selle alaga tegelevad soomlased.

Pealkirja „Lähivertailuja“ on peetud nii heaks, et see on olnud kõigi seminarikogumike kaanel, kuigi need on ilmunud eri ülikoolide õppetoollide väljaandesarjades. Ka Tartus koostatud raamat kannab sama nime. Joensuu 2003. aastal avaldatud 13. köite artiklid põhinevad ettekannetel, mis peeti 2002. aasta kevadel praktilistel põhjustel koos korraldatud VIRSU-konverentsil ja kontrastiivseminaril. „Lähivertailu“ on elujõuline, jätkuvalt täienev sari.

Kolmeteistkümne esimese seminari väljaanded (alates Summassaarest ja lõpetades Käärikuga ehk aastast 1983 aastani 2001) sisaldavad ühtekokku üle saja artikli peaaegu 50 autorilt. Lehekülgi, mille teksti hulk varieerub algusaastatel kirjutusmasinaga ja praegusajal uuema tehnika abil kirjutatute puhul muidugi suurel määral, on kogunenud umbes 1250. Köide „Lähivertailuja 13“ suurendab 31 kirjutaja jõupingutuste varal lehekülgede arvu peaaegu 300 võrra. Nii sisaldab sari väga rohkelt soome ja eesti grammatika kontrastiivse uurimise ja lähisugulaskeelte õppimisel tekkivate raskuste käsitlusi. Juba väljaandesarja algjärgus saadud tagasiside kõneles sellest, et artiklitest on eesti keele lektoritel õpetamisel kasu olnud. (Yli-Vakkuri 1988: 65)

Aastate jooksul on vähemalt viide köitesse artikli kirjutanud eestlastest Mati Erelt, Birute Klaas, Heli Laanekask ja Helle Metslang ning soomlastest Matti Punttila, Seppo Suhonen, Kalevi Wiik ja Hannu Remes. Matid, Erelt ja Punttila, on hästi ellu viinud kontrastiivse uurimiskava paariti töötamise ideed ja avaldanud palju ühisartikleid. Nad on edasi liikunud komparatsioonis ja reduplikatiivsusest aproksimatiivsuse kaudu Käärikul kuulnud eestisoome vandumisviisideni.

Alates aastast 1982 on Soomes tegutsenud eesti keele lektorid kogunud soomlastest üliõpilaste eesti keele vigu, mille põhjal, nagu eespool on tõdetud, on kirjutatud sarja „Lähivertailuja“ esimeste köidete jaoks palju artikleid. Kogumise eesmärgiks oli luua õpetamist ja uurimist abistav vigadebank, mille ainestiku põhjal oleks võidud näiteks teha uutele Soome saadetavatele eesti keele lektoritele mõeldud teatmikke. (Yli-Vakkuri 1988: 65) Auli Hakulinen ja mina mõtlesime algusaegadel kõvasti veakaartide vormi ja nendesse paigutatava informatsiooni üle. Aastal 1987 alustas Pertti Pyhtilä oma koostatud programmi abil veaainestiku arvuti jaoks kodeerimist. Pärast tema Eestisse siirdumist (1989) ei ole veapanga tõhus kasutamine kahjuks võimalik olnud. (Pyhtilä 1988: 66–72, Punttila 1997: 8) Kuigi vigade analüüsi seminaridest on saanud kontrastiivseminarid, oleks ka niisugust ainestikku kahtlemata uurimistöös võimalik kasutada.

Vigade analüüsi ja kontrastiivseminaride korraldamine on osutunud ilmselgelt vajalikuks ja – Eesti taasiseseisvumise hetkeks lõppenud ühisseminaridest erinevalt – ka vastupidavaks traditsiooniks. Sellel on otseseid või vähemalt ala uurijate vahendusel kaudseid seoseid niisuguste hiljem Soomest alguse saanud uurimisprogrammidega nagu Valma Yli-Vakkuri 1991. aastal Turus algatatud SCLOMB ehk „Läänemere piirkonna keelte grammatika võrdlemine“, aastal 1994 Oulu ülikoolis alustatud eestlaste soome keele õppimist käsitlev uurimistöö ning 1997. aastal alanud VIRSU ehk „Eesti ja soome keel sihtkeeltena“ („Viro ja suomi kohdekielinä“). Mitmekülgne kontrastiivne keeleuurimine, mille tulemused leiavad rakendamist soome ja eesti keele õpetamisel ja õppimisel, annab Soome ja Eesti koostöö jätkuval tihendamisel ning meie rahvaste suhete arendamisel ja edendamisel oma väga tähtsa panuse.

Kirjandus

- Kiin jt = Kiin, Sirje, Rein Ruutsoo, Andres Tarand 1990.** Neljäkymmenen kirje. Kokemuksia neuvostotodellisuudesta. Helsinki: Otava.
- Puntila, Matti 1997.** Soome ja eesti keele kontrastiivne uurimine. – Riho Grünthal, Reet Kasik (toim.). Lähivertailuja 9. Suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari 3.–5.5.1996, Lammi. Castrenianumin toimitteita 53. Helsinki: Helsingin yliopisto, 7–14.
- Pyhtilä, Pertti 1988.** Kontrastiivisesta virhepankista ja sen tieturoinnista. – Peep Nemvalts, Päivi Rintala (toim.). Lähivertailuja 3. Turun yliopiston ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 34. Turku: Turun yliopisto, 66–72.
- Tuomi, Tuomo 2000.** Sanakirjatyötä ja tiedepolitiikkaa. – Jüri Viikberg (koost., toim.). Inter dialectos nominaque. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Eesti Keele Instituudi toimetised 7. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 375–389.
- Yli-Vakkuri, Valma, Hannu Remes 1983.** Lukijalle. – Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Summassaaressa 18. ja 19. toukokuuta 1983. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 10. Tampere: Tampereen yliopisto, 3.
- Yli-Vakkuri, Valma 1988.** Viisi vuotta virheanalyysia. – Peep Nemvalts, Päivi Rintala (toim.). Lähivertailuja 3. Turun yliopiston ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 34. Turku: Turun yliopisto, 60–65.

Paarkümmend aastat hiljem

Järelmärkus kontrastiivseminaride hilisema tegevuse kohta. Ilmub esimest korda.

Soome ja Eesti keelelist koostööd jätkanud uurimissuuna „**Eesti ja soome keel sihtkeeltena**“ („**Viro ja suomi kohdekielinä**“ – VIRSU) mõtte esitas 1990. aastate lõpus Joensuu ülikooli tollane dotsent, hilisem professor Pirkko Muikku-Werner. Projekt algatati 1997. aasta sügisel Tartus ja Tallinnas toimunud kohtumistel, kus Pirkko Muikku-Werner ja Hannu Remes arutasid seda teemat eesti keeleteadlastega. Tartus osalesid nõupidamistel teiste hulgas dotsendid Birute Klaas ja Jüri Valge, lektor Renate Pajusalu ja assistent Raili Pool ning Tallinnas professor Jaan Õispuu ja teadur Silvi Vare. Eestlaste projektiga liitumine oli osaliselt ajendatud sellest, et pärast iseseisvuse taastamist sai ajakohaseks õpetada eesti keelt Eesti muukeelsetele elanikele. Projekti koordinaator ja vaimne juht oli pikka aega professor Muikku-Werner. Praegu vastutavad VIRSU-koostöö eest peamiselt Ida-Soome (Joensuu) ülikooli professor Helka Riionheimo ja Eestis professor Annekatrin Kaivapalu. Esialgu oli koostööpartneriks Oderi-äärse Frankfurdi Euroopa Ülikooli professor Hartmut Schröder, kuid viimastel aastatel on saksa keeleala esindanud Viini ülikool, mille professor Johanna Laakso on olnud uurimisprojekti juhtide hulgas.

VIRSU eesmärk on olnud uurida, kuidas soome ja eesti keelt võimalikult tõhusalt õppida ja õpetada ning kas neid keeli õpitakse ühtemoodi või on erinevusi. Kuidas mõjutab õpet see, kui lähtekeeleks on lähisugulaskeel või näiteks hoopis mõni germaani või slaavi keel? Ennekõike on tahetud keskenduda sellele, kuidas, millal, miks, mil määral ja mis tingimustel mõjutab õppija emakeel vastavalt soome või eesti keele õppimist. Uurimistöös on olnud huvitav välja selgitada, millises kontekstis või kontekstis on täheldatav ülekandeeffekt ja kus on võimaliku positiivse ülekandeeffekti tähtsus kõige suurem, samuti seda, kuidas mõjutavad õppimist keelte tüpoloogilised seosed. (Muikku-Werner, Remes 2001: 403–404)

Esimene VIRSU seminar korraldati Joensuus 1998. aasta veebruaris ning järgmised seminaripaigad on olnud Oulu, Tallinn, Helsingi ja Jyväskylä ning

2009. aastal Joensuu ülikooli Mekrijärvi uurimisjaam. VIRSU rahvusvaheline tutvustamine toimus 2000. aastal Tartu fennougristide kongressil, kus Pirkko Muikku-Werner ja Hannu Remes esinesid ühisettekandega „Viro ja suomi vieraina kielinä“ (Muikku-Werner, Remes 2001; „Eesti keel ja soome keel kui võõrkeeled“). Seni on peetud viis VIRSU konverentsi: aastal 2002 Joensuus, 2004 Oulus ja 2007 kümnenda aastapäeva konverents Joensuus, kus otsustati laiendada uurimisvaldkonda ja projekti uueks nimeks sai „**Soome-ugri keeled sihtkeeltena**“¹. 2012. aasta oktoobris toimus Oulu ülikoolis seoses konverentsiga „Learner Language, Learner Corpora“ („Õppijakeel. Õppijakeele korpused“) VIRSU 15. aastapäeva konverents ning 2017. aasta oktoobris Tallinna ülikoolis 20. aastapäeva konverents. Just kasvav vajadus õppida ja õpetada soome, eesti ja ungari keelt, mis kuuluvad ka Euroopa Liidu keelte hulka, eeldab mitmekülgset uurimistööd ja nende keelte struktuuri põhjalikku tundmist.

Peale oma konverentside ja seminaride on VIRSU sümposiume ja töötubasid korraldatud muude keeleteaduslike üritustega seoses. Näiteks keeleteaduse päevadel, AFinLa üritustel ja kontrastiivseminaride raames. 2009. aasta sügisel Mekrijärvi uurimisjaamas korraldatud üritusel, mida reklaamiti VIRSU konverentsi ja kontrastiivseminarina, ei osalenud aga ükski Soomes tegutsenud eesti keele lektor. Pärast seda ei ole kontrastiivseminare enam peetud. Probleemi aga pole, sest ettevõtmiste temade piiritlemine on olnud mitmeti tõlgendatav ja osalejad on sageli olnud ühed ja samad. Märkimisväärne sündmus oli VIRSU sümposiumi jõudmine XI rahvusvahelisele fennougristide kongressile Ungaris Piliscsabas 2010. aasta suvel. Sümposium toimus ka viis aastat hiljem järgmisel fennougristide kongressil Oulus.

VIRSUGa on juba mitu aastat tihedat koostööd teinud retseptiivset mitmekeelsust uuriv Soome ja Eesti projekt REMU² (ingl *receptive multilingualism*). Selle eesmärk on välja selgitada, mis võiksid olla lähedasi sugulaskeeli soome ja eesti keelt kõnelevate inimeste vastastikuse arusaamise eeldused. Uurimist vajab see, kuidas emakeele ja lähedase sugulaskeele sarnasusi ära kasutatakse ning millised tegurid arusaamist mõjutavad. Andmeid saadakse testidest, kus katsealustele antakse lugeda lähedases sugulaskeeles uus tundmata tekst: soomlastele eestikeelne ja eestlastele soomekeelne. Samamoodi saab uurida, kuidas emakeele põhjal saadakse aru lähedase sugulaskeele suulisest kõnest.

¹ univie.ac.at/virsu

² archive.uef.fi/en/web/remu2015/remu-mika-se-on

Uurimisala on laiendatud, et välja selgitada ka seda, kui palju näiteks soome-rootslane saab aru eesti keelest ja vastavalt eestivenelane soome keelest.

Rõõmustav on, et kontrastiivseminaride sari „Lähivõrdlusi“ („Lähivertailuja“), mille erijooneks oli pikka aega, et kõited ilmusid eri ülikoolide soome või eesti keele õppetoolide sarjades, jätkab oma elu Eesti Rakenduslingvistika Ühingu väljaandena. Välimus on paranenud, mis on ennekõike küljendaja-kujundaja Sirje Ratso teene. Sari on jõudnud juba 30. köiteni (2020) ja moodustab teoreetiliste ja pedagoogiliselt kasutatavate artiklite märkimisväärse ja mitmekesise kogumi. VIRSU-le, REMU-le ja „Lähivõrdlustele“ on põhjust soovida pikka iga ja pühendunud sõpru, aga kurvaks teeb, et viimastel aastatel on hakatud Soome ülikoolidest eesti keele õpetamist välja tõrjuma.

Kirjandust teema kohta

Muikku-Werner, Pirkko, Hannu Remes 2001. Viro ja suomi vieraina kielinä. – Tõnu Seilenthal (toim.). Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars V. Dissertationes sectionum: Linguistica II. Tartu: Eesti Fennougristide Komitee, 403–410.

Remes, Hannu 2013. Virheanalyysista Virsuun – kolme vuosikymmentä suomalais-virolaista yhteistyötä. – Tiina Söderman (toim.). Keelemees Raimo Raag 60. Eesti Keele Instituudi toimetised 15. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 66–76.

Jüripäeval, 23. IV 2021

KAKS JOHANNEST

Juhani Aho Eestis

Ilmunud: Juhani Aho Eestis. – Heldur Niit (tõlk.). Keel ja Kirjandus 1978/5, 268–279.

1.

Pisut rohkem kui 85 aastat tagasi, novembris 1892, avaldas Tartu ajaleht Olevik laastu „Kurb jutt jänese pojast“ („Surullinen tarina jäniksenpojasta“). Nii viisi võisid eestlased esimest korda oma keeles tutvuda Juhani Ahoga, kellest varsti sai väga soovitud ja palju tõlgitud kirjanik Soome lahe lõunakaldal. Haritlaskond oli muidugi võinud Ahot lugeda ka algkeeles, kuid eestinduste kaudu avanes järjest rohkematel võimalus ligemalt tundma õppida tolle aja kõige silmapaistvama soome kirjaniku loomingut. 1890. aastail hakati Eestis tõlkima teistegi soome realistide teoseid. Nii oli Olevik varem samal aastal avaldanud esimese Minna Canthi novelli ja järgmistel aastatel ilmus mitmel pool Santeri Alkio, Väinö Kataja ja Teuvo Pakkala jutte.

Eesti ja Soome sidemed olid jõudsasti arenema hakanud 1880. aastail, kui Tartu üliõpilastel avanes võimalus õppida Soomes. Laienes soome keele oskus ja sedamööda kasvas ka soome keelest tõlgitud kirjanduse hulk. Rohke eestindamine seletub osalt soome kirjanike loomingu ideelise kui ka miljöölise ja ainekulise lähedusega. (Annist 1931: 78) Tõlgitavate teoste valimisel puudusid algul kindlad printsiibid, peamiselt eestindati ühte-kahte ajalehenumbrisse või jõulualbumisse sobivaid lühijutte. Kunstiväärtuslikke mahukaid teoseid 19. sajandi lõpul peaaegu veel ei ilmunud. Kuni käesoleva sajandi alguseni oligi Eestis ilukirjanduse peamiseks avaldajaks ajakirjandus. Tõlgete puhul torkab silma, et need kaugeltki mitte alati ei vastanud originaalile. (Salu 1965: 194–196) Näiteks on ajalehes Juhani Aho laastude juurde esimesest eestindusest peale sageli märgitud „Juhani Aho järele“.

„Kurb jutt jänese pojast“, mis oli autori esimene pärisloomajutt, avas Eestis ulatusliku Aho tõlgete sarja, kuhu juba enne Esimest maailmasõda kuulus viis eri raamatut ning üle saja ajalehtedes, kalendrites ja albumites ilmunud laastu. (Vt biograafilised andmed Virtanen 1961, Annist 1931, Kabur 1968. Abel Nagelmaa koostatud Juhani Aho loominguga eestinduste ja teda käsitleva

eestikeelse kirjanduse bibliograafia (käsikiri) leidub KKIs.) Tõlkeid lisandus rohkesti veel 1920. aastail, nii et 1930. aastaks, kustpeale huvi Juhani Aho vastu hakkas nähtavalt langema, oli valminud viisteist eri teost – kaks neist olid lisaks avaldatud uustrükis – ning ilmunud ühtekokku rohkem kui poolteistsada laastu ja novelli. Pärast Teist maailmasõda on Aho teoseid Eestis õige vähe avaldatud. Eri raamatuna on ilmunud ainult „Raudtee“, mille 3. trükk avaldati 1950. aastail. Tavalisest suurema tähelepanu osaliseks sai Aho 1961. aastal, kui möödus sada aastat tema sünnist: arvukais artiklreis anti sel puhul ülevaade tema elust ja loomingust.

2.

Esimeste Aholt tõlgitud laastude valiku määras 1890. aastail Eestisse saabuv realism. Soomet sajandi lõpul Eestis vist kõige enam tutvustanud ajakirjaniku Heinrich (Hindrik) Prantsu eestinduses järgnes jäneseпоjajutule 1893. a laast „Jõulu-õhtu talutares“ („Jouluilta talonpojan tuvassa“) (Grünfeldt 1893: 94–98), mis vastas tolle aja eesti külarealismis maitse suunale. Järgmisel aastal pääses Juhani Aho esimest korda üliõpilasnoorsoo väljaandesse: Eesti Üliõpilaste Seltsi teises albumis ilmus G. Seene tõlgitud „Asujad“ („Uudisasukas“), mis kuulub Aho esimese laastukogu varasemasse kihti ja oli oma ühiskondliku sisu poolest juba kriitilisem. Gunnar Castrén (1923: 12) on selle laastu puhul märkinud, et selles on aimatav prantsuse jutukirjanduse mõju, kuid oma laadilt on see ometi ehtsoomelik. Neid kahte külge, prantsuslikkust ja ehtsoomelikkust, on korduvalt esile toodud ka Juhani Ahot käsitlevates eestikeelsetes kirjutistes.

Ado Grenzsteini Olevik, mille suhtumine realismisse oli küllalt kõikuv, avaldas 1890. aastate keskpaiku veel mõned Aho laastud. 1896. a Olevikus leidub ilmselt esimene Juhani Aho tutvustus eesti lugejaskonnale. See tugineb viis aastat varem Kuopio ajalehes Uusi Kuvalehti ilmunud artiklile „Minna Canth ja Juhani Aho“. („Juhani Aho“ Olevik 2. I 1896 nr 1, vrd „Minna Canth ja Juhani Aho“ Uusi Kuvalehti 1891, lk 41–42) Olevikus räägitakse nende kirjanike osatähtsusest oma maa kirjanduse taseme tõstmisel. On öeldud, et need kirjanikud valivad teoste aine traditsiooniliselt oma rahva keskelt, kuid teevad seda uuel ja kaasaegsel viisil, kusjuures uudne on ka nende ainekäsitus. Ahot nimetatakse tõsiseks realistiks, kes ei madaldu kirjutama kahtlastel teemadel. Teda tutvustatakse nimelt kui laastude kirjutajat ja öeldakse,

et vähenõudlikust nimetusest hoolimata on tema laastud meistritööd. Lühikeses artiklis ei ole juttu Aho muust loomingust, ehkki temalt tollal olid juba ilmunud näiteks „Raudtee“, „Õpetaja tütar“, „Üksi“ ja „Õpetaja proua“.

Sajandivahetuse-eelsete tõlgete hulka kuulub ka noore Juhani Aho väike meistriteos, vana ja uue vastuolu kujutav „Sel ajal, kui isa lambi ostis“ („Siihen aikan kun isä lampun osti“). Jutt ilmus 1896. a Eesti Postimehes ja selle oli tõlkinud M. Juurik. Nähtavasti on see mõjustanud Jakob Mändmetsa. 1901. a avaldas Mändmets samasugust ainet käsitleva mälestuspildi „Uus lamp“ (hilisema pealkirjaga „Kui valgus tuli“), mille eeskujuks Aho lambiostmislugu on mõnikord peetud. (Kärner 1931: 283, 285, vt ka Kruus 1961: 58–59) Uuesti ilmus „Sel ajal, kui isa lambi ostis“ 1902. a Gustav Suitsu tõlkes (pealkirjaga „Siis kui isa lambi ostis“).

19. sajandi lõppaastate agaraim Aho laastude eestindaja oli Helsingi ülikooli suvekursustel õppinud Jakob Ploompuu. Tõlgete valik peegeldab poliitiliselt rasket aega – peaaegu kõik laastud on „Mu kadakase rahva“ esimesest sarjast. Need selgelt allegoorilised lood, mis Ploompuu tõlkes Postimehes ilmusid, olid nagu loodud tõlgendama eestlastegi tundeid. Neis kordub suure ja väikese, tugeva ja füüsiliselt (aga mitte vaimselt) nõrga vastuolu, kõige konkreetselt laastus „Härg ja sipelgad“ („Härkä ja muurahaiset“). „Mu kadakase rahva“ laastudest sai nüüd kümmekonnaks aastaks eelistatud tõlkimismaterjal, kuigi need Gustav Suitsu (1928: 7) sõnade järgi 1905. a sündmustega ühenduses minetasid tunduva osa oma esialgsest mõjust.

Uus sajand tähendas Juhani Aho esimese, mahult küll tagasihoidliku tõlkeraamatu ilmumist. Selle avaldas Peeter Grünfeldt 1901. a Tartus pealkirjaga „Põlgtuse all“ ja see sisaldas kaks juttu: tugeva ühiskondliku tendentsiga niminovelli („Maailman murjoma“) ja laastu „Asunikud“ („Uudisasukas“). Mõlema peategelaseks on saatusele allajääv uudismaaharija. Ent kui maailmast vintsutatud Junnu saatuseks õiguse otsimisel on lootusetu lüüasaamine, siis laastus „Asunikud“ tasakaalustab süngeid meeolusid tagasihoidlik usk paremasse tulevikku: ilma visade raadajateta „oleks põlismets jäänud puutumata ja progressi eelpostide töö tegemata“ (Aho 1953: 13).

3.

Kõige olulisem ajalõik Juhani Ahost huvitumise ja tema loomingust saadud võimalike mõjustuste seisukohalt on Eestis 20. sajandi esimene kümnend, Noor-Eesti liikumisele eelnenud aastad ja liikumise algusaeg. Sajandivahetusel hakkasid uued tuuled koolinoorsoo hulgas mitmel pool peaaegu üheaegselt puhuma. Rahvusliku omapära kõrval toonitati vajadust suunata pilk üle kodumaa kitsaste piiride Euroopasse. Tulevaste nooreestlaste lähem tutvumine Euroopa vaimueluga tähendas peale muu kasvavat huvi soome kirjanduse vastu. Soomes nähti lähedast maad, mis rasketeski poliitilistes oludes oli suutnud ennast maksma panna ja kus kirjandus oli kõrgel järjel, justkui juba euroopastunud. Ka keele pisut võõras, aga siiski lähedane kõla ja selle arengu kõrgem tase avaldasid lõuna pool Soome lahte asuvatele hõimuvendadele muljet. Soome kirjandust loeti nii tõlgetes, mida juba mõningal määral oli – saksakeelsedki läksid omakeelsete puudumisel asja ette –, kui ka originaalis, mida soodustasid keeleõpingud.

Noorsoo keskseks huviobjektiks oli tolle aja kuulsaim soome kirjanik Juhani Aho. Teda loeti kõrvuti Nietzsche, Brandese, Ibseni, Gorki, Hauptmanni ja paljude teistega. Gustav Suits (1928: 9–10) on rõhutanud Aho tähtsust nooreestlaste arengus ning tõdenud, et nende kirjanduslik isetegevuski ei alanud „ilma ahotsemiseta“. Tulevaste nooreestlaste kiindumus Ahosse sai alguse kahes eri kohas: Tartus ja Kuressaares. Tartus kuulus Aho loomingu austajate hulka Gustav Suits, hiljem ka Friedebert Tuglas, Kuressaares Johannes Aavik ja Villem Grünthal. Need mõned aastad lahus olnud liinid ühinesid omal kombel, kui Aavik tuli õppima Tartusse ja tutvus Suitsuga, siis veel koolis käiva agara soome kirjanduse tõlkijaga.

4.

Sajandivahetusel hakkas Tartu kroonugümnaasiumi õpilane Gustav Suits suhtlema Postimehe ringkonnaga, kust ta sai otsustava tõuke soome keele õppimiseks ja soome kirjandusega tegelemiseks. Friedebert Tuglas (1935: 161) on märkinud, et Suitsu huvi suundus selle ainsa allika poole, kust rahvuslik elu võis tollal mingit äratust saada: Soome ning tema noorsoomeliste kirjanike Juhani Aho, Arvid Järnefelti, Eino Leino ja teiste poole. Kirjas Ahole on Suits öelnud: „Esimeseks soome keele õpperaamatuks on mulle olnud Teie „Mu

kadakane rahvas“. Ka muidu on Teie teosed olnud mulle õpperaamatuteks“ (kiri Juhani Ahole 5. VIII 1903. SKSi kirjandusarhiivi kirjakogu 73). Esimeste Aho teoste hulka, mida Gustav Suits luges, kuulusid veel „Raudtee“ ja ilmselt ka neljas laastukogu (Roos 1972: 81, Roos 1973: 77). Igatahes pärinevad viimastest Suitsu esimesed tõlked, laastud „Kanna oma risti“ („Kanna ristisi“)¹ ja „Tere tulemast, talvine pime!“ („Terve tuloa, talvinen pimeä!“). Need ilmusid Postimehes, mis ka järgmisel aastal avaldas mitu uut Suitsu laastueestindust.

Märtsis 1901 tuli trükist Gustav Suitsu toimetatud album „Kiired“ I, mille eesmärgiks oli eesti kirjanduse edendamine ja mille väljaandmiseks Suits oli äratusi saanud Nuori-Suomi albumitest.² „Kiirte“ eeskava oli õigupoolest ainulaadne, sest esmakordselt Eestis proklameeriti selles puhtkirjanduslikke taotlusi, toonitati vajadust tõlkida väliskirjandust otse algkeelest ja nõuti kriitika taseme tõstmist. (Tuglas 1935: 161–162) „Kiirte“ I andes on Juhani Aho osa silmapaistvalt suur. See sisaldab kõigepealt Gustav Otsingu tõlgitud Aho laastu „Nooruse unenäod“ („Nuoruuden unelma“). Ja ei ole kindlasti juhus, et laast on paigutatud kohe albumi algusse. Selles on leidnud väljenduse kogu see isamaaline ind ja usk suurde tulevikku, mida Suits ja ta aatekaaslased soovisid tunda. Noortes tartlastes leidis kahtlemata vastukaja laastu tegelaste hüüatus: „Ja sõna võimuga tahame meie veel korra maailma võita!“ (Kiired 1901: 7)

Albumis oli teinegi Aho laast, Gustav Suitsu enda eestindatud „Varested“ („Varikset“). Mis tõukas Suitsu paljude Aho laastude hulgast valima just seda allegoorilist loomajuttu, mille tegelikku tagapõhja eesti lugeja ei võinud teada? (Aho 1951: 56. Laastu aine oli Aho saanud kõnest, mille Johan Jacob Ahrenberg pidas Karl August Tavaststjerna matustel.) Võib arvata, et ta tahtis laastuga tõlgendada kodumaiseid vahekordi: „vareste vares“ oma hõimlastega esindas noorte püüdlustesse ebasõbralikult suhtuvaid vanameelseid väikekodanlikke ringkondi; noored jällegi olid eesti kultuuri uue kevade kuulutajad. Küllap olid laastu vareste sugulased ka need linnud, kes mõned aastad hiljem vaakusid nooreestlaste esimese albumi juhtartikli („Noorte püüded“) vareseteemalises võrdluses. (Noor-Eesti 1905: 13–14)

1901. a suveks sai Gustav Suits ilmselt Oskar Kallase kaasabil koduõpetajakoha Soome. Seal sugenesid tal isiklikud kontaktid soome kirjanikega, sealhulgas Virolahti abipastori Juho Reijoneniga, kes paljuski esindas samasugust kirjanikutüüpi kui Juhani Aho. Ida-Soome sõnaseadjana ja rahvaelu

¹ Viidud hiljem kogusse „Ärganud“ („Heränneitä“).

² Gustav Suits, Eluloolisi andmeid. KM KO, F 36, M 2: 23a.

kujutajana oli Reijonen Aho eelkäijaid ja tema eeskujusidki. Teiselt poolt on Reijoneni toodangus võidud täheldada Aho mõju. (Suomen kirjallisuus 1964: 445–448) Soomes veetis Gustav Suits ka kõik järgmised suved ja siirdus 1905. a kevadel õppima Helsingi ülikooli. Temast sai hea soome kirjanduse tundja ja soome keele oskaja, ühtlasi laienes ta tõlketegevus.

1902. a ilmunud „Kiirte“ III ande jaoks tõlkis Gustav Suits „Mu kadakasest rahvast“ laastu „Rahvas mässamas“ („Kansa kapinassa“). Samal aastal, nagu juba märgitud, avaldas ta uue tõlke jutustusest „Siis kui isa lambi ostis“. Enne 1905. aastat ilmus Suitsult suur hulk laastutõlkeid, neist osa Kustas Vahuri nime all, mida ta tollal kasutas ka luuletusi avaldades. Ühtlasi tegeles ta juba mahukamate teoste tõlkimisega. Teda olid hakanud huvitama Aho generatsiooni noorsoo probleemid. Ta tõlkis Arvid Järnefelti „Isamaa“, mis ilmus 1903. a Postimehes. Järgmisel aastal avaldas nädalaleht Linda järjejutuna Aho realistliku teose „Helsingisse“ („Helsinkiin“). Lehe toimetis pidas vajalikuks oma valikut põhjendada, sest kartis, et see äratav lugejaskonnas vastuseisu. Tõsteti esile novelli õpetlikku sisu ja selle seost Eesti oludega, kus linna hädaohud täpselt samuti ähvardasid maalt tulnud noore moraali. Ehkki Linda oli perekonnaleht, ei peljanud see käsitleda küsimusi, mis polnud määratud noorte tüdrukute kõrvadele või mis käisid koolipoisil üle mõistuse. Linda tahtis – nii kinnitas toimetis – jutustada tõsiselt tõsistest asjadest ja tunda vastutust elu ees, mida elame (Linda 1904 nr 27, lk 539–540).

Neil aastail oli Gustav Suitsul käsil veel kolmaski suurem tõlge. See oli Juhani Aho „Raudtee“. 1903. a augustis Ahole kirjutatud kirjas mainib Suits, et ta on tõlkinud „Raudtee“, „mis ilmub jõuludeks“ (kiri Juhani Ahole 5. VIII 1903. SKSi kirjandusarhiivi kirjakogu 73). Trükkimine siiski venis, nii et teos ilmus alles 1905. a jõuludeks (ilmumisaastaks on tiitellehel küll märgitud 1906). „Raudtee“ oli varustatud kirjaniku elu ja loomingut käsitleva eessõnaga nagu mitmed teisedki, hiljem Eestis avaldatud Aho teosed. Eessõnas on tõlkija „Raudtee“ ja lambiostmisloo põhjal juhtinud tähelepanu Aho lemmikteemale, sellele, kuidas „uue aja haridus ja vanad metsatagused olud“ kokku pörkavad ning kuidas kirjanik poolehoiuga suhtub vanasse heasse ajasse, kuigi on ise samal ajal lääneliku hariduse pooldaja. Suits sõnastab Aho loomingu kohta toleaegeid olusid peegeldava hinnangu: „Romaanides oli Juhani Aho oma rahvale „kalliskivisid“ andnud, „Laastudes“ aga „leiba“. Juhani Aho on oma rahvale raskel ajal „kadakased tähised“ püsti pannud, mis seda teed näitavad, mida tuleb minna.“ (Aho 1906: 9)

5.

Mitu aastat oli Gustav Suitsul käsil pikem essee Juhani Aho kohta. Vist kõige varasemad teated pärinevad 1903. a suvest. Töö edenemist võib jälgida nooreestlaste kirjavahetuse põhjal: korduvalt on sellest juttu Suitsu kirjades Johannes Aavikule. (Jõgi 1969: 548, 551, 552, 607, 610) Essee oli mõeldud avaldamiseks uues albumis, mille pealkirjaks juba 1903. a kavatsetakse „Kiirte“ asemel panna „Noor Eesti“. Albumi avaldamine siiski viibis. Veel 1904. a sügisel kirjutab Suits Juhani Ahole ja palub temalt lisateateid viimistlusjärgus oleva essee jaoks (kiri Juhani Ahole 21. X (3. XI) 1904. SKSi kirjandusarhiivi kirjakogu 73). Siiski ei saanud essee avaldamine kavatsetud viisil teoks. „Noor-Eesti“ I albumis 1905 ilmub üksnes pateetilisevõitu „Päätükk pikemast kirjatööst“, milles ülistavate sõnadega räägitakse Juhani Ahole kui väikese maa kirjnikule osaksaanud kuulsusest ja tema tähtsusest nii oma kodumaale kui ka Eestile. Osast essee ainekust kasvas välja samal aastal ilmunud „Raudtee“ eessõna.

Essee pealkirjaga „Juhani Aho“ sai Suits viimaks avaldada Soomes trükitud teoses „Sihid ja vaated“ 1906. aastal. Tegelikult oli sellest kõige olulisem osa, mis käsitles Aho kirjanikuisiksust ja tähtsust, Aino Kallase tõlkes ilmunud juba eelmisel aastal Soome Ilukirjanike Liidu jõulualbumis „Liitto“. Tervikuna on essee küllalt mahukas, võttes enda alla 34 lehekülge. Nii pikka käsitlust Aho kohta ei olnud selleks ajaks avaldatud ei Soomes ega ka mujal. Selle kaudu sai eesti lugeja mitmekülgse pildi soome meisterkirjaniku välisest elukäigust ja kunstnikupalgest. Suits oli oma käsitluses asetanud Aho nii soome kui ka kogu Euroopa kirjanduse konteksti, pidades teda Renani, Taine'i ja Turgenevi vaimusugulaseks. Seda tüüpi inimesed on ennekõike vaatlejad, kellel on terav analüüsivõime ja kes oma melanhoolsusest hoolimata on küllalt harmoonilised loomused. Tüübi oluline joon on sisemine vabadus, sõltumatus; dogmaatilisus on sellele võõras. (Suits 1906: 112–114) Suits rõhutas, et Juhani Ahos ühinevad õnnelikul kombel rahvuslik omapära ja euroopalik kultuur. Tippsaavutusteni küünib Aho kodumaa looduse kujutajana. Tema teostes võib looduse ja inimese harmooniline vahekord, mille poolest ta meenutab Skandinaavia kirjanikke Jens Peter Jacobseni ja Knut Hamsunit. (Suits 1906: 119)

6.

Kui tahame jälgida teist liini tulevaste nooreestlaste harrastustes seoses Ahoga, on vaja minna ajas tagasi sajandivahetuse Saaremaale, Kuressaarde. Seal oli noorte hulgas kujunenud samasugune ring nagu Tartus. Ringi kuulusid muuseas gümnasistid Johannes Aavik ja Villem Grünthal. Aavik on seda aega ise loomustanud järgmiselt: „See oli nagu uus rahvuslik ärkamine ja see viis meid huvi tundma Soome vennasrahva keele ja kirjanduse vastu. Grünthal ja mina hakkasime innukalt soome keelt õppima. Me lugesime Juhani Aho „Laaste“ ja tõlkisime neid meie ajakirjale.“ (Aavik 1960: 102) Aaviku mainitud ajakiri oli käsikirjaline, arvatavasti 1901. a sügisest kuni 1904. a teise pooleni ilmunud „Noor-eestlane“. (Palm 1972: 334–335)

Aavik ja Grünthal omandasid väga mitmekülgse keelteoskuse juba kooliajal. Aavikust paar klassi allpool olnud Grünthal õppis soome keele ära nii põhjalikult, et oli näiteks võimeline kirjutama kooli lõpetamise järel mujale siirdunud kaaslasele laitmatuid soomekeelseid kirju. Ta sai hakkama sellegagi, et luges originaalis läbi Aho mahuka romaani „Panu“ ja jutustas selle sisu üksikasjalikult ühel suveööl Aavikule, nagu viimane on seda meenutanud. (Aavik 1935: 553)

Sügisel 1902 alustas Johannes Aavik ülikooliõpinguid Tartus. Peagi tutvus ta seal „Kiirte“ toimetaja Gustav Suitsuga. Ja nii ühinesidki Kuressaare ja Tartu liin, kui need kaks Juhani Aho austajat ja tõlkijat hakkasid tegutsema uute aadete nimel.

Nooreestlastele, eriti Johannes Aavikule tähendas soome keele lähem tundmaõppimine, milleks ta sagedasti kasutas Aho teoseid, eesti keele seisukorra paremat mõistmist. „Soome keele puhtust ja algupärast ilu imetleti ega võidud ühtlasi sellega Eesti keele saksapärustunud laadi olla võrdlemata.“ (Üheksa aastakümnet: 180) Teine keel, millel oli oluline osa tulevase eesti keeleuuenduse juhi mõtteviisi vormimisel, oli prantsuse keel. Aaviku puhul sobib meenutada Juhani Aho sõnu. „Seal [Pariisis] prantsuse keelt õppides õppisin tundma oma keeltki ja mõistma oma maad.“ (Aho 1961: 428) On huvitav tähele panna, et Paul Bourget’st, kelle psühholoogilisest, „introspektiivsest“ proosast oli mõjustusi saanud Aho, sai ka Aaviku huvi- ja uurimisobjekt. Aavik tõlkis Bourget’ tuntuima teose „Õpilane“ ja kirjutas tema loomingu teemal Helsingi ülikoolis prantsuskeelse kandidaaditöö.

„Noor-Eesti“ I albumisse tõlkis Johannes Aavik Aho laastu „Unustuse saar“ („Unholaan“), milles kujutatakse noorte armunute paadiretke läbi kauni saarestiku ja üle laiade veteväljade. Matka alguse melanhoolne meeleolu muutub lõpu poole vabanenud optimismiks. Kas peeti ehk laastu „uueaegselt“ julgeks, kuna noored võimalikest juttudest hoolimata jäävad ööseks kahekesi kaljusaarele? Juhani Aho osa „Noor-Eesti“ I albumis oli niisiis küllalt suur: Suitsu artikkel „Päätükk pikemast kirjatööst“ ja nimetatud laast. Teistest soome kirjanikest oli esindatud vaid Aino Kallas.

1906. a siirdus Johannes Aavik õppima Helsingisse ja tutvus seal samal aastal Juhani Ahoga. See toimus professor Mikkola ja ta abikaasa korraldatud pidulikul lõunasöögil, kus külaliste hulgas oli ka Juhani Aho ning keskseks kõneaineks tema peatselt ilmuv romaan „Kevät ja takatalvi“ („Kevad ja halla-aeg“). (Aho 1951: 124) See on muuseas Aho suurematest teostest ainus, mida pole veel eesti keelde tõlgitud.

Keele ja kirjanduse küsimuste üle oli Aavikul Helsingis pikki kõnelusi Friedebert Tuglasega, kes oma mälestustes jutustab, kuidas Aavikut ärritanud eesti keele tollane olukord. Jutuainet andsid ka Aaviku lemmikkirjanikud, nende hulgas äärmused, keda kuidagi polnud võimalik ühte sobitada. Seal oli Edgar Allan Poe, kelle põnevusjuttudel oli hiljem oluline osa uuendatud eesti keele propageerimisel, olid prantslased Huysmans ja Bourget ning muidugi Juhani Aho, kelle peen stiilitunne Aavikut paelus. (Tuglas 1960: 284) Aaviku kirjanduslike sümpaatiate kohta annab tunnistust ka tema teos „Ruth“, mille ta algul kirjutas prantsuse keeles ja hiljem, 1909. a, avaldas „Noor-Eesti“ III albumis J. Randvere pseudonüümi all. Teose peategelane on haruldaselt mitmekülgse hariduse saanud naine, kes on kodus eriti uuemas prantsuse kirjanduses. Soome kirjanikest vaimustab Ruthi kõige enam Juhani Aho, „kelle kohta ta hing iialgi ei ole end blaseerinud“. (Noor-Eesti 1909: 57)

20. sajandi esimese aastakümne vahetusel oli Aavik kõige tähelepanuvam Juhani Aho teoste eestindaja. 1907. a ilmus Tallinnas tema tõlgitud laastuvalimik („Laastud. Väljavalik“ I), mille avaldamiseks ta eelmisel aastal oli kirja teel palunud Aholt luba (kiri Juhani Ahole 25. VI 1906. SKSi kirjandusarhiivi kirjakogu 61). Aaviku kirjutatud eessõnas mainitakse, et valik on püütud teha võimalikult mitmekülgne. Ühtekokku on selles üle kahekümne laastu neljast esimesest kogust ja „Mu kadakase rahva“ mõlemast osast, ehkki Aavik oma kirjas oli arvanud, et isamaaliste laastude külgetõmbejõud on muutunud

oludes vähenenud. Ometi olid need kesksel kohal Aho laastuloomingus ja eriti nende kaudu oli ta Eestis tuntuks saanud.

Uus valimik laaste („Laastud“ II) avaldati eesti keeles 1911. aastal. Tõlkijateks olid Johannes Aavik ja Villem Grünthal. Laastud on pärit neljast esimesest kogust. Aho varasematest töödest on siin tema Pariisi aja meistriteos „Oaas, kungas, saar“ („Kosteikko, kukkula, saari“) ja juba „Kiirte“ I andes avaldatud „Nooruse unistus“ („Nuoruuden unelma“). Valimikus leidis laast, mis oli nooreestlasi – vähemalt kirjavahetuse põhjal otsustades – huvitanud: „Kunstnik, kes alasti naisterahva oli maalinud“ („Taiteilija, joka oli maalannut paljaan naisen“). (Jõgi 1969: 553, 558)

Otse keeleuuenduse kõrgaja künnisel, 1912. aastal, ilmus Aaviku eestinduses Aho kõige „prantsuslikum“ teos „Üksi“ („Yksin“), mis oli küll pidanud pikka aega kirjastamist ootama. (Suits 1928: 9) Kui sajandi alguse vähene ja algelinegi kriitika ei olnud Aho teoseid nimetamisväärselt arvustanud – kõige ulatuslikum oli Aino Kallase antud hinnang „Raudteele“ –, siis 1910. aastate tõlgete kohta ilmus arvustusi rohkesti. Teist laastukogu tutvustasid ja arvestasid eesti tähtsamates ajalehtedes Hugo Raudsepp, Eduard Hubel ja Gustav Suits. Lühiromaanist „Üksi“ kirjutasid Hubel, Karl August Hindrey ja Juhan Luiga. Viimane arvas, et soome meisterkirjanik oli oma teose kirjutamise ajal samas arengujärgus nagu nüüd, 25 aastat hiljem, olid eesti noored. (Päevaleht 8. VIII 1912)

7.

Villem Grünthal oli teise laastukogusse eestindanud ainult mõned jutud; peatöö tegija oli Aavik. Ometi oli Grünthal 1910. aasta paiku Juhani Aho usinamaid tõlkijaid, kes avaldas perioodikas ligi kakskümmend eestindatud laastu. Kõrgpunktiks kujunes 1911. aasta, millal ajakiri Eesti Kodu – ilmselt Juhani Aho 50. sünnipäeva auks – avaldas kümme laastu. Tõlked olid suuremalt jaolt pärit „Laastude“ kolmandast ja neljandast osast ning „Mu kadakase rahva“ sarjadest.

Nagu mitmed teisedki nooreestlased, õppis Villem Grünthal Helsingis. Õpingute ajal käis ta Juhani Ahol Aholas külas. Seal on Aho talle muu hulgas rääkinud, et tema esimesed laastud on loodud Turgenevi „Küti kirjade“ ottsel mõjul. (Küla-Nurmik 1961: 177) Nagu teada, oli Elisabet Järnefelt omal ajal Ahole põhjalikult tutvustanud vene kirjandust ja Turgenevi teose talle

sõna-sõnalt ette tõlkinud, mis jätnud kuulajale „sügava, kustumatu mulje“. (Järnefelt 1960: 373) Eespool oli juttu, et juba Gustav Suits juhtis tähelepanu Aho ja Turgenevi sarnasusele, arvates neid esindavat sama inimtüüpi (kiri Juhani Ahole 21. X (3. XI) 1904, Suits 1906: 112–114). Muidu viidati nii Eestis kui ka Soomes laastudega ühenduses ikka enamasti prantsuse kirjandusele, Daudet’lt ja Maupassantilt saadud mõjustustele.

8.

Eriti laia ulatuse võttis soome kirjanduse tõlkimine pärast Esimest maailmasõda. Oma klassikute avaldamise kõrval pidas Eesti Kirjanduse Selts üheks pakilisemaks ülesandeks soome kirjanduse tähtteoste avaldamist. Ka koolide õppekavades oli maailmakirjanduse teoste hulgas soome kirjandusel kaalukas osa (üle 25%). Ette oli nähtud tutvumine „Kalevalaga“ ja Aleksis Kivi, Juhani Aho ning Eino Leino teostega. (Pöldmäe 1973: 323, Annist 1931: 82)

Juhani Aho tõlkijatega liitus nüüd oma pagulasaastail palju Soomes viibinud Friedebert Tuglas (1940: 134–137), kes oli juba Tartus Gustav Suitsu organiseeritud kursustel „Mu kadakase rahva“ II osa abil õppinud soome keelt ja kelle noorpõlveloomingus, eriti jutustuses „Asuja“, on nähtud Aho mõju. Tuglas avaldas 1918. a ajalehtedes rea eestindatud laaste ja temalt järgmisel aastal ilmunud raamatus „Valitud leheküljed“ II, mis sisaldab näiteid maailmakirjandusest, on kümnest tõlkest kolm Aho laastu. Tuglas eestindas veel sarja „Vaikse mere“ ja „Laastude“ VII osa novelle ning avaldas need 1923. a kogus „Vaikne meri“. Tõlgete viimistletud keele tõttu tundusid Aaviku ja Grünthali tõlked vananenuna – oli ju eesti keel lühikese ajaga märgatavalt arenenud. Tuglase (1923a: 6) kirjutatud eessõnas on toonitatud Aho laastude tähtsust: „Kalevala“ ja Aleksis Kivi „Seitsme venna“ kõrval on need soome kirjanduse tähtsaim panus maailmakirjandusse. Teisal on Tuglas märkinud, et Aho viljeldud laast pole algupäraselt midagi muud kui ajalehe joonealune jutt. Aho on aga toonud laastu mõistesse uut, kasutades puhtpõhjamaist ainesitiku ja andes seni prevaleerinud mõistuslikkuse kõrval lüürilisele elemendile valitseva koha. (Tuglas 1923b: 341)

9.

Järgmistel aastatel sages Juhani Aho teoste avaldamine varasemaga võrreldes veelgi, nii et varsti olid eestindatud peaaegu kõik tema romaanid ja pike-mad novellid. 1924. a ilmus Villem Grünthal-Ridala tõlkes „Õpetaja proua“ („Papin rouva“). Õieti pidi romaani tõlkima Johannes Aavik, kes mõned aastad varem oli palunud selleks Aholt luba (kiri Juhani Ahole 25. III 1919. SKSi kirjandusarhiivi kirjakogu 61). Aavik, kellele langes nüüd arvustaja osa, pidas „Õpetaja prouat“ Juhani Aho kunstiliselt kõige peenemaks teoseks ja ehk kogu soome kirjanduse parimaks psühholoogiliseks romaaniks. Tõlke keel, mille detailne analüüs nõudis palju enam lehekülgi kui sisu käsitus, Aavikut ei rahuldanud. Tema meelest oli tõlkija asjatult eiranud keeleuuenduse saavutusi, selliseidki, mis olid laialt levinud, ja kasutanud tekstis uuendamata keelt segi omaenda uudismoodustistega. Loetavust vähendasid rohked fennismid, eriti sõnavaras ja lauseehituses, kusjuures keelelisi erijooni polnud üldse selgitatud. (Aavik 1925: 323–349, vt ka Palm 1932: 20–28) Nii oli tõlkija, ilmselt tahtmata, süüdi selles, et „Õpetaja proua“ lugejaskond jäi suhteliselt piiratuks.

Päevaleht avaldas „Õpetaja proua“ kohta Eduard Hubeli arvustuse, milles tõstetakse esile teose ehtsoomelist iseloomu ja kiidetakse Aho oskust kujutada loodust. Ette on heidetud üksnes peategelaste paigutist romantilist idealiseerimist. Hubel arvab, et kuigi Aho on mõjutanud prantsuse psühholoogiline romaan, on tema elamuseanalüüs soojem ja vähem „teaduslik“ kui näiteks Bourget’1. Raamatu soomelikkus tulevat esile ainekäsitluseski: Olavi Kalmiga kokku saades mõistab Elli, kui lõpmatult õnnetu oli ta abielu. Tõelist lahendust ometigi ei järgne, sest Ellil ei ole jõudu minna oma teed. Ta alistub ja jääb pastoraati edasi igavlema. Hubel arvab, et „prantslane oleks Ellit ja Olavit lasknud teineteist saada ja siis lahku minna, sakslane, keda „kategooriline imperatiiv“ vaevab, oleks Ellit kohusetunde ja abielutruuduse soomusega Olavi kiusamiste vastu kaitsenud“ (Päevaleht 7. I 1925 nr 5). Olavi Kalmit, suurilma mehe ja esteeditseva dekadendi tüüpi, on Eestis mõnikord võrreldud Tuglase Felix Ormussoniga. (Aavik jt 1937: 129) „Õpetaja proua“ on problemaatiline romaan, mida Soomes on viimastel aastakümnetel hakatud jälle kõrgemalt hindama. Teost hakati paremini mõistma eriti pärast seda, kui uurimus oli välja selgitanud selle isikliku tagapõhja.

10.

Aho teoste agaraim eestindaja 1920. aastail oli Konstantin Vanik. 1925. a ilmusid tema tõlkes „Juha“ ja „Õpetaja tütar“ („Papin tytär“). Järgmisel aastal avaldas Vanik laastukogu, milles muu hulgas leidsid Aho pikemad realistlikud novellid „Hellmanni härra“ („Hellmannin herra“) ja „Maailmast tagakiusatu“ („Maailman murjoma“). 1927 ilmus Vaniku eestinduses veel „Keegi laadaline“ („Muuan markkinamies“), samuti lühiromaan „Südametunnistus“ („Omatunto“), mille kõrvaltegelaste hulgas on ka eesti kalureid ja kaupmehi, tõsi küll, õige ebasoodsas valguses.

„Juha“ oli teos, mida Aho ise kümmekond aastat varem vestluses Grünthaliga oli pidanud kõige sobivamaks eesti keelde tõlkida. Ometi arvati seda tollal eesti lugeja jaoks liiga „raskeks“ teoseks, mistõttu selle tõlkimine edasi lükkus. (Päevaleht 22. XII 1925 nr 347) Täiesti tundmatu eestlastele „Juha“ küll ei olnud. Kohe pärast romaani ilmumist Soomes 1911. a avaldas selle tutvustuse Päevaleht. „Juha“ on Eduard Virgo meelest suur kunstiteos, mis tõendab, kui sügavale emakeele saladustesse Aho on tunginud. Tutvustajat kütkestab romaanis eriti vorm, aga ka see viis, kuidas kirjanik suurte, lihtsate joontega kujutab oma tegelasi ja nende otse ürgjõuliste tunnete ja kirgede möllu. (Virgo 1911)

„Juha“ eestikeelse väljaande kohta kirjutas ajalehte Vaba Maa pika arvustuse Artur Adson, kellele kõige suuremat mõju oli avaldanud romaani miljöö Karjala metsade, igivanade kommete ja tsivilisatsioonist puutumata maa-nurkadega. Adson arvab, et soomlasi peab kadestama, sest neil on nii head võimalused leida oma teostele avaraid ja maalilisi tegevuskohti ning erilisi karaktereid. „Juha“ on tema meelest ühtaegu nii realistlik kui ka müütiline ja oma lihtsuses kaunis romaan. Väliselt on kirjanik oma tegelastesse osanud suhtuda täiesti kui võrdväärsetesse, lastes kujutatul kõnelda ise enda eest. Marja viib armuelamus kaasa kui teose kosed allasõitja: suure hooga minnakse järjest allapoole, kuni jõutakse pöördepunktini, ja pettununa järgneb vaevaline tõus mööda neidsamu koski. (Vaba Maa 30. I 1926 nr 25)

„Südametunnistus“ on Juhani Aho pikematest teostest ainus, mille sündmustik toimub saarestikumiljöös. Raamatu tõlke kohta võttis sõna mitu arvustajat. Juhiti tähelepanu teose dramaatilisele ja elavale ning ladusale dialoogile, aga ka sellele, et tõlke keel on ehk liigagi täpselt originaalis kinni ja seetõttu paiguti kohmakas. Peatähelepanu oli pööratud inimese hingeelu

eritlusele. Leiti, et teose huumor, mis meenutab „Raudteed“, on aholikult lepitav ja heatahtlik. Artur Adson võrdleb „Südametunnistust“ August Strindbergi „Hemsö rahvaga“ ja leiab, et rootsi kirjaniku teos on oma dramaatilisema aine tõttu sügavam. (Vaba Maa 6. XI 1927 nr 261)

11.

Tõlkekirjanduses omandas erilise koha Juhani Aho mahukas ajalooline romaan „Panu“, mis ilmus 1926. a August Annisti eestinduses. Teos äratas Eestis suurt huvi. Ja ehkki polnud tegu teadusliku uurimusega, sai sellest ometi nagu mingisugune ühissoome muistsete olude ja usundi lugemik. Ka tõlkija tões eessõnas, et romaan on eestlastele rahvuslikult tähtsam kui ühelegi teisele maale, sest selles kujutatud primitiivne elu ei erine peajoontes väga palju eestlastegi esivanemate elust.

Ajakirjanduses ilmus „Panu“ kohta arvustusi rohkem kui ühegi teise Aho teose puhul. Rudolf Sirge pidas romaani kõigi soome sugu rahvaste muinasusundi eeposeks (Hundma 1927: 37) ja Jakob Mändmets märkis, et Eestis puudus peaaegu täiesti kirjandus, mille abil oleks lähemalt saanud tundma õppida rahva aastasadadetagust hingeelu (Päevaleht 2. XI 1928 nr 238). Kiita said „Panu“ looduskirjeldused, mille skaala oli laiem kui Aho muudes teostes. Võlus ka tegelaste orgaaniline ühtekuuluvus loodusega. Mõnevõrra siiski laideti kultuuriajalooliste detailide paljust, mis kippus romaani kunstilisust kahjustama. (Palm 1927)

1930. aastail oli „Panu“ Aho teostest see, mida Eestis kõige põhjalikumalt tundma õpiti. 1930. a suvel kinnitatud keskkooli õppekavades näiteks soovitati „Panut“ koduseks lektüüriks kui algelisi olusid ja rahvaluule sünniaegu elustavat raamatut. (Vt Keskkooli õppekavad 1930, Tallinn, lk 92.) Emakeeletundideks mõeldud õpperaamatute sarjas „Keel ja kirjandus“ ilmus 1934. a August Tamme ülevaade „Juhani Aho elu ja looming“, mis oli kasutusel gümnaasiumis. Põhiosa selle sisust on pühendatud Aho loomingu vaatlusele ja selle tähtsuse hindamisele. „Panust“ on raamatus eri peatükk. Tamm näib pidavat seda Aho kõige tähtsamaks teoseks, millel on suur kultuuriajalooline väärtus ja mille kaudu eestlased saavad paremini tundma õppida kirjanikku ennast, soome uusromantilise kirjanduse vaimu ja sugulasrahva minevikku. (Tamm 1934: 35, 38) Ka 1937. a ilmunud gümnaasiumiõpikus „Euroopa kirjanduse pääjooni“ III on peaaegu pool Juhani Aho käsitlusele varutud küllalt

pikast peatükist pühendatud „Panule“. Põhjenduseks on nüüdki esmajoones romaani kultuuriajalooline väärtus.

12.

1920. aastate teisel poolel pöördus keeleuuenduse juht Johannes Aavik oma lemmikkirjaniku juurde tagasi ja avaldas laastukogu „Laastud. Kimp esimene“ (1927), mille juttudest suur osa oli 1907. ja 1911. a kogudes küll juba ilmunud. Nüüd aga oli tõlkes silmas peetud uuenduslikku keelt ja raamat oli varustatud Aaviku seletuste ning sõnastikuga. Aavik kavatses avaldada veel teisegi köite, kuid rahapuudusel jäi see ilmunuta (Aaviku kiri Antti J. Ahole 1. VI 1945. SKSi kirjandusarhiivi kirjakogu 268). Selle jaoks kirjutatud artiklit Juhani Aho kohta on kasutatud Ahot käsitleva osa koostamisel „Euroopa kirjanduse pääjoontes“ (Aaviku kiri Antti J. Ahole 7. VII 1945. SKSi kirjandusarhiivi kirjakogu 268. Vt ka „Euroopa kirjanduse pääjooni III, lk III, VII. Eessõnas on märgitud, et Aaviku käsikiri „Juhani Aho „Laastud. Kimp teine““ ühes seletavate märkustega, Juhani Aho elulooga ja toodangu ülevaatega pärineb aastast 1934.)

Ka teine nooreestlane, kirjandusprofessoriks tõusnud Gustav Suits tuli oma noorusharrastuste juurde tagasi ja avaldas 1928. a „Raudtee“ uue tõlke. Selles on Suitsu teenekas eessõna „Juhani Aho teest ja „Raudteest““, milles peale muu vaadeldakse ka Aho eestindamise käiku. Tõlke kohta kirjutas õige kiitva arvustuse Bernhard Linde, kes arvas, et stiilitunnet teritava ja esteetiliselt naudingut pakkuva teosena on „Raudtee“ eriti sobiv raamat koolis lugemiseks. (Kasvatus 1928 nr 10, lk 509)

Eestinduste sarja täiendas veel 1930. aastal õnne ülistuslaul „Kas mäletad-?“ („Muistatko-?“), mis on Juhani Aho viimne teos. Selle oli tõlkinud Aho loomingu hoolas tutvustaja ning arvustaja August Palm. „Ning see on ka viimane (võib-olla viimnegi) Aho rünnak üle lahe lõunasse,“ kirjutas teose kohta Aleksander Vaigla (1931: 44) ja tabas oma hinnanguga üllatavalt märki. Aastakümneid on Soome lahe põhjakaldal oodanud eestindajat Aho mahukas kultuuriajalooline romaan „Kevät ja takatalvi“ („Kevad ja hallaaeg“). Nagu teada, oli selle eestindamine teeneka soome kirjanduse tõlkija Harald Lepiku plaanides, kuid kavatsus jäi tema enneaegse surma tõttu teostamata. (Teder 1976: 876)

13.

Juhani Aho, siinse kirjutise tegelik peategelane, on jäänud võrdlemisi passiivseks asjaosaliseks. Tema soov oli saada maailmakuulsaks kirjanikuks, mis küll ainult pooleldi täide läks. Tõsi, peale Skandinaavia oli ta näiteks saksa keelealal juba sajandivahetusel küllalt tuntud. Nii ei huvitanud teda vist eriti tema teoste tõlkimine seesugusesse väikesesse keelde nagu eesti keel, ehkki ta suhtus sellesse heatahtlikult, kui temalt selleks luba paluti. Peale selle tuleb mees pidada, et Aho oma noorusaja „Kalevala“-innustusest ja paljudesse tema teostesse jälgi jätnud Karjala matkadest hoolimata ei olnud hõimuaatest eriti vaimustatud. Omal ajal ta kirjutaski ühes ajaleheartiklis: „Ja ei ole mul kunagi olnud küllalt isamaalist innustust, et oleksin läinud suurte meeste jälgedes Vene-Karjalasse või Lapimaale või Eestisse või muude soome sugu rahvaste juurde laule koguma või etnograafilist kila-kola taga otsima.“ (Aho 1952: 175, Sihvo 1973: 250, 259)

Kuigi Juhani Aho loomingut väga palju eestindati – rohkem on teda tõlgitud vist ainult rootsi keelde –, oli Ahol sidemeid Eestiga ja eesti kirjanikega õige vähe. Kui eesti kirjanduses on võimalik rääkida Aho mõjust, siis on see saadud tema loomingu vahendusel. Isiklikke sõprussidemeid nagu näiteks Eino Leinol tal siia poole polnud. Ka ei käinud ta Eino Leino kombel juubeldatud kirjanikuna lõuna pool Soome lahte külas. Juhani Aho külaskäik Eestisse piirdus sellega, et ta Lüübekisse mineva laeva edasisõitu oodates käis Rääveli sadamakail ja kõnetas seal ühe kaljase kipparit, kes talle jutustas muistendi sellest, kuidas sündis Toompea. Aho tõdes eestlase olevat hästi kursis „oma rahva vanade muistenditega. Ja mitte ainult oma rahva, vaid ka meie omadega. Väinämöised ja Ilmarised olid talle tuttavad mehed“. (Aho 1952: 502–503)

Kirjandus

Aavik, Johannes 1925. Üks apostaatiline tõlgeteos. – Looming 4, 343–349.

Aavik, Johannes 1935. Mälestusi V. Ridala koolieast. – Looming 5, 550–554.

Aavik, Johannes 1960. Mälestusi Villem Grünthal-Ridalt. – Mana, 101–104.

Aavik jt = Aavik, Johannes, Henno Jänes, August Meiessaar, Olev Parlo, Bernard

Sööt 1937. Euroopa kirjanduse pääjooni III. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Aho, Antti Juhani 1951. Juhani Aho II. Helsinki: WSOY.

Aho, Juhani 1906. Raudtee. Tartu: K. Sööt.

Aho, Juhani 1952. Kootut teokset X. Porvoo: WSOY.

- Aho, Juhani 1953.** Kootut teokset IV. Helsinki: WSOY.
- Aho, Juhani 1961.** Hajamietteitä kapinaviikoilta. – Kootut teokset. Täydennysosa II. Porvoo: WSOY.
- Annist, August 1931.** Soome kirjandus Eestis. – Eesti Kirjandus 2, 71–87.
- Castrén, Gunnar 1923.** Juhani Aho II. Porvoo: WSOY.
- Grünfeldt, Peeter 1893.** Röömsaid pühi! Mõnused pühade jutud. Tartu: K. A. Hermann.
- Hundma, R. (= Sirge, Rudolf) 1927.** Hõimurahva kolm tähisteost. – Tõusmed 2/3, 37.
- Jõgi, Olev 1969.** Gustav Suitsu kirjad Johannes Aavikule. – Keel ja Kirjandus 9, 545–558; Keel ja Kirjandus 10, 606–620.
- Järnefelt, Arvid 1960.** Vanhempieni romaani. Kolmas painos. Porvoo: WSOY.
- Kabur, Vaime 1968.** Soome kirjandus eesti keeles 1941–1968. Tallinn: Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu.
- Kiired I 1901.** Jurjev: Kirjanduse Sõprade kirjastus.
- Kruus, Oskar 1961.** Jakob Mändmets. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kärner, Jaan 1931.** Jakob Mändmets. Ülevaade tema elust ja loomingust. – Looming 3, 278–297.
- Küla-Nurmik, Madis 1961.** Mälestusi Villem Grünthal-Ridalt. – Keel ja Kirjandus 3, 175–178.
- Luiga, Juhan 1912.** Üksi. Juhani Aho. – Päevaleht 8. VIII nr 181.
- Noor-Eesti I 1905.** Tartu: Kirjanduse Sõprade kirjastus.
- Noor-Eesti III 1909.** Tartu: Kirjanduse Sõprade kirjastus.
- Palm, August 1927.** Juhani Aho: Panu. – Vaba Maa 16. II nr 39.
- Palm, August 1932.** Kuidas tõlgitakse meil ja kuidas peaks tõlkima. Ilukirjandusliku tõlke põhi- ja päevaküsimusi. – Eesti Kirjandus 1, 20–28.
- Palm, August 1972.** Kuressaare nooreestlased ja nende ajakiri. – Keel ja Kirjandus 6, 331–345.
- Põldmäe, Rudolf 1973.** Kirjamehi mitmes mõõdus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Roos, Eduard 1972.** Gustav Suits gümnaasiumiõpingute esimesel poolal. – Keel ja Kirjandus 2, 70–84.
- Roos, Eduard 1973.** Gustav Suits vana ja uue sajandi käänul. – Keel ja Kirjandus 2, 74–86.
- Salu, Herbert 1965.** Tuul üle mere ja muid lühiuurimusi eesti kirjandusest. Acta Academiae Socialis 1965. Ser. B, Vol. 2. Stockholm.
- Sihvo, Hannes 1973.** Karjalan kuva. Joensuu: Joensuun korkeakoulu.
- Suits, Gustav 1906.** Sihid ja vaated. Helsingi: Y. Weilin.

- Suits, Gustav 1928.** Juhani Aho teest ja „Raudteest“. – Juhani Aho „Raudtee“. Teine trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Suomen kirjallisuus III 1964.** Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Otava.
- Tamm, August 1934.** Juhani Aho elu ja looming. Tartu: Loodus.
- Teder, Eerik 1976.** Harald Lepiku juubel. – Looming 5, 876.
- Tuglas, Friedebert 1923a.** Eessõna. – Juhani Aho „Vaikne meri“. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse toimkond.
- Tuglas, Friedebert 1923b.** Juhani Aho „Vana Kauko ja Sinine piiga“. Eelmärgus. – Looming 5, 341–347.
- Tuglas, Friedebert 1935.** Kriitika II. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert 1940.** Noorusmälestused. Tartu: Ilukirjandus ja Kunst.
- Tuglas, Friedebert 1960.** Mälestused. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vaigla, Aleksander 1931.** Eesti Kirjandus 1, 44–46.
- Virgo, Eduard 1911.** Juhani Aho uus raamat. – Päevaleht 9. IV nr 80.
- Virtanen, Niilo Paavo 1961.** Juhani Ahon tuotanto sekä hänen teoksiaan ja elämänsä käsittelevä kirjallisuus. Porvoo: WSOY.
- Üheksa aastakümnet = Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule 1971.** Helgi Vihma, Karl Mikhla (koost.). Tallinn: Valgus.

Johannes Aavik ja Juhani Aho

Pisut lühendatuna ilmunud: Johannes Aavik ja Juhani Aho. – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain 2010/4, 58–67.

1909. aastal ilmus Noor-Eesti kolmandas albumis eesti kirjanduse iseäralikuid teoseid, jutustus „Ruth“, mille nimegelane on laia silmaringiga, muusikaliselt andekas ja välimuselt esinduslik ideaalnaine. Ta on mitmekülgsest tuttav maailmakirjandusega. Tema raamatukogu väikese soome-osa juures tõdeb Ruth, et Juhani Aho on „ainus Soome kirjanik, kes talle kestva muljendi ja kustutamata mälestuse on järele jätnud ja kelle kohta ta hing iialgi ei ole end blaseerinud. Aho on temas uusi tundeid äratanud, talle Soome hinge, Soome meeoleolu kristalliseerinud, kodumaa maastiku luule avanud, iseäraliku ja aimamata iluduse paista lasknud, mis Soome sugu keeltele võib olla.“

Ruthi mõtted peegeldavad jutustuse autori, Saaremaal sündinud Johannes Aaviku kirjanduslikke sümboolseid. 2010. aasta detsembris möödub Aaviku sünnist 130 aastat. Teda tuntakse eelkõige eesti keele uuendajana, kes 20. sajandi esimestel kümnenditel püüdis tulihingeliselt arendada oma emakeelt kultuurkeeleks, mis vastaks uue aja nõudmistele. Tema elus oli tähtsal kohal Soome. Ta süüvis põhjalikult soome keelde, esmalt kooliõpilasena, kui soome kirjanike teoseid luges ja tõlkis, hiljem Soomes elutsedes ja õppides. Soome ilukirjanduse, eriti Juhani Aho teoste väljendusrikas keel viis tema tähelepanu ka omaenda emakeele seisundile, mis mõjutas tuntavalt tema keeleuuendusliku mõtte vormumist. Aavik eestindas usinalt välismaist kirjandust ja levitas keeleuuendusi eestlaste seas muu hulgas tõlgete kaudu. Oma lemmikkirjaniku Aho loomingust avaldas ta mitu tõlget ja tutvus õpingute ajal temaga ka isiklikult. Vaatlen järgnevas ülevaates Johannes Aaviku Aho-harrastust, millega on seotud ka tema kirjavahetus Antti J. Ahoga, kes 1940. aastatel koostas oma isa elulugu.

Eestlased tutvuvad Juhani Ahoga

Eesti ja Soome sidemed olid jõuliselt arenema hakanud 1880. aastatel, kui eesti üliõpilastel avanes võimalus õppida Soomes. Nii kasvas Eestis soome keele oskus ja Soome kultuuriga tegelemine aitas märkimisväärselt suurendada ka soome kirjanduse tõlgete hulka. Soome kirjanikelt võeti algusaegadel tõlkida eelkõige lühikesi proosalugusid, mis sobisid ühte ajalehenumbrisse või jõulualbumisse. Eesti folklorist, kirjandusuuri ja tõlkija August Annist (1931: 222) on märkinud, et rohke tõlkimine soome keelest eesti keelde on ositi seletatav asjaoluga, et soome kirjanike teosed tundusid lähedased nii ideede, miljöö kui ka ainekute poolest.

Esimest korda said eestlased Juhani Ahoga oma keeles tutvust teha 1892. aastal, kui Tartu leht Olevik avaldas väikese loomalaastu „Kurb jutt jänese pojast“ („Surullinen tarina jäniksenpojasta“). Ahost sai Soome lahe lõunakaldal peagi üpris armastatud kirjanik, kelle loomingut tõlgiti mõne aastakümne vältel märkimisväärselt palju. Juba enne Esimest maailmasõda oli eesti keeles ilmunud viis eraldi teost ning üle saja ajalehtedes, kalendrites ja albumites avaldatud laastu. Tõlgete hulk kasvas veel pärast sõdagi omajagu, nii et 1930. aastal oli Aho loomingust avaldatud viisteist eri teost – kaks ilmus lisaks uustrükina – ning eri paikades oli ilmunud ligi sada viiskümmend laastu ja novelli. Eesti esimese iseseisvuse ajal loeti Ahot ka koolides, 1934. aastal avaldati emakeeletundide jaoks mõeldud õpperaamatute sarjas August Tamme raamatuke „Juhani Aho elu ja looming“, mida kasutati gümnaasiumis.

Noor-Eesti Aho-huvi

Kui vaadelda eestlaste huvi Juhani Aho vastu ja mõjutusi, mida Aho looming on avaldanud eesti kirjandusele – ja eelkõige Aaviku puhul ka keelele –, siis on kõige tähtsam ajajärk 20. sajandi esimene kümnend ehk Noor-Eestile eelnevad aastad ja Noor-Eesti algusaeg. Eestis hakkas siis tärkama erakordselt ergas ja mitmekülgne rahvusliku kultuuri harrastus, mis omajuursuse kõrval rõhutas vajadust pöörata pilk üle kodumaa kitsaste piiride Euroopasse. Mitmel pool üle kogu maa tõusid tähtsaks koolide õpilasingid, kus keskne oli rahvuslike küsimuste, kirjanduse ja eesti keelega tegelemine. Siin-seal anti innuga välja ajalehte, tavaliselt käsikirjalist, kuhu tõlgiti muu hulgas näiteid välismaisest ilukirjandusest, mis mõistagi aitas lisada Euroopa kultuurkeelte oskust.

Noor-Eesti ajajärk, mille algus paigutatakse tavaliselt esimese albumi ilmutumisaastasse (1905), oli õigupoolest õpilasringide jätk, sest neisse olid rühmituse tuumikust kuulunud muu hulgas Johannes Aavik ja temast mõne klassi jagu tagapool õppinud koolikaaslane Villem Grünthal ning Gustav Suits, Friedebert Tuglas (Mihkelson) ja Bernhard Linde. Eesti kirjandusega tegelemise kõrval püüdsid noored energiliselt süüvida euroopalikku vaimu-ellu. Selles õhkkonnas ristusid mitmesugused kirjanduslikud ja ideoloogilised voolud. Suits (1911: 638) on hiljem kirjeldanud neid aastaid nii: „Meie nooruse taevast tulekahjustasivad Venemaa vabaduseliikumise punased eel-refleksid ja Darwini, Marxi, Nietzsche, Brandese, Ibseni, Tolstoi, Gorki, Hauptmanni, Juhani Aho ja lugemata hulga teiste kaasaeglaste tööd mõistsivad, üle Eesti piiride murdes, selle maa intellektuaalse nooresoo meeltes elu ja kirjanduse üle valju kohut.“

Euroopalikku vaimu-ellu süüvimine tähendas üha kasvavat huvi Soome kirjanduse vastu, mida tajuti lähedasena, ja oma aja kõige kuulsam kirjanik Juhani Aho oli teadagi üks tähtsamaid, kellega tutvust teha. Suits (1928: 10) on toonitanud Aho tähendust nooreestlaste arengule ja nentinud omaenda sõnasepitsust kasutades, et nende kirjanduslik tegevus ei alanud mitte „ilma ahotsemiseta“.

Koolinoorsoo huvi Aho vastu oli tekkinud eelkõige kahes paigas, Tartus ja Kuressaares. Tartus kuulusid Aho loomingu innukate lugejate ja tõlkijate hulka Gustav Suits, hiljem ka Friedebert Tuglas, ning Kuressaares Johannes Aavik ja Villem Grünthal (luuletajana Ridala). Püsinud mõned aastad lahus, ühinesid need kaks liini omal kombel, kui Aavik suundus Tartusse õppima ning tutvus Suitsu ja Tuglasega.

Saaremaa noorte ring sai alguse 1900. aastal. Sellesse kuulunud Johannes Aaviku ja Villem Grünthali jaoks tähendas rahvuslike küsimustega tegelemine ka soome keele õppimist. Nad lugesid Juhani Aho laaste ja Arvid Järnefelti teoseid (Vihma, Salla 1999: 128). Koolinoortel oli oma käsikirjaline ajaleht Noor-eestlane. Aavik (1960: 102) on iseloomustanud oma viimaste kooliaastate vaimset õhkkonda kui uut rahvusliku ärkamise aega, mis pani ta tundma huvi vennasrahva keele ja kirjanduse vastu. Koos Grünthaliga hakkas ta innukalt soome keelt õppima ja nad tõlksid lehte Aho laaste.

Johannes Aavik oli juba kooliajal omandanud hea ladina ja prantsuse keele oskuse. Soome keelde, eriti Juhani Aho väljendusrikkasse keelde süvenemine oli Eesti tulevase keeleuuendaja keeleliste arusaamade vormumisel

äärmiselt oluline. Soome ja eesti keele võrdlus pani Aaviku omaenda emakeele seisukorrast aru saama. Soome keele kaudu pääses ta omaenda sõnul ka eesti keelde, õppis tundma selle „muistset, omapärase hinge“. (Aavik 1966: 2)

Johannes Aavikut ja teisi nooreestlasi köitis Juhani Aho soomelikkuse kõrval ka prantslaslikkus. Gustav Suitsu (1909: 794) meelest oli Aho lüüriline stiil kujunenud „prantslaste – eeskätt ehk Daudet’ ja Maupassant’i – mõjul“. Aho oli omal ajal saanud innustust ka tutvumisest Paul Bourget’ psühholoogilise, „introspektiivse“ proosaga ning loonud näiteks viimasega samalaadseid miljöökujutusi (Castrén 1922: 261–264, Koskimies 1965: 279, Suits 1909: 794). Just Bourget huvitas prantsuse kirjanikest kõige enam Aavikut, kes kirjutas temast hiljem Helsingi ülikoolis prantsuskeelse *pro gradu* töö ning eestindas tema teose „Le disciple“ („Õpilane“ 1930; Vihma 1971: 157).

Gümnasist Gustav Suits, algaja luuletaja ja hilisem Tartu ülikooli kirjandusprofessor, oli 20. sajandi alguses välja andnud kolm kirjanduslikku albumit „Kiired“. Toimetades neljandat albumit (mille nimi muutus hiljem „Noor-Eestiks“), oli ta tihedas kirjavahetuses Johannes Aavikuga. Viimane oli majanduslikel põhjustel siirdunud Tartust Ukrainasse, õppima Nežini ajaloo- ja filoloogiasinstituuti. Suitsu kirjades on muu hulgas juttu albumisse kavandavast Juhani Ahot käsitlevast esseest. Ühtlasi teatab Suits, et on kirja teel esitanud ka Ahole ja Georg Brandesele palve albumisse midagi kirjutada.

Brandeselt artiklit ei saadud, aga ta palus omakorda Suitsult omaenda tööde jaoks teavet eestlaste kohta. Kuna nooreestlastele tähendas akna avamine Euroopasse ka Eesti tutvustamist välismaal ning kuulsa taanlasega loodeti seonduvat suuri võimalusi, võttis Johannes Aavik Suitsu palvel (kiri detsembris 1903) enda peale ülesande kirjutada ülevaade uuemast eesti kirjandusest. Ta kirjutas selle prantsuse keeles Nežinis 1904. aasta kevadtalvel ja see saadeti Brandesele. Ülevaates „Pilk eesti kirjandusse“, millest on säilinud käsikiri (Jõgi 1971: 555–556), viidatakse mitmel korral Juhani Ahole kui lüürilise proosa esindajale ja tema mõjule Eestis. Aavik räägib eestlaste seas 19. sajandi lõpul sünenenud Soome-huvist ja selle kasvamisest surveaastatel. Aho laastude hulgast olid eriti populaarsed isamaalised allegoorilised jutud, mida peeti hästi sobivaks ka Eesti poliitiliselt raskete oludega. Ka Eestit võib järeleandmatuse tõttu võrrelda kadakase rahvaga. (Aavik 1971 [1904]: 565)

Üliõpilasena Helsingis

Johannes Aavik siirdus 1905.–1906. aasta talvel õppima Helsingisse, kus ülikoolis õppisid juba eestlased Hella Murrik (hiljem Wuolijoki), Gustav Suits ja Villem Grünthal ning kuhu hiljem tuli poliitilise pagulasena Friedebert Tuglas. Juba jaanuaris, professor Jooseppi Julius Mikkola ja tema abikaasa korraldatud pidulikul õhtusöögil tutvus Aavik Juhani Ahoga. Sellest kohtumisest on ta rääkinud kirjas Antti J. Ahole (1. VI 1945): „Juhani Aho jättis siis mulle vaikselt ja tagasihoidliku mehe mulje. Ta rääkis rahulikult, ilma erilise elavusega. Mäletan ta sõnu, et ta õpiks hea meelega eesti keelt, kui vaid oleks sõnaraamat.“

Mikkolate pool tuli jutuks Aho ilmuv romaan. Autor oli kavandanud selle pealkirjaks „Kevät ja takatalvi“ („Kevad ja hallaaeg“), mida Aaviku jutu järgi (kiri Antti J. Ahole 1. VI 1945) Eino Leino – kui see hiljem jutuks tuli – ei pidanud kuigi õnnestunuks. Kultuurilooliselt huvitav „Kevät ja takatalvi“ on muuseas Aho romaanidest ainus, mida ei ole eesti keelde tõlgitud.

Aavik aga tutvus romaaniga kohe värskest. See tuleb ilmsiks tema arhiivis säilinud pikemast käsikirjakatkendist (KM EKLA 275, m 22: 8), mis sisu järgi otsustades on kirjutatud ilmselt aastal 1906. Aavik käsitleb selles kirjandusküsimusi, muu hulgas Hippolyte Taine'i mõtteid rassi ja rahvuse tähendusest kirjaniku jaoks. Ta käsitleb pikalt ka Juhani Ahot, kes algul – teostes „Yksin“ („Üksi“), „Papin tytär“ („Õpetaja tütar“) ja „Papin rouva“ („Õpetaja proua“) – oli prantsuse realistliku ja psühholoogilise koolkonna mõju all, mistõttu näis ta olevat olnud „vormi kunstilisuses ja teatud intelligentsuses“ teistest soome kirjanikest ees. Tõlkal oli ta vabameelsem ja julgem. Nüüd paistab aga Aavikule hiljuti ilmunud romaani „Kevät ja takatalvi“ põhjal, et endine Aho on surnud. Aavik oli ilmselgelt oodanud laastude ja eespool mainitud pikemate teoste põhjal enamast.

Aavik kirjeldab romaani tausta ja süžeed. Tema meelest on Eesti oludega võrreldes eripärane see, et soome rahva isamaaliste pürgimuste ja Johan Vilhelm Snellmani aadete eest seisavad ka sellised inimesed, kelle haridus on rootsikeelne. Baltimaades olnuks ennekuulmatu, et keegi juba mitu põlve tagasi saksastunud eestlane hakkaks puhtast aatelisest vaimustusest eestistuma ja õppima eesti keelt ning paneks lapse eesti kooli. Aavik osutab, et pietistliku liikumise mõjul on kirikuõpetajad Soomes rahvale lähemad kui Baltimaades.

„Kevät ja takatalvi“ käsitluses esitab Aavik huvitava viite tollasele eesti kirjandusele: ta mainib, et Paavo Ruotsalainen meenutab prohvet Maltsveti. Eelmisel, 1905. aastal oli Tartu ajalehes Uudised ilmunud järjejutuna esimene osa Eduard Vilde ajaloolisest romaanist „Prohvet Maltsvet“, mille peategelane on usuliikumise juht, pärisnimega Juhan Leinberg (teos ilmus tervikuna alles 1908. aastal, Mihkla 1972: 290–291). Leinbergi tegevuses olid ühendatud kirglik ekstaatiline usukuulutus ja lubadus uuest õnnemaast, kuhu viib tema järgijad valge laev – seda teemat on käsitlenud ka Aino Kallas oma novellis „Lasnamäe valge laev“. Aaviku meelest mõjub Vilde teos palju realistlikumalt kui Aho romaan ja tema suhtumine usuvendadesse on objektiivsem. Vildel ei ole ka seda seletamatult pühalikku tunnet, mida õhkub Aho raamatust.

1906. aasta suve algupoolel sai Johannes Aavik August Buschi kirjastuselt ülesande panna kokku valik Juhani Aho laaste. Aavik kirjutas Ahole 25. VI 1906 ja palus luba tõlkimiseks ning heakskiitu kavandatava laastude sarja avaldamiseks. Valik taheti teha mitmekülgne, selles pidi olema laaste neljast esimesest kogust ning raamatust „Katajainen kansani“ („Mu kadakane rahvas“). Teos „Laastud. Väljavalik“ I ilmus 1907. aasta kevadel. Raamatu eesõnas keskendub Aavik Juhani Aho laastuloomingu tutvustamisele. Aho on just nimelt väikeste lugude ja kirjelduste meister. Kõige peenemateks ja originaalsemateks peab tõlkija neid laaste, kus Aho kujutab kodumaa loodust ja omaenda meeleolusid. Need lüürilised laastud mõjuvad ka Soome lahe lõunakaldal lugejale lähedasena, sest neis on nii palju eestilikku. Ühegi teise välismaise kirjaniku loomingust ei ole Aavik leidnud niisama tundlikke ja „intimseid“ looduskirjeldusi. Isegi Ivan Turgenevi „Küti kirjad“ ei mõju kõigist oma voorustest hoolimata eestlasele nii koduselt kui soome kirjaniku looduskirjeldused. Aaviku meelest tundub Aho sageli eestlaslikumana kui eesti kirjanikud. Ta on otsekui kujutanud „ühisoomelikku“ maaelu, tõlgitsenud mõlema rahva ühist meeleolu. Tõlkija meelest on laastud otsekui luuletused, mida võib lugeda ikka ja jälle. Neid ei heideta kõrvale ega unustata ühe lugemise järel.

Teine Juhani Aho laastude valik „Laastud“ II, kuhu mõne laastu tõlkis lisaks Aavikule Villem Grünthal, ilmus 1911. aastal ja sisaldas jutustusi neljast esimesest kogust. Aho varastest töödest on raamatusse võetud näiteks Pariisi-aja meistriteos „Kosteikko, kukkula, saari“ („Oaas, küngas, saar“) ning omal ajal esimese „Kiirte“-albumi avateos „Nuoruuden unelma“ („Nooruse

unistus“). Lisaks oli valikus nooreestlasi kirjavahetuse põhjal huvitanud purukodanlikkust pilkav laast „Taiteilija, joka oli maalannut paljaan naisen“ („Kunstnik, kes alasti naisterahwa oli maalinud“).

Eesti kriitikas pöörati tähelepanu muu hulgas sellele, kuidas Soome loodus kunstniku hingelabürindi kaudu kulgedes säilitab omapärasuse, ent samal ajal siiski muutub: see ei ole enam naiivne, vaid see on muutunud teadvaks ja tundvaks, soojemaks ja hingelisemaks (Hugo Raudsepp, Päevaleht 23. XI / 6. XII 1911).

Keeleuuendaja Aho eestindajana

Juhani Aho kõige „prantsuslikum“ raamat „Yksin“ ilmus Johannes Aaviku eestinduses 1912. aastal. Aho pikematest teostest hindas tõlkija seda „Papin rouva“ järel kõige enam. Mõlemad olid tema meelest oivalised psühholoogilised romaanid, nagu ta on tõdenud kirjas (1. VI 1945) Antti J. Ahole.

Arvustajatest viitas Eduard Hubel (kirjanik Mait Metsanurk) paralleelile, mida on veetud Aho ja Maupassanti vahele. Tema arvates peab see paika vaid ositi ja kirjutas nii: „Waewalt leidub Maupassanti, selle kokottide elu kirjeldaja nowellides peenemaid lehekülgi kui Aho jutustuses öösine stseen Parisis lõbunaisterahwa seltsis.“ (Tallinna Teataja 25. VIII 1912) Prantslane oleks julgem, nõudlikum ja meelelisem, sellal kui soomlane on ka prostituudi seltsis sentimentaalne uneleja, õrn ja hingelisem. Juhan Luiga pidas omakorda teost „Yksin“ kirjandusloolisel väärtuslikuks. See osutas, et Aho oli novellide kirjutamise ajal samasuguses arengujärgus kui nüüd, peaaegu 25 aastat hiljem olid eesti noored. (Päevaleht 8. VIII 1912)

Teine laastuvalimik ja „Üksi“ ilmusid otse keeleuuenduse tippaja künnisel, kuigi tõlked olid olnud valmis juba mitu aastat. On tähelepanuväärne, kui suuresti oli Aavik saajandi algusest peale süüvinud soome keelde just nimelt Juhani Aho loomingut eestindades. 1912. aastaks oli ta soome ilukirjandusest tõlkinud lisaks vaid ühe Aino Kallase teose („Ants Raudjalg“ 1907).

Juhani Aho romaanidest meeldis Johannes Aavikule kõige enam „Papin rouva“. 1917. aasta kevadel korraldas ta Tartus soome keele kursuse, toimumispaigaks vana Kivisilla lähedal asetsenud hotelli Bellevue salong. Kursuse alguses teatas ta, et ei taha soome keelt mingisuguse õpiku või grammatikareeglitega vastumeelseks muuta, vaid kohe hakatakse lugema romaani, mille juures ta siis seletab vajalikke hääldus- ja grammatikaseiku. See romaan oli

just nimelt „Papin rouva“, mille ta oli kursuslaste jaoks raamatukauplusse tellinud. (Tamm 1974: 242)

1919. aasta märtsis pöördus Aavik Tartust kirja teel Aho poole (25. III 1919). Ta küsis kirjanikult luba romaani „Papin rouva“ eestindamiseks ja ütles, et võtab tõlkimise enda peale. Teose pidi avaldama tema enda keeleuuenduse eesmärke teeniv kirjastus Istandik. 1924. aastal ilmuski „Õpetaja proua“ eesti keeles, ent Villem Grünthal-Ridala tõlkes.

Aavik avaldas teose kohta ajakirjas Looming (1925: 343–352) pika arvustuse. „Papin rouva“ on tema arvates kunstiliselt Aho kõige parem ja peenim teos, võib-olla Soome kirjanduse parim psühholoogiline romaan, mille võiks kõhklemata asetada ükskõik millise suurrahva proosakirjanduse tähtteoste kõrvale. Suur osa arvustusest on siiski pühendatud Aaviku meelest keeleliselt ebarahuldava tõlke kriitikale. Ta leiab, et Grünthal-Ridala on eiranud keeleuuenduse saavutusi, ka selliseid, mis olid juba laiemalt levinud, ning kasutanud segamini uuendamata keelt ja omi uusmoodustisi, kus on liigset soome mõju.

Johannes Aavik naasis 1920. aastatel Aho laastude juurde. Ta kavandas kaheosalise laastude valiku avaldamist, sest kunagised tõlked olid tugevasti vananenud ja neid ei olnud enam saadaval. Ta rõhutas, et eesti keel oli tänu keeleuuendusele tugevasti arenenud ja pakkus märgatavalt peenemaid ja täpsemaid tõlkevõimalusi kui varem. (Aavik 1927: 274)

1927. aastal ilmus Aaviku kirjastuse Istandik väljaandel kavandatud valimikest esimene, pealkirjaga „Laastud. Kimp esimene“. Selles on peamiselt 1907. aasta kogu laastud, nüüd keeleliselt üsnagi teistsuguses vormis. Tõlget täiendavad Aaviku väljaandeile omased põhjalikud sisulised ja keelelised selgitused ning uute sõnade sõnastik. Olgu mainitud, et peaaegu sama sisuga laastuvalimik ilmus ka 1950. aastatel, nüüd paguluses, Aaviku toimetatud ja väliseesti kirjastuse Orto väljaandel Kanadas.

Aavik eestindas veel teisegi laastuvalimiku, aga see jäi rahapuudusel ilmutamata. Ta kirjutas sellele lisaks Juhani Ahot käsitleva artikli, mille jaoks oli ta saanud materjali ka naise Aleksandra abil. Aleksandra oli 1931. aasta suvel viibinud Soomes ja käinud mehe palvel tutvumas Aho lapsepõlvkodudega. (Kirjad Antti J. Ahole 1. VI ja 7. VII 1945.) Käsikirja koopias oli pärast sõda Aavikule kuulunud kastis Helsingis, kus Antti J. Aho sai seda kasutada, kui kogus materjali isa eluloo jaoks.

Naasmine romaani „Yksin“ juurde

Kui Eesti liideti Nõukogude Liiduga, vallandati Johannes Aavik kõigist ametitest ja saadeti pensionile. Aega 1940. aasta sügisest kuni 1944. aasta augustini, mil ta põgenes Rootsi, kasutas ta peamiselt tõlkimiseks. 1941. aasta sügisest on säilinud kõvakaanelisse tüsedasse vihikusse tindiga kirjutatud tõlge, milles on 232 nummerdatud lehekülge ja mis on kirja pandud Nõmmel ja Kuressaares (KM EKLA 275). Aavik on selles naasnud Aho „Yksin“ juurde ja eestindanud selle uuesti. Lisaks on käsikirjas nelja laastu tõlked. Lõpust leiab sisulised ja keelelisel selgitused ning sõnastiku. Aavik märgib, et eesti keelest puuduvad head ja täpsed vasted näiteks sellistele soome sõnadele nagu *joutilas* 'tegevuseta, töötä', *kemut* 'pidu, pralle', *retkottaa* 'lösutada, vedeleda', *riehua* 'möllata, mürgeldada, laamendada', *yhdenvertainen* 'üheväärne, samaväärne' ja *hyräillä* 'muus. ümiseda'.

Käsikirjas leidub ka peaaegu kümneleheküljeline „kirjanduslooline järelmärkus“, milles Aavik vaatleb teose tausta ja muu hulgas Järnefeltide seost sellega. „Yksin“ on tehniliselt oskuslik ja selles on võrratult kujutatud õnnetu armastuse psühholoogiat. Aaviku meelest on peategelase olukorras osalt süüdi tema väline olemus ja pehme loomus, mis mõjuvad Annale vähemasti teadvustamata viisil negatiivselt. Luuleliselt võtab Aavik kokku teose jäetud mulje: „Yldmulje sellest raamatust on midagi õhedat, habrast, kurba, mille ymber lehvib nagu õrn unistuse hõng ja mis jääb mälestuses kõlama kui nukker sordiini alt tulev viis ...“

Aavik räägib ka kõmusest, mida teos omal ajal Soomes tekitas, ent suunab siis oma halvakspanu Eestisse, „kus kirjanikud juba paarkymmend aastat on lugejaskonda harjutand ebamoraalsete ning erootika kujutamise julgustega ja kõik-sugu roppustega“. Selle kõrval tundub „Yksin“ süütuna ega põhjusta hämmingut.

Järelsõnas tõdeb Aavik, et „Yksin“ tõlge on 1913. aasta väljaande keeleliselt ja stiililiselt revideeritud väljaanne. Soome keel on olnud eesti keelega võrreldes palju väljendusrikkam, aga keeleuuendus on püüdnud seda olukorda tasakaalustada. Ta loetleb paljusid sõnu, mis veel 1912. aastal eesti kirjakeeles ei esinenud, ent on nüüd, 1941. aastal, täiesti tavalised. Lõpuks tahab Aavik kategooriliselt tagasi lükata väite, nagu teeks ta tõlkeid vaid keeleuuenduse jaoks, ning kinnitab, et keeleuuendus on kõigis tema eestindustes kirjanduslike ja stiililiste eesmärkide teenistuses. Aaviku tõlkevalimik koos kommentaaridega oli ilmselgelt mõeldud avaldamiseks, aga see ei saanud kunagi teoks.

Kirjavahetus Antti J. Ahoga

Rootsis elades, 1940. aastate teisel poolel, oli Johannes Aavik kirjavahetuses Antti J. Ahoga. Viimane oli 1945. aastal alustanud isa põhjaliku eluloo jaoks materjali kogumist. Aavik räägib kirjades oma Aho-huvist ja tõlgetest ning Ahoga kohtumisest õhtusöögil Mikkolate pool. Ta annab ka loa kasutada käsikirju, mis olid kastides talle Soomes Eemil Arvi Saarimaa juures. Eriti huvitab kirjaniku poega teise, välja andmata jäänud laastuvaliku tarvis kirjutatud Juhani Aho elulugu, aga probleemiks on selle soome keelde tõlkimine.

Kohe esimeses kirjas 1. VI 1945 tõdeb Aavik: „Juhani Aho on ameeriklase Edgar Poe kõrval minu lemmikkirjanik. Ta oleks maailmakuulus, kui maailmas osataks lugeda teda originaalkeeles. Tema „laastud“ kaotaksid tõlgetes ehk õige palju, sest tema stiil on soome keelega nii tihedalt seotud. Ainult eesti keeles kaotab ta vähem, sest ka eesti keeles kasutatakse algriimi. [---] Kogu keeleline varjund ja struktuur on suuresti sama.

Juhani Aho on Aleksis Kivi kõrval Soome suurim kirjanik. Ma kardan, et soome laiem publik ei suuda tõeliselt mõista tema peent stiili ja ta meeleolukust.“

Antti J. Aho omakorda räägib eluloo kirjutamise edenemisest, muu hulgas pikast materjalikogumise retkest Savosse ja Kesk-Soome. Ta vahendab ka (kiri 20. V 1947) Aavikule positiivse vastuse palvele, mille oli tegelikult esitanud Rootsis eesti kirjustuse asutanud Andres Laur. Viimane soovis uuesti avaldada eestikeelse trüki teosest „Muistatko-?“, kolmekümnnendatel oli sellest Eestis ilmunud koguni kaks trükki („Kas mäletad-?“ 1930, 1934). Raskusi valmistas aga majanduslik külg: Laur palus, et Aho pärijad ei nõuaks autorihonorari. Sellega ka nõustuti. Raamat ilmus siiski alles 1970. aastal Kanadas.

Johannes Aavik saatis Antti J. Aho perele regulaarselt jõulu- ja uusaastatervitusi ning kriisiaja soomlasi rõõmustanud jõulupakke, millele Aho vastas sõbralike kirjadega. 1948. aasta lõpul tänab Aho jõulutervituse kõrval Aavikut laastude temaatilise loendi ning ingliskeelse laastuvaliku kavandi eest. Ilmunud seesugust siiski ei ole. Kirjast ilmneb, et Ahod on aasta sees Rootsis käinud ning kohtunud lisaks Aavikule ka Gustav Suitsuga, kellele palutakse edasi anda tervitused.

Aavik ja Suits olid ilmselt ainsad eestlased, keda Antti J. Aho oma töö tarvis küsitles. Ühtlasi olid nad ka Juhani Aho eluloo lõpus tänusõnu pälvinud inimeste seas. Sõjajärgse aja olematud sidemed Soome ja Nõukogude

Eesti vahel ning ka muul moel problemaatiliseks muutunud suhted Eestiga tegid ilmselt võimatuks Eesti arhiivide kasutamise ja intervjuud Eestis. Näiteks Friedebert Tuglaselt ja August Annistilt oleks kahtlemata saanud väärtuslikku lisateavet Aho retseptisiooni kohta Eestis. Antti J. Aho kahes paksus osas ilmunud eluloosse paistab olevat Eesti ja eestlastega seonduvast jõudnud vaid viide, et Aavik osales Mikkolate öhtusöögil ja kohtus seal Juhani Ahoga (Aho 1951: 124).

Järgmisel aastal möödub Juhani Aho sünnist 150 aastat. Peagi saame näha, kas see märkimisväärne aasta äratav Soome lahe lõunakaldal huvi tema loominguga vastu. Mitu teost väärriks uut tõlget eesti keelde.¹

Allikad ja lühendid

Loetelus ei ole mainitud artiklis nimetatud Juhani Aho teoseid ja nende eestikeelseid tõlkeid ega tõlgete kohta ilmunud arvustusi. Arvustuste ilmumisandmed on esitatud tekstis.

KM EKLA = Eesti Kirjandusmuuseumi kultuurilooline arhiiv. Tartu.

SKSKi = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Helsinki.

1. Visandid ja märkmed

Johannes Aaviku kogu KM EKLA 275.

2. Kirjad

Johannes Aaviku kirjad Antti J. Ahole: SKSKi kirjade kogu 268.

Johannes Aaviku kirjad Juhani Ahole: SKSKi kirjade kogu 61.

Antti J. Aho kirjad Johannes Aavikule: KM EKLA 275.

Gustav Suitsu kirjad Johannes Aavikule. Koostanud ja kommenteerinud Olev Jõgi. – Keel ja Kirjandus 1969/9, 545–558 ja 1969/10, 606–620.

3. Kirjandus

Aavik, Johannes 1927. Keele kohta. – Juhani Aho, laastud. Kimp esimene. Tartu: Istandik.

Aavik, Johannes 1960. Mälestusi Villem Grünthal-Ridalast. – Mana, 101–104.

Aavik, Johannes 1966. Ideepe, katkendeid memuaarteoset. – Mana 4, 1–4.

Aavik, Johannes 1971 [1904]. Pilk eesti kirjandusse. – Keel ja Kirjandus 9, 556–565.

¹ Eestis peeti Juhani Aho sünniaastat 2011. aastal meeles ja Loomingu Raamatukogus ilmus Ants Paikre uus tõlge lühiromaanist „Yksin“ („Üksi“). Tõlkija lisas ülevaate Juhani Aho elust ja loomingust, eelkõige „Üksi“ taustast. – Autori järeilmärkus.

- Aho, Antti Juhani 1951.** Juhani Aho II. Helsinki: WSOY.
- Annist, August 1931.** Soome kirjandus Eestis. – Tervitus lahe tagant. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 215–261.
- Castrén, Gunnar 1922.** Juhani Aho I. Helsingfors: Holger Schildts Förlagsaktiebolag.
- Jõgi, Olev 1971.** Esimene katse eesti kirjanduse välistutvustuseks. – Keel ja Kirjandus 9, 555–556.
- Koskimies, Rafael 1965.** Suomen kirjallisuus IV. Minna Canthista Eino Leinoon. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava.
- Mihkla, Karl 1972.** Eduard Vilde elu ja looming. Tallinn: Eesti Raamat.
- Randvere, J. (= Aavik, Johannes) 1909.** Ruth. – Noor-Eesti III. Tartu: Postimees, 18–74.
- Suits, Gustav 1909.** Aino Kallas novellikirjoittajana. – Valvoja, 790–805.
- Suits, Gustav 1911.** Lõpusõna. – Noor-Eesti. Kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri, 637–641.
- Suits, Gustav 1928.** Juhani Aho teest ja „Raudteest“. – Juhani Aho „Raudtee“. Teine trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Tamm, Rudolf 1974.** Kokkupuuteid J. Aaviku ja J. V. Veskiga. – Keel ja Kirjandus 4, 242–245.
- Vihma, Helgi 1971.** Tõlkeromaan keeleuuendusprogrammiga. – Helgi Vihma, Karl Mihkla (koost.). Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Tallinn: Valgus, 157–165.
- Vihma, Helgi, Sigrid Salla 1999.** Henno Jänese ja Pentti Soutkari intervjuu Johannes Aavikuga 1969. aasta mais. – Helgi Vihma (koost., toim.). Artikleid ja arhiivaale II. Tallinn: Johannes Aaviku Selts, 127–151.

Sõnakimp luuletajale kingiks

Ilmunud: Kimppu sanoja lahjaksi runoilijalle. – Peep Nemvalts (koost., toim.),
Silvi Nemvalts (toim.). Artikleid ja arhivaale V. Keeleuuenduse kirjastik B7. Tallinn:
Johannes Aaviku Selts 2017, 76–86.

Lillekimbu asemel võib ulatada sünnipäevakingiks kimbu uusi sõnu. Sellise omapärase kingituse tegi keeleuuendaja Johannes Aavik luuletaja Marie Underile 1944. aasta sõjakevadel. See oli seitsmeleheküljeline käsitsi kirjutatud sõnaloend, mille pealkirjaks oli „Kimp uusi sõnu Marie Under’ile tema sünnipäevaks 27. III 1944, valind ja koostand Joh. Aavik“. Uute sõnade kimp koosneb Aaviku loodud tehissõnadest. Seal on ainult üks sõna – omadussõna *jallis* ’armukade’ –, mille on välja mõelnud, nagu teada, Karl August Hermann, kuid mille Aavik soovis unustusse vajumisest päästa (Mets 1970: 21).

Marie Under ja Johannes Aavik tundsid teineteist juba enne Esimest maailmasõda, kui Aavik oli Underi Suur-Tartu maanteel asunud, tuttavate hulgas Villa Torupillana tuntud kodu üks püsikülalisi (MU: 19, Adson 2007: 36). Teise maailmasõja ajal elasid Aaviku ja Underi perekonnad Nõmmel üsna lähestikku ja vastastikused külaskäigud olid tavalised (vt näiteks Adson 2007: 310–312, Aavik 2010: 114, 617–618). Aavik oli pärast seda, kui Eesti Nõukogude Liidule allutati, töölt vallandatud. Ta kasutas aega ennekõike tõlkimiseks, sealhulgas Juhani Aho (Remes 2001: 45–47) ja Ivan Turgenevi teoste eestindamiseks, ning keeletundide andmiseks ja õpikute toimetamiseks. 1944. aasta kevadel kogeti sõja dramaatilist pööret. Punaarmee üritas taas Eestisse tungida. Vaid mõni nädal enne Underi sünnipäeva, 9.–10. märtsil, oli Tallinn langenud hävitava pommitamise ohvriks. 1944. aasta augustis põgenes Aaviku pere Rootsi. Marie Underi ja ta abikaasa Artur Adsoni pagulus algas omakorda septembris. Hiljem elasid nii Aavik kui ka Under Stockholmis Mälarhöjdeni linnaosas (MU: 166–167).

Oma kingitusega soovis Aavik rõõmustada luuletajat, kes suhtus keeleuuendusse positiivselt ja oli kasutanud uuendusi juba oma esikkogus 1917. aastal (Aavik 1974: 125, vt ka Adson 2007: 85). Aavik (2014: 95) kirjutas tookord vaimustunult oma päevikusse: „Underi Sonetid on valmis ja loetud:

missugune keeleuuenduse triumf.“ Ka Rootsis elamise ajal meenutas ta: „Marie Under on keeleuuendusele innuga kaasa aidanud: uuendatud keelt kasutas ta kohe ulatuslikult oma esmikraamatus *Sonetid*. Selle ilmumisega lõppes Esimese Maailmasõja aegne varju-surm ja tänu selle raamatu erakordselt suurele tiraažile (lühikese ajaga 3000 eks.) levinesid uued keelendid laiemasse lugejaskonda, eriti noorsoosse.“ (Aavik 1974: 125)

Sünnipäevakingi olemus oli kahtlemata hästi läbi mõeldud. Juba 1933. aasta kevadel, kui Marie Under sai 50aastaseks, oli Aavik oma õnnitluskirjas esile tõstnud tema rolli keeleuuenduse tööpõllul (Mihkla 1971: 58–59): „Teie luuletajaprestiiž ja oreool, mis praegu Eestis on säravaim ja ylim, on palju kaavitand vastuvõetavaks ning vastuvõetuks tegema paljusid uusi sõnu ja vorme. Sellega, paitsi et olete vallutand hiilgavaima koha nyydiseesti luulekirjanduses, olete kirjutand jäädava ning ilusa lehekylje ka eesti keele arenguloosse.“ Huvitav on see, et Underi keelde positiivselt suhtumine ei takistanud Aavikut avaldamast luuletuste sisu ja stiili kohta üsna negatiivseid arvamusi, nagu nähtub mitmest päevikukandest (nt Aavik 2010: 49, 56 ja 2014: 95–97, 217, 248).

Johannes Aaviku kingituse uudissõnad on rühmitatud sõnaliikide kaupa nimisõnadeks, omadussõnadeks, tegusõnadeks ja abisõnadeks. Sõnadele on lisatud tähendusseletus, sageli peale eestikeelse ka võõrkeelne või eestikeelse vaste puudumisel ainult võõrkeelne. Samuti on viidatud ka teistele samatüvelistele lekseemidele, näiteks nimisõnade puhul tegusõnadele ja vastavalt verbide korral nimisõnadele. Omadussõnadest on aga moodustatud peaaegu alati omadusnimi, mõnikord ka verb. Kokku sisaldab loetelu 84 sõna, millest nimisõnu on 40, omadussõnu 9, tegusõnu 33 ja abisõnu kaks. Lisaks on verbide puhul soovitatud kaht mäarsõnatuletist. Sõnade kasutamise kohta on mitmes kohas lausenäiteid.

Eesti sõnavara rikastamise meetodina kasutas Johannes Aavik tehislake sõnatüvede loomist (varem *kunstlikud sõnad*, nüüd *tehissõnad*). Ta soovitas võtta kirjakeelde kokku umbes 350 tehissõna, kuid neist on üldkasutatavaks saanud ainult tubli 30 (Kasik 1999: 102). Tehissõnade moodustamiseks tarvitas ta kolme meetodit (Tauli 1968: 136–140, Kasik 1999: 101–102) ja neid kõiki on rakendatud ka Underi saadud sõnakimbus.

1. Kombinatsiooni- ehk koostamismeetod. Aavik lõi täishäälikuid ja kaashäälikuid omatahtsi kombineerides sõnu, mida ta pidas soovitud tähenduse väljendamiseks foneetiliselt ja struktuurilt sobivaks. Oma raamatus „Keeleuuenduse äärmised võimalused“ (Aavik 1924b: 43–48) on ta üksik-

asjalikult kirjeldanud, kuidas ta jõudis saksa verbi *überzeugen* vasteni *veenma* : *veenan*, mis sai üsna kiiresti üldkasutatavaks. Underile kingitud sõnadest on kombinatsioonimeetodi abil loodud näiteks *põõm* 'raskus, kaaluv, raske ese', *olbama* 'tähelepannes vaatlema' ja *ombama* 'kahtlustama'.

2. Alternatsiooni- ehk muundusmeetod. Uue sõna moodustamise lähtepunktiks on mingi muu sõna, sageli võõrkeelne, mille häälikulist struktuuri on vabalt muudetud. Seda meetodit esindavad sõnakimbus näiteks *laap* 'kivi-plaat', kus on ümber tõstetud sõna *plaat* häälikuid, *sõun* 'hää, kõla' (vrd prantsuse *son*, inglise *sound*), *uje* 'arglik, häbelik' (vrd soome *ujo*) ja *luutma* 'välja sulgema' (vrd inglise *exclude*).

3. Kontraktsiooni- ehk koondusmeetod. See on keeltes tehissõnade moodustamise kõige kasutatavam vahend, mille abil saadakse uus sõna juba olemasolevate sõnade osi ühendades, näiteks inglise *smoke* + *fog* > *smog* 'suitsudu; sudu' ja samamoodi eesti *suits* + *udu* > *sudu*. Aaviku kingituses on mitu niiviisi loodud sõna, sealhulgas *hõir* 'võidurõõm, triumf' (< *hõiskama* + *rõõm*), *välmima* (< *välja mõtlema*) ja *selmet* (< *selle asemel et*).

Helle Mets avaldas 1970. aastal oma diplomitöö põhjal artikli, kus on vaadeldud Aaviku loodud uute sõnade esmaesinemusi. Marie Underile tehtud kingituse ja Metsa nimekirja (1970: 19–30) võrdlus näitab, et enamik sõnu on tarvilusel olnud juba enne sõda Aaviku oma loomingus kas raamatutes ja artiklites või tõlgetes, nii et päris värsked need ei olnud.

Sellised varem pakutud tehissõnad on näiteks

- 1) substantiivid *een* 'sisse minek, sisse tulek', *kemm* 'mungakamber', *naum* 'puuvili' (vrd saksa *Baum* 'puu', Mets 1970: 26), *neim* 'kättemaks' (vrd kreeka *nemesis*, Puhvel 1976: 4), *riin* 'regioon, ala' (moodustatud sõna *piirkond* häälikutest, Mets 1970: 29), *rimp* 'eesriie', *rymu* 'kuulujutt', *taav* 'vanaisa, isaisa' (vrd läti *tēvs* 'isa', Mets 1970: 28, vt ka eesti *taat*) ja *terk* 'terav ots' (vrd *teravik*, Saari 1971: 107);
- 2) adjektiivid *elv* 'yhesuurune, võrdne', *neiris* 'teravmeelne, leidlik', *nelge* 'milde, nachsichtig, indulgentne', *pamur* 'tume, syngene, pilvine', *sulnis* 'magus-armas' (vrd soome *suloinen*, lõpuosa sõnast *kau/nis*, Mets 1970: 21), *uje* : *ujeda* 'schüchtern' (vrd soome *ujo*, Aavik 1924b: 165) ning *volbe* prantsuse *voluptueux* ('ihar, ahvatlev', vrd saksa *wollüstig*; *volbe*-sõna struktuuri kohta vt Tauli 1968: 139, Saari 1971: 110);

- 3) verbid *eetma* 'ette panema', *jäälima* 'järele andma', *luutma* : *luudan* 'välja sulgema', *naasma* 'tagasi tulema, tagasi minema', *neimama* 'kätte maksuma', *noobuma* 'resigneeruma, millelegi halvale alisuma' (vrd *loobuma*, Mets 1970: 29), *olbama* : *olvata* 'tähelepannes vaatlema', *ombama* : *ommata* 'verdächtigen' ('kahtlustama'), *päänima* 'pääle käima', *teimima* 'uurivald läbi vaatama, läbi katsuma, untersuchen', *tääsma* : *tääsen* 'teada saama', *ultma* : *uldan* 'kuuldavale tooma (suust) häälistsust' (vrd *uluma*, Mets 1970: 30) ja *välmima* 'välja mõtlema';

- 4) sidesõna *selmet* 'selle asemel et'.

Adjektiividest on Aavik moodustanud ka tuletisi: (*elv* >) *elvus* 'yhesuurusus, võrdsus', (*neiris* >) *neiridus* 'teravmeelsus, leidlikkus', *neiritsema* 'osavuse, leidlikkusega midagi tegema, saavutama', (*nelge* >) *nelgus* 'Milde', prantsuse 'indulgence', (*sulnis* >) *sulnidus* 'Wonne', (*uje* >) *ujedus* 'Schüchternheit', *ujeskelema* 'schüchtern sein', (*volbe* >) *volbus* 'iharus, ihar magusus'.

Selges vähemuses on sellised sõnad, mida ei ole Metsa loetelus mainitud ja mis seega võivad olla 1930. aastate lõpu ja sõjaaastate uudismoodustised. Niisugust mõtet toetab see, et enamikku neist sõnadest võib leida näiteks alles Aaviku (2010) sõja ajal kirjutatud päevikust „Ideepe“. Sellised sõnad on muu hulgas substantiivid *eebe* : *eepe* 'Abstand, distants', nt *see asetseb mõne kilomeetri eepes siit*; *hyym* : *hyymu* 'näovärv' (< rootsi *hy* 'ihu, nahk', Tauli 1968: 139, vrd ka soome *hymy* 'naeratus'); *laap* : *laaba* 'kiviplaat'; *mork* : *morga* 'pimedus, Finsternis' (< rootsi, Saagpakk 1992, vrd *mörk* 'pime'); *nyym* : *nyymu* 'nimekuulsus, reputatsioon, hea või halb nimi'; *olbus* 'tähelepanek, Beobachtung'; *ombus* 'kahtl(ust)us, Verdacht'; *sõun* : *sõuna* 'hää, kõla, Laut', prantsuse 'son' (vrd inglise *sound*, Saagpakk 1992), nt *õhus kuuldus kõiksuguseid sõunu*; *vilm* : *vilmu* 'lill Stiefmütterchen' ('käoorvik'); *õst* : *õstu* 'vastuhakk, mäss, Aufstand'.

Substantiivide *nyym* ja *sõun* kohta on teada, et esimest korda kasutas Aavik neid sõja ajal tehtud, aga ilmutata jäänud Turgenevi tõlgetes (Mihkla 1971: 63). Sõna *nyym* häälikkuju on kindlasti mõjutanud konsonantide puhul *nimi*, saksa *Name* (vrd *nyymukas* 'kuulsa nimega, nimekas', Aavik 2010: 715) ning vokaali ja teise konsonandi puhul saksa *berühmt* 'kuulsus', *Berühmtheit* 'kuulsus, maine'. Substantiiv *õst* : *õstu* põhineb vist osaliselt sõna *vastu* häälikuil. Teonimed *olbus* ja *ombus* on moodustatud tavalist deverbaalsubstantiivide *us*-liidet kasutades. Nende tuletusalused verbid *olbama* ja *ombama*, mis

kuuluvad samuti sõnakimpu, on loodud juba 1930. aastate algul (Mets 1970: 25, 28).

Varem kasutamata adjektiive paistab olevat ainult üks: *keiris* : *keiri* 'keeruline, komplitseeritud'. See on struktuurilt sama tüüpi nagu loetus esinev vanem moodustis *neiris* ning ilmselt on selle tüvi ümber kujundatud tüvest *keer(u)*. Lisaks mainitakse loetus substantiivi *keiridus* 'keerulisus, komplitseeritus', milles on samuti nagu tuletises *neiridus* Aaviku omadusnimede puhul eelistatud *us*-liite (vt Rätsep 2002: 256) variant *-dus* (vrd *kalli/dus*, *kauni/dus*). Adjektiivist *keiris* on moodustatud ka verb *keiristama* 'keeruliseks tegema, komplitseerima'.

Uued verbid paistavad olevat *eepima* : *eebib* 'emaal, teatavas kauguses olema', nt *see kirik eebib siit ainult 10 km*; *juuvima* 'hääks kiitma', nt *ta ei juuvind mu eedet (ettepanekut)*, *nõu, tingimusi*; *numelema* : *numelda* 'köhelema, kahevahel olema, mitte teadma, mida arvata või teha', nt *ta numeles kaua, mida sellest arvata*; *nyymima* 'teatavat renomeed, reputatsiooni evima', nt *ta nyymib rikkana*; *ruserdama* 'zerknirschen', nt *ta hing oli ruserdet sellest syykoormast*; *rääderdama* 'mishandeln, maltreeterima, halvasti kohtlema', nt *see vaene koer sai laste poolt palju rääderdada*, *vaene orb peiris säält otse rääderdavat kohtlemist*; *östuma* 'mässule tõusma', nt *rõhut rahvad östuvad viimaks oma rõhujate vastu, kogu ta õigluse tunne östus selle ylekohtu vastu*.

Paari verbi puhul on loetus lisaks *us*-teonimi: *numelus*, nt *nad seisisid kaua sõna reinas numeluses*, ja *ruserdus*, nt *teatava ruserduse tunne valdas teda*. Vähemalt verbi *numelema* on Aavik ilmselt tarvitanud esimest korda sõjaaegsetes Turgenevi tõlgetes (Mihkla 1971: 63). Tähelepanu äratav sõnade *ruserdama* ja *rääderdama* *r*-häälik. See konsonant on Aavikul tavaliselt pejoratiivse võitu tehissõnadest (*r*-i kohta vt nt Aavik 1924b: 83, Tauli 1968: 128, Puhvel 1976: 4). Häälikulise külje poolest võiks *ruserdama* väga hästi olla kontraheerimismeetodi abil moodustatud tähenduselt lähedastest soome verbidest *rusentaa* ja *musertaa*. Sõna *rääderdama* (vrd soome *rääkätä* 'piinama, vintsutama') pidi Aavik olema nähtavasti ära unustanud, sest oma Rootsi-aastatel soovitas ta samas tähenduses tarvitusele võtta häälikuliselt lähedase verbi *rääderduma*, mainides selle kohta: „See seni puudunud sõna on üsna tarviline.“ (Raag 1994: 22)

Verb *juuvima* 'hääks kiitma' on huvitav moodustis selle tõttu, et /uuv/ on fonotaktika poolest eesti keelele võõras. Näiteks ei ole „Eesti murrete sõnaraamatus“ ega „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“ ühtki *juuv*-algulist sõna.

Aavik fonotaktikale alati tähelepanu ei pööranud, nagu osutavad näiteks ka tema soovitatud soome laenud *haihtuma* ja *jülhe* (Rätsep 2002: 254). Kindlalt ei ole teada, kas *juuvima*-verbi loomisel on omalt poolt mõju avaldanud võõrtüvi *juubel* (vrd *juubeldama*, muu hulgas ka 'rõõmutsema, vaimustuses olema'). Raimo Raagi järgi (1994: 2) on *juuvima* alles paguluses loodud verb, aga tegelikult on see olemas juba Aaviku sõnakimbus.

Udissõnade kimbus on abisõnu ainult kaks: juba 1920. aastatel esitatud *selmet*-sõna ja selle kõrval adverb *nima* 'niisama', saksa 'ebenso', mis on saadud kontraheerimismeetodi abil sõnadest *nii* ja *sama*. Kasutamissoimaluste kohta esitab Aavik näited *see on nima suur, sain nima palju kui sina ja kõik need nõuded on meile nima tähtsad*.

Johannes Aavik pidas eesti sõnastruktuuri suurimaks puuduseks järjestikuste lühikeste silpide rohkust, näiteks *pa-re-ma-le ä-ra-nä-ge-mi-se-le tu-le-mi-se-ga* (Aavik 1924a: 23, Mets 1970: 6). Udissõnu luues katsuski ta enamasti seda keelejoont vältida ja Underile tehtud kingituses on nii noomenite kui ka verbide esimene silp peaaegu eranditult pikk. Ainult umbes kümnel protsendil – sõnades *rymu*, *uje*, *pamur*, *numelema* ja *ruserdama* ja nende tuletistes – on see silp lühike. Põhiosa sõnatüvedest on kahesilbilised. Astmevahelduslikke sõnu on rohkesti, aga peaaegu üldse ei esine kvalitatiivset astmevaheldust ehk laadivaheldust, mis ongi eesti keeles kahanev nähtus (vt nt Hint 1997: 48–50). Ainsad laadivaheldusjuhud on kontraheerunud verbid *olvata* : *olban* ja *ommata* : *omban*. Muidu esineb ainult kvantitatiivset astmevaheldust ehk vältevaheldust. Enamasti on astmevaheldus nõrgenev, näiteks '*laap* : *laaba*', '*neim* : *neima*', '*luuta* : *luudan*', '*välmida* : *välmin*'. Suhteliselt vähe on vastupidise, tugevneva astmevaheldusega sõnu. Sellised on näiteks *eebe* : '*eepe* ja *is-lõpulised* adjektiivid (*keiris* : '*keiri*) ning tegusõna *neimata* : '*neiman*, mis – samuti nagu *olvata* ja *ommata* – kuulub kontraheerunud verbide hulka.

Ainult vähene osa Aaviku kingitud sõnadest on üldiselt käibel (vt nt Chalvin 2011: 500) ja neist vaid alla kahekümne leidub 1999. aastal ja ka pärast seda ilmunud õigekeelsussõnaraamatuis. Huvitav on siiski see, et peaaegu kõiki kingitusse kaasatud lekseeme, ka sõja ajal looduid, võib leida Paul Saagpaku suurest „Eesti-inglise sõnaraamatust“ (1982), mis peegeldab kahe keelemehe lähedast koostööd: Saagpakk on saanud kasutada ka keeleeuendaja avaldamata aineklikku (Saagpakk 1992: XI, vt ka Saagpakk 1976: 24, 31).

Oma hilisloomingus ei näi Under neid kingitud sõnu eriti kasutanud olevat. Rootsisis elades kirjutas Aavik tema kogutud luuletuste ilmumise järel artikli „Keeleline külg Marie Underi luuletustes“. Selles käsitletakse kingitud sõnadest ainult adverb *nima* (Aavik 1974: 128). Tallinna fennougristide kongressile 1970. aastal saadetud tervituses „Eesti kirjakeele uusmoodustused“ rõhutas Aavik (1975: 183), et muu hulgas lekseemid *hyym*, *juuvima*, *nima*, *rymu*, *tääsma* ja *ultma* – need kuuluvad Underile kingitud sõnade hulka – võiksid eesti keelekollektiivis heakskiitu leida. Vanas eas mäletas Aavik, nagu oleks ta alles oma Rootsi-aastatel moodustanud näiteks sõnad *hyym*, *kemm*, *nima* ja *pamur* (Mihkla 1971: 65). Ometi esinesid need juba Underile kingitud sõnaloendis ja nii *kemm* kui ka *pamur* on loodud 1930. aastail.

Sõnad, mille keeleuuendaja poetessile kingituseks andis, materiaalselt mõõdetuna muidugi kallid ei olnud. Aga vanasõna ütleb, et *sõna vägi om suuremb kui sõnavägi* (Vastseliina), ning seega oli sõjaaja kehvides ja ebakindlates oludes kimp uusi sõnu kahtlemata kõige väärtuslikum, mida eesti keele arendamisele oma elu pühendanud Johannes Aavikul oli sõbrale võimalik kinkida.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1924a.** Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted. Keelelise Uuenduse Kirjastik nr 33. Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 1924b.** Keeleuuenduse äärmised võimalused. Keelelise Uuenduse Kirjastik nr 36. Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 1944.** Kimp uusi sõnu Marie Under'ile tema sünnipäevaks 27. III 1944, valind ja koostand Joh. Aavik. [Käsikiri Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses Tallinnas.]
- Aavik, Johannes 1974.** Keeleline külg Marie Underi luuletustes – Artur Adson (koost.). Marie Underi eluraamat. Stockholm: Vaba Eesti, 125–130.
- Aavik, Johannes 1975.** Eesti kirjakeele uusmoodustused – Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum Tallinnae habitus 17.–23. VIII 1970. Pars I. Acta linguistica. Tallinn: Valgus, 181–183.
- Aavik, Johannes 2010.** Ideepe. Johannes Aaviku ideede päevik. Helgi Vihma (koost., peatoim.). Tallinn: Johannes Aaviku Selts, TEA Kirjastus.
- Aavik, Johannes 2014.** Päevaraamat 1916–1929. Saaremaa Muuseumi toimetised 8. Tartu: Ilmamaa.
- Adson, Artur 2007 [1949].** Siuru-raamat. Tallinn: Tänapäev.

- Chalvin, Antoine 2011.** Johannes Aaviku keeleliste uuenduste levik. – Keel ja Kirjandus 7, 487–504.
- Hint, Mati 1997.** Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Typological problems of Estonian grade alternation and prosodic system. Viron kielen astevaihtelun ja prosodian typologiset ongelmat. Tallinn, Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kasik, Reet 1999.** Johdatus viron kielen tutkimukseen. Castrenianumin toimitteita 55. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Mets, Helle 1970.** Johannes Aavikust ja tema kunstlikest sõnadest. – Eesti keele ringi töid 2. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 5–34.
- Mihkla, Karl 1971.** Johannes Aaviku elu ja tegevus. – Helgi Vihma, Karl Mihkla (koost.). Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Tallinn: Valgus, 11–70.
- MU = Hinrikus, Rutt, Janika Kronberg, Sirje Olesk, Tio Tepandi (koost.) 2003.** Marie Under. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Ilmamaa 2003.
- Puhvel, Jaan 1976.** Keeleuuenduse rajaristmed ja teelahkmed. – Mana 43, 3–9.
- Raag, Raimo 1994.** Johannes Aaviku keelenurgad Eesti Päevalehes. – Helgi Vihma (koost., toim.). Artikleid ja arhivaale I. Tallinn: Johannes Aaviku Selts, 20–23.
- Remes, Hannu 2001.** Kielenuudistaja Johannes Aavikin Aho-harrastus. – Jaan Öispuu (koost.), Marje Joalaid (toim.). Keelteoskus kui kultuuri osa. Tallinn: Tallinna Pedagoogilise Ülikooli Kirjastus, 35–51.
- Rätsep, Huno 2002.** Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa.
- Saagpakk, Paul Friedrich 1976.** Eesti keeleuuenduse grammatika ja ortograafia. – Mana 43, 24–32.
- Saagpakk, Paul Friedrich 1992.** Eesti-inglise sõnaraamat. Teine trükk. Tallinn: Koolibri.
- Saari, Henn 1971.** Tehiskeelenditeooriat. – Helgi Vihma, Karl Mihkla (koost.). Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Tallinn: Valgus, 93–117.
- Tauli, Valter 1968.** Keelekorralduse alused. Uppsala: Kirjastus Vaba Eesti.

KIRJUTISI KEELE- JA KULTUURIKONTAKTIDEST

Luuleneitsi Tartus

Saima Harmaja sünnist sada aastat

Ilmunud: Runotyttö Tartossa. Saima Harmajan syntymästä sata vuotta. –
Elo, Tuglas-seuran jäsenlehti 2013/3, 12–13.

Luuletaja Saima Harmaja sünnist möödub tänavu kevadel sada aastat. Ta sündis 8. aprillil 1913 Helsingis. Tema lühikeseks jäänud, haigusest muserdatud elu lõppes juba aprillis 1937. Saima isa filosoofiadoktor Leo Harmaja ja ema magister Laura Harmaja olid mõlemad majandusteadlased; ema isa oli fenno-ugrist Arvid Genetz, kes luuletajana kasutas nime Arvi Jännes.

Saima Harmaja esimene luulekogu „Huhtikuu“ („Aprillikuu“) avaldati tema üliõpilaskeskkonnas 1932. Teine kogu „Sateen jälkeen“ („Pärast sadu“) ilmus 1935. aastal ja kolmas kogu „Hunnutettu“ („Looritatud“) 1936. aastal. Postuumselt avaldati sügisel 1937 veel luulekogu „Kaukainen maa“ („Kauge maa“). Suure hulga arvustuste ja müügimenu osaliseks sai paar aastat hiljem avalikkuse ette jõudnud Laura Harmaja toimetatud teos „Kootut runot ja runoilijakehitys päiväkirjojen ja kirjeiden valossa“ („Kogutud luuletused ja luuletaja areng päeviku ning kirjade valguses“), millest on ilmunud arvukalt uustrukke. Kirjandusteadlane Pirkko Alhoniemi on andnud hinnangu, et Saima Harmaja „arengukäik oli lühike ja nooruses katkenud, aga suunalt ehe. Harmaja kogud on kannatusest varjutatud lüürika, kus surmatunde kõrval lõõmab vägev elamise ja kogemise hurm“.

Saima Harmaja lõpetas Suomalaisen Yhteiskoulu (Soome Ühiskool) ja alustas Helsingi ülikoolis 1932. aasta sügisel uute keelte ja kirjanduse õpinguid. Tema ainukeseks eksamiks jäi Yrjö Hirnile sooritatud esteetika eksam. Juba enne esimest õpinguaastat oli Saima armunud noormehesse nimega Jaakko Holma, kelle tunded ei paistnud olevat siiski sama sügavad. Saima päevikust võib lugeda, kui kulutavad olid suhtest põhjustatud pidevad hingelised üleelamised. Ta tahtis saada oma elu korda, justkui eemale oma armastusest, ja ta sõitis septembri teisel poolel 1933 Tartusse, kus viibis kolm kuud; Soome pöördus ta tagasi alles jõulu eel.

Tartus elas Saima Harmaja Rütli juures, peres, kus isa Oskar Rütli oli jurist, ärimees ja poliitik ning tegutses 1929–1935 Soome konsulina. Nende luksuslikus kodus koheldi teda pigem pereliikme kui üürilisena. Saima sai osaleda Rütli seltsielus. Vabal ajal mängis ta meelsasti tennist; mängupartneriks oli tavaliselt proua Triik, noor maalikunstnik.

Tartu ülikoolis õppis Saima Harmaja eesti keelt ja kirjandust, saksa keele grammatikat ja itaalia keelt. Talle meeldis väga „Divina Commedia“, mille oli omandanud üliõpilaseks saamise puhul kingituseks, ja Tartus olid eriti meelepärased talle itaallasest professori Renato Fleri Dante-loengud. Saima imetleski professorit tema enda sõnul „südamlikul ja lihtsameelsel moel“.

Saima Harmaja Tartus veedetud kuudest annavad mitmekesise pildi koju ja sõpradele saadetud kirjad ja päevik. Kirjad on reipad, sageli võrstsitatud huumoriga, ja neis kõneldakse õpingutest, kultuuriharrastusest ja seltsielust, muu hulgas linna kohvikukultuurist ja hõimuklubi üritustest. Mõnikord soovitakse kiiresti abi, sest väljaminekud „on teinud majandusliku olukorra ebakindlaks“. Päevikumärkmeid kajastavad pidev koduigatsus, üksindus, igatsus armastuse järele ja mure tervise pärast. Õnneks tõi novembri algul lähedane õde Outi oma külaskäiguga ellu vaheldust.

Saima Harmajal oli varsti pärast Tartusse jõudmist võimalus tutvuda kohalike kirjandus- ja kunstiringkondadega, mille hulka juhatasid ta August Anni (1936. aastast Annist) ja Aino Suits, kes siis tegutses ülikooli soome keele ja kirjanduse lektorina. Aino Suits esitles Saimat Henrik Visnapuule, kes palus Saimat lähetada luuletusi kohvik Werneris aadressil. Koju saadetud kirjas pajatab ta, „et Visnapuu on praegu Eesti kõige parem luuletaja“.

Harmaja tutvus Tartus muu hulgas ka „Kalevala“ esimese eestindaja Matthias Johann Eiseni, Gustav Suitsu ja Friedebert Tuglase ning Aino Kallasega, kelle kohta on kirjas hinnang: „Ta on väga kena ja armastusväärne. Küll võib olla hirmus olla diplomaadi proua. Mõne aasta möödudes nad arvatavasti uneski naeratavad kütkestavalt.“¹ Üliõpilaste seltsielus ei olnud Saima kuigi innukas osalema. Ta ei jaksanud hilisööni pidutseda ja talle ei meeldinud selle juurde käiv alkoholijoomine. Soome üliõpilaste külaskäigust kirjutas ta pahaks pannes koju: „Aga mõtelge, et seda kuulsat hõimusilda siis ehitatakse alkoholiga!“

¹ Tsitaadis ütleb Harmaja irooniliselt, et diplomaadid, kes peavad vastuvõttudel naeratama, harjuvad naeratamisega nii ära, et teevad seda mõne aasta pärast arvatavasti uneski. – Autori märkus.

„Helkalaulud“ ja „Kanteletari“ juba eestindanud August Anni oli Saima Harmaja agar kaaslane, koos käidi jalutamas, söömas ja teatris. Sügise lõpu poole tuli nende suhtesse ilmselt põgusat erootilist värelust, mis aitas mõneks ajaks unustada meelehärmi suhte pärast Jaakko Holmaga, kuid pani Saima häbi tundma ja tekitas tahte koju minna. Viimases Eesti reisi päevikumärkmes, mis on tehtud Tallinnas, on tõenäoliselt teravdatud südamepuistamist: „Ükskõik mis juhtuski, ma ei või minna tagasi Tartusse pärast seda, mis Anni ja minu vahel toimus. Tema muidugi unustab minu, kui olen eemal, aga millal unustan mina oma väärituse?“

Tartus viibimise ajal paranes Saima Harmaja eesti keele oskus. Ta tegi mõnikord oma kirjades nalja, paigutades soomekeelsesse teksti eestikeelseid sõnu: „klo 5 on ülikoolissa akti (üritus) K. Krohnin mälestuseksi“. Ta proovis tõlkida ka eestikeelseid luuletusi. Veel oktoobri lõpus nägi ta vaeva Marie Underi luule tõlkimisega ja pidas seda harukordselt raskeks. Meelde oli jäänud „pika, mõistetamatu luuletuse koletu kordus: mina aga, ma ei maga. Ütle seda mõned korrad järjest, siis on, nagu oleksid üleval olnud mitu ööd“. Luuletus oli „Unetuma laul“. Hiljem Harmaja soomendas Elsa Enäjärvi-Haavio toimetatud antoloogia „Eestin runotar“ („Eesti muusa“) jaoks Marie Underi ja Henrik Visnapuu luuletusi. Ta on tõlkinud näiteks Underi tuntud soneti „Sirelite aegu“ („Sireenien aikaan“).

Novembris saatis Saima Harmaja kodustele adresseeritud kirjaga koos Sunnuntailiite jaoks määratud kirjutise „Melkein mutta ei aivan. Hauskoja kielellisiä havaintoja naapurimaasta“ („Peaaegu, aga mitte täiesti. Lustakaid keelelisi tähelepanekuid naabermaalt“). Selles vaadeldakse eesti ja soome keele sõnavaralisi suhteid, mis võivad tuttavlikel juhtumel olla ka probleematilised, põhjustada „närvidele käiva tunde“. Ta toob selliseid näiteid nagu ee *rahvas*, sm *rahvas* 'lihtrahvas, maarahvas'; ee *piimapudel*, sm *piimäputeli* 'hapupiimapudel'; ee *kingsepp*, sm *kenkäseppä*²; ee *halb*, sm *halpa* 'odav'; ee *magu*, sm *maku* 'maitse'; ee *hinge karjane*, sm *hengenkarjainen* 'hinge karjaga'; ee *vaimu vägi*, sm *vaimon väki* 'naise rahvas'. Ja miks vihmavarjude paranduse ukseks on silt *Vihmavarjude parandamine*³? See tundub olevat paljude teiste eesti siltide moel lihtsalt vaid sellepärast, et oleks raskem ära arvata. Sõnas haigemaja (sm *haikea maja* 'nukker onn') on isegi poeetilist jõudu. Kui Eestis öelda

² *Kenkäseppä* sõna ei kasutata, *kingsepp* on soome keeles *suutari*. – Autori märkus.

³ Soome keeles *parantaa* 'ravida, tervendada'. – Tõlkija märkus.

ma suren (sm *minä suren* 'ma kurvastan, leinan'), siis see tähendabki soome keeles *minä kuolen* 'ma suren'. Kas see pole sügavamõtteline?

Saima Harmaja kirjutas Tartus veedetud kuudel palju luuletusi, kuid eriliselt Tartu või laiemalt Eesti motiive neis ei ole, välja arvatud võõral maal põetud koduigatsus. Eestis veedetud aja luulesaagi hulgas on „Kultaisia lehtiä“ („Kuldseid lehti“), positiivse ja negatiivse vaheldust elus kujutav „Pohjaan asti“ („Põhjani“), „Koti-ikävä“ („Koduigatsus“) ja „Levoton uni“ („Rahutu uni“), kus on igatsus kodumaa ja armsama läheduse järele:

Yötuuli pilviä vie pohjaa päin.

Ma heräsin. Niin pahaä unta näin.

En nuku, en. Yötuuli pilvet kantaa

maan yli, meren, kohti Suomen rantaa.

Etäällä, pimenneinä, kohoaa

ne kauniit tornit, joit' en nähdä saa.

Öötuul viib pilvi põhja poole.

Ma ärkasin. Nii halba und nägin.

Ma ei maga, ei. Öötuul pilved kannab

üle maa, mere, Soome ranna poole.

Eemal, pimenenult, kerkivad

need kaunid tornid, mida ma näha

ei tohi.⁴

Kirjandust teema kohta

Harmaja, Saima 1984. Kootut runot sekä runoilijakehitys päiväkirjojen ja kirjeiden valossa. Neljästoista painos. Helsinki: WSOY.

Helakisa, Kaarina 1977. Saima Harmaja. Legenda jo eläessään. Elämäkerta. Helsinki: WSOY.

⁴ Tõlkinud Piret Norvik.

170 aastat Elias Lõnnroti Eesti matkast

Ilmunud: Elias Lõnnrotin Viron-matkasta 170 vuotta. –
Elo, Tuglas-seuran jäsenlehti 2014/5, 34–36.

Elias Lõnnrot oli üks varasemaid Soome-Eesti kultuurisidemete loojaid. Tema üheteistkümnnes, viimaseks jäänud uurimisreis viis 170 aastat tagasi Eestisse, kus ta viibis ligi kuus kuud. Lõnnrot oli esimene soomlane, kes reisis lõuna-poolsete naabrite juurde keeleteaduse ja folkloristika uurimuste pärast.

Lõnnroti viimaste, 1840. aastatel tehtud uurimisreiside peamine eesmärk oli koguda sugulaskeelte ainekku suure soome-rootsi sõnaraamatu tarvis, mille Soome Kirjanduse Selts oli 1840. aastal andnud talle ülesandeks koostada. Tol ajal arvati üldiselt, et läänemeresoome eri keelekujud on pigem üksteisega murdeomastes suhetes kui eri keeled, ja Lõnnrot lootis saada sugulaskeeltest ainekku peamiselt soome sõnavara arendamiseks. Soome Kirjanduse Selts teatas juba 1841. aastal Õpetatud Eesti Seltsile, et Lõnnrot saabub peagi sõlmima suhteid ning uurima eesti rahvaluulet ja keelt. Kavatsus sai teoks teise reisi ja muude tööde tõttu siiski alles 1844. aastal. Eelmise aasta lõpus oli valminud suur kogumik „Suomen Kansan Arwoituksia“ („Soome rahva mõistatusi“), kuhu Lõnnrot oli lisanud 135 eesti mõistatust võrdlus-ainestikuks ja ühtlasi ka keelenäideteks lugejatele, „kel ei ole võimalust eesti keelt teistes raamatutes leida“. Mõistatused olid varustatud tõlgetega.

Eestis tahtis Lõnnrot keeleoskuse lihvimise ja sõnaraamatutööde kõrval pühenduda maa kahe peamurde erinevuste tundmaõppimisele. Tal oli plaanis koostada ka soome, eesti, saami ja tšuudi (vepsa) võrdlev grammatika ja ta soovis, et jõuaks koguda küllaldaselt ainekku selle jaoks. Jõudnud Tallinna 1844. aasta jaanipäeval, suundus Lõnnrot varsti Kuusalusse, kus tahtis kohtuda pastor Eduard Ahrensigaga ja vestelda temaga eesti keele küsimustest. Ahrens oli eelmisel aastal avaldanud saksakeelse eesti keele grammatika, mis erines kõigest teistest tolle ajani tehtud eesti keele käsitlustest, sest selles oli loobutud saksa-ladina traditsioonist ja võetud eeskujuks soome keele grammatika. Külaskäik Ahrensi juures jäi kahjuks lühikeseks, kuna peremees kiirustas mõne päeva pärast kirikuõpetajate koosolekule.

Lönnroti teekond jätkus Kuusalust lõuna poole, Koeru, kus ta peatus ühe nädala. Ta elas postijaamas ja tegi kohalikust elust tähelepanekuid, mis avaldati hiljem ajalehe Borgå Tidning matkakirjeldustes. Ta tõdes, et eesti rahval on kaks keskust: kirik ja kõrts. Ta oleks tahtnud üles kirjutada mõnelt naiselt kuulnud laule, aga nad olid nii purjus, et sellest ei tulnud midagi välja.

Lönnrot saabus Tartusse 9. juulil ja oli seal suurema osa Eestis veedetud ajast. Ta üüris korteri ülikooli joonistusõpetajalt, titulaarnõunik August von Hagenilt. Tartus kujunes Lönnroti jaoks eriti tähtsaks tutvus tolle aja parimaks eesti keele ja eesti rahvaluule tundjaks peetud Friedrich Robert Faehlmanniga. Faehlmann, kellest sai tema sõber ja õpetaja, oli koormatud mitme ametikohustuse ja toiminguga. Lönnrot kirjutab oma matkakirjades, et Faehlmannil võis olla päevas 60–70 patsienti, lisaks sellele töötas ta ülikooli eesti keele lektorina ja luges professori kohusetäitjana dieteetika- ehk ravitoitlustusõpetuse ja farmakoloogiakursust ning oli Õpetatud Eesti Seltsi esimees. Ei tohi unustada, et tema õlgadel lasus ka eestlastele rahvuseepose koostamine. Ta oli ju aastal 1833 – enne „Vanha Kalevala“ („Vana Kalevala“) ilmumist Soomes – asunud koguma Kalevipoja-ainelist pärimust. Faehlmannil oli siiski aega õpetada Lönnrotile eesti keelt ja arutleda temaga näiteks kahe kirjakeele olukorra ja ortograafia probleemide üle. Nii võttis Faehlmann Lönnroti kaasa Õpetatud Eesti Seltsi koosolekutele. Augusti lõpul korraldatud seltsi koosviibimisel pidas Lönnrot ettekande, kus ta vaatles soome ja eesti sõnade muutmist. Samal koosolekul valiti ta seltsi auliikmeks.

Lönnrot tegi sügise algusest ligi seitsmenädalaseks veninud uurimisreisi Lõuna-Eestisse. Tol ajal oli haritud reisimeestel tavaks meelsamini ööbida pastoraatides või mõisates kui tagasihoidlikes hobupostijaamades. Mõisatesse ei tahtnud Lönnrot põhimõtteliselt minna, sest ta pidas sakslaste kõrgkihti eestlaste rõhujaiks. Ta tegigi muserdavaid tähelepanekuid talurahva kehvast olukorrast. Lönnrot rändas lausa Läti piiri lähedale. Kõige kauem, kümme päeva, viibis ta Rõuges, kust on olemas kaasaegse tõendus tema keeleoskusest: Rõuge pastor Carl Reinthal märkis pärast kohtumist kirikuraamatusse, et soome külaline oli keeleliselt silmapaistvalt andekas ja oskas eesti keelt nii hästi, et tundis selle väiksemaidki varjundeid.

Võrus kohtus Lönnrot arstina tegutseva Friedrich Reinhold Kreutzwaldiga. Külaskäik oli lühike ja üsna vormiline, kuna peres oli parajasti haigeid. Hiljem nentis Kreutzwald veidi salvavalt, et Lönnrot suvatses pakkuda oma

seltsi vaid paariks tunniks. Mehed jäid teineteisele kaueks. On tähelepanuväärne, et Kreutzwald ei olnud veel aastal 1844 Eestis kaugeltki mitte samavõrd oluline kultuurielu mõjutaja kui näiteks Faehlmann. Hiljem oli Kreutzwald pahane selle üle, et Lönnrot ei olnud vastanud tema pikale kirjale, milles käsitleti mõningaid eeposesse „Kalevipoeg“ kavandatud eesti ainekute ja „Kalevala“ kokkupuutekohti. Vastamata jätmises ei olnud süüdi sugugi mitte halvad suhted, kuna näiteks tegutsedes Soome Kirjanduse Seltsis, aitas osaliselt Lönnrot Kreutzwaldil tema teoseid avaldada. Võib-olla pidas Lönnrot vastamist vaevarikaks, sest ta ei armastanud kirjutada saksakeelseid kirju, ja Kreutzwald ei saanud ju soome keelest aru.

Uurimistöö ja Õpetatud Eesti Seltsi sõnavarakogu kopeerimine võtsid Lönnrotilt nii palju aega, et ta sai Soome minna kavatsust hiljem, alles jõulukuu keskel. Talve tulek oli takistuseks Soome lahe ületamisel ja ta pidi ette võtma tagasitee peamiselt kas jalgsi või hobuküüdiga Peterburi ja Viiburi kaudu. Ingerimaal Kattila külas kohtus ta silmapaistva vadja lauliku Anna Ivanovnaga, kellelt tal õnnestus talletada rahvalaule ligi 2500 värsi ulatuses – rohkem kui keegi teine koguja. Helsingisse jõudis Lönnrot alles jaanuari lõpul 1845.

Lönnrot oli Eesti matka ajal tihedas kirjavahetuses oma sõprade ja tuttavatega ning väljavõtteid kirjadest avaldati ka lehtedes, muu hulgas Saimas. Nii näiteks andis ta ülevaate arutelust, mida Eestis peeti soome ja eesti keele suguluse kohta. Tema tolleaegsetest tuttavatest oli Ahrens väitnud, et „eesti keel on soome keele tütar“, aga taas oli Faehlmann täiesti teist meelt ja arvas soomlasi ja eestlasi rääkivat sama keelt. Soome ja põhjaeesti keele erinevus polevat suurem põhjaeesti ja lõunaeesti keele vahelisest erinevusest. Lönnrot omalt poolt arvas, et soome ja eesti keel on lähedased sõsarkeeled. Ta tahtis valida kahest halvast väiksema, pigem „rikutud sõsara kui rikutud lapse“ – rikkumise süüdlased olid sakslased ja nende keel. Tema arvates erinevad soome ja eesti keel teineteisest peaaegu niisama palju kui vana- ja uus kreeka keel või vene keel ja poola keel. Ta ei uskunud „soome ja eesti keelt enam mitte kunagi saavat üheks kirjakeeleks painutada“, kui August Ahlqvist oli pärinud temalt sellise võimaluse kohta mõni aasta pärast matka.

Lönnrot esitas oma reisikirjades tähelepanekuid eesti ja soome keele erinevustest. Eesti keelele omased jooned on vokaalharmoonia puudumine ja possessiivsufiksrite puudumine. Soome keele vokaalilõpulisele nominatiivile vastab eesti keeles sageli konsonantlõpuline vorm (Lönnrot ei rääkinud

lõpukaost, vaid pidas eesti esinemisjuhtu algupärasemaks!), ja samasugust erinevust võib kohata osaliselt muudeski vormides. Niisamuti on sisekadu keeles tavaline nähtus. Lõnnroti arvates oli vormide lühidus ja ühesilbiliste sõnade rohkus uue meetrilise värsi puhul eesti keele eelis. Ta täheldas ka, et eesti keeles puuduvad komitatiiv, instruktiiv, prolatiiv ja essiiv, kuid keeles esinevad *rinnani*-, *pólveni*-tüüpi terminatiiv ja *ga*-lõpuline kääne, mis vastab ligilähedaselt soome keele komitatiivile. Verbivorme on eesti keeles märgatavalt vähem kui soome keeles, sest keeles puuduvad muu hulgas refleksiivne pööramine ja võimalikkuse kõneviis. Lisaks on infinitiivide käändevormide valik ja verbituletus eesti keeles vaesemad kui soome keeles. Lõuna-Eestis oli Lõnnrot pannud tähele, et sealsed noomeni- ja verbimuutevormid on lähemal soome keelele kui põhjaeesti omad.

Johan Vilhelm Snellmanile saadetud kirjas, mis osaliselt avaldati ajalehes Saima, rõhutas Lõnnrot eesti keele sõnavara tundmise tähtsust: „Eesti keele sõnavara tundub andvat küllaltki suure täienduse meie emakeelele, soome keelele, nagu vastupidi soome keel võib vastutasuks anda veelgi suurema osa eesti keelele, ja eesti keele põhjalikum tundmine on peale selle eriti oluline soome keele sõnaraamatu koostamisel, osalt sõna algupärase tähenduse leidmiseks, osalt sellepärast et eesti keelest võib leida mitmeid algupäraseid sõnu, mille vastu soome keel võib aja jooksul vahetada hulga halbu soome rootsimõjulisi sõnu. Paljudest asjaoludest lähtudes võiks oletada, et eesti keel oli muistsetel aegadel soome keelest arenenum keel.“

Saksa keele mõju oli siiski peatanud eesti keele algse arengu ja keel oli hakanud mугanema saksa keelele. Soome keel oli hoidunud tugevast võõrmõjust, sest kirjakeele rajajad olid sünnipäralt soomlased. Tänapäeval teame hästi, kuidas Lõnnroti pakutud sõnade vastastikuse laenamisega on läinud.

Lõnnrot püüdis matka jooksul keele kõrval tutvuda võimalikult põhjalikult ka Eesti kirjandusega. Ta ostis ja sai kingituseks küllaltki suure hulga sealseid trükiseid. Niisamuti tellis ta Soomest raamatuid eesti tuttavatele. Niisugusel kirjanduse hankimisel ja vahetamisel oli eriti suur tähtsus ajal, mil maadevaheline ühendus ja teaduslik suhtlemine oli veel väheldane. Juba oktoobris 1844 oli Lõnnrot kirjutanud Soome, et tal on üle saja eestikeelse raamatu, aga õnneks suurem osa vaid õhukesed vihikud. Osa trükistest olid saksa jutustuste eestindatud mugandused, millel oli rahvaalgustuslik olemus. Lõnnrot plaanitses nende mugandamist veel soome keelde ja avaldaski hiljem mõne jutustuse ajalehtedes ja eri raamatutena.

Lönnrot ei käinud rohkem Eestis ega saanud teoks ka kavandatud Faehlmanni vastukülaskäik Kajaani. Hiljem soome keele ja kirjanduse professori ametis õpetas Lönnrot muu hulgas ka eesti keelt ja pidas loenguid soome, eesti ja saami keele võrdlevast grammatikast. Sidemed eesti ja eestlastega ei katkenud ka tema pensionipõlves. 1871. aasta suvel tutvus Lönnrot eesti rahvusliku ärkamisaja silmapaistva tegelase Johann Voldemar Jannseni ja tema tütre Lydia Koidulaga nende külaskäigu ajal Soome. Teatavasti oli Lönnrot 1874. aastal koosviibimisel Sveaborgis, kus soome külalised ja eesti pererahvas kõnelesid peaaesjalikult eesti keeles. Üritusest tegi oma kirjas kiitva ülevaate Georg Julius Schultz-Bertram, kes juhtis tähelepanu sellele, et kodumaal räägib haritlaskond eesti keelt „vaid karjapoiste ja köögitüdrukutega“. Tema tütar elas Sveaborgis, olles sõjaväeinseneri abikaasa.

Lönnroti ei unustatud ka Eestis. 1875. aastal valis Tartus tegutsenud Eesti Kirjameeste Selts, mille tähtsaimad tegevusalad olid eesti keele uurimine ja korraldamine ning uue kirjaviisi propageerimine, Lönnroti auliikmeks. Ta tänas seltsi austusavalduse eest ja soovis selle tööle õnne ja edu. Lönnrot oli auliikmeks saamise ära teeninud, nii tähelepanuväärne oli tema teedrajav töö Eesti, eesti keele ja rahvaluule tutvustamisel ja uurimise edendamisel.

Kirjandust teema kohta

Anttila, Aarne 1985. Elias Lönnrot – elämä ja toiminta. Toinen painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lönnrot, Elias 1981. Matkat 1828–1844. Toinen painos. Espoo: Weilin+Göös.

Lönnrot, Elias 1990. Valitut teokset 1. Kirjeet. Raija Majamaa (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Niit, Heldur 1986. Lisaandmeid Elias Lönnroti Eestis käigu kohta. – Keel ja Kirjandus 6, 321–329; Keel ja Kirjandus 7, 403–411.

Estofiil Eino Leino

Ilmunud: Estofiili Eino Leino. – Elo, Tuglas-seuran jäsenlehti 2018/3, 18–21.

2018. aasta suvel möödub Eino Leino sünnist 140 aastat. Ta sündis Paltamo vallas Hävelös 6. juulil 1878. Leino oli Eesti sõber ja oluline soome-eesti kultuurisidemete looja. Tema laialdase kirjandusliku loomingu hulgas leidub mitu eestiainelist luuletust ja ta on üks neid väheseid soome kirjanikke, kes on jätnud selgeid mõjutusi Eesti kultuuri. Eriti Noor-Eesti rühmituse jaoks oli Leino tähtsamaid kirjanduslikke eeskujusid.

Juba varases lapsepõlves sai Eino Leino oma Eesti-huvile õhutust üle kahekümne aasta vanemalt vennalt Oskar Anders Ferdinand Lönnebohmilt, kes oli reisinud Soome lahe lõunakaldal muu hulgas keelematerjali ja rahvaluulet kogudes. Iseäranis ergutasid Eino huvi Oskari jutustused Eesti-käikudest aastatel 1880 ja 1881, samuti muinasjutud ja kaasa toodud raamatud.

Koolipõlves elas Eino Leino Hämeenlinnas venna juures ja sai seal lugeda viimase tellitud ajalehte Postimees. Tolle aja harrastusi on ta meenutanud pärastise Eesti reisi sügavaima põhjusena nii: „Kas mitte need mu koolipoisiaegsed eesti keele ja kirjanduse harrastused, mida tollaste puudulike grammatikaliste ja sõnaraamatuliste vahendite abiga olin igal juhul arendanud nii kaugele, et suutsin vaevata lugeda nii Koidulat kui ka Anna Haavat, nii „Kalevipoega“ kui ka „Eesti rahva ennemuistseid jutte“?“ Abivahenditeks olid Leinol eelkõige 1872. aastal ilmunud Julius Krohni „Wiron Kielioppi“ („Eesti keele grammatika“) ja Ferdinand Johann Wiedemanni suur eesti-saksa sõnaraamat.

20. sajandi esimesel kümnendil tekkis Helsingisse eestlaste kogukond, kuhu kuulus muu hulgas üliõpilasi ja poliitilisi pagulasi, nende seas Noor-Eesti olulisemad juhtkujud. Eino Leino luule imetlejate ja tõlkijate hulka oli juba koolipoisina kuulunud Gustav Suits, kes oli mitu suve töötanud Soomes koduõpetajana. Äreva 1905. aasta veebruaris siirdus ta Tartu ülikoolist Helsingisse õppima. Õige pea pärast saabumist käis ta Eino Leinot tervitamas. Uuesti kohtas Suits Leinot paar nädalat hiljem Eemil Nestor Setälä juures koosviibimisel. Muljest, mis Leino jättis, kirjutas Suits Johannes Aavikule: „Kõiges

tema olemises on midagi väsinut, äraelanut, aga seltskonnas võib ta väga erk ja terav olla, nagu eila Setälä juures nägin. Tunneme üksteise vastu suurt sümpaatiat. Tema on juba kihlatud – ühe Soome rootslase Freya Schoultziga: suurte, ahnete silmadega iludus, kes nagu vampir tema jõudu imeb.“

Eino Leino kohtas Suitsu korduvalt ja Suitsust sai tema kõige lähedasem eestlasest sõber, kelle kodu pakkus talle ka hiljem kosutavaid vestlusi, puhkust ja mõnikord pikematki peavarju. Aastal 1905 avaldati Soomes Yrjö Weijola kirjastatuna Gustav Suitsu esikkogu „Elu tuli“, mille kohta Leino kirjutas – mööndes küll oma puudulikku keeleoskust – Helsingin Sanomatesse pika arvustuse. Selles tões ta, et Lydia Koidula ja Anna Haavaga võrreldes on nüüd tegu millegi hoopis muuga: mänguriist oli lüürikas muutunud ja rahvaliku kandle asemele oli astunud nüüdisaegne orkester. Orkester ei mänginud veel päris puhtalt, aga see oli murranguaja märk ja andis tunnistust uue koidiku algusest.

Gustav Suitsu noorpõlveluules on Leino mõju selgesti näha. „Elu tules“ leidub luuletus „Kevade laul“, mille alapealkiri on „Eino Leinot lugedes“ ja millest õhkub nooruse tarmu ja uuenduskihtu:

*Me künname uuesti söötide pinda,
me külvame lootust ka vanasse rinda –
sest tõuskem, kõik vabad ja noored!*

Kogus on ka mõned Eino Leino luuletuste tõlked.

Eino Leino eestlastest tuttavate hulka kuulus ka Friedebert Tuglas, kellelt avaldati 1911. aastal kogu „Vilkkuva tuli“ („Vilkuv tuli“), milles oli viis soome keelde tõlgitud novelli. Leino kirjutas selle kohta arvustuse, kus osutas, et Eestis on hakanud ilmuma imepärast, ajastu vaimseid väärtusi tõlgitsevat kirjandust. Sellele oli tema arvates põhjust Soomeski tähelepanu pöörata, sest selle tugevuseks oli euroopalik ilme, rahvusvaheline inimlikkus. See võiks soodsalt mõjutada ka soome kirjandust.

Tuglas on rääkinud, et on saanud romaan „Felix Ormussoni“ kahe õe kuju jaoks mõjutusi ühest Leino proosateosest. Ta on ka meenutanud, kuidas Leino ühes eravestluses oli nentinud, et kui ei kirjutaks halba teksti, kuidas võiks siis teada, et ta oskab kirjutada ka hästi. „Minu pinnaline toodang ongi mu sügavama kriteeriumiks. Alles selle tagapõhjal võidakse öelda, et olen headki loonud.“

Eino Leino sai oma Eesti-harrastusele õhutust ka juba 1904. aastal Helsingisse õppima tulnud Ella Murrikult (aastast 1908 Hella Wuolijoki) ning

enamasti Eestis elanud Aino Kallaselt, esmalt mõistagi peamiselt eestiaineliste teoste vahendusel, mille kohta Leino kirjutas ka arvustusi. Leino ja Kallas kohtusid esimest korda alles 1916. aasta lõpupoole ja nende vahel süttis mõni aasta kestnud armusuhe.

1906. aasta novembris pidi Helsingin Sanomate fõljetonist Teemu ehk Eino Leino vastama soome- ja riigirootsi ajalehtede kirjutistele, milles kahtlustati läänelike väärtuste ja germaanlaste hülgamist, kui Helsingisse hakati asutama Soome-Eesti Liitu. See pidanuks ühendama soomlastest eestihuvilisi ja ülikoolis õppivaid eestlasi. Ajalehtedes esitati koguni oletusi, et Soome suhtlus Rootsi ja teiste Skandinaavia riikidega kahaneb, ja kardeti, et eesti keel hakkab koolides tõrjuma rootsi keelt. Teemu soovis fõljetonis, et rootslased, kes „nii võrratult mõistavad germaani ühistunnet“, mõistaksid ka soome-eesti ühistunnet. Lõpuks meenutas ta, et ka Läänemere maade „rõhujaparunid“ olid samuti germaanlased. Fõljeton osutab, et Leino pidas juba tollal Soome-Eesti silla ehitamist tähtsaks.

Esimene Eino Leino eesti keelde tõlgitud luuletus ilmus 1902. aastal Gustav Suitsu toimetatud albumis „Kiired“ III. Suits oli ka selle luuletuse „Soutellemassa“ tõlkija, kuid eesti keeles oli pealkirjaks „Suvi ja tali“. Suits eestindas sajandi alguses Leino luulet ka teistesse väljaannetesse. Varaste tõlkijate hulka kuulus näiteks Bernhard Linde, veidi hiljem eestindasid Leino luulet Villem Grünthal-Ridala ja August Anni (1936. aastast Annist). Esimesed Leino proosatõlked tegi Johan Kõpp, Tartu ülikooli tulevane professor ja rektor ning piiskop. Ta eestindas ajakirja Linda jaoks 1903.–1904. aastal mõne loo kogust „Päiväperhot“ („Ühepäevaliblikad“) ja sama teost tõlkis mõni aasta hiljem ka Linde. Eduard Virgo eestindas jutukogu „Nuori nainen“ („Noor naine“) 1911 ja Gustav Suits järgmisel aastal naljapildiks nimetatud loo „Päivä Helsingissä“ („Päev Helsingis“).

1918. aastast alates oli Eesti koolide kirjandusõpetuses maailmakirjanduse käsitlemisel Soome kirjanduse osa üle 25 protsendi ja seepärast tunti vajadust eestindada soome kirjanduse tähtteoseid. Eesti Kirjanduse Seltsi maailmakirjanduse sarjas ilmus 1922. aastal August Anni tõlkes „Helkalaulud“ (samal aastal avaldati kogumikust „Helkavirsiä“ ka Villem Ridala eestindus „Pühad laulud“). Teised sarja jaoks tõlgitud soome teosed olid Aleksis Kivi „Seitse venda“, Juhani Aho laastuvalimik ja Frans Eemil Sillanpää „Hurskas kurjuus“ („Vaga viletsus“). Soome kirjanike loomingu eestindamine sai 1920. aastate lõpu poole hoogu juurde. Leinot tõlkis rohkesti eelkõige August Anni, kes

kirjutas temast ka mitu artiklit. Leino mõju Eestis on olnud suurem kui ükskõik millise teise soome kirjaniku mõju.

Hella Wuolijoki on meenutanud, kuidas Eino Leino oli „meie Tartu laste ideaal ja pühak, Soome võrratu luule kuningas“. 1914. aastal veetis Leino mitu nädalat tervislikku elu Wuolijokide külalisena Kukkia Ahosaarel. Aeg-ajalt tulid jutuks pinev olukord maailmapoliitikas ja Eesti. Hella rääkis Eesti õitsevaist õunapuudest, kevadel laulvaist ööbikutest, keda Leino ei olnud mitte kunagi kuulnud (Hella: „Õnnetu olevus!“) ja eesti rahvaluulest. Wuolijoki sõnul sai Leino neist mõtte teha Eestis ühine kirjanduslik ringreis. Vestlused rahvaluulest paistsid olevat äratanud Leinos idee luua eesti „Helkalaulude“ kogu. Hella väidab, et külvas nii „Kukkial Eesti Leino südamesse“. Eesti reis saigi teoks, aga mitu aastat hiljem ning teistsugusele, iseseisvunud maale. Ja reisikaaslasteks ei olnud Hella Wuolijoki, vaid Gustav Suitsu soomlasest abikaasa Aino.

Eino Leino kirjutas Kukkiat ja Kukkiast hulga luuletusi. 1915. aastal ilmunud kogus „Elämän koreus“ („Elu kaunidus“) leidub eelmise suve saagina meisterlik ballaad „Naissaari“ („Naissaar“), kus esineb refräänina *niin kauniisti kajavat veen yli itkee* 'nii kaunilt kajakad vee kohal itkevad' – *lokki* asemel *kajava* on siin kindlasti eesti sõna *kajakas* järgi. „Naissaari“ on ilmselt Leino esimene eestiaineline luuletus.

Poliitiliselt rahutust kevadest, 1917. aasta maikuust pärineb Eino Leino luuletus „Vapaa Viro“ („Vaba Eesti“), mis leidub kogu „Leirivalkeat“ („Laagri-tuled“) osas „Heimokannel“ („Hõimukannel“):

*Terve, Eesti, terve veljet,
terve, siskot Suomen sillan,
terve, että murtui teljet,
päätyi puhde pitkän illan!
Taara auta kansaa kahta,
jotka kaitsee Suomenlahta!*

*Tere, Eesti, tere velled,
tere, Soome silla sõsarad,
tervitus, et murdusid riivid,
lõppes pika õhtu hämarik!
Taara aita kahte rahvast,
kes Soome lahte kaitsevad!¹*

Luuletuses on idee „vabadusliidust“, mille loovad kahe riigi rahvad laia Soome lahe kahel pool. Ajendi Soome ja Eesti riigiliidu ideeks oli Leino saanud Gustav Suitsult. Liitriigiidee esineb ka pärast Eesti Vabadussõda kirjutatud ja soome vabatahtlike rügemendi juhile kolonel Hans Kalmile pühendatud luuletuses „Pohjan pojat“ („Põhjala pojad“).

¹ Tõlkinud Eva Velsker, kui ei ole märgitud teisiti.

Leino tahtis koos soome vabatahtlikega tulla sõjakorrespondendina Eesti Vabadussõtta. Ta koguni kirjutas Aino Kallasele, et mõtleb surmast lahingutandril otsekui hinge uuristavat kuriteo tunde, keelatud armastuse lunastuseks. Tänu Otto Manninenile jäi minek siiski ära. Vabadussõda ja soome vabatahtlikud innustasid Leinot 1919. aastal muu hulgas looma luuletused „Nuori sankari“ („Noor sangar“) ja „Viron virsi“ („Eesti laul“), kust õhkub otse suursoome vaimu.

Ajaleht Vaba Maa avaldas 1. XI 1920 Leino luuletuse „Eesti vennad!“ („Viron veljet!“), mis oli oktoobris kantud ette Helsingis, kui seal viibisid külaskäigul Eesti ajakirjanikud. Leino ise luges luuletuse ette soome keeles, misjärel tõlgiti see eesti keelde. Algupärane luuletus, mida kaua aega peeti kadunuks, avaldati alles 1989. aastal valikkogus „Vapauden vartio“ („Vabaduse vahtkond“).

Eesti iseseisvumine pakkus Leinole suurt rahulolu. Luuletus „Eesti vapaa, ensimmäinen!“ („Eesti vaba, esimene!“) on dateeritud Tartus 17. V 1921. Selle neljandas stroofis on soov

*Luoja, kaitse Eestin lasta
sotateille sortumasta
Maaria, kaitse Eestin naista,
ettei muistais muukalaista.
Kiesus, kaitse Eestin miestä,
ettei saksat saisi piestä,
ettei ryssät rynnäköitsis,
Eestin mailla, majoill' öitsis*

*Looja, kaitse Eesti last
sõjateile sattumast
Maarja, kaitse Eesti naist,
et ei muulast mäletaks.
Jeesus, kaitse Eesti meest,
et ei saksad peksta saaks,
et ei venelased ründaks,
Eesti maadel, majul öitsil*

Eestiainelised on ka kogus „Shemeikan murhe“ („Šemeika mure“, 1924) leiduvad luuletused „Tarton tanssi“ („Tartu tants“), mis on kirjutatud 1920. aastal ja seotud Tartus koguni neli kuud kestnud Soome ja Nõukogude Vene rahuläbirääkimistega, ning „Estonia“, mis on pühendatud *valtavanhin Pätsille* 'riigivanem Pätsile'.

Eino Leinol oli kavas kolmas „Helkalaulude“ kogu luua Eesti-ainese põhjal. Tavaliselt mainitakse ainsa seesuguse luuletusena „Vanha pakana“ („Vana pagan“, 1923), mille peategelane on *Linda, kumpurinta, lempeä emäntä*. Leino Eesti-suhteid uurinud Pekka Lilja meelest võiks siiski juba varem kirjutatud luuletust „Kalevan poika“ („Kalevi poeg“) pidada esimeseks eestiaineliseks helkalauluks. 1925. aasta lõpu poole rääkis Leino August Annile, kes oli tollal

stipendiaadina Soomes ja viimane Leinoga kohtunud eestlane, et endiselt kavandab ta veel kokku panna „Helkalaulude“ kolmanda kogu eesti rahvalaulude põhjal. Leino lootis, et saab veel kunagi Eestisse reisida.

Eino Leino ainsaks jäänud Eesti reis oli saanud teoks 1921. aasta mais. Reisikaaslaseks ja impressaarioks oli Aino Thauvón-Suits. Tema ja Leinost eluloo kirjutanud L. Onerva on raamatuis kirjeldanud üksikasjalikult selle värvika ja Leinole naudingut pakkunud reisi etappe, aga ka iseäralikku püüdlust saada Eesti kodakondsus, mida Soome naasmist peljanud luuletaja ilmutas. Selle juhtumi äratatud tundeid heiastavad Leinoga tutvunud Henrik Visnapuu luuletus „Säälpool lahte ei ole kohta Eino Leinol, kes suurem on üks kõikidest“ (dateeritud 28. V 1921) ja kogumikust „Ränikivi“ (1925) Leinole pühendatud „Maakera on mürgitet“.

Reisi tipp hetk oli Tartu ülikooli aulas korraldatud kirjanduse õhtu, mida juhtis kirjanduse professor Gustav Suits ja kus Leino tõi tervitusi paljudelt Soome ühingutelt ja seltsidelt, muu hulgas Soome karskusseltsilt (!). Saksa-keelses peokõnes käsitles ta kunsti ülesannet ja suhet keskkonnaga, mida see teenib. Tema luuletusi esitati saksa, soome ja eesti keeles. Leino ise luges saksa keeles ette Otto Mannineni tõlgitud luuletuse „Von Mann zu Mann“ („Mies mieheltä“).

Eeva Niinivaara, paljudele tuttav eesti keele õpetaja, kes oli üliõpilasena ise sel õhtul kohal, on meeleolu meenutanud nii: „Tookord, 1921. aasta mais öitsesid Tartus sirelid ja kastanid ja rahvast täis aulas lainetasid soojuse ja imetluse lained kõrgel. Need hõlmasid Eino Leino ja Gustav Suitsu poole, ja need hõlmasid ka luuletaja Suitsu hallisilmset soomlannast abikaasat, kes kõigest südamest omaks võeti.“

Tartus avanes Leinol võimalus käia kuulsas Werneris kohvikus, mängida malet Tuglase ja August Allega ning kohata Jaan Tõnissoni, kes oli juba olnud iseseisvunud Eesti peaminister. Tõnisson korraldas Leino auks lõunasöögi. Seal osalesid lisaks Soome külalisele teiste hulgas Anna Haava, kelle luuletusi oli Leino juba varakult tõlkinud, ning August Kitzberg ja Friedebert Tuglas. Tõnisson viis külalise ka autoretkele, vaatama Lõuna-Eesti lokaalaid maastikke, lilleaasu ja eesti talupoegade elu. Leino sai tuttavaks „Eesti taadi, Eesti memmega“.

Leino reis ei kulgenud Tartus ainult kirjanduse tähe all. Ühel ööl ärkasid inimesed hotelli aknast kõlava Leino hüüde peale: „Tõuske üles, magajad, linn põleb!“. Kirikukellad hakkasid lööma. Lähedal põles maja, mille kustutamisel

lõi kaasa ka Leino, sabakuub seljas ja ämbrid käes. Ka muidu ei olnud ta ööd Tartus just alati rahulikud, mida tõestab kirjake, mis toodi Gustav Suitsule tema peatuskohta hotelli aiamajas: „Jälle ärganud, kuke, selle hirmsa luuletaja võistulaulu peale kell pool neli hommiku, ja nüüd tahan küsida sinult: Kes suudab võimatut? – Sest kuke kael tuleb kahekorra keerata, selle kuke nimi on kurjus, on õelus, on paksukaelaline paharet.“

Pärast reisi avaldas ajaleht Helsingin Sanomat Eino Leino kirjutiste sarja „Virolaisia vaikutuksia. Pikakuvia“ („Eesti muljed. Kiirpilte“) ja Postimehes ilmusid „Eesti muljed“. L. Onerva leiab Eino Leino eluloos: „Eesti reis: Leino, väsinud laulja kunstnikukarjääri kõrgeim apoteoos, talle endale põgus rõõmuallikas, mahajääjail elav, ialgi murdumatu Eesti-Soome sild.“

Eestis ei unustatud Eino Leinot ka pärast sõda muutunud oludes. 20. sajandi lõpukümnendel avaldati koguni kaks Eino Leino valitud luuletuste kogumikku: „Eino Leino kaunimad laulud“ (1972) ja „Päikesepoeg. Valitud luulet“ 1998. aastal, kui luuletaja sünnist möödus 120 aastat. Tõlked olid peamiselt August Annisti ja Debora Vaarandi tehtud, ent oli ka muuhulgas Gustav Suitsu eestindatud luuletusi.

1921. aasta aprillis oli Gustav Suits ajalehes Murrang tervitanud Eestisse saabuvat Leinot muu hulgas seesuguse tõdemusega: „Eino Leino on üks neist vähestest Soome kirjanikkudest, kes minusse kirjanduslikult on mõjunud.“ Ja jätkas nii: „Eino Leino on üks neist vähestest Soome kirjanikkudest, kellele otsekohest tänu võlgneb Eesti uue elurütmi tõus. [---] Tere tulemast kevadisse Eestisse, Eino Leino! Sinu tee ei ole mitte surma, vaid elu tee, mitte talve ja maailmahämara, vaid kevade ja päikesetõusu tee.“ Eino Leinot võib ikka veel, tema juubeliaastal pidada üheks tähelepanuväärsemaks Soome-Eesti kultuurisilla ehitajaks.

Kirjandust teema kohta

Anni, August 1926. Eino Leino viimsed hõimutervitused. – Looming 1, 93–96.

Leino, Eino 1965 [1925]. Elämäni kuvakirja. Ensimmäinen nide. – Eino Leino, Muis-
telmat 1. Helsinki: Otava, 5–216.

Leino, Eino 1978. Eino Leino „Eesti muljed“. Tõlkinud ja kommenteerinud Sirje
Ruutsoo ja Heldur Niit. – Keel ja Kirjandus 8, 491–499.

Leino, Eino 1985. Runot 2. Helsinki: Otava.

Leino, Eino 1989. Vapauden vartio. Valikoima vuosilta 1915–1926. Alea-Kirja Oy.

Lilja, Pekka 1981. Eino Leino ja Viro. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- L. Onerva 1979.** Eino Leino. Runoilija ja ihminen. Toinen painos. Keuruu: Otava.
- Thauvón-Suits, Aino 1958.** Tuntemani Eino Leino, kärsivä ihminen. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Visnapuu, Henrik 1926.** Eino Leino Eestis. Mälestusi ja dokumente. – Looming 5, 568–571.
- Wuolijoki, Hella 1947.** Kummituksia ja kajavia. Muistelmia Eino Leinosta ja Gustaf Mattssonista. Helsinki: Tammi.

Eino Leino eestiainelistes luuletustes mühab vabaduse maru ja purjetavad Öösalu hahad

Ilmunud: Eino Leinon virolaisaiheisissa runoissa soi vapauden *maru* ja purjehtivat
Yösalon hahdet. – Elo, Tuglas-seuran jäsenlehti 2021/3, 22–25.

Eino Leino (1878–1926) oli Eesti sõber, estofiil ja oma aja oluline Soome–Eesti kultuurisilla ehitaja. Huvi Eesti vastu ärgitasid juba varases lapseas vanema venna Oskari jutud uurimisretkedest Eestis ning kaasa toodud raamatud.

Koolipõlves elas Eino Oskari juures Hämeenlinnas. Viiendas klassis põetud sarlakid nõudsid pikka toibumis- ja eraldumisaega, mida Eino pruukis enda kirjanduslikuks harimiseks. Mitmekülgse lugemisvara hulka kuulusid teiste seas silmapaistvate eesti luuletajate Lydia Koidula ning Anna Haava luuletused ja need viisid Eino põhjalikuma eesti keele õppimiseni, abiks Julius Krohni grammatika ning Ferdinand Johann Wiedemanni suur eestisaksa sõnaraamat. Keeleoskust oli kogunenud juba Oskari tellitud ajalehe Postimees lugemisest. Lõpuks suutis Leino oma sõnul juba üsna hästi mõista Friedrich Reinhold Kreutzwaldi (mitte Matthias Johann Eiseni, nagu ta mäletab raamatus „Elämäni kuvakirja“ („Minu elu pildiraamat“)) muinasjutukogu „Eestirahwa Ennemuistised jutud“. Friedrich Robert Faehlmanni müütiliste lugude seast jättis Einole kustumatu mulje allegooriline „Koit ja Hämarik“.

Helsingisse õppima tulnud, ent kirjanduslikku tegevusse suubunud Eino Leinol paistab olevat olnud sidemeid seal juba 1890. aasta lõpus elanud eestlastega. Hiljem tutvus ta Ella Murriku (hiljem Hella Wuolijoki) ja Gustav Suitsuga, kes olid tulnud Eestist Helsingi ülikooli õppima. Suitsust sai Leino parim eesti sõber ja Suitsude kodust alatine külastuskoht. Eesti saatusega võis Leino tutvust teha ka Aino Kallase teoste vahendusel. Hiljem sündis kirjanike vahele armastussuhe, mis kestis mõne aasta, just neil aastail, mil tsaaririik lagunes, Eestis käis Vabadussõda ja Eesti iseseisvuspüüdlused said tõeks. Leino heitliku elu üks tippphetki oli sada aastat tagasi, 1921. aasta maikuus teoks saanud

külaskäik Eestisse ülistatud luuletajana, kellele korraldati esinemine nii Tartu ülikooli aulas kui ka Tallinnas.

Eino Leino kirjutas üle kümne Eestiga seotud luuletuse, mis osutavad keskmisest paremale maa ja keele tundmisele. Kõige vanem on ilmselt „Naissaari“ („Naissaar“), mille Leino lõi 1914. aastal, kui viibis Esimese maailmasõja puhkedes koos Hella ja Sulo Wuolijokiga nende suvilas Ahosaarel, Kukkia järvel. Hulk luuletusi sündis Eesti iseseisvumispüüete ja Vabadussõja aastatel ning riikliku iseseisvuse algusajal. Viimaseks jäi 1924. aastal kogumikus „Shemeikan murhe“ („Šemeika mure“) avaldatud riigivanem Konstantin Pätsile pühendatud „Estonia“. Järgnevalt on käsitletud Leino eestiaineliste luuletuste sõnavaralisi erijooni ja neis esinevaid keelekujundeid.

Luuletustes võib kohata mõningaid selgeid eesti laensõnu, millel ei ole soome keeles vastet, ja keelte ühiseid sõnu, mille kasutus on siiski eestipärane. Mõistagi on võimatu öelda, kas tegu on alati teadliku valiku või juhusega, luuletajalt ei saa seda enam küsida. On ka hulk sisulisi seiku, mida võib seletada Eesti olude ja ajaloo kaudu. Huvitavad on ka luuletustes esinevad isiku- ja kohanimed.

Soome keelele võõrad sõnad on *maleva*, mis on algul tähendanud muinaseesti sõjaväge ja sobib hästi riimuma sõnaga *Kaleva*, ning *maru*:

*Liittyy liitoon mahdit Malevan,
kahden kansan, yhden Kalevan,
kuullaan, kuinka pohjanpuolla soi
maru, myrsky vapauden, mi voi.*
(„Viron veljet!“, 1920)

*Liitugu liitu Maleva väed,
kahe rahva, ühe Kaleva,
kuulgem, kuis põhjapoolet kostab
maru, vabaduse torm, nii kuis võib.*
(„Eesti vennad!“, 1920)

Luuletuses „Vanha pakana“ („Vana pagan“, 1923) paneb Leino need sõnad kokku: *marssien Maru-Malevan / taas teitä Kave-Kalevan* 'Maru-Maleva marssides / taas Kave-Kaleva teedel', *kave* : *kapeen* 'loodud olevus; naine', ka 'üllas, austatud', vrd eesti *kabe*). Sõnast *malev* moodustas 1883. aastal õpetaja, ajakirjaniku ja kirjanikuna tegutsenud Ado Grenzstein eesti keelde sõna *male*.

Pekka Lilja on oma uurimuses, mis käsitleb Eino Leino suhteid Eestiga, juba osutanud linnunimetusele, mis esineb luuletuses „Naissaari“ iga stroofi lõpus korduvas värsis *niin kauniisti kajavat veen yli itkee* 'nii kaunilt kajakad vee kohal itkevad'. Leino kasutab sõna *lokki* asemel poeetilisemat sõna *kajava*, millele eesti keeles vastab samatüveline *kajakas*; soome linnunimetusel *lokki* ei ole eesti keeles vastet. Luuletuses võib eesti keele mõjuliseks pidada ka sõna

paasi kasutust saare rannale kivistunud naisekuju kirjelduses. Soomes on *paasi* tavaliselt sile ja lapik suur kivi, aga luuletuses ei ole mõeldud midagi seesugust, vaid pigemini kivirahnu, kivisammast. Eestis on paas ehk paekivi rahvuskivi, hele lubjakivi. Luuletus algabki värsireaga *Naissaaren niemessä valkea paas* 'Naissaare neemel valge paas'.

1917. aasta kevadel toimunud Põhja-Eesti ja Liivimaa alla kuulunud Lõuna-Eesti ühendamine laiade autonoomsete õigustega Eestimaa kubermanguks innustas Leinot looma luuletust „Vapaa Viro“ („Vaba Eesti“). Selles, nagu mõnes teiseski luuletuses, kasutab ta sõna *saksa*, mis soome keeles esineb isikule viidates peamiselt sellistes liitsõnadest nagu *kauppasaksa*, *kamasaksa* 'rändkaupmees'. Leino mõtles sellega siiski sajandeid eestlasi orjuses pidanud baltisakslasi. Eesti keeles on *saks* üsna negatiivse tooniga; rahvuse tähenduses on tavaliselt sõna *sakslane*. Leino luuletab *Meillä ruotsi, teillä saksa* 'Meil on rootsi, teil on saksa' ja *Niin ne saartoi saksan linnat* 'Nii nad saksa linnad ümber piirasid', kui viitab saksa ristisõdijate ehitatud kindlustele. Hiljem esitatakse luuletuses „Eesti vapaa“ („Eesti vaba“, 1921) soov *Kiesus kaitse Eestin miestä, / ettei saksat saisi piestä* 'Jeesus kaitse Eesti meest, / et ei saksad peksta saaks'.

Leino kasutab huvitavat sõna *onnettuus*, mis esineb sõna *onnettomuus* asemel luuletuses „Viron veljet“ („Eesti vennad“). See vastab häälikuliselt tavalisele eestikeelsele sõnakujule *õnnetus*, ent on soome keeles vanaaegne, luulekeelne ja murdeline.

*Taara auta! Emme enää lie
niitä, joiden orjan tielle vie
Eestin, Suomen suuri onnettuus:
koittanut on kansain päivä uus.*

*Taara aita! Ei me enam ole
need, kes orjateele viib
Eesti, Soome suur õnnetus:
koitnud on rahvastel päev uus.*

Sõnakuju *onnettuus* esineb juba Mikael Agricola keeles ja seda tüüpi tuletisi on mõnel määral ka soome murretes. Ei ole selge, kas tegu on eesti laenuga või on see algupärane, eesti keelega paralleelne areng (eesti keeles näiteks *hooletumus* > *hooletus*). Leino luuletustes on teisigi samasuguseid tuletisi, nagu *sydämettyys* ja *äärettyys*. Stroofi alguse *Taara*, mis esineb ka luuletuses „Vapaa Viro“ (*Taara auta kansaa kahta* 'Taara aita rahvast kaht'), oli muistsete eestlaste jumal. On peetud võimalikuks, et nimel on seos Skandinaavia müütide Thoriga.

Lisaks Taarale esineb eestiainelistes luuletustes ka teisi muinasjututegelasi. Leino oli mitu aastat, alates 1914. aasta Kukkia suvest, kavandanud

„Helkalaulude“ kolmandat kogu, mis põhineks eesti rahvaluulel. Ta jõudis siiski valmis vaid ühe eestiainelise helkalaulu, rahvalaulu värsimõõdus luuletuse „Vanha pakana“, milles kurdetakse *Linda*, *kumpurinta* mõrvamist. Luuletuse pealkirja juures on viidatud häälikuliselt vastavale eesti sõnale *vanapagan*, kuid täpsemas seoses on mõistagi võimatu enam selgust saada. *Linda* esineb ka Leino luuletustes „Vapaa Viro“ (*niin ne nyyhki Lindan rinnat*) ja „Viron veljet“: *Linda* on Kreutzwaldi loodud rahvuseepose „Kalevipoeg“ peategelase ema, kelle nime teos üleüldiselt tuntuks tegi. Paistab, et isikunimena see sõna rahvatraditsioonis ei esine, vaid on arvatud, et see on 19. sajandil abstraheritud vanades, muu hulgas skandinaavia allikates esinevast muistsest Tallinna nimest *Lindanise*, *Lindanäs*, mida on võidud rahvaetümoloogiliselt tõlgendada kui *Linda nisa*, nii nagu Leinogi luuletuses „Viron veljet“ fantaseerib. Luulelise nime „rahvusromantilist“ sündi on võinud toetada ka võõrapäraste *Rosalinda*, *Melinda* tüüpi naisenimede põhjal kasutusele tulnud lühend *Linda*, võimalik, et ka häälikuline sarnasus sõnaga *lind*. Tegelikult on selle vana kohanime algosa ilmselt siiski vaste soome sõnale *linna*, mis eesti keeles on saanud hiljem tähenduse linn ja mille varasemast, ka eesti keeles esinenud kujust *litna* on pärit *linda*, kus sisekonsonandid on omavahel kohad vahetanud.

Luuletuses „Eesti vapaa“ („Eesti vaba“) laseb Leino kandlel vaikselts kõlada:

*Luoja kaitse Eestin lasta
sotateille sortumasta,
Maaria kaitse Eestin naista,
ettei muistais muukalaista.*

*Looja kaitse Eesti last
sõjateile sattumast,
Maarja kaitse Eesti naist,
et ei muulast mäletaks.*

Neitsi Maarja nimeks on siin valitud soome keeles vähem kasutatud kuju *Maaria*, mis on häälikuliselt eesti variandile lähedal. Ilmselt ei ole Leino pika vokaaliga *Maaria* kasuks otsustanud juhuslikult, värsimõõdu pärast, sest kui Liivimaad ehk Väinajõeest põhja pool asuvat ala, mis hõlmas ka Lõuna-Eestit, hakati 13. sajandil ristima, pühendati see neitsi Maarjale. Hiljem kujunes kogu Eesti poeetiliseks nimeks Maarjamaa (*Terra Mariae*).

Mõnikord on Leinol head ja halvad segamini läinud. Luuletuses „Vapaa Viro“ räägib ta muistsest vabadusvõitlusest ristisõdalaste vastu:

*Kansa Kaupin, Lemmitynkin,
kauan kestit, kauan kärsit.*

*Rahvas Kaupo, Lembitugi,
kaua vastu pidasid, kaua kannatasid.*

Nimed *Kauppi* ja *Lemmitty* esinevad Läti Henriku Liivimaa kroonikas (*Caupo*, *Lembitu/Lembito*), milles kirjeldatakse sakslaste verist ristiusustamist. Neist *Lemmitty* ehk *Lembitu* oli muistse Sakala maakonna vanemate hulka kuulunud, sakslaste vastu võidelnud eesti vägede pealik, kuid *Kaupo* oli vastaspoolel, ülejooksik: ta oli liivlaste Turaida linnuse pealik, kes liitus saksa vallutajatega. 1217. aasta septembris peetud võitluses said surma nii eesti malevat juhtinud ja rahvuskangelaseks tõusnud *Lembitu* kui ka vallutajate tähtis abiline *Kaupo*. Eestlased kaotasid lahingu. Nende silmis ei saa *Kaupot* kõrvutada *Lembituga*, nii nagu on teinud *Leino*. Seesama eesti pealik *Lembitu* on olnud tuttav juba *Leino* vanemale vennale *Oskarile*. 1882. aastal ilmus tema sulest 20 stroofi pikkune luuletus „*Lemmitty*“, alapealkirjaks „*Lembitu*“. *Lemmitty*, eesti *Lembit(u)* kuulub kõige vanemate, eelajaloolisest ajast pärit läänemeresoome nimede hulka.

Eino Leino Eesti-luuletustes esineb mitmeid kohanimesid. Ta kasutab osalt saksakeelseid kujusid, nagu *Peipus(järvi)* Peipsi kohta („*Viron virsi*“, „*Vanha pakana*“) ja *Walk* lõunapiiril oleva *Valga* kohta, mida mainitakse Eesti Vabadussõjas soome vabatahtlikke juhtinud kolonel *Hans Kalmile* pühendatud luuletuses „*Pohjan pojat*“ („*Põhjala pojad*“, 1920). Nime *Emajõgi* on *Leino* tõlkinud luuleliselt *Emä-virta* (luuletus „*Vanha pakana*“). Luuletuses „*Viron virsi*“ („*Eesti laul*“, 1919) marsivad soome vabatahtlikud *liepehille Paidelinnan* 'Paide linna ümbrusse', mis viitab *Paide* linnale Kesk-Eestis, mitte linnusele, kuna see oli olnud juba kaua varemeis. *Paide* nimi on pärit sõnast *paas*, millest oli juttu seoses luuletusega „*Naissaari*“. Kivi heledus ilmneb *Paide* keskaegsest alamsaksa nimest *Wittensten* ja hilisemast ülemsaksa nimest *Weissenstein* 'valge kivi'.

Tallinn esineb *Leino* luuletustes mitmel kujul: *Tallinna*, *Tanskan linna*, *Tanikan linna* ja *Rääveli*. *Tanskan linna* 'Taani linn' viitab nime taustale. Taanlased vallutasid 1219. aastal eestlaste *Lindanisa* ja kohta hakati nimetama *Taani* linnaks. Nime *Tallinn* algusosa on etümoloogiliselt sama kui taanikeelse *Danmarki* algus *Dan-*, niisiis on *Taani* nimi tähendanud muistse skandinaavia hõimu, daanide maad. *Tanikan linna*, kus esimene sõna on soome *kka*-tuletis (vrd nt *Toiva-kka*), esineb nii „*Kalevalas*“ kui „*Kanteletares*“ *Tallinna* tähenduses. *Rääveli*, mis kunagi oli soome keeles üldisemalt kasutusel ning mille vaste on saksa ja rootsi *Reval*, on omakorda pärit muistsest Põhja-Eesti maakonna nimest *Rävala*.

Nimesid *Viro* ja *Eesti* kasutab *Leino* luuletustes üsna vabalt, tõsi, värsimõõtu arvestades. Luuletuste pealkirjadeski on ühelt poolt „*Vapaa Viro*“,

„Viron virsi“ ja „Viron veljet“, teiselt poolt „Eesti vapaa“. Soomes on aasta-sadu maa nimeks olnud *Viro*. *Eesti* on algselt rootsi laen. Tänapäeval on *Viro* üldkeelne, Soome lõunanaabri ametlik nimi, *Eesti*’le on omane teatav stiilivarjund.

Leino luuletustes esineb ka selliseid veidi mõistatuslikena tunduvaid kohanimesid nagu *Päivänsalo* ja *Yösalo*:

*että purret Päivänsalon
keksis majakoitten valon,
löytäis Yösälonkin hahdet
varmat valkammat ja lahdet
(„Eesti vapaa“)*

*et Päivänsalo laevukesed
märkaks majakate valgust,
et ka Yösalo hahad
leiaks kindlad valgmad ja lahed
(„Eesti vaba“)*

Luuletuses „Vanha pakana“ räägitakse *Yön ja Päivän saarist* ’öö ja päeva saar-test’. Tegu ei ole sugugi mingite muinasjutuliste Udu-sulesaartega, vaid Eesti suuremate saartega, neist Hiiumaa on *Päivä(n)salo* ja Saaremaa *Yösalo*. Nende Leino kasutatud nimede isa oli Helsingi ülikooli vene keele professor Matthias Akiander, kes ühes 1848. aastal avaldatud artiklis – oma arusaama kuidagi põhjendamata – pidas nimetusi *Päiväsalo* ja *Yösalo* algupärasteks; rootsi ja saksa *Dagö* ja *Ösel* oleksid siis sündinud nende põhjal. Nende luuletustesse võetud nimedega oli Leino tutvunud noorusaastatel, sest need olid teatud määral kasutusse läinud. Näiteks viljeles neid mõjukas Yrjö Koskinen, kelle järgi need olid algupärased nimed. *Päiväsalo* oleks siis otsene tõlge Hiiumaa rootsikeelsest nimest *Dagö*. See tõlgendus on siiski rahvaetümoloogiline. Nime tausta on seletatud mitmeti, aga *Dag*-osa ei tähenda kindlasti päeva. *Yösalo* omakorda väideti tulenevat Saaremaa nimest *Ösel*, mis põhinevat eesti sõnadel *öö* ja *salu* ’saar’. *Ösel* on ilmselt siiski tõlge rootsi nimest: algusosa *ö* tähendab saart ja sellele liitub ilmselt maad tähistav muinasskandinaavia sõna. Pandagu tähele, et vana balti laensõna *salu*, eesti *salu* algne tähendus on saar, nii nagu on praegugi läti ja leedu keeles ja ka mõnes soomekeelses kohanimes. Yrjö Koskineni ja August Ahlqvisti vahel tekkis muuseas nimeküsimuses vaidlus, sest *salosid* Ahlqvist ei tunnustanud. Soomes on nende Eesti saarte vanad nimed Hiidenmaa ja Saarenmaa, nagu ta märkis, *mutta Päiväsalo ja Yösalo viekää – Hiidenmaahan!*¹ – Eino Leino poeetilisele kaardile võivad need muidugi jääda.

¹ Sõnamäng: *vieköön hiiteen!* ’pagan võtaks’, ’tuhat ja tuline’ on leebe vandesõna. – Tõlkija märkus.

Eino Leinol oli oma 1921. aasta reisil võimalus näha lisaks Tartule rohkemgi Lõuna-Eesti maikuist rohelust, sest Jaan Tõnisson korraldas talle autoreisi maale. Leino on rääkinud, et tuttavaks said „Eestin ukko, Eestin akka“ („Eesti taat, Eesti eit“) ja see heiastub näiteks Tartus kirjutatud luuletuses „Eesti vapaa“: *Kaitse ukko, akka, muori / kaunis aitan portahalla* 'Kaitse eit, taat, moor / kaunis aida läve peal'. Reisimuljetega võib niisamuti seostada eesti helkalaulus „Vanha pakana“ kohta, kus kurdetakse vallutajate tuleku üle: *Kukot kirkon kuulumahan* 'Kiriku kuked kuulutama'. Soomes seostub kukk tavaliselt kirjaoskusega, räägitakse aabitsakukest. Nii on osalt ka Eestis, aga Leino on võinud märgata, et Lõuna-Eesti kirikutornides on enamasti kukk, Põhja-Eestis rist. Mänguliselt ongi kasutatud jaotust *kukeusulised* ja *ristiusulised*.

Eestiga seotud luuletustes rõhutas Leino aeg-ajalt Soome ja Eesti, soomlaste ja eestlaste ühtekuuluvust: *Yhtyy Väinön heljä heimo* 'Liitub Väinö hõim' („Viron virsi“), ollakse *juurta vanhan Väinämöisen* 'vana Väinämöise juurest' („Tere!“, 1922) ja „suguluslaulu“ järgi *emon yhden kantamoiset* 'ühe ema kantud' („Kalevan poika“, 1920). Ühisele taustale viitab ka *suo-sukuiset* 'soo-sugu' („Vanha pakana“), mis ilmselt põhineb sellel, et kunagise seletuse järgi tulenes nimi *Suomi* sõnast *suo* ja väljend tähistaks seega soome sugu inimesi.

Leino kasutas Eestis sündinud maid ühendava Soome silla kujundit. See tuli kasutusele rahvusliku ärkamise ajal ning esines eeposes „Kalevipoeg“ (1862) ja näiteks Lydia Koidula luuletsükli „Soome sild“ (1881). Leino ter-
vitas luuletuses „Vapaa Viro“ 1917. aasta kevadel iseseisvust ihkavaid lõuna-naabreid:

*Terve, Eesti, terve veljet,
terve siskot Suomen sillan*

*Tere, Eesti, tere velled,
tere Soome silla sõsarad*

Luuletuses „Kalevan poika“ („Kalevi poeg“), mida võiks õigupoolest pidada Leino teiseks Eesti helkalauluks nii nime kui ka sisu poolest, on *pojat kuuluisan Kalevan, / siskot sillan suomalaisen* 'pojad kuulsa Kaleva, / sõsarad soome silla'.

Näib, et Leino on saanud oma luuletustes mõjutusi sõbralt Gustav Suitsult, kes eriti just 1910. aastatel Soomes elades oli poliitiliselt aktiivne ning plaanitses tulevikku Soome ja Eesti uniooni, liitriiki. Juba 1917. aasta kevadel, enne riikide iseseisvumist, kirjutas Leino luuletuses „Vapaa Viro“:

*yhteen kuuluttiin me kerta,
siispä vapausliiton teemme,
tasavallat kansan kahden
poikki laajan Suomenlahden.*

*ühte kuulusime kord,
niisiis teeme vabaduseliidu,
kahe rahva vabariigi
üle laia Soome lahe.*

1920. aasta algupoolel, kui Eesti Vabadussõda lõppes, küsis Leino luuletuses „Pohjan pojat“ („Põhjala pojad“) *Eikö riitä? Milloin saamme / liittoon meidän kahden maamme?* 'Kas ei aita juba? Millal saame / liitu meie kaks maad?' Küll mitte kahe riigi liiduna täitus soov tegelikult alles 2004. aasta mai alguses, kui Eesti ühines Euroopa Liiduga, mille liige Soome juba oli.

Leino kirjutas 1921. aasta maikuus Aino ja Gustav Suitsule kaardi, millel on mänglev väike luuletus. Selles tänab ta Eesti reisi korralduse ja õnnestumise eest sõpru, kes sellele kaasa aitasid. Lõpuvärssides luuletab ta rahulolevalt segakeeles:

*Siks olen, olen õnnelik,
vaikk' olen väha kirjanik,
kun koitettiin, me voitettiin,
jah, Teille tänu siin.*

*Seepärast olen õnnelik,
kuigi ka vähe kirjanik,
me proovisime, võit nüüd siin,
jah, Teile tänu siin.²*

Kirjandust teema kohta

Leino, Eino 1965 [1925]. Elämäni kuvakirja. Ensimmäinen nide. – Eino Leino, Muistemat 1. Helsinki: Otava, 5–216.

Leino, Eino 1985. Runot 2. Helsinki: Otava.

Leino, Eino 1989. Vapauden vartio. Valikoima vuosilta 1915–1926. Alea-Kirja Oy.

Henriku Liivimaa kroonika 1982. Tarvel, Enn (toim.). Tallinn: Eesti Raamat.

Eesti kohanimeraamat 2016. Päll, Peeter, Marja Kallasmaa (toim.). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Lilja, Pekka 1981. Eino Leino ja Viro. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

L. Onerva 1979. Eino Leino. Runoilija ja ihminen. Toinen painos. Keuruu: Otava.

Thauvón-Suits, Aino 1958. Tuntemani Eino Leino, kärsivä ihminen. Porvoo, Helsinki: WSOY.

² Tõlkinud Ene Kaaber (Aino Thauvón-Suitsu raamatust „Minu mälestuste Eino Leino, kannatav inimene“ 2005).

Martti ja Elsa – kaks kulttuurisilla ehitajat

Ilmunud: Martti ja Elsa, kaks kulttuurisillan rakentajaa. –
Elo, Tuglas-seuran jäsenlehti 2019/2, 22–26.

*Me puhuimme Aleksin kanssa uudesta runoudesta,
ja taulussa, niinkuin cinquecenton maalauksessa
ovat pilvien rannoilla enkelien hahmot:
Marie Under ja Barbarus ja Alle
sädekruunut kutreillaan,
me: varjossa laakerien
piharaidan.*

*Me kõneleme Aleksiga uuest luulest,
ja maal, nagu oleks see cinquecento oma,
näitab inglükujusid pilveservil:
Marie Under ja Barbarus ja Alle,
kiirgavad kroonid käharpäid ehtimas,
meie: all loorberite
õuepaju.¹*

Nii meenutas luuletuses „Varjossa laakerien“ („Loorberipuu vilus“) oma noorusea Eesti kogemusi Martti Haavio, kelle sünnist möödus 2019. aasta jaanuaris 120 aastat. Martti Haavio kirjutas luuletusi juba koolipoisina ja sai hiljem tuntuks kui luuletaja P. Mustapää. Ta osales aktiivselt üliõpilaspoliitikas ning tegutses Varsinais-Suomi üliõpilasseltsis, Akadeemilises Hõimuklubis ja Akadeemilises Karjala Seltsis, kust küll poliitilistel põhjustel 1932. aastal lahkus, samuti oli mõjukas tulekandjate² seas. Haavio töötas WSOY kirjastuses ametnikuna ja hiljem kirjandusliku juhina. Õpingud ja rahvaluule kogumise rännud panid aluse agara sulega teadlase karjäärile, mis päädis Helsingi ülikooli soome ja võrdleva rahvaluule professuuriga aastal 1949 ja Soome akadeemia liikmeks saamisega aastal 1956. Haavio suri 1973. aastal.

Martti Haavio alustas 1918. aastal Helsingi ülikoolis soome keele, kirjanduse ja rahvaluule õpinguid ja samal ajal tutvus lähemalt ka Eesti ja eesti keelega. Kohe sügissemestri kavas oli Lauri Kettuneni eesti keele kursus, mille esimene loeng oli lühike: dotsent lihtsalt õhutas minema raamatupoodi, ostma tema enda kirjutatud teosed „Viron ja suomen eroavaisuudet“ („Eesti

¹ Tõlkinud Ain Kaalep („All loorberite“, ilmunud ajakirjas Kullervo (1991 nr 2), tervikuna ära toodud ka Sirje Oleski artiklis „Soomlane Arkaadia teel“ (Looming 2005 nr 7, lk 1089)).

² Tulekandjad (sm Tulenkantajat) oli 1920. ja 1930. aastatel Soome kirjandusrühmitus. – Toimetaja märkus.

ja soome keele erinevused“), „Virolais-suomalainen sanakirja“ („Eesti-soome sõnaraamat“) ja „Viron kielen äännehistoria“ („Eesti keele häälikulugu“) ning võtma need järgmisele loengule kaasa.

1921. aasta kevadel osales Martti Haavio eesti-soome üliõpilasklubi asutamiskoosolekul, kus olid teiste seas kohal Virve Kallas, magistrid Julius Mark ja Villem Grünthal ning üliõpilane Richard Janno, esimene eestlane, kellega Haavio oli tutvunud. 1924. aastast alates oli ühenduse nimi Akateeminen Heimoklubi (Akadeemiline Hõimuklubi), kuna selle tegevust laiendati kõigile soome-ugri rahvastele, eriti sooviti tähelepanu pöörata Venemaal olevate sugulashõimude rahvustunde turgutamisele ja kultuuri arendamisele. Martti Haavio ja Lauri Hakulineni algatusel saadi Helsingi ülikooli eesti ja ungari keele lektoraadid. Esimese eesti keele lektorina alustas 1923. aastal tööd Villem Grünthal.

1921. aasta kevadel tegi Martti Haavio oma esimese, ligi kaks kuud kestnud reisi Eestisse. Tema kaaslaseks oli esimestel nädalatel ea- ja õpingukaaslane Aarni Penttilä, kellest sai hiljem Jyväskylä soome keele professor. Sõbrad rändasid peamiselt rattaga ja jala Eestis ringi, ning selle kohta leidub elavaid, luuletustega võrstsitatud kirjeldusi Haavio mälestusteoses „Nuoruusvuodet“ („Noorusaastad“). Kui Tallinn oli tuttav, tegid Haavio ja Penttilä rattaretket maale ja sõitsid siis juba rongiga edasi Haapsallu. Reisikavva kuulus ka Vormsi retk. Haapsalus saadi muu hulgas kokku kuulsa kunstniku Hans Laipmaniga (Ants Laikmaa).

Reis kulges Haapsalust edasi Pärnusse ja sealt Viljandisse, kus imetleti rüütelkonna lossi varemeid. Need näisid nii isepärsed, „et võinuks arvata, nagu oleks astunud otse romantilise maali sisse“. Teekonnal Viljandi ja Tartu vahel puhkasid rattasõitjad Võrtsjärve rannas ja astusid sisse kõrtsigi: „Selliseid külakõrtse oleme näinud küll ja veel: mustad, otse räpased. Toitu on seal raske saada, viina aga seda kergem.“ Isegi kohvi ei olnud, küll aga teed.

Tartus saadi ulualune üliõpilaste ühiselamust. Linna vaatamisväärsusi tutvustasid ränduritele hea soome keele oskusega magister Gustav Vilberg (hiljem Vilbaste, silmapaistev taimeteadlane) ja Harri Moora, kes alles õppis arheoloogiat. Nad tassisid soome külalisi „Tartus ringi nii, et sääred ähvardasid murduda“. Moora, kellest sai hiljem üks Haavio parimaid eesti sõpru, rääkis ka hiljuti rahvuslikuks muutunud ülikooli algusjärgudest ja seal tegutsevaist soome professoreist. Ja mõistagi tehti tutvust Werner Kohvikuga, kus

hilisemal Tartu-käikudel on Haavio omaenda jutu järgi istunud iga päev teadlaste ja kirjanikega ühes lauas. Uuteks eesti sõpradeks said Ants Oras, Julius Mägist, Oskar Loorits, August Annist ja Friedebert Tuglas. Haavio tundis, et on „Eesti pulbitsevrikka kultuurielu keskmes“.

Tartust jätkus Haavio ja Penttilä retk laevaga mööda Emajõe, Peipsi järve kaudu Võõpsu ja sealt edasi Räpinasse ja Setumaale. Teekonnal saadi Kahkvas näha kirmaseid, iga-aastast kohalikku pidu, ja Laosina külas setu pulmi. Tulevasele rahvaluuleuurijale pakkusid need mõistagi huvitavat ja ka üllatavat vaatepilti.

Aarni Penttilä asus tagasiteele Soome poole, ent Martti Haavio jätkas ringreisi Setumaal, enne kui naasis Tartusse, kust reis suundus rongiga Tallinnasse. Tal oli õnnestunud saada Lääne-Eestist Risti kihelkonnast keelepraktikakoht.

Haavio sai süvendada oma eesti keele oskust ja samal ajal tutvuda eesti maaeluga Risti kihelkonna Selja küla Veski talus, kus ta elutses neli nädalat enne kojunaasmist. Ta võttis osa talutöödest käsikivi jahvatamiseni välja, tutvus kohalike tavadega ja tegi ümbruskonnas retki koos perepoja, Vabadussõjas võidelnud Aleks Tiitsmaniga. Nad käisid ka jalgsi Haapsalus, ja Haavio kuulis seal lugu keelatud armastuse pärast kindlusesena müüritud neiust, kes näitas end augustis kuupaistel kabeli aknas – ja Haavio sai seda ka ise näha. Sellest loost sai ta ainst luuletuse „Haapsalun valkea nainen“ („Haapsalu valge daam“) jaoks.

Raamatus „Nuoruuksvuodet“ („Noorusaastad“) on Martti Haavio pannud Risti kihelkonnas veedetud nädalaid kirjeldava peatüki pealkirjaks „Seljakülan akademia“ („Seljaküla akadeemia“). See aeg tähendas tema jaoks sügavamat tutvumist Eesti kirjanduse ja kirjanduseluga, mida ta seni tundis peamiselt õpperaamatuna kasutatud, juba 1856. aastal ilmunud August Ahlqvisti teose „Eesti uuemast kirjandusest“ („Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta“) järgi. Nüüd oli tema teejuhiks Aleks Tiitsman, „kõikide rahvusteaduste üliõpilane“. Koos Aleksiga loeti eesti raamatuid ja nii sai soomlane lähemalt tuttavaks Eesti kirjanduspoliitika ja kirjanduslike rühmitustega – Noor-Eestiga ja eelkõige aktuaalse Siuruga ning parajasti sündiva Tarapitaga. Haavio sõnul oli eesti kirjandus iseseisvuse eelõhtul ja selle saavutamise järgseil aastail otsekui „modernismi eri suundadest kobrutav katel“. Muigvel kummastust äratas näiteks noore futuristi Albert Kivikase pudelisiltidele trükitud teos „Lendavad sead“. Siuru kirjanikest imetles Haavio kõige

enam Marie Underit ja Henrik Visnapuud. Ta ütleb nii: „Just Marie Underi noorusea luulekogudest sain seni suurima lüürilise elamuse ja see sündis Veski talu laudalakas.“

Hiljem on Haavio tõdenud, et tema enda luule jaoks on olnud kõige olulisemad need mõjutused, mida ta sai kahekümnendatel aastatel Eesti luuletajailt, eriti Siuru rühmituselt. Ühtlasi tõlkis ta eesti lüürikat, osalt koos venna Jaakkoga. Tõlkeid avaldati eri lehtedes ja albumites, aga neid jäi ka lausahtlisse, nagu ka oma luuletusi. Veel 1960. aastalgi naasis Martti Haavio imetlema Marie Underi luulet ning avaldas ajakirjas *Suomalainen Suomi* essee „Marie Underin muotokuvat“ („Marie Underi portreed“).

Kui aastal 1924 pandi kokku antoloogiat „Nuoret runoilijat“ („Noored luuletajad“), pakkus Erkki Vala, et Haavio võiks luuletajanimeks võtta „klassikaliselt selgejoonelise“, inspireeriva Algot Santala. Tulevaste estofiilide heameeleks see siiski ei kõlvanud, Haavio võttis nimeks P. Mustapää. Selle nime all avaldas ta järgmisel aastal ka oma esimese luulekogu „Laulu ihanista silmistä“ („Laul imeilusatest silmadest“), mille tundevarjundites ja osalt ka temaatikas on näha eesti mõjusid.

Luuletajanime leidis Martti Haavio Tallinnast, kus vanalinnas on Pikal tänaval Mustpeade vennaskonna maja. Keskajal asutatud vallaliste kaupmeeste vennaskonna kaitsepühak oli tumedanahaline Mauritius, kelle pead on kujutatud ukse kohal oleval vapil. Varjunime P. Mustapää esitähht tuleb sõnast *pyhä* 'püha'.

Maailmasõdadevahelisel ajal ilmusid mõningad Martti Haavio luuletused eestindatuna ajakirjas *Looming*, tõlkijaks enamasti teenekas soome kirjanduse tutvustaja August Annist. Haavio sajanda sünniaastapäeva auks ilmus Eestis 1999. aastal Ly Seppeli ja Andres Ehini tõlkes luulevalimik „Linnupüüdja“, kus on ligi viiskümmend luuletust mitmest kogust, sealhulgas mitu Eestist inspireeritud. Raamatus leidub ka Andres Ehini kirjutatud huvitav järelsõna P. Mustapää ja Eesti suhetest.

Kui Martti Haavio ja Aarni Penttilä 1921. aasta juulis, Eesti reisi alguses Tartusse jõudnuna leidsid öömaja üliõpilaste ühiselamust, sattus samal õhtul samasse kohta tulema Haaviost paar aastat noorem tudengineiu Elsa Eklund (aastast 1922 Enäjärvi; 1901–1951) koos kahe endise klassikaaslasega. Martti oli Elsaga tutvunud ja temasse armunud eelmisel sügisel, kuid mitme aasta järel, mil eelkõige Elsat vaevasid kahtlused, abiellusid nad alles 1929. aasta jõulude eel ning Elsast sai Enäjärvi-Haavio.

Elsa Eklundile, kes oli paar aastat varem Helsingi ülikooli õppima asunud, oli see 1921. aasta juulikuine reis teine, ta oli käinud juba juunis Tartus Eesti koolinoorte suvepidustustel, millest oli ajakirja Nuori Voima kirjutanud vaimustunud kirjelduse. Elsalt sai silmapaistev soome-eesti kultuurisilla ehitaja, kes osales aktiivselt akadeemilises hõimutöös. Ta soomendas ja avaldas eesti kirjandust ja tutvustas seda ka oma kirjatööde kaudu. Ta oli ka ühiskondlikult aktiivne; ta kuulus Väestöliitto asutajate hulka ja oli mõjukas ka Kalevala Naiste Liidu tegevuses.

Elsa Eklund õppis suuresti samu aineid kui Martti Haavio. Tema valikusse kuulusid soome keel ja kirjandus, Soome ja Skandinaavia ajalugu ning soome ja võrdlev rahvaluule. Soome keele õpingute tõttu olid kavas mõistagi ka eesti keele alused, aga teadusliku karjääri lõi Elsa Enäjärvi-Haavio folkloristina. Ta kaitses 1932. aastal esimese naisena oma erialal Soomes doktori-kraadi.

Elsa veetis 1921. aasta Eesti reisi peaasjalikult Tartus, kus tema eest hoolitses sealse eelmisel sügisel asutatud eesti-soome üliõpilasklubi esimees Ann Tamm. Oma päevikus hindab Elsa kohatud inimesi, nagu Laine Kallast, Harri Moorat, kes on seltskonnas hea kaaslane, aga „soome keelt rääkides veidi väsitav“ ja Friedebert Tuglast, kelle kohta tõdetakse kriitiliselt: „Kas püüame teineteisest jagu saada?“. Anna Haava on Elsa meelest imearmas inimene, kelle keelt ta tahaks paremini osata. Tartu ülikoolis tegutsevaist soome professoreist saab ülima hinnangu geograaf Johannes Gabriel Granö: „Suurepärase eksemplar. Superlatiivid igas suhtes.“

Koos Ann Tammega rändas Elsa ringi Võrumaal, käis Suurel Munamäel, kus tollal veel ei olnud vaatetorni, ja korra Setumaal, Petseris, kust viis teekond edasi Võrru ja Antslasse. Tuttavaks said ka Palamuse, Jõgeva ja Viljandi. Enne Soome naasmist veetis Elsa veel veidi aega Tallinnas, käis ringi käänulistel tänavatel ja tundis, et võiks sellesse linna kiinduda sedavõrd, et tuleb „aastate pärast hinge sunnil seda jälle vaatama“. Teda köitsid linna ajalugu ja Toompealt avanevad vaated.

Nii nagu tulevane abikaasa, oli ka üliõpilane Elsa Eklund kohal, kui 1921. aasta kevadel asutati eesti-soome üliõpilasklubi, ja ta valiti selle sekretäriks. Esimesed Eesti reisid andsid mõistagi Elsale lisaindu hõimutegevuseks, mis jätkus aktiivsena ka siis, kui ühendus muutus Akadeemiliseks Hõimuklubiks. Elsa Enäjärvi oli selle esimees aastatel 1928–1930. Hõimuklubi ringkonnas liikusid mitmed Eesti teadlased, näiteks Paul Ariste, Julius Mägiste, Harri

Moora ja Oskar Loorits, kes omalt poolt aitasid koosolekuid sisustada ja pidasid oma eriala puudutavaid ettekandeid.

Elsa Enäjärvi oli usin kirjutaja ja tõlkija. Aastal 1924 ilmus tema toimetatud eesti novelli valikkogu „Ihmisen varjo“ („Inimese vari“), millele ta kirjutas ka eessõna. Hea vastuvõtu pälvinud teoses oli vaid viis kirjanikku: Albert Kivikas, Jakob Mändmets, Jaan Oks, Anton Hansen Tammsaare ja Friedebert Tuglas. Paar aastat hiljem avaldas hõimuklubi sisuka teose „Viron kirja – Maa, kansa ja kultuuri“ („Eesti raamat – maa, rahvas ja kultuur“), mille tekstid olid soome keelde tõlkinud teiste seas ka Elsa Enäjärvi ja Martti Haavio.

Aastate jooksul kirjutas Elsa Enäjärvi-Haavio hulganisti artikleid ja esseid eesti kirjandusest. Neis tutvustati soomlastele muu hulgas Albert Kivikase, Johannes Barbaruse, Henrik Visnapuu ja Marie Underi loomingut. Aastal 1941 ilmus temalt ülevaade „Neljäsatua vuotta Eestin kirjallista elämää“ („Nelisada aastat Eesti kirjanduselu“). Enäjärvi-Haavio kirjutas ka hinnanguid Eestit puudutava kirjanduse ja Aino Kallase teoste kohta, kirjutas kunstist ja reisipilte Eestist, ning 1941. aasta augustis ilmus mitmes ajalehes tema artikkel „Viron kohtalo“ („Eesti saatus“). Märkimisväärne kultuuritegu oli August Annisti „Kalevala“-uurimuse soomendamine: Enäjärvi-Haavio tõlge „Kalevala taide-teoksena“ ilmus aastal 1944, kuid algupärane „„Kalevala“ kui kunstiteos“ sai Eestis ilmuda alles 1969. aastal, mõistagi ideoloogiliselt õigeaks mugandatuna.

Elsa Enäjärvi-Haavio kõige tähelepanuväärsemate saavutuste hulka kuulub kahtlemata aastal 1940 ilmunud teose „Eestin runotar – Virolaisen lyriikan antologia“ („Eesti muusa – eesti luule antoloogia“) toimetamine. Selle luulevalimikuga taheti korvata seda tasakaalutust, mis valitses rohke Eestis avaldatud soome kirjanduse ning Soomes kasinamal hulgal ilmunud ja kehvimini tuntud Eesti kirjanduse vahel. Antoloogia toimetamisel sai Enäjärvi-Haavio asjatundlikku abi professor Ants Oraselt, ent lõpliku valiku tegi ta ise. Teoses on luuletusi seitsmeteistkümnelt luuletajalt Lydia Koidulast Betti Alverini. Osavaid tõlkijaid on palju, teiste seas Otto Manninen, Saima Harmaja, Yrjö Jylhä, Matti Kuusi ja P. Mustapää.

Oma auväärse elutööga üle Soome lahe viivat kultuurisilda ehitanud Elsa Enäjärvi-Haavio kirjutas antoloogia sissejuhatuseks põhjaliku essee „Viron uudenaikainen lyriikka“ („Eesti uuem luule“), mis kahtlemata kuulub parimate Soomes ilmunud Eesti luule tutvustuste hulka. Ta lõpetas seesuguse hinnanguga: „Eesti lüürika tee on olnud kulgemine kunstilise tundlikkuse poole, üleva inimlikkuse ja arenenud vaimse kultuuri poole.“

Kirjandust teema kohta

Haavio, Martti 1972. Nuoruuksvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924. Porvoo, Helsinki: WSOY.

P. Mustapää (= Haavio, Martti) 1969. Kootut runot. Kolmas lisätty painos. Porvoo, Helsinki: WSOY.

P. Mustapää (= Haavio, Martti) 1999. Linnupüüdja: valik luuletusi. (Andres Ehini järelsõna: Kahe mütsiga linnupüüdja. P. Mustapää ja Eesti.) Tallinn: Huma.

Sievänen-Allen, Ritva 1993. Tyttö venheessä. Elsa Enäjärvi-Haavion elämä 1901–1951. Porvoo: WSOY.

Tynni-Haavio, Aale 1978. Olen vielä kaukana. Martti Haavio–P. Mustapää 20-luvun maisemissa. Porvoo: WSOY.

Julius Krohn ja esimene eesti keele grammatika

Ilmunud: Julius Krohn ja ensimmäinen viron kielioppi. – Elo, Tuglas-seuran jäsenlehti 2019/4, 22–24.

Mida ühist on Julius Krohnil ja eestlasel Karl August Hermannil? Vähemasti see, et mõlemad kirjutasid oma kaasmaalastele esimese omakeelse eesti grammatika. Krohn jõudis seda teha esimesena: tema koostatud soomekeelne „Wiron Kielioppi“ („Eesti keele grammatika“) ilmus 1872. aastal, Hermannil eestikeelne „Eesti keele grammatik“ 1884. aastal. Soomes oli eesti keele grammatika seni täiesti puudunud. Eestis olid kõik varem avaldatud olnud saksa- või ladinakeelsed.

Julius Krohn sündis 1835. aastal Viiburis. Huvitaval kombel oli ta suu- resti saksa taustaga, nii nagu Hermannile eelnenud grammatikate kirjutajad Eestis. Isapoolne suguvõsa oli pärit Saksamaalt Rügeni saarelt, ema põlvnes ühelt poolt Peterburi sakslastest, teiselt poolt ingerisoomlastest. Lapsepõlve veetis Julius Viiburi lähedal Kiiskilä mõisas. Tema emakeel oli saksa keel, aga ta õppis juba varakult vene ja prantsuse keelt ning kooli jaoks rootsi keelt. Teenijatega räägiti soome ja rootsi keelt. Kooliajal oli tugevasti tunda rahvusliku liikumise mõju ning Julius Krohn õppis innukalt soome keelt, rohkem, kui koolikursus nõudis.

1853. aastal asus Krohn Helsingi ülikoolis arstiteadust õppima, ent täiendas kogu aeg soome keele oskust, muu hulgas Elias Lönnroti juhatusel kirjandeid kirjutades. Arstiteaduse juurest suundus ta siiski ajaloo-keeleteaduse osakonda ajalugu ja filosoofiat õppima ning „soomestas“ ennast soome keele loenguid kuulates. 1859. aasta kevadel tegi Krohn Lönnrotile soome keele eksami ning järgmisel aastal kandidaadieksami, peaaineteks eetika, üldine ajalugu ja soome keel. Enam-vähem samal ajal hakkas ta oma luuletuste juures kasutama nime Suonio ja avaldas selle nime all hiljem mitu kogu.

Julius Krohn abiellus 1862. aastal. Sõbra Yrjö Koskineni kõrval oli ta esimene kõrgemast seisusest inimene, kelle perekonnas räägiti ainult soome keelt.

Abielust sündis teiste seas poeg Kaarle, kellest hiljem sai kuulus rahvaluule-uurija. Pärast abikaasa surma abiellus Julius Krohn uuesti, teisest abielust sündis 1878. aasta suvel tütar Aino Julia Maria, tulevane kirjanik Aino Kallas. Krohni akadeemiline karjäär algas ülikoolis soome keele ja kirjanduse dotsentuuriga. 1875. aastal sai temast lektor ning aastast 1885 kuni oma surmani 1888. aastal töötas ta soome keele ja kirjanduse erakorralise professorina.

Julius Krohni isiklik tutvumine Eestiga algas 1867. aasta suvel, kui ta reisis koos Yrjö Koskineniga Tartusse ja sealt edasi Võrru. Soomlased kohtusid reisiraks Friedrich Reinhold Kreutzwaldile ka Anton Schiefneri, „Kalevala“ saksa keelde tõlkijaga, ning Johann Voldemar Jannseni ja Lydia Koidulaga, keda Krohn õhutas soome keelt õppima: „Lugege, lugege ikka jälle, kui Teie ka eestotsa kõigest, mis loete, aru ei saa.“ Krohn tundis Eesti vastu mitmekülgset huvi. Ta uuris mitu aastat eesti kohanimesid, süüvis Eesti vanadesse rahvalauludesse ning tegi nende põhjal tähelepanekuid nii keele kui ka mütoloogia kohta.

Ajakirjas Kirjallinen Kuukauslehti, mille agarate kaastööliste hulka Krohn kuulus, ilmus arvukalt tema artikleid eesti keelest ja kultuurist. „Kalevala“ keele eritluses jõudis ta järeldusele, „et suurim osa „Kalevala“ võõrastest sõnadest on olemas ka eesti keeles ja saab tihtilugu alles selle abil õige seletuse“.

1863. aastal Elias Lönnroti järel soome keele ja kirjanduse professoriks nimetatud August Ahlqvist pidas eelkäija nõudmisi liiga madalaiks ning muutis soome keele eksami nõuded rangemaks. Lähisugulaskeeled, eriti eesti keel, said neis varasemast tähtsamaks. Õpingute tarvis oli olemas Ahlqvisti 1855. aastal kirjutatud, mitte küll enam päris ajakohane kirjanduslugu „Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta“ („Eesti uuemast kirjandusest“), kus on rohkesti ka keelenäiteid. Aastal 1869 avaldas ta lähisugulaskeelte lugemikuks mõeldud teose „Suomalainen murteiskirja tahi lukemisia Viron, Karjalan, Vatjan, Vepsän ja Liivin kielillä“ („Soome murderaamat ehk lugemist eesti, karjala, vadja, vepsa ja liivi keeles“). Selle keelenäidetest moodustab eesti keele osa üle poole, tubli sada lehekülge, lisaks on selles kolmekümne lehekülge pikkune kahes veerus laotud eesti-soome sõnastik – esimene omalaadne.

Ahlqvist oli ikka ja jälle rõhutanud grammatika olulisust keelte õppimisel ja uurimisel ning osutanud mitmekülgsele keeletundmisel põhineva eesti grammatika vajadusele. Eesti keele osakaalu suurenemine eksaminouetes tegi soomlastele mõeldud eesti keele grammatika koostamise mõõdapääsmatuks. Seda ei hakanud tegema siiski Ahlqvist ise, vaid selle sai ülesandeks Julius Krohn.

Krohni teose „Wiron Kielioppi Suomalaisille“ („Eesti keele grammatika soomlastele“) aluseks olid autori enda eesti keelt ning soome ja eesti keele erinevusi käsitletud loengud. Iseloomult kontrastiivse teose allikatenä on ta eessõna järgi kasutanud Eduard Ahrensi saksakeelset eesti grammatikat, Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatut ning Johann Heinrich Rosenplänteri välja antud ajakirja Beiträge numbriteid. Lisaks oli Krohn saanud asjatundlikku abi Wiedemannilt, Kreutzwaldilt ja Jakob Hurdalt. Võrdluses soome keelega tugines ta Gustaf Erik Euréni raamatule „Suomalainen kielioppi“ („Soomes keele grammatika“).

August Ahlqvist, kes kirjutas Krohni teose kohta arvustuse ajakirja Kieletär, pidas eestikeelsete allikate valikut napiks ja materjali tõttu segadust tekitavaks. Ahrensi grammatika ei sobinud Ahlqvisti meelest kuigi hästi abivahendiks, kuna selle selgus jättis soovida. Arvustaja meelest oli tõsine puudus ka see, et Krohn ei olnud oma teose jaoks uurinud kõnekeelt, vaid oli toetunud ainult kirjalikele allikatele. Krohn oli ka ise juba raamatu eessõnas seda puudust tunnistanud ja samuti juhtinud tähelepanu eesti kirjakeele tollasele korrapärasele, mis ilmneb ka eri allikatest nopitud näidetes: kohati antakse kolm paralleelset varianti, ütle mata midagi nende kasutussageduse või leviku kohta.

Krohni „Wiron Kielioppi“ („Eesti keele grammatika“) on 225 lehekülge pikk ning jaguneb kolme ossa: häälikuõpetus, vormiõpetus ja sõnamoodustusõpetus („sõnasünniõpetus“). Teoses ei ole eraldi lauseõpetuse osa, kuid morfoloogia osas käsitletakse noomenite ja verbide süntaktilist kasutust. Grammatika lõpus on lühike ülevaade eesti rahvaluule keelest, mis oli olemas ka Ahrensi grammatikas.

Grammatika sissejuhatuses korrigeerib Krohn Ahrensi arusaama, mille järgi on eesti keel mõningate kaduma läinud, ent soomes keeles esinevate vormide ning häälikulise kulumise tõttu soomes keele tütar. Ta loetleb näiteid eesti keeles säilinud vanadest häälikulistest ja morfoloogilistest joontest, võrdleb soomes murrete esinemust lähisugulaskeelte omaga ning jõuab siis järeldusele, et eesti ja soomes keel on sõsarkeeled, ja ütleb, et eesti keel sisaldab „Häme murdeharu kõige tähtsamaid iseärasusi“.

Krohni sõnul on eesti keeles palju reeglipäratut, mis teeb grammatika segaseks ja raskeks. Reegleid tuleb esitada palju rohkem kui soomes keeles ja erandeid „vilksatab siiski määratud hulgal“. Ta iseloomustab keelte struktuuride erinevusi värvikalt: „Soomes keele ehitus on, kui keemilist võrdlust

kasutada, moodustunud aeglasel, rahulikul kivilenemisel ehk kristalliseerumisel, eesti keeles seevastu on kristalliseerumine nähtavasti olnud üha häiritud. Sel põhjusel teevad esimese vormid oma suurepärase korrapäraga uurija meele rõõmsaks, teises turritab uuemate keskel vanu vorme, igas kohas paisab võõraid aineid, kõik on segamini, üksteise otsa visatud ja rebitud. Eesti keelel, vaesekeesel, on silmanähtavalt olnud sama saatus nagu meie vaestel eesti vendadel: mõlemad on üha olnud sõja jalus ja rõhumise all.“

Teerajaja töö ei ole olnud kerge, aga Julius Krohn andis siiski mitmekülgse ja ositi koguni täpse pildi eesti keele struktuurist ja keele eripäradest soome keelega võrreldes. „Wiron Kielioppi“ sisaldab ka hulga teraseid ja koguni tänapäevaseks tunduvaid tähelepanekuid. Krohni teos oli mitu aastakümnet eesti keele õppimiseks kõige tähtsam abivahend, mis soomlastel kasutada oli, enne kui 20. sajandil hakati välja andma Lauri Kettuneni õpikuid. Krohni grammatika ja Wiedemanni sõnaraamatu abil tutvus näiteks noor Eino Leino Lydia Koidula ja Anna Haava luuletustega ning ühtaegu ka eesti keelega laiemalt. Ehkki August Ahlqvist oli grammatikat arvustades olnud mitmeski punktis üsna kriitiline, tunnustas ta Krohni teeneid soome teaduse uurimisala laiendamisel. „Eesti keele uurimine on meie vältimatu kohustus,“ toonitas Ahlqvist.

Eesti keele aastal 2019 on põhjust meenutada, kuidas Julius Krohn oma teedrajava tööga poolteistsada aastat tagasi ehitas teenekalt keelesilda üle Soome lahe.

Kirjandust teema kohta

Ahlqvist, August 1874. J. Krohni teoksen Wiron Kielioppi Suomalaisille: arvostelu. – Kieletär 6, 50–56.

Krohn, Helmi 1942. Isäni Julius Krohn ja hänen sukunsa. Helsinki: Otava.

Krohn, Julius 1872. Wiron Kielioppi Suomalaisille. Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Krohn, Julius 1872. Wirolaiset ja ylimalkaan Länsi-Suomalaiset aineet Kalevalassa. – Suomi II: 10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Remes, Hannu 1995. Soome esimesest eesti keele grammatikast. – Keel ja Kirjandus 8, 505–513.

Sarlin, Aron Josef 1926. Julius Leopold Fredrik Krohn – hänen elämänsä ja toimintansa. Helsinki: Otava.